DOĞU BATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ | YIL: 22 | SAYI: 90 | AĞUSTOS, EYLÜL, EKİM 2019 | ISSN: 1303-7242

BALKANLAR - II

DOĞUBATI

DOĞU BATI

DOĞUBATI

DOĞUBATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ

BALKANLAR - II

90

DOĞUBATI
ÜÇ AYLIK DÜŞÜNCE DERGİSİ
Yaygın süreli hakemli yayın.
ISSN:1303-7242
Sayı: 90
Doğu Batı Yayınları
adına sahibi
ve
Genel Yayın Yönetmeni: Taşkın Takış
Sayı Editörü: Ahmet Özcan
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Bilal Akın
Dış İlişkiler Sorumlusu: Harun Ak
Ankara Temsilcisi: Fatih Yavuz Bakır

Onur Kurucuları: Halil İnalcık, Şerif Mardin

Yayın Kurulu
Oğuz Adanır, Ali Akay, Simten Coşar, Özcan Doğan, Kurtuluş Kayalı,
Ahmet Özcan, Armağan Öztürk, Özgür Taburoğlu, Ali Utku, Aytaç Yıldız

Doğu Batı, yılda dört sayı olmak üzere Kasım, Şubat, Mayıs ve Ağustos
aylarında yayımlanır.
Doğu Batı ve yazarın ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayımlanmaması
yayın kurulunun kararına bağlıdır.

Reklam kabul edilmez.

Doğu Batı Yayınları
Yönetim Yeri
Kültür Mah. Becerikli Sok.
20/5 Kızılay/Ankara
Tel: 0 (312) 425 68 64 / 425 68 65
İstanbul Şube
Narlıbahçe Sokağı, Özhekim Han,
No: 1/8 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: 0 (212) 243 47 11
e-mail: dogubati@dogubati.com
www.dogubati.com

Kapak Tasarımı
Harun Ak

Baskı:
Tarcan Matbaacılık
1. Basım: 2000 adet
30 Aralık 2019

Sertifika No: 15036

Ön ve Arka Kapak Resmi: *Ağlayan Çayır*, Theo Angelopoulos, 2004.

İÇİNDEKİLER

BALKAN TARİHYAZIMI

YALÇIN MURGUL 9
Kırım Savaşı Sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgar Sorunu (1856-1868)

GÜNEŞ IŞIKSEL 41
Rumeli'nin Üç Halkası (1354-1580)

ESRA ÖZSÜER 51
Yunan Popüler Tarihçiliğinde Osmanlı ve İslâm Kurgusu

NECMETTIN ALKAN 73
Balkanlarda "Osmanlı Barışı"ndan "Balkanlaşma"ya Osmanlı Millet Sistemi'nin "Paradoksal" Etkisi

MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK

HAYRİ ÇAPRAZ 95
Rus Panslavizminin Balkan İmtihanı

ASIM KORKMAZ 129
Başlangıcından Günümüze Gagauz Etnosunun Etnonimi ve Etnogenezi Problemi

MERYEM BATAN [MARIA VASILIKIOTOU] & LEVENT KAYAPINAR 155
Dionisios Solomos ve Yunan Ulusal Marşı

SİYASET

KÜRŞAT ÇINAR 187
Balkanların Siyasi Topoğrafyası

AŞKIN KOYUNCU 199
Neuilly Antlaşması (27 Kasım 1919): Bulgaristan'ın İkinci Büyük Felaketi

SİNEMA

ÖZGÜR YILMAZKOL 247
Balkan Sineması'nın Melankolik Yüzü: Angelopoulos

SÖYLEŞİ

RECAİ ÖZCAN 277
Fahri Kaya ile Kuzey Makedonya Türklerinin Kültür ve Edebiyatına Dair Bir Söyleşi

EKONOMİ

HALİL DELİGÖZ & TEKİN AVANER 291
İdare Kültürü, Kriz ve Reform: Yunanistan Örneği

EMRE GÜNEŞER BOZDAĞ 316
Rosenstein Rodan ve Yugoslavya Kalkınması

"Arnavutlar"
Milli Tarih Müzesi girişi, Mozaik resim, Tiran, Arnavutluk.

Balkan Tarihyazımı

Bulgar Eksharhlığı'na bağlı Fener Rum Patrikhanesi (Sveti Stefan Klisesi), İstanbul. Kartpostal.

KIRIM SAVAŞI SONRASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BULGAR SORUNU (1856-1868)

Yalçın Murgul

GİRİŞ

Hugh Seton-Watson'ın *The "Sick Heart" of Modern Europe* isimli eserinde ifade ettiği üzere Tuna'nın aktığı arazi, Modern Avrupa'nın eski imparatorlukların yıkılmaya yüz tuttuğu hasta kalbiydi.[1] Kırım Savaşı ve 1856 Paris Antlaşması, Osmanlı'nın Avrupa topraklarını görünüşte güvence altına almıştı. Ama Werner Eugen Mosse'nin Kırım Sistemi olarak adlandırdığı[2] ve 1856 Paris Antlaşması'nı esas alan kırılgan uluslararası yapıda Osmanlı hükümetinin imparatorluğu ayakta tutmak için eskisine göre daha fazla çaba sarf etmesi gerekiyordu.

---

[1] Hugh Seton-Watson, *The «Sick heart» of Modern Europe: The problem of the Danubian Lands*. Seattle: University of Washington Press, 1975.

[2] Mosse'nin 1856 Paris Antlaşması neticesinde oluşan uluslararası sistemi incelediği eseri için bkz. Werner Eugen Mosse, *The Rise and Fall of the Crimean System, 1855-71* (Londra: Macmillan, 1963).

1856 sonrasında İngiltere'nin ve Osmanlı Hıristiyanlarının Osmanlılara karşı yaklaşımı artık daha talepkârdı. III. Napoléon Osmanlı toprak bütünlüğünü eskisi kadar önemsemiyordu ve Fransa'yı daha da büyütmenin peşindeydi. Fransa'nın Kıta Avrupası'ndaki üstünlük mücadelesinde karşı karşıya geleceği Prusya da bu dönemde yükselişte olan bir güçtü ve Osmanlı İmparatorluğu'na pek de yakın bir tutum izlemiyordu. Çünkü Fransa karşısında ve Alman coğrafyasındaki hâkimiyet mücadelesinde etkili olabilecek bir gücün, Rusya'nın desteğine ihtiyacı vardı. Muhafazakâr Habsburg İmparatorluğu Osmanlılarınkine benzer bir şekilde imparatorluğu koruma problemiyle karşı karşıya bulunsa da nihayetinde Osmanlıların Balkanlardaki doğal rakibiydi. Rusya'nın ise Kırım Savaşı'ndan sonra gücü azalmamıştı ve Avrupa'da Fransa-Prusya-Avusturya üçgeninde ortaya çıkan yeni denklemi, Kırım Sistemini işlevsiz hale getirmek için kendi lehine çevirmeye çalışıyordu. Bu yüzden Rusya özellikle 1860'tan sonra Balkanlardaki iddialı dış siyasetini devam ettirmişti. Osmanlılar 1856'da Avrupa güçlerine taahhüt ettikleri yenilikleri yapsa dahi bir Rus saldırısı karşısında Kırım Savaşı'nda olduğu gibi bir Osmanlı lehine bir Batı müdahalesinin gerçekleşeceğinin garantisi yoktu. Eflâk-Boğdan ise Rusya'nın önünde bir bariyer teşkil edecek vaziyette değildi. Hem siyasi hem de askeri mânâda Rusya karşısında bariyer görevini ifa edecek tek bölge Bulgaristan'dı. Osmanlılar için Bulgar meselesinin çözümü bir anlamda Hıristiyan meselesinin de çözümü için örnek olacak, buradaki reform girişimi başarılı olduğu takdirde imparatorluğun Balkanlardaki çözülme sürecine ve Rusya'nın stratejik atağına bir set çekilecekti.

Fakat Bulgar sorunu söz konusu olduğunda Osmanlı hükümetinin dikkate alması gereken unsurlar sadece Büyük Güçler ve Bulgarlar değildi. Kırım Savaşı'ndan sonra Balkanlarda değişen siyasi yapı, Bulgaristan'ın bağımsızlığıyla neticelenecek bir tarihsel süreci başlatacaktı. Burada gerçekleşen en önemli değişim, Birleşik Tuna Prenslikleri'nin, yani Eflâk ve Boğdan'ın birleşmesi neticesinde Romanya'nın kurulmasıydı.

Dış Güçler

Rumen Prenslikleri

Rumenler, diğer Balkan halklarından farklı olarak güçlü bir entelektüel geleneğe sahipti. Aynı zamanda bölgenin yüzyıllardır devam eden kurumsal özerkliği, bu entelektüel geleneği sosyo-politik zeminde destekliyordu. Eflâk ve Boğdan'da anayasacılık ve cumhuriyet düşüncesinin kökenleri 18. yüzyıla kadar uzanıyordu. Sadece fikir adamları değil, birçok Rumen Boyarı Avrupa menşeili düşüncelerin etkisi altındaydı. Hattâ Prens AI. Ipsilanti

ve Boğdanlı Boyar I. Tautu, III. Selim'e ıslahat layihaları sunmuştu.[3] Rumenler diğer Balkan halkları arasında kendilerine özgü bir biçimde Latin kökenleri bulunduğuna vurgu yapmışlar ve bu vasıtayla Fransız kültürüyle kendi kültürleri arasında bağlantı kurmuşlardı. 1820'ler itibarıyla Fransızca Rumen entelektüel elitinin dili olmuştu.[4] Rousseau ve Kant gibi filozofların düşünceleri Rumen entelektüelleri ve Rumen akademileri üzerinde daha 19. yüzyılın ilk çeyreğinde tesir göstermişti. Rumen Aydınlanması hem Fransız hem de Alman düşüncesinin derin etkilerini barındırıyordu.

1829 Edirne Antlaşması'ndan sonra prensliklerin tecrübe ettiği Rus protektorası dönemi, Rumenler için idari-politik modernleşme yolunda kurumsal bir tecrübe olduğu gibi aynı zamanda büyük güçlere karşı mücadelede prensliklerdeki politik bilincin gelişimini hızlandırmıştı. 1848 İhtilâllerinden Balkanlarda doğrudan etkilenen ilk halk Rumen halkıydı ve bu yüzden Rus askeri müdahalesine maruz kalmıştı. Eflâk'ta 1848'de Rus vesayetine karşı gerçekleşen ihtilal girişimi fiziksel niteliği bakımından önemsizdi; ama bu olayın neticesinde hem Rumenler büyük diplomatik ve stratejik deneyim kazanmış hem de Romanya'nın hissi birliği gerçekleşmişti.[5] 1856 Paris Antlaşması sonrasında güçlenen liberal eğilimler ise Eflâk ve Boğdan prensliklerinin fiilen birleşmesi konusunun ön plana geçmesinde etkili olmuş, bunun sonucunda birleşik Romanya'nın savunucuları Kırım Savaşı'ndan sonra Fransa'nın büyük desteğini sağlamışlardı. Avusturya ve Rusya prensliklerin birleşmesine karşıydı, İngiltere ise prensliklerin birleşmesine karşı mesafeliydi. Ancak Avusturya'nın yanıbaşında çok daha büyük bir İtalya sorunu mevcuttu. İngiltere ve Rusya ise savaştan yeni çıktıkları için pek de zorlayıcı bir tutum takınmamışlardı. Bu uluslararası konjonktürden başarılı bir dengeleme stratejisiyle istifade etmeyi başaran Rumen seçkinleri, liberal görüşleriyle bilinen Alexandru Cuza'yı hem Eflâk hem de Boğdan'ın kaymakamı (prensi) seçmişti. Cuza'nın çifte kaymakamlığı Osmanlılar tarafından ancak 1861'de yayınlanan bir fermanla kabul edilmişti; ama prenslikler zaten hissen 1848'de, fiilen 1859'da birleşmişti.

Rumen prensliklerinin birleşmesi, Avrupa'nın beklentilerinin aksine Romanya'da liberal değerlerin yükselişini değil askerileşmenin ve bölgedeki güvenlik problemlerinin artışını beraberinde getirecekti. Cuza prens

---

[3] Vlad Georgescu, "The Romanian Boyars in the Eighteenth Century: Their Political Ideology", *East European Quarterly*, 7:1 (1973: Bahar), 31-40.

[4] Anne Quinney, "Cultural Colonies: France and the Romanian Imagination", *Contemporary French and Francophone Studies*, 11:3, 445-448.

[5] Bu konuyu da içeren detaylı iki çalışma için bkz. Radu Florescu, *The Struggle against Russia in the Romanian Principalities: A Problem in Anglo-Turkish Diplomacy 1821-1854*, Iaşi: Center for Romanian Studies, 1997; Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State 1821-1878* (Cambridge: Cambirdge University Press, 2004), 16-60.

seçildiğinde Prenslikler II. Katerina döneminden kalmış 4-5 bin Rus tüfeği ve az sayıda eski topa sahipken Cuza'nın iddiasına göre 1865 itibarıyla yaklaşık 100 bin tüfeğe sahipti.[6] Eflâk Hükümeti daha 1859'un Mayıs ortasında 8 milyonluk borç alarak Tuna boyunca 20 bin adamı askere almıştı.[7] Cuza ayrıca Macarları askeri güç olarak kullanmaya niyetlenmiş ve Louis Kossuth ile ittifak arayışına girmişti.[8] Cuza'nın seçilişinden 6 yıl sonra Stratford Canning prensliklerin sorun yaratmaya devam etmesinin kendisi için sürpriz olmadığını ve –büyük bir isabetle– prensliklerden ziyade Avusturya'nın komşu olmasının dahi Osmanlı İmparatorluğu açısından daha güvenli olacağını yazacaktı.[9]

Fiilî birleşme sağlandığından beri prensliklerin durumunda pek de bir iyileşme olmamıştı. Vergiler yükseltilmiş, ama bunun karşılığında ülke kalkınmasında çok da ciddi bir yol alınmamıştı.[10] Neticede Cuza Birleşik Prenslikler'in doğal lideri değildi; Eflâk ve Boğdan'ın politik ve ekonomik elitinin çift kaymakamlık yürütmesi için üzerinde uzlaştığı bir figürdü. Büyük bir otoriteye sahip olmayan Cuza'nın eğitim, sekülerleşme ve arazi mülkiyeti gibi sahalarda yapmaya çalıştığı reformlar, Romanya'nın varolan yapısını zorlamış, iç ve dış baskı nedeniyle tutunamayan Cuza bir darbe neticesinde 1866'da görevinden feragat etmeye zorlanmıştı. Cuza'nın görevinden feragat etmesinin ardından Hohenzollern hanedanından Prens Karl, Avrupalı güçlerin sürece müdahalesi sonucunda Carol I adıyla Romanya tahtına oturtulacaktı. Militarizasyon süreci hız kesmeyen Romanya sunduğu sosyal ve politik olanaklar nedeniyle hem Bulgar ihtilalcilerin ve hem de Bulgar haydutların en önemli sığınağıydı. Bu yüzden Romanya, özellikle Bulgar bağımsızlıkçılarına yönelik sert tutumuyla bilinen Midhat Paşa'nın Tuna valiliği sırasında Bulgar bağımsızlık hareketi için önemli bir mevzi olmuştu.

SIRBİSTAN

Kırım Savaşı sonrasında Avrupa'da Sırbistan'ın Osmanlılar tarafından yönetildiğine dair yaygın bir kanı vardı. Ama gerçekte Sırbistan, Belçika kendini nasıl idare ediyorsa neredeyse aynı özgürlükler içinde kendi ida-

---

[6] Mircea Muşatı, "Romanian Society and Its Military Potential, 1856-1879", *Insurrections, Wars and the Eastern Crisis* içinde, ed. Bela K. Kiraly and Gale Stokes), cilt 17, *War and Society in East Central Europe* (New York: Columbia University Press, 1985), 210.

[7] Louis Kossuth, *Memories of My Exile* (New York: D. Appleton and Company, 1880), 313.

[8] Kossuth, 300-303, 313-314.

[9] Lord Newton, *Lord Lyons*, cilt 1 (Londra: Edward Arnold, 1913), 150 (Stratford Canning'in Lord Lyons'a gönderdiği 13 Aralık 1865 tarihli mektup).

[10] *Papers Relating to Foreign Affairs, accompanying the annual message of the President to the second session thirty-eight congress*, IV. bölüm (Washington, 1865), 368 (E. Joy Morris'in İstanbul'dan William H. Seward'a gönderdiği 21 Mayıs 1863 tarihli mesaj).

resine hâkimdi.[11] Bu serbest konumuna dayanarak Sırbistan Balkanlarda 1856-1876 arasında çıkan isyanların hepsinin maddi destekçisi olmuştu. Sırbistan, Balkan halklarının gözünde bir silah deposuydu.[12] Sırbistan'ın belki de 19. yüzyıldaki en önemli devlet adamı olan İliya Garaşanin'e göre Sırbistan'ın amacı Türkiye'yi yıkmak ve kendi sınırlarını genişletmek dışında bir şey olamazdı.[13]

Olağan olan, bir ülkedeki ekonomik refahın ve zenginliğin artışına paralel bir biçimde askerin gücün artışıdır. Fakat 1850'ler ve 1860'lar itibarıyla Sırbistan'da gerçekleşen askerileşme bunun aksi yönündeydi. Bu yıllarda Sırbistan'daki ortalama yaşam süresi kısaydı.[14] Gene 1860'larda Sırbistan'daki ekonomik durum 1840'lardakine göre daha kötüydü. Halkın geçim sıkıntısı da ülkedeki yetim oranı da belirgin bir biçimde artmıştı. Sırbistan'ın nüfusu 1847-1867 yılları arasında yüzde 21 oranında artarken işlenmiş tarım alanı sadece yüzde 6 nispetinde çoğalmıştı. Ülkedeki domuz sayısı 1859'da 1.77 milyonken bu sayı 1866'da 1.29 milyon olmuştu.[15]

Varolan bu yoksulluk ve eğitimsizlik ortamında, 1861'te Prens Mihailo 17 alaydan oluşan bir milis ordusu kurma kararı aldı. Bu milis gücünün 50 bin askerden oluşacağı tahmin edilmişti. Gene Mihailo 1862'de bir savaş bakanlığı kurdurmuştu.[16] Ülkenin daimi ordusu da varlığını muhafaza edecekti.

1863 Mart-1864 Mart bütçesine göre Osmanlı Devleti'nin Tuna Prenslikleri ve Sırbistan'dan aldığı verginin genel gelirlere oranı yüzde 0.4 bile değildi.[17] Reel mânâda Osmanlı işgali tehdidi altında bulunmayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ağır ekonomik baskısı altında olmayan bu ülkenin varolan kötü ekonomik şartlar altında böyle bir askerileşme yolunu seçmesinin tek sebebi sınırlarını genişletme isteğiydi. Nitekim 1861'den itibaren Garaşanin Balkan devletleriyle işbirliği Balkan işbirliği için görüşmelere başlamıştı.

---

[11] *A Selection from The Correspondence of Abraham Hayward, Q. C., from 1834 to 1884*, cilt 2, ed. Henry E. Carlisle (Londra; J. Murray, 1886), 96 (Henry Bulwer'ın Abraham Hayward'a İstanbul'dan gönderdiği 12 Temmuz 1863 tarihli mektup).

[12] The National Archives-Londra (TNA) FO 78/1521 (Robert O. Dalyell'in 15 Şubat 1860 tarihli "Sırbistan" başlıklı raporu).

[13] David Mackenzie, *Serbs and Russians* (New York: Columbia University Press, 1996), 100.

[14] TNA, FO 78/1198 (Ingiliz Başkonsolos Fonblanque'ın Belgrad'dan Lord Clarendon'a gönderdiği 8 Mayıs 1856 tarihli mesaj).

[15] M. R. Palairet, *The Balkan Economies c. 1800-1914: Evolution without Development* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 95-97.

[16] Gale Stokes, "Serbian Military Doctrine and the Crisis of 1875-1878" *Insurrections, Wars and the Eastern Crisis* içinde, ed. Bela K. Kiraly and Gale Stokes, cilt 17 of *War and Society in East Central Europe* (New York: Columbia University Press, 1985), 263.

[17] M. B. C. Collas, *La Turquie en 1864* (Paris: E. Dentu, 1864), 99.

Sırp ve Yunan temsilciler bir Sırp-Yunan ittifakını görüşmek üzere 1861'de İstanbul'da gizli bir konferans gerçekleştirmişler, Sırbistan'ı temsilen bu konferansa Garaşanin ve Yovan Ristiç katılmıştı.[18] Görüşmeler sürecinde Yunanistan Teselya, Yanya, Makedonya ve bazı Ege adalarını talep ederken, Sırbistan ise Bosna, Hersek, Yukarı Arnavutluk ve Karadağ'ı (Karadağ bağımsız kalmak istemezse) isteyecekti.[19] Fakat Sırplar bu dönemde hem iç problemlerle boğuşuyordu hem de büyük bir savaş için gereken askeri malzemeye henüz sahip değildi. Ayrıca kısa sayılabilecek bir süre sonra 1862'de Yunanistan'da Kral Otto devrilecekti. Kral Ottto'nun devrilmesinden sonra Atina'daki askerler itaatsizlik içine girecek ve bu anarşik vaziyet içinde şehri yağmalayacaklardı.[20] Sırp-Yunan ittifakı fiilen etkisiz olmuştu ama Osmanlı İmparatorluğu'nun yanı başında belki de aynı ölçüde zararlı bir haydutlar devleti bulunuyordu.

Sırbistan'ın bu Osmanlı karşıtı faaliyetlerindeki en büyük destekçisi Rusya'ydı. 29 Mayıs 1862'de Rusya ve Sırbistan, Sırbistan'a 300 milyon Avusturya Dukası borç verilmesini ve 25 bin tüfek satılmasını öngören bir antlaşma imzalamıştı. Söz konusu silahlar aynı yılın sonunda gizlice Sırbistan'a gönderilmişti.[21] 25 Kasım 1862 sabahında Lord Palmerston Rusya'dan Sırbistan'a 450 at arabası dolusu tüfek ve cephanenin gittiğini haber almıştı ki bu kadar büyük miktarda askeri yardım Palmerston'a göre ancak Sırp prensinin Sultana savaş ilânı için yapılmış olabilirdi.[22]

Kırım Savaşı sonrasında Sırbistan'ın Bulgar meselesine ilgisi de artmıştı. 1860'ta Sırplar, Bulgaristan'a Bulgarları kendilerine katılmaya ikna etmek için ajanlar göndermişti.[23] Gene 1862 başlarında Garaşanin, Lazar Arseniyeviç-Batalaka liderliğinde bir Sırp komitesi kurdurarak Bosna, Hersek ve Osmanlı kontrolündeki Sırp topraklarında propaganda icra etmeyi ve isyan tertiplemeyi amaçlamıştı. Bu komite Bulgaristan'da isyan çıkarmak için bir Bulgar lejyonu kurdurtmuştu.[24] Bulgar lejyonu 700 kişiden oluşuyordu ve amacı Vidin ile Niş bölgelerinde bir isyan çıkarmak-

[18] N. Roussos, "Charilaos Tricoupes and the Greco-Serbian Alliance of 1867", *Balkan Studies*, cilt 12, 1971, 1, 86.
[19] N. P. Ignatiev, *Diplomaticheskii Zapiski (1864-1874)*, cilt 1 (Sofia: Glavno upravlenie na arkhivite, 2008), 236.
[20] Horace Rumbold, *Recollections of a Diplomatist*, cilt II (Londra: Edward Arnold, 1902), 104.
[21] "Evropei'skaia Diplomatiia i Serbiia v Nachale 60-kh Godov XIX Veka", *Voprosy Istorii*, No. 9, Eylül 1962, 77.
[22] Herbert Clifford Francis Bell, *Lord Palmerston*, cilt 2 (Hamden, Conn.: Archon Books, 1966), 331.
[23] TNA, FO 78/1511 (C. Elliot Barker'ın Tulça'dan Henry Bulwer'a gönderdiği 8 Eylül 1860 tarihli mesaj).
[24] Mackenzie, *Serbs and Russians*, 102.

tı.[25] Bulgar ihtilalci hareketinin en önemli isimlerinden Georgi Rakovski bir dönem Sırbistan'ın himayesi altında faaliyetlerini yürütmüş, Dunavskıi Lebed gazetesini Belgrad'da çıkartmıştı.

Belgrad'daki İngiliz konsolosu Fonblanque'a göre Bulgarlar, Boşnaklar, ve Karadağlılar Belgrad'da indoktrine edilerek Panslavist ajanlara dönüştürülüyordu.[26] 1858'de 8-10 kişi Belgrad'dan Bulgaristan'a gelerek Bulgar ahalisini tahrik etmeye çalışmış, bunun neticesinde Osmanlılar ve Sırp idaresi arasında sınırdan ruhsatsız geçiş olmaması yönünde anlaşmaya varılmıştı. Osmanlı yetkililerine göre bu gelen ajanlar Belgrad'daki Rus başkonsolosu tarafından yönlendirilmişlerdi.[27]

Bulgar bağımsızlık hareketinin 1879'dan önceki en önemli entelektüel figürlerinden olan Lyuben Karavelov'un da önerdiği temel siyaset, Sırbistan'la dostluk üzerine kuruluydu; ona göre Sırplar ve Mihailo Obrenoviç Bulgarların temel müttefikiydi.[28] Bulgar ihtilalci hareketinin en önemli silah temin noktalarından biri Sırbistan'dı. Sırbistan'ın Bulgar ihtilalcilerine verdiği destek sıklıkla Osmanlı resmî yazışmalarına konu olmuştu.

Sırbistan'ın en yakın müttefiki, Osmanlılara karşı sınırlarda âdeta çete savaşı veren ve Balkanlarda çete faaliyetlerini destekleyerek Osmanlı Hükümeti'ne büyük sorunlar yaşatan Karadağ'dı. Karadağ'da çeşitli aşiretlerin temel geçim kaynağı yağmacılık ve haydutluktu.[29] Bu yağma faaliyetleri zaman zaman çok büyük boyutlara ulaşıyordu. Örneğin 1858'de Hüseyin Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetine karşı elde ettikleri Grahova zaferinin verdiği cesaretle Temmuz ayının sonunda Kolaşin'e saldıran Karadağlılar burayı yağmalayıp, 300 at, 1060 koyun, 37 sandık giysi ve silahlara el koymuş, daha sonra bunların Kolaşinlilere geri verilmesi Karadağlılarca kabul edilmişti.[30] Karadağlıların sürekli olarak gerçekleştirdikleri saldırılar yüzünden Osmanlıların daha büyük bir askeri gücü Bulgaristan'a konsantre etmesi mümkün olmuyordu.

---

[25] *Correspondence Relating to the Bombardment of Belgrade in June 1862* (Londra: Harrison and Sons, 1863), 46 (İngiliz Başkonsolos Longworth'un Belgrad'dan Henry Bulwer'a gönderdiği 21 Temmuz 1862 tarihli mesaj). Başka bir kaynağa gore bu sayı 300 civarındadır; bkz. Grgur Jaksic-Vojislav J. Vuckovic, *Spoyna Politika Srbiye za Vlade Kneza Mihaila* (Beograd: İstoriyski İnstitut, 1963) 135.

[26] TNA, FO 78/1376 (Belgrad Consul Fonblanque's message to Lord Malmesbury, 30 Nisan, 1858).

[27] *Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi* (DOA), HR. TO.. 431/20.

[28] Mercia Macdermott, *The Apostle of Freedom: A portrait of Vasil Levsky against a background of nineteenth century Bulgaria* (Londra: George Allen and Unwin, 1967), 177.

[29] Palairet, *The Balkan Economies*, 148.

[30] FO 424/11 (Konsolos Churchill'in Raguşa'dan Earl of Malmesbury'ye çektiği 30 Ağustos 1858 tarihli telgraf).

Balkan meselesi Batılılar tarafından temelde bir milli haklar meselesi olarak algılanmıştı. Ancak Balkanlardaki milliyetçi hareketlerin tek davası Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp bağımsız bir devlet kurmak değildi. Balkanlardaki milli hareketler hümanist temelden yoksundu. Kendi bağımsız devletlerini kurmak isteyen halkların siyasi liderliklerinin hemen hemen hepsi yayılmacılığı benimsemişti.[31] Sırbistan Stefan Duşan'ın imparatorluğunu diriltmenin, Bulgaristan Büyük Bulgaristan'ın, Yunanistan bütün Grekleri birleştirmenin, Romanya ise daha geniş bir etki alanının peşinde koşacaktı. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda yaşanan milli mukateleler, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlarda Faşist ve ultra-nasyonalist hareketlerin iktidarları yönlendirişi, bu devletlerin kuruluşundan beri sahip oldukları genişlemeci eğilimin tarihsel neticeleriydi.

RUSYA'NIN HAMLELERİ

Kırım Savaşı'nda Rusya yenilmiş, 1856 Paris Antlaşması vasıtasıyla Rusya'nın Balkanlar konusunda bir anlamda kulağı çekilmişti. Fakat Kırım Savaşı'nın Rusya üzerindeki psikolojik sınırlayıcılığı pek de uzun sürmemişti. Rusya Dışişleri Bakanı Aleksandr Gorçakov 20 Mayıs 1860 tarihli sirkülerinde Bulgaristan, Bosna ve Hersek gibi yerlerde durumun kötü olduğunu, Osmanlı Devleti tarafından verilen sözlere rağmen Hıristiyanların vaziyetinin giderek fenalaştığını, bu durumun hem Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu hem de genel barışı tehdit ettiğini ifade edecekti. Gorçakov'a göre acilen Avrupalı delegelerle de görüş alışverişi yapılarak yerel teftişler yapılmalı, Avrupa güçleri Osmanlılar arasında Hıristiyanların durumunun iyileştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve Hıristiyanlarla ilişkilerinin iyileştirilmesini sağlayacak bir ahenk oluşturulmalıydı.[32] 1860'ta Gorçakov'un yaptığı bu çıkış, Rumeli halkında ve askerlerde panik yaratmıştı; artık herkes gözünü kuzeye çevirmişti.[33] Bu sirküler Rusya'nın artık Osmanlı Hıristiyanları konusunda daha aktif bir siyaset izleyeceğinin, Osmanlılara yönelik daha müdahil bir tutumda bulunacağının da ilânıydı.

Rus milliyetçileri, Slavcılar, Panslavistler Kırım Savaşı'nın hemen ardından Balkanlarda yeniden faaliyete geçmişlerdi. Rus konsolosluk görevlileri ve diplomatlar St. Petersburg'daki resmî pozisyonlarına bakmaksızın

---

[31] Sandra Halperin, *War and Social Change in Modern Europe: The great transformation revisited* (New York: Cambridge University Press, 2003), 63-64.

[32] *Les Réformes et la Protection des Chrétiens en Turquie, 1673-1904: firmans, bérats, protocoles, traités, capitulations, conventions, arrangements, notes, circulaires, reglements, lois, mémorandums, etc.*, A. Schopoff (ed.) (Paris: Plon-Nourrit, 1904), 80-81.

[33] *İz Arkhivata na Naiden Gerov*, T. Panchev (ed.), cilt 2 (Sofya: Blgarskata Akademiia Na Naukite, 1914), 551 (Sava Filaretov'un Naiden Gerov'a Sofya'dan gönderdiği 11 Haziran 1860 tarihli mektup).

Balkan Slavlarının bağımsızlığı için çalışıyordu.[34] Asya Departmanı müdürü olduğu dönemde Nikolay İgnatyev, Balkan Slavlarıyla yakın irtibata geçmişti. İgnatyev 1861'de Asya Departmanı'nın başına geçtiği sıralarda Rusya, dış politikasında üç ana hedef belirlemişti. Buna göre:[35]

1. Paris Barış Antlaşması bertaraf edilmeliydi. Bu antlaşma Rusya'nın şerefini çiğnediği için Karadeniz ve Karadeniz havzasına ait toprakların mülkiyetinin Rusya'ya ait olduğu kabul ettirilmeliydi.
2. Karadeniz Rusya'ya dar geliyordu. Bu yüzden Rusya Boğazlara el koyma mecburiyetindeydi.
3. Her biri kendi bağımsızlığını muhafaza etmek isteyen Slav kavimleri Rus siyasetinin müttefiki yani aracı haline getirilmeliydi.

Eğitim Balkanlardaki Rus faaliyetlerinin en önemli ayaklarından birini oluşturuyordu. İstanbul'daki Samokov Metropolitanı Matel'e gönderilen 1 Kasım 1857 tarihli mektupta Mihail Georgeviç isimli bir Rus yurtseverinin Yukarı Cuma ahalisine dört hafta önce bölgede bir okul açmak için para toplamalarını telkin ettiği, gene aynı kişinin halka bunun için bir yerlerden maddi yardım alma sözünü verdiği yazılmıştı.[36] Rusya'nın eğitimi Balkanlarda bir araç olarak kullandığı iddiasını destekleyen bunun gibi sayısız örnek verilebilirdi.

1858'de 20 Bulgar, Odessa Teoloji Akademisi tarafından öğrenciliğe kabul edilmişti.[37] Moskova'daki Bulgar öğrenciler Moskova Slav Komitesi'nden yardım alıyorlardı.[38] Rusya Bulgaristan'a okullar ve kiliseler vakfetmişti ve Rusya'da eğitim görmüş Bulgar öğretmenleri her kasabaya sızdırma çabasındaydı. Rus gizli ajanları devamlı bir biçimde bölgede para, kitap ve broşürler dağıtıyorlardı.[39]

Gene 1861'de Belgrad ve Vidin'de bulunan Rus konsoloslarının Bosna ve Bulgaristan ahalisini tahrik ettiğine dair bilgiler Osmanlı makamlarına ulaşmıştı.[40] 1861'de Manastır civarında Osmanlı tebaasından bir Bulgar Rus propagandası yaptığı gerekçesiyle tutuklanmıştı. Bu kişinin Rus konsoloslarıyla ve Aynoroz keşişleriyle yazışmalarda bulunduğu ortaya çıka-

---

[34] Duncan M. Perry, *Stefan Stambolov and the Emergence of Modern Bulgaria, 1870-1895* (Durham: Duke University Press, 1993), 10.

[35] N. P. Ignatiev, *Zapiski(1875-1878)* (Sofya: Otechestvennaia Front, 1986), 49-52.

[36] *Macedonia, Documents and Material*, Dimitur Konstantin Kosev (ed.) (Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, 1979), 148.

[37] *Macedonia, Documents and Material*, 152-153 (Bir Rus görevlinin Moskova'daki Aleksey Behmetev'e 22 Ağustos 1858 tarihli mektubu).

[38] *Macedonia, Documents and Material*, 186.

[39] TNA, FO 195/719 (Edirne Viskonsülü Blunt'ın 3 Mayıs 1862'de Sir Henry Bulwer'a gönderdiği mesaj).

[40] DOA, HR. MKT. 379/25.

rılmıştı.[41] Rusya, Panslavizmi sadece seküler bir anlamda yorumlamıyor, Balkanlar ahalisinin Ortodoksluk hissiyatına da dokunuyordu.

Ruslar bölgedeki ihtilalcilere silah desteği de sağlıyorlardı. 1862 Yazı'nda Vladina isimli bir Rus gemisi Tulça üzerinden sorunsuz bir biçimde geçmişti; fakat bu gemi çok yüksek ihtimalle askerî mühimmat taşıyordu. Bu tip gemiler Eflâk veya Boğdan'a vardığı andan itibaren bunları denetlemek mümkün olmuyordu; çünkü Kırım Savaşı'ndan sonra oluşturulan uluslararası Tuna Komisyonu, Osmanlıların Tuna Nehri üzerindeki etkisini kısıtlamıştı. Eflâk-Boğdan ise Rusya'nın Balkanlara yaptığı silah sevkiyatının tüneline dönüşmüştü.[42]

Kırım Savaşı'ndan önce Rusya Bulgarların ayaklanacağına dair bir ümit beslemiş, ama bu ümit gerçek hayatta bir karşılık bulmamıştı. Kırım Savaşı sonrasında Rusya'nın Balkanlardaki konsoloslarının yeni stratejisi Bulgarları Rusya'ya göçe teşvik etmek olacaktı. Burada temel amaç Kırım ve Kafkasya gibi bölgelerde, Karadeniz kıyılarında Rusya'ya bağlı Slav nüfusunu arttırmaktı. Nitekim General Baryatinskiy'e göre de Slavların Kafkasya'ya göçü Kafkasya'da Rus hâkimiyetini mutlaklaştırabilirdi.[43]

Sadece 1861 senesi Temmuz ile Ekim'i arasında 10.990 kişiden oluşan 1.560 Bulgar ailesi Rusya'ya göçmüştü. Göçmenler giderken vergilerini, geçmişten kalan borçlarını ödedikleri gibi şarap fıçılarını, üzümlerini, ekmeklerini satmadan bırakmışlardı. Buna rağmen göçmenler hâlâ kendilerini idare etmelerini sağlayacak paraya sahipti;[44] çünkü göçenler genellikle fakir olmayan ailelerdi. Bununla birlikte durumu kötüleşen Bulgarlarda da göçe temayül vardı. Tikveş'teki Bulgar ziraatçilerin koşulları 1859-1861 senelerinde artık tahammül edilmez hale gelmişti. İç göç girişimleri ise zaman zaman Osmanlı yöneticileri engeline takılıyordu. Selanik'te bir çiftlikte çalışmaya başlayan 8 Bulgarın içinde kendileri için herhangi bir fırsat bulundurmadığı için terk ettikleri Kuzey Arnavutluk'a geri dönmeleri emredilmişti.[45] Bu noktada elde başka bir ülkeye göç etmekten ayrı bir seçenek kalmıyordu.

---

[41] TNA, FO 78/1600 (Konsolos Charles J. Calvert'ın Manastır'dan Henry Bulwer'a gönderdiği 3 Nisan 1861 tarihli mesaj).

[42] TNA, FO 195/719 (Viskonsül Barker'ın Tulça'dan Henry Bulwer'a gönderdiği 25 Ağustos 1862 tarihli mesaj).

[43] Aliy Kasumov-Hasan Kasumov, *Çerkes Soykırımı: Çerkeslerin XIX. Yüzyıl Kurtuluş Savaşı Tarihi* (Ankara: TAKAV, 1995), 265-266.

[44] *Rusiia i Bulgarskoto Natsialno-Osvoboditelno Dvizhenie, 1856-1876: dokumenty i materialy*, t.1, ch. 2 (Sofya: Izd-vo na Bulgarskata akademiia na naųkite, 1987), 168 (M. A. Baikov'un N. P. İgnatyev'e Vidin'den gönderdiği 29 Ekim 1861 tarihli rapor).

[45] TNA, FO 78/1600 (Charles J. Calvert'in Manastır'dan Henry Bulwer'a gönderdiği 28 Kasım 1861 tarihli mesaj).

Büyük ümitlerle Çerkeslerin ve Nogayların terk ettiği Karadeniz kıyılarına yerleşen Bulgar kolonistler buradaki iklime dayanamamışlardı. Bu durum da Bulgarların gözünde Rusya'nın saygınlığını önemli ölçüde azaltıyordu.[46] Kırım Savaşı'ndan sonra 30 bin Bulgar Kırım'a göç etmeye ikna edilmişti; fakat göçler neticesinde Bulgarlar büyük zayiat vermişti.[47] Her şeyini satıp Vidin'den Rusya'ya göçen aileler bekledikleri kadar iyi karşılanmamaları neticesinde büyük hayal kırıklığına uğrayarak memleketlerine geri dönme kararı alacaklardı.[48] Lakin bu dönenlerden bir kısmı maddi sorunlar nedeniyle haydut çetelerine katılacaktı. Bir kısım başıboş ise Karadeniz'in kuzeyindeki Panslavistlerin açtığı okul gibi kurumlarda endoktrine edilmişti.

Osmanlı Balkanlarında ise göç eden Bulgarların yerine gelen Çerkeslerin ve Tatarların aynı verimlilikte çalışması söz konusu olamazdı. Bundan dolayı başta Bulgarlar olmak üzere Hıristiyanların göç etmesinin engellenmesi Osmanlı Hükümeti'nin önündeki önemli bir görevdi.[49] Kırım'dan dönmek isteyen Bulgarlardan bilhassa muhtaç vaziyette olanlara yardım edilmesine kanaat edilmiş,[50] hattâ Vidin'den Rusya'ya göç edip sonra geri dönme isteğinde olan bazı Bulgarların borçlarının dahi hazine tarafından ödenmesi kararı alınmıştı.[51] 1861'de Rusya'ya göçen Bulgarlardan 1279'u 6 ay sonra 1862 Mayısı'nda Sulina'ya geri dönmüş, bunların ceplerinde para olmadığında Sulina kaymakamı kendilerine 300'er dirhem (yaklaşık 1 kg) ekmek dağıttırmıştı.[52]

BULGAR MİLLİYETÇİ HAREKETİ

Bulgar milliyetçiliğinin gelişmesinde Sırbistan ve Rusya'nın Bulgar entelektüellerine ve eylemcilerine desteği belirleyiciydi. Fakat olayı Sırp-Rus kışkırtması olmanın ötesinde Bulgar milliyetçilerinin de 1856'dan itibaren artık daha entelektüel ve cesur olması bağlamında değerlendirmek, iç dinamikleri atlamamak gerekir. 1856'dan önce Bulgar hareketi hem dış desteği sağlayacak teşkilat gücü ve insan kaynağına sahip değildi, hem de entelek-

[46] TNA, FO 78/1869 (J. Longworth'un Belgrad'da kaleme aldığı "Report on the Bulgarian Church Question" başlıklı ve 10 Ekim 1865 tarihli yazı).
[47] TNA, FO 78/1974 (Belgrad başkonsolosu Longworth'ün Belgrad'dan Lord Lyons'a gönderdiği 21 Ağustos 1867 tarihli mesaj).
[48] TNA, FO 195/719 (Edirne Viskonsülü Blunt'ın 3 Mayıs 1862'de Henry Bulwer'a gönderdiği mesaj). DOA, İ..MTZ.(04) 3/83 (Odessa Şehbenderi'nin Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 20 Haziran 1862 tarihli mektup).
[49] TNA, FO 78/1600 (Charles J. Calvert'in Manastır'dan Henry Bulwer'a gönderdiği 28 Kasım 1861 tarihli mesaj).
[50] DOA, A.}MKT.UM. 522/47.
[51] DOA, A.}MKT.NZD. 383/95.
[52] DOA, A.}MKT.UM. 562/51.

tüellerin yerel halk üzerindeki tesiri oldukça sınırlıydı. Ancak Osmanlılara ait bir liberalleşme ve reform vaadini içinde barındıran 1856 Paris Antlaşması'nın imzalanması sonrası gelişen süreçte Bulgar milli hareketi her bakımdan eskisine göre daha güçlüydü, hareketin dışarıdan yardım sağlama ve dış güçlerden istifade etme olanakları artmıştı. Bu dönemde hızlanan modernleşme milli farkındalığı arttırıyor, eski kurumların varlığını daha sorgulanır hale getiriyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu serbest ticaret felsefesi, belli meslek gruplarına verilen ayrıcalıklar da Bulgarların 19. yüzyıldaki canlanışında önemli rol oynamıştı. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren endüstrinin ve uluslararası ticaretin Balkanlarda gelişmesi Bulgarların ticaret loncalarını kontrol etmelerini, kasabalarda da inisiyatif almalarını sağlayacaktı. Özellikle tüccarlar ve loncalar Bulgar milli hareketinin ilk lider gücünü oluşturacaklardı. Ticaret erbabı Bulgar dilinde eğitim veren yeni okulların açılmasında ve anti-Yunan kilise hareketinin gelişmesinde öncü olacak, muhafazakâr bir unsur olan çorbacıların da karşısına dikilecekti.[53] 1870'ler itibarıyla binlerce Bulgar anavatanlarının dışında, Viyana, Bükreş, Odessa ve İstanbul gibi yerlerde yaşıyordu. Özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra bu dışarıda yaşayanların etkisi hem finansal hem de entelektüel mânâda Bulgaristan'da hızla artacaktı.[54] İstanbul dahi Bulgar milliyetçiliğinin gelişiminde rol oynayan merkezlerden birisiydi. Kırım Savaşı zamanında İstanbul'da 30-40 bin Bulgar vardı. Bunlar arasında büyük tüccarlar etkiliydi; fakat Bulgar kolonisinin çoğunu zanaatkârlar oluşturuyordu; bunların önemli bölümü de devletle anlaşmalı olarak üniforma diken terzilerdi.[55] Dolayısıyla İstanbul'daki Bulgar kolonisinin menfaatleri, üyelerinin devletle iyi geçinmesine bağlıydı. Ama bu onları Bulgar kültürel canlanmasına yardımcı olmaktan alıkoymayacaktı. Tarım ve hayvancılığa dayalı ekonominin dışındaki sahalarda kendini gösteren Bulgar burjuvazisi, Bulgar milliyetçiliğinin yeni dönemdeki itici gücüydü.

Bulgar milliyetçi entelektüellerinin yarısı Karlovo (Karlıova), Kotel, Gabrova ve Koprivştitsa gibi Türk ve Rum etkilerinin az hissedildiği Balkan Dağları kasabalarından gelmişlerdi. Gene milliyetçi entelektüellerin yüzde 80'i kırsal bölge kökenli değildi; bu entelektüellerin neredeyse yarısı zengin veya orta düzeyde geliri olan işadamlarının çocuklarıydı.[56]

---

[53] James Franklin Clarke, *The Pen and the Sword: Studies in Bulgarian History* (New York: Columbia University Press, 1988), 173-174.

[54] Perry, *Stefan Stambolov*, 6.

[55] Thomas A. Meininger, *The Formation of a Nationalist Bulgarian Intelligentsia, 1835-1878* (New York: Garland Pub., 1987), 10.

[56] Meininger, *Bulgarian Intelligentsia*, 123-127.

Bükreş Bulgar çetecilerinin 1860'lardaki merkeziydi. Bulgar çeteleri Osmanlı topraklarına buradan girip saldırıp geri dönme imkânına sahipti. [57] 1860'larda Rus Besarabyası'nda 55-60 bin, Romanya'ya ait Besarabya'da ise 27 bin Bulgar yaşıyordu.[58] Fakat Bulgar milli hareketi sadece aksiyoner bir hareket değil aynı zamanda entelektüel bir hareketti. Lyuben Karavelov, Rayko Jinzifov, Georgi Rakovski gibi isimler Bulgar milli edebiyat mirasının, dilinin ve folklorunun canlanması için büyük gayret sarf etmişlerdi.

Bulgar entelektüel hareketini besleyebilecek yayın sayısıysa 1860'ların ikinci yarısına kadar yetersizdi. 1806-1877 arasında Bulgarca basılan eserlerin sayısı iki bine dahi ulaşmıyordu.[59] 1860'ların ikinci yarısına kadar Bulgar süreli yayını sayısı çok azdı. 1864'e kadar çıkan Bulgarca yayınların en ünlüleri İstanbul'da Dragan Tsankov'un çıkarttığı *Blgariya*, Georgi Rakovski'nin Sırbistan'da çıkardığı *Dunavskii Lebed*, İstanbul'da uzun yıllar (1848-1861) yayın faaliyetini sürdürmüş olan *Tsaregradski Vestnik*'di. Bunlardan Rakovski'nin *Dunavskii Lebed*'i güçlü muhalif tavrıyla ayrışıyordu.

Bu yenilenme dönemi eğitiminde Bulgar eğitmenler çok defa Yunanca kitaplar okutmaktan kaçınıyorlar, kendi dillerinde okuma yazmayı öğretme gayretinde bulunuyorlardı.[60] Bulgar entelektüeli Rumlarla hiçbir zaman anlaşamamıştı; yüksek tahsilini Atina'da tamamlamış olan Konstantin Mladinov'un ifadesiyle Viyana'daki Rumlar kendileri çobanmışçasına Bulgarlara koyun muamelesi yapıyorlardı ve Makedonya'nın kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı.[61] Mladinov gibi birçok Bulgar entelektüeli, Yunan okulları tecrübesine sahipti; ama Balkanlardaki milli rekabet Yunan ve Bulgarların anlaşmasını her zaman engellemişti. Bulgar milli hareketini güçlendiren en önemli psikolojik amillerden biri Yunanlarla olan rekabetti.

Kırım Savaşı'ndan sonra çok sayıda Bulgar genci Panslavların da desteğiyle Rusya'da papaz okullarına gitmişti.[62] Şair Hristo Botev, Bulgaristan'ın en ünlü başbakanlarından Stefan Stambolov, Lyuben Karavelov gibi Bulgar bağımsızlık hareketinin sembol isimleri Rusya'da eğitim görmüşlerdi. Gene Rusya'nın Rusçuk'taki ilk viskonsülü Nayden Gerov Osmanlı tabiiyetinden Rus tâbiyetine geçmiş bir Bulgar'dı. Ama Odessa, Moskova ve St. Petersburg'da okuyan bu öğrencilerin büyük çoğunluğu Ortodoksçu

[57] Perry, *Stefan Stambolov*, 8.

[58] Meininger, *Bulgarian Intelligentsia*, 12.

[59] Michael Boro Petrovich, *The Emergence of Russian Panslavism, 1856-1870* (Connecticut: Greenwood Press, 1985), 97.

[60] Cyrus Hamlin, *Among the Turks* (New York: American Tract Society, 1877), 264.

[61] *Macedonia, Documents and Material*, 180 (Konstantin Mladinov'un Zagreb'den Belgrad'daki Georgi Rakovski'ye gönderdiği 31 Ocak 1861 tarihli mektup).

[62] TNA, FO 78/1526 (Charles J. Calvert'in Selanik'ten Henry Bulwer'a gönderdiği 24 Mart 1860 tarihli rapor).

ve otokrasi yanlısı fikirlerden ziyade Batı felsefesi ve edebiyatından etkilenmişlerdi.[63] Bu noktada Rusya, fikri tesirden ziyade politik ve askerî gücü ile Bulgarlar üzerinde etki sağlayabilmişti. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Bulgaristan'ın Rusya'dan uzaklaşmaya başlaması çok da uzun sürmemiş, 1885'teki Bulgar-Sırp Savaşı neticesinde Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi topraklarına katmasıyla Rusya'da Panslavistler gözden düşmüştü.

Fakat Bulgarların eğitimde farklı bir yola girmelerini sadece dış güçlerin faaliyetleri üzerinden açıklamak hatalıdır. 1850'ye kadar Bulgarca eğitim veren neredeyse doğru düzgün okul yokken, 1865'te Filibe kazasında 15'i kızlara mahsus olmak üzere toplam 226 Bulgar okulu bulunuyordu. Bu okullarda toplam 12.650 öğrenci mevcuttu. Bu okulların çoğu son 10 yıl içerisinde inşa edilmişti. Okullar temel bilimler alanında eğitim veriyordu. Okulların masrafları Bulgar cemaatine aitti. Rusya ve Sırbistan'ın haricinde 200 Bulgar genci Avrupa'nın değişik şehirlerinde eğitim görüyordu. Fakat bunlar maddi desteklerini eğitim gördükleri ülkenin hükümetinden ziyade ailelerinden alıyorlardı.[64] Tüm bu veriler ışığında 1850'den sonra bir Bulgar Rönesansı'nın yaşandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bulgarlar bu yeni dönemde seçkin Osmanlı okullarına da ilgi göstermişti. Gayrimüslimlere İstanbul'daki askerî okula ve Paris'teki Mekteb-i Osmani'ye gitme hakkı verildiğinde gayrimüslimler arasında bundan ilk faydalananlar Bulgarlar olacaktı.[65] 1850'de Osmanlı hükümeti ilk defa Galatasaray Tıbbiyesi'ne bazı Bulgar öğrencileri kabul etmişti.[66] 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Galatasaray Lisesi'nde toplam 93, Mekteb-i Tıbbiye'de ise en az 139 Bulgar öğrenci eğitim görmüştü.[67] Gene İstanbul'da bulunan Robert Kolej ve Bebek Fransız Katolik Lisesi gibi okullarda çok sayıda Bulgar tahsil görmüştü. Ama bu ilgi, bir Bulgar-Türk yakınlaşması yaratmamış, hattâ bu okullarda eğitim alan bazı Bulgarlar, Bulgar milli davasında önemli roller üstlenmişlerdi. Örneğin Galatasaray

---

[63] C. E. Black, "The Influence of Western Political Thought in Bulgaria, 1850-1885", *The American Historical Review*, cilt 48, No. 3. (Nisan, 1943), 509.

[64] TNA, FO 78/1869 (J. Longworth'un Belgrad'dan kaleme aldığı "Report on the Bulgarian Church Question" başlıklı ve 10 Ekim 1865 tarihli yazı).

[65] FO 78/1868 (Belgrad Konsolosu J. Blunt'ın İstanbul'daki maslahatgüzara gönderdiği 7 Mart 1865 tarihli mesaj).

[66] *Rusiia i Bulgarskoto Natsialno-Osvoboditelno Dvizhenie, 1856-1876: dokumenty i materialy*, t.2 (Sofya: Izd-vo na Bŭlgarskata akademiia na naukite, 1990), 253.

[67] Orlin Sabev, "Boğaziçi Kıyılarında Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbulu'nda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı İstanbulu III*, Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (ed.) (İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2015), 166-167. Orlin Sabev'in bu yazısı İstanbul'da eğitim görmüş Bulgarların sayısı, genel nitelikleri ve Modern Bulgaristan'daki rolleri üzerine önemli bilgiler vermektedir.

Lisesi'nde eğitim alan Nikola İvanov önce Osmanlı-Rus Savaşı'na Rusya saflarında gönüllü olarak iştirak etmiş, Balkan Savaşları'nda Edirne'yi kuşatıp alan Bulgar ordusunun kumandanlığını yapmıştı.

Osmanlı hükümeti, Bulgaristan'da Bulgarların eğitim atağına Müslümanlar lehine bir karşılık verememişti. Kasabalarda giderek gücünü yitiren, modernleşmenin etkilerini daha sınırlı hisseden Bulgaristanlı Müslümanlar, eğitim ve nitelik açısından Bulgarların karşısında zayıf kalmıştı. 1865'e gelindiğinde Silistre, Şumnu, Hezargrad, Cuma ve Yenipazar kazalarında bulunan okullar hayli zamandan beri harap vaziyetteydi ve öğretmensizdi. Bu yüzden özellikle köylerde açık mektep kalmamıştı.[68] Varolan okullardaki temel bilimler eğitimi çok yetersizdi. Osmanlı yöneticilerinin de daha seküler ve bilimsel bir eğitim sistemine yönelik bir özleminin olduğundan da pek bahsedilemezdi.

19. yüzyıldaki eğitim hamlesi Bulgar canlanışında önem taşısa da Bulgar milli hareketine damgasını vuran ihtilalcilik ve aksiyondu. Bu bağlamda Bulgar devrimci hareketinin 1867'den önceki en önemli ismi Georgi Stoykov Rakovski'ydi (1821-1867). Rakovski hem bir fikir, hem de bir eylem adamıydı. İtalya, Fransa ve İngiltere'deki siyasal-toplumsal sistemlere yönelik özlemi olan Rakovski, Osmanlı reformlarına güvenmiyordu. Rakovski'ye göre Balkanlarda çıkarılacak bir ayaklanma neticesinde Rusya, Hıristiyanların imdadına koşabilir, gene böyle bir ayaklanmanın sayesinde Batı da Bulgar bağımsızlık davasına sempati besleyebilirdi.[69] Rusya'nın gücünden istifade edilmesini savunmasına rağmen Rakovski, Panslavizmin de Panhelenizm gibi Bulgarlara zarar veren bir akım olduğu görüşündeydi; Bulgar milli kilisesi hareketinin Avrupa'da Panslavizmin bir yansıması olarak görülmesi ise ona büyük talihsizlikti.[70] Rakovski Bulgarların Rusya'ya göç etmelerine de karşı çıkmıştı.

Georgi Rakovski'ye göre Grek Ruhban Sınıfı, Panhelenizm, Katolik ve Protestan misyonerler, Rusya ve Rus Kutsal Sinodu, Bulgar milli davasının düşmanlarıydı.[71] Bunların etkilerine karşı bir Bulgar milli kilisesi kurulmalıydı. Rakovski Patriklik tarafından büyük paralar toplanarak Bulgar halkının sömürüldüğünden yakınıyordu.[72]

Rakovski, Bulgaristan'da devrimci haydutluğun fikir babasıydı. Ona göre bağımsızlık hareketinin dinamik gücü Sırbistan ve Romanya'da örgüt-

[68] DOA, MVL. 1013/42.
[69] Black, 510.
[70] Asen G. Dimof, "Georgi S. Rakovski in the Struggle for the Reestablishment of the Bulgarian Church" , *East European Quarterly*, 8:2 (Yaz, 1974), 193.
[71] Dimof, 184.
[72] Dimof, 187.

lenmiş haydutlar ve çeteler olabilirdi.[73] Bunların vereceği bir öncü savaş vasıtasıyla da Bulgar halkı ayaklanabilirdi. Georgi Rakovski'nin ünü 1860'ın sonuna gelindiğinde tüm Bulgaristan ve Makedonya'ya yayılmıştı.[74]

Georgi Rakovski, burada daha önce de bahsedilen Bulgardan oluşan Belgrad lejyonunun kuruluşunun geri planındaki isimlerdendi. Fakat 1862-1863'te Sırbistan'ın Osmanlılarla yaşadığı kriz ve Osmanlıların Karadağ operasyonu gibi meseleler yüzünden attığı geri adım, Rakovski ve önde gelen Bulgar ihtilalcilerini hayal kırıklığına sürükleyecek, Rakovski'nin Belgrad lejyonu girişiminin başarısızlığa dönüşmesine sebep olacaktı.[75] Bulgar milliyetçileri, Belgrad lejyonu tecrübesinin olumsuzluğu sebebiyle, daha Batı yanlısı bir siyasal elite sahip olan Romanya'yı kendilerine ittifak ortağı olarak belirleyeceklerdi.[76] Zaten Bükreş'te Belgrad'dakinden daha büyük ve zengin bir Bulgar nüfusu bulunuyordu; bu da Romanya'yı Bulgar devrimci hareketi için daha cazip kılan bir başka faktördü.

Bulgar Sorunu ve Osmanlıların İdarî Krizi

Sosyal ve Ekonomik Problemler

Buraya kadar anlatılanlar, Bulgar sorununun büyüyüşünün 1856'dan sonra hızlanmasını açıklayan dış faktörleri içerir. Ama Bulgaristan'ın kuruluşu daha kompleks tarihsel meselelerin bir tezahürüdür.

1856 öncesi söz konusu olduğunda Osmanlı kaynaklarında Sırp ve Rus etkisi fazlaca ön plana çıkarılır. Fakat 19. yüzyılın başlamasıyla Balkanlarda ortaya çıkan isyan ortamına bir de Tanzimat ile beraber kendini gösteren sosyal gerginlik eklenince oluşan bunalım hiçbir zaman ortadan kaybolmamıştı. Tanzimat Fermanı'nın ilkelerine rağmen bölgede angarya devam etmişti. 1841 Niş ve 1850 Vidin isyanları bu sosyal tepkinin en belirgin ifadeleriydi. Niş isyanında Müslüman ahali de güçlü bir biçimde yer almıştı. Vidin İsyanı'nın ortaya çıkmasında ise Müslüman ağaların Tanzimat döneminde köyler üzerindeki mülkiyet haklarını tasdik ettirmesinin büyük etkisi vardı. Halil İnalcık'ın deyimiyle, Vidin'de ortaya çıkan şey bir Müslüman ağalar rejimiydi.[77] Bu durum 1850 Vidin İsyanı'nın milli bir niteliğe bürünmesine de sebep olmuştu. Vidin'de askerî kuvvetler yetersiz kalmış ve isyan başıbozukların desteğiyle bastırılmıştı. Vidin İsyanı dinsel kaynaklı huzursuzluğun sosyal bunalımla bütünleştiği bir tarihi olaydı.

---

[73] Meininger, *Bulgarian Intelligentsia*, 371.

[74] *Macedonia, Documents and Material*, 172 (Kuzman Şapkarev'in Ohrid'den Belgrad'daki Georgi Rakovski'ye gönderdiği 10 Aralık 1860 tarihli mektup).

[75] Meininger, *Bulgarian Intelligentsia*, 372-373.

[76] Meininger, *Bulgarian Intelligentsia*, 375.

[77] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943), 92.

Paris Antlaşması ve Islahat Fermanı gibi gelişmeler dahi Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarında yaşayanlar için fazla bir mânâ ifade etmiyordu. Çünkü bu fermanın ilânından ve 1856 Paris Antlaşması'nın imzalanmasından sonra uzun süre Bulgarlar açısından eski olumsuzluklar aynı şekilde devam edecekti. Bir grup devlet adamının geçici çabası meselenin özüne inmekten uzaktı. İmparatorluğun Avrupa topraklarında düzensizlik ve imparatorluktan kopma eğilimleri devam etmişti. Dahası artık daha güçlü gelişen bir Bulgar hareketi, buna destek veren geleneksel unsurlar da vardı.

Tanzimat dönemi devlet ricali yenilikleri adeta eski düzeni ve gayriresmi kurumları muhafaza etme motivasyonuyla adapte etmeye çalışıyordu. Tanzimat'ın tüm yenilenme iddiasına karşın 1860'a gelindiğinde Bulgaristan'daki ekonomik, idari ve sosyal yaşamın modernleştirildiğine ve rasyonelleştirildiğine dair örnekler son derece sınırlıydı. 1860'ların başında Bulgaristan çok verimli topraklara sahipti; ama bu toprakların büyük bölümü işlenmemiş vaziyetteydi.[78] Osmanlı hükümetleri ise nüfusunun çok büyük bölümü tarımsal sektörde olan Bulgaristan'daki iptidai üretim tekniklerini değiştirmek için pek gayret göstermemişti.[79]

Salgın hayvan hastalıkları Bulgaristan ve civarında âdeta periyodik hale gelmişti. Sadece 1861 senesinde Tulça, Babadağ, Pazarcık ve Balçık'ta kendini gösteren salgın hastalık neticesinde içlerinde mandalar, atlar ve öküzlerin olduğu binlerce hayvan telef olmuştu.[80]

Osmanlı idaresi çorbacı ve kocabaşı gibi geleneksel unsurları Bulgarların temsilcisi olarak görme ve bunu kabul ettirme eğilimindeydi. Ama bazı çorbacı ve kocabaşılar Hıristiyanların vergi ve mektep masrafları gibi masraflarından ayrı olarak çeşitli bahanelerle köy masrafı adı altında ekstra paralar topluyordu. Gene yapmış oldukları harcamaları olduğundan fazla göstererek Hıristiyan halkı büyük maddi yükün altına sokuyorlardı. Savaş biter bitmez 1856 senesinde Vidin, Niş ve Tırnova'da isyan çıkmıştı. İsyanlar bastırıldıktan sonra özel yetkilerle Vidin, Rusçuk ve Silistre'ye gönderilen Meclis-i Vâlâ katib-i sânisi Midhat Efendi (Paşa) buralarda geniş çaplı bir teftişte bulunarak şikâyetlere konu olan idarecilere cezalar verilmesini sağlamış, kaosun sürdüğü Adliye gibi yerlerde hükümet idaresinin yeniden tesis edilmesinde önemli rol oynamıştı.[81] Özellikle Tırnova'da meselenin ciddi bir hal alması yüzünden 1857'de Midhat Paşa yani o gün bilinen

[78] Collas, *La Turquie*, 269.

[79] Meininger, *The Formation of a Nationalist Bulgarian Intelligentsia, 1835-1878*, 16.

[80] TNA, FO 195/689 (Britanya'nın Varna Konsolosu'nun Henry Bulwer'a Varna'dan gönderdiği 25 Şubat 1861 tarihli mesaj).

[81] M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi, (1850-1875)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 122-123.

adıyla Midhat Efendi Tırnova'da tetkikler yapmaya gönderilmişti. Midhat Paşa etkisi burada da kendini göstermiş, yerel zorbalar Bulgarcaya da çevrilen Tırnova Sancağı Köy Çorbacıları Nizamnamesi ile ahaliden keyfî bir biçimde para toplamaktan ve halka angarya hizmeti yaptırmaktan men edilmişti. Çorbacıların görev süreleri ile ilgili de ciddi kısıtlamalar getiriliyordu.[82] Fakat birçok yerde zengin Hıristiyanlar, fakir Hıristiyanları aşar ve tefecilik vasıtasıyla ezmeye devam edecek, çorbacılar da etkisini koruyacaktı. Vidin'de çorbacıların görev süreleri sınırlandığı halde bu usule riayet edilmemiş, çorbacılar zimmetlerine hayli akçe geçirmeye devam etmişlerdi.[83] Gene 1863'te Filibe'de şikâyetlere sıklıkla konu olan bir zengin çorbacının buradaki etkisi hâlâ çok güçlüydü.[84]

Bulgaristan'da *aşar* nakdi olarak değil ayni olarak toplanıyor; bu da özellikle hasat ve vergi toplama tarihleri arasında uyumsuzluk oluştuğunda ürünlerin zayiatına sebep oluyordu. Vergilerin hasattan sonra parayla ödenmesi aslında ideal olanıydı.[85] Filibe'deki Rus konsolosu Nayden Gerov'a göre de halkın çalışma koşulları ağırdı.[86] Kıbrıslı Mehmed Paşa Rumeli teftişinde Berkofça aşar mültezimine dair halktan çok sayıda şikâyet işitmişti. Gene Şehirköy'deki mültezimler halktan yemek bedeli ve nakliye ücretleri alıyordu.[87] Bazı hükümet görevlileri de görevlerini kötüye kullanarak halkı maddi yönden zorluyordu. Örneğin 1860 senesinde Radomir kazası naibi Mustafa Efendi ve Kapıçavuşu İbrahim Ağa'nın ahaliden fazladan para topladıkları tespit edilmişti.[88]

Halkı huzursuz eden bir başka konu kamu projelerinde halka yüklenen işlerdi. Osmanlılar 1860'larda Bulgaristan'da askerî yolların inşasıyla da meşguldü. Bunlar, Niş-Manastır, Niş-İstanbul ve Niş-Vidin yollarıydı.[89] Osmanlı hükümeti halka bu yolların yapımı esnasında angarya işler yüklüyorlardı.[90] Angarya işlerinde çalıştırılanlar genellikle Hıristiyanlardı.

---

[82] Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi, (1850-1875)*, 128-130.
[83] DOA, İ. DH. 1290/101501.
[84] TNA, FO 195/753 (Britanya'nın Edirne Viskonsülü Blunt'ın Edirne'den Sir Henry Bulwer'a gönderdiği 5 Temmuz 1863 tarihli mesaj).
[85] *Reports Received from Her Majesty s Consuls Relating to the Condition of Christians in Turkey 1860* (Londra: Harrison and Sons, 1861), 60 (Binbaşı R. E. Cox'un Bükreş'ten Lord John Russell'a gönderdiği 11 Ağustos 1860 tarihli rapor).
[86] *İz Arkhivata na Naiden Gerov*, T. Panchev (ed.), cilt 1 (Sofya: Blgarskata Akademiia Na Naukite, 1911), 5. [Nayden Gerov'un Filibe'den İvan Aksakov'a gönderdiği 18 Kasım (1 Aralık) 1863 tarihli mektup].
[87] DOA, İ. DH. 1290/101501.
[88] DOA, A.}MKT.UM.. 491/33.
[89] TNA, FO 195/753, (Britanya'nın Edirne Viskonsülü Blunt'ın Edirne'den Henry Bulwer'a gönderdiği 5 Temmuz 1863 tarihli mesaj).
[90] *İz Arkhivata na Naiden Gerov*, v. 1, 5 [Naiden Gerov'un Filibe'den İvan Aksakov'a gönderdiği 18 Kasım (1 Aralık) 1863 tarihli mektup].

Halkın üzerindeki bir diğer ağırlık da Kafkasya göçmenleriydi. Daha sonra Tuna Vilayeti ve Bulgaristan'ı oluşturacak topraklar 1856'dan sonra Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan göçler esnasında en fazla göçmenin yerleştirildiği alanlardandı. Buralarda yerel halkın da omzuna önemli bir yük bindirilmişti. Göçmenler için yapılması planlanan evlerin sadece devlet tarafından inşası durumunda bunun maliyeti çok yüksek olacaktı. Bu yüzden 1856'da Silistre Valisi inşaat için muhacirlerle beraber kaza ve köylerin ahalisinden de yararlanılmasını önermişti. Ancak bu sadece Silistre halkının altından kalkabileceği bir yükümlülük değildi. Bu nedenle Vidin, İslimiye ve Tırnova gibi yerlerin ahalisine de sorumluluk verilmeliydi. Yeni evlerin 500'ü Tırnova kazası, 500'ü Ziştovi, Niğbolu, Plevne, Lofça kazaları, 1.500'ü de Silistre vilayeti halkı tarafından inşa olunmalıydı. Bu teklif 11 Haziran 1856 tarihli bir İrade ile kabul edildi[91] ve o tarihten itibaren yerli halk büyük bir külfetin içine girdi. 1861 itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda iskân edilen 256 bin kişiden 142 bini Tuna sahillerine yerleştirilmişti.[92] Bu rakam yerli halkın nasıl bir külfetle karşı karşıya olduğunu gösteriyordu.

Adalet sistemi de fiiliyatta sorunluydu. Kıbrıslı Mehmed Paşa, 1860 Rumeli teftişi esnasında Vidin'e gittiğinde buradaki şikâyet konularından birinin Müslüman ve Hıristiyanların mahkemelerdeki şahitliğinde eşit olmamaları üzerine olduğunu görmüştü.[93] Gene Vidin'de 1861 senesinde de Hıristiyanlarının şahitliğinin kabul edilmeyişi, önemli bir rahatsızlık kaynağı olarak varlığını koruyacaktı.[94]

İstanbul'daki Patrikhanenin tahakkümüne karşı mücadele, Bulgarların kendi milli davalarını en rahat yürüttükleri faaliyetti. Ama Bulgarların kilise sorunu milli ve dini boyutu nispetinde sosyal boyutu da olan bir meseleydi. Bulgarlar hem hükümetin hem de Grek papazların vergilerine tabiydiler. Papazlar yılda üç defa her eve gidip para, koyun, domuz ve yiyecek topluyordu.[95] Ayrıca yetimler için ayrılan ödenekler bazı Grek ruhban mensupları tarafından istismar edilebiliyordu.[96] Kıbrıslı Mehmed Paşa Rumeli Teftişi esnasında ziyaret ettiği Vidin'de buranın metropoliti Antimos ve ona yakın papazların irtikabdan kız iğfaline kadar birçok suç işlediklerinin

[91] Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)* (Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu, 1997), 123.
[92] Saydam, *age.*, 131.
[93] DOA, İ. DH. 1290/101501.
[94] *Rusiia i Bulgarskoto Natsialno-Osvoboditelno Dvizhenie, 1856-1876: dokumenty i materialy*, t.1, ch. 2, 44 (M. A. Baikov'un Lobanov Rostovskii'ye sunduğu, Vidin'in durumuna dair 8 Şubat 1861 tarihli rapor).
[95] Hamlin, *Among the Turks*, 269.
[96] TNA, FO 195/753 (Britanya'nın Edirne Viskonsülü Blunt'ın Edirne'den Henry Bulwer'a gönderdiği 26 Ekim 1863 tarihli mesaj).

tespit edildiğine şahit olmuştu.[97] Uzuncaova Fuarı'nda toplanan ve çeşitli kentlerden ve köylerden gelen yüzlerce temsilci Sultan'a sundukları 5 Eylül 1860 tarihli arzuhalde Rum papazlarının baskısından usandıklarını, Bulgar rahipler istediklerini söylemişler, kendi kilise hiyerarşilerini inşa etmelerine izin vermesini Sultandan rica etmişlerdi.[98] Osmanlılar Bulgarları Rus-Ortodoks bloğunu dağıtma amacıyla memnun etmeye niyetleneceklerdi.[99] Osmanlı hükümeti de zaman zaman Bulgarların Rumlar aleyhine propagandasına da göz yumuyordu. Örneğin 1860 (Hicri 24 Muharrem 1277) Rum milleti karşıtı görüşlerin yer aldığı, Bulgarcadan Rumcaya çevrilmiş *Bay S. Karatheodori'nin Logos'una Cevap* başlıklı risaleye Varna Emtia Gümrüğü'nde el konmuş, ama nihayette risalenin sahibine geri verilmesine karar verilmişti.[100] Bulgarlardan gelen sürekli istekler üzerine 30 Aralık 1860'ta İstanbul'da bir Bulgar Kilisesi kurulacaktı. Babıali Bulgarlara milli direnişleri için ilham kaynağı olacak bir gücün varlığını onaylamıştı. 1870'te Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşuyla Bulgar Kilise hareketi başarıya ulaşmış, bu tarihten sonra Bulgar bağımsızlık hareketi ivme kazanmıştı.[101]

OSMANLI GİRİŞİMLERİ

Babıali ve bazı Osmanlı devlet adamları kısmen de olsa bölgedeki koşulları değiştirmek için inisiyatif alacaklardı. Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın 1860 tarihli Rumeli teftişi neticesinde Vidin, Berkofça ve Şehirköy'deki yerel meclisler lağvedilmiş, yeni üyelerle yeni meclisler oluşturulmuştu. Halkın şikâyet dilekçeleri herhangi bir engelleme olmaksızın alınmış, şikâyet edilen birtakım yerli zenginler, Niş Valisi Zeynel Paşa gibi devlet görevlileri ve bazı müdürler hakkında soruşturma açılmıştı. Ayrıca bir emirname ile 1 yaşından küçük domuzlardan vergi alınması yasaklanmıştı. Emirnameye göre teftiş komisyonu Hıristiyanların da şahitliğini kabul edecekti.[102]

---

[97] BOA, İ. DH. 1290/101501; *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, Yonca Köksal (ed.) (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2007), 402-403.

[98] *Macedonia, Documents and Material*, 167.

[99] James Franklin Clarke, *The Pen and the Sword: Studies in Bulgarian History* (New York: Columbia University Press, 1988), 330.

[100] DOA, HR. MKT. 346/99.

[101] Konuya dair ayrıntılı bir inceleme için bkz. Thomas A. Meininger, *Ignatiev and the establishment of the Bulgarian Exarchate, 1864-1872; a study in personal diplomacy*, Madison: University of Wisconsin, 1970.

[102] *Christians in Turkey*, 66 (G. T. Ricketts'ın Belgrad Başkonsolosu Longworth'a Niş'ten gönderdiği 11 Ağustos 1860 tarihli rapor). Tüm bunlara rağmen Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın teftiş sırasında Bulgarların bağımsız bir kiliseye sahip olma yönündeki taleplerine bir kurmacaymışçasına yaklaştığını da belirtmek gerekir. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın gözlemleri için bkz. BOA, İ. DH. 1290/101501.

Gene 1861'de Köstence Kaymakamı Ahmed Rasim Efendi, bir Hıristiyana karşı acımasızca davranan Binbaşı Kadri Efendi'ye dair soruşturmayı karşılaştığı tüm zorluklara ve kasabadakilerin olumsuz tavrına rağmen kararlılıkla sürdürmüş ve Hıristiyanların güvenini kazanmıştı.[103] Filibe Valisi Muhlis Efendi Filibe'ye gelmeden önce özellikle Bulgarlar ve Grek din adamları arasındaki dinsel meselelerden kaynaklanan huzursuzluk had safhadaydı. Muhlis Efendi 1863'e kadar görev yaptığı 27 ay içerisinde bölgedeki kesimler arasında arabulucu rolünü başarıyla oynamış ve Filibe'de huzurun yeniden hâkim olmasını sağlamıştı; valinin özellikle Bulgarlar ile kurduğu yakınlık kayda değerdi.[104]

Filibe ve Edirne'de 1862-1863 döneminde asayişin sağlanması için daha fazla çaba sarf edilmiş, zaptiye gücü daha etkin bir hale getirilmişti. Bu bağlamda Arnavut çetelerinin bölgedeki güçleri azaltılıp cinayet ve hırsızlık gibi suçlar işleyen bazı Arnavutlar idam edilmişti.[105]

1860 Rumeli teftişi yürütüldüğü sırada Sadaret'in Silistre ve Vidin valilerine gönderdiği talimatname de Osmanlıların nasıl bir reform amaçladıklarını ama daha önemlisi bölgedeki genel sorunları belgelemesi açısından önemliydi. Bu talimatnameye göre zaptiyeler iyi üne sahip, ahlaki açıdan vasıflı ve işi yürütecek kapasiteye sahip kişiler tarafından seçilmeliydi. Kaymakamlar ve müdürler görev bölgelerinde periyodik gezilere çıkmalıydı ya da aşarın dağıtılması gibi dönemlerde kontrollere çıkmalıydı. Hiçbir mültezim ve resmî görevli köylülerden bedava yemek talep edemeyecekti. Zaptiyeler insanların kendilerine sağladıkları şeylerin bedelini ödemekle yükümlüydüler. Herhangi bir yolcu veya herhangi bir devlet görevlisi, köylerde misafirler için özel bir yer ayrılmamışsa o köydeki birinin evinde kalmayı talep edemezdi. Vergiler kişilerin gelir durumu ve köylerin nüfusuna göre adil bir biçimde taksim edilecekti. Mültezimler vergi bedelini aldıktan sonra makbuz vermekle yükümlü olacaktı.[106] Bununla beraber kendi maksatları doğrultusunda kurnazca köy köy dolaşıp dilekçelere imza toplayanlara da dikkat çekilmişti. Gerçekten halkın isteklerini dile getirenlerin bunlardan ayrılması gerektiği söylenmişse de bunun nasıl yapılacağı belirsizdi.

---

[103] TNA, FO 195/689 (Köstence Viskonsülü Yarbay Sankey'nin Varna Konsolosluğu'na gönderdiği 26 Şubat 1861 tarihli rapor).

[104] TNA, FO 195/753, (Britanya'nın Edirne Viskonsülü Blunt'ın Edirne'den Henry Bulwer'a gönderdiği 16 Şubat 1863 tarihli mesaj).

[105] TNA, FO 195/753, (Britanya'nın Edirne Viskonsülü Blunt'ın Edirne'den Sir Henry Bulwer'a gönderdiği 5 Mayıs 1863 tarihli mesaj).

[106] *Christians in Turkey* (Sadaretin Silistre ve Vidin valilerine gönderdiği talimatnamenin Fransızca özeti), 24-25.

Ama Osmanlı yönetiminin bu tip çabalarına rağmen sürekli bir istikrarsızlık söz konusuydu. Nitekim Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın teftişi esnasında azalan asayiş vakaları bu teftişin sonuçlanmasının ardından Manastır civarında tekrar artmıştı.[107] Bu istikrarsızlık ve düzensizlik kasabaların büyüyüp gelişmesini engelleyici nitelikteydi. Örneğin 1861'de Vidin'de ticari faaliyetler çok cılızdı. Ekonomik yaşam M. A. Baikov'un ifadesiyle gelişmemiş bir toplumun ihtiyaçlarına göre şekilleniyordu. Vidin'de ticaret ve zanaat büyük ölçüde Hıristiyanların elindeydi. Hıristiyanlar yılda iki defa Metropolitana yağ, keçi, koyun, tavuk gibi iaşe malzemelerinden vermek zorundaydı. Aşarın toplanması esnasında yaşanan usulsüzlükler de cabasıydı. Üretici, mültezim bölgeye gelmeden yetiştirdiği herhangi bir ürünü toplayamıyordu. Tatarların yerleştirilmesi esnasında halkın bedava emeğinden istifade edilmişti.[108]

Köstence'de Süleyman Bey idaresi döneminde pasifize edilmek üzere olan yerel eşraf, Süleyman Bey'in yerine Rüşdi Efendi'nin atanmasıyla yeniden güç kazanmış, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler dengesi eski haline dönmüştü. Özel arazi satışı durdurulmuş, sadece Müslümanlara inşaat yapma izni verilmişti. Bu dönemde Yerel Meclis'in de etkisiyle Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki çekişme yeniden artmıştı. Polise geceleri 9.30'dan sonra sokakta dolaşan herkesi tutuklama yetkisi verilmişti. Bu uygulama elbette ki yabancı şirketlerde gece çalışanların işini zorlaştıracaktı.[109]

Pinson'ın belirttiği üzere sürekli bir biçimde özel yetkili görevlilerin kullanılışı, yerel idarenin halkın isteklerine cevap vermeyişinin ve yerli halkın merkezi idareyle iletişim kuramayışının göstergesiydi.[110] 1862'de Tırnova'ya giden Tahkik memuru Mehmed Sabri Efendi Tırnova'da bulunduğu on gün zarfında halktan Bulgarca ve Türkçe toplam 100'ün üzerinde arzuhal aldıklarını yazmıştı.[111] Teftişlerde bu kadar çok arzuhalin alınması, yerel yönetim ile halk arasında bir iletişim sorununun olduğunun kanıtıydı.

---

[107] *Rusiia, Frantsıa y Blgarskoto Osvoboditelno Dvizhenie 1860-1869*, Dimitar Kosev (ed.) (Sofia: Izd. na Bŭlgarskat'a akademiia na naukite, 1978), 127 (Rus Konsolos M. Hitrov'un Manastır'dan İstanbul'daki Lobanov-Rostovski'ye gönderdiği 2 Mayıs 1861 tarihli mesaj).

[108] *Rusiia i Bulgarskoto Natsialno-Osvoboditelno Dvizhenie, 1856-1876: dokumenty i materialy*, t.1, ch. 2, 43-45 (M. A. Baikov'un Lobanov-Rostovskii'ye sunduğu Vidin'in durumuna dair 8 Şubat 1861 tarihli rapor).

[109] TNA, FO 195/719 (Britanya'nın Köstence Viskonsülü Yarbay Sankey'nin Varna Konsolosluğu'na gönderdiği 2 Mayıs 1862 tarihli mesaj).

[110] Mark Pinson, "Ottoman Bulgaria in the first Tanzimat Period: The Revolt in Nish (1841) and Vidin (1850)", *Middle Eastern Studies*, cilt 11, Mayıs 1975, 110, 103-147.

[111] DOA, A.}MKT.UM..564/65 [Tahkik memuru Mehmed Sabri Efendi'nin 6 Mayıs 1862 (Hicri 7 Zilkade 1278) tarihli raporu].

Müslüman-Bulgar çekişmesi, Bulgaristan'daki problemleri arttıran önemli meselelerdendi. Müslümanlar ve Bulgarlar arasındaki etnik gerilim büyük bir milli isyanı tetikleyecek boyutlarda olmasa da her zaman mevcuttu. Bununla beraber Bulgaristan'daki Müslümanları tam anlamıyla fanatik unsurlar olarak tarif etmek de hatalıdır. Nitekim Clair ve Brophy Bulgaristan'daki gezileri esnasında Müslüman ve Türk köylerinde karşılaştıkları misafirperverlik ve gönlübolluk karşısındaki hayretlerini saklayamayacaklardı.[112] Burada temel sorunlardan biri diğer birçok yerde olduğu gibi 19. yüzyıldaki yeni uygulamalar ve geçirilen dönüşüm neticesinde en büyük kaybedenin Müslümanlar oluşuydu. 1860'larda Bulgaristan'daki Türkler hane başına bir erkeği askere göndermekle yükümlüyken Hıristiyanların böyle bir mecburiyeti yoktu,[113] bu da Hıristiyanlar için durumu nispeten iyi kılıyordu. Bulgaristan kasabalarında ticaretle uğraşanların çoğu Hıristiyandı ve gün geçtikçe Müslümanları daha da bu sahanın dışına itiyorlardı.[114] Zayıf bir politik toplumun, düşük bir eğitim seviyesinin olduğu ülkede Müslümanlar tepkilerini Hıristiyanlara yönlendiriyordu.

ASAYİŞ SORUNU

Ülke boyunca varlığını hissettiren haydut çeteleri Bulgaristan'ın refahını olumsuz yönde etkileyen belki de en önemli etkendi. Bu haydut saldırıları özellikle Hıristiyanların azınlıkta olduğu yerlerde neticeleri itibarıyla büyük tehdit teşkil ediliyordu, lâkin yerel otoriteler çok defa bu saldırılarda pasif konumdaydı.

1859'da Kumanova'da bir Bulgar köyüne bir çete saldırı düzenleyerek buradan bir miktar para toplamıştı. Köprülü ağalarından birinin oğlu Üsküp civarındaki bir Bulgar köyünü basarak buradaki kiliseye hasar vermişti. Koçana'da bir Bulgar çoban soyguncular tarafından işkenceye öldürülmüştü. İştip'te bir köye baskın düzenleyen 55 kişilik bir Arnavut çetesi buranın önde gelen bir çiftçisini ve karısını öldürüp parasını alıp götürmüştü. Gene aynı çete İştip kasabasındaki bir Bulgar mahallesine saldırı düzenleyerek buradaki bir tüccarın oğlunu öldürmüş karısını da yaralamıştı. Aynı haydutlar İştip yakınlarında bir Bulgar köyüne girerek burada genç bir geline tecavüz etmiş ve daha sonra öldürmüştü. Haydutlar bazı evleri yağmalayıp yakmış, bir çiftçiyi de esir almıştı. Gene Dubnitza ve Samakov civarında faaliyet gösteren bir çete Samakov yakınlarındaki bir köyü yağ-

[112] S. G. B. St. Clair- Charles A. Brophy, *Residence in Bulgaria* (Londra: John Murray, 1869), 21-23.

[113] Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 36.

[114] *Christians in Turkey*, 58 (Binbaşı R. E. Cox'un Bükreş'ten Lord John Russell'a gönderdiği 11 Ağustos 1860 tarihli mesaj).

malamıştı. Bu olaylar ve buna benzer birçok olay sadece yedi hafta içinde meydana gelmişti. Olayların hepsinde Bulgarlar mağdur konumundaydı.[115] Bunda Bulgar köylülerinin Müslümanlara göre daha az silahlanmış olması temel etkendi. Bulgaristan'da haydutluk bölgedeki ticaret ve üretime ağır darbe vuracak kadar ilerlemişti. Fransa'nın Tulça, Galatz ve Edirne konsoloslarından alınan raporlara göre[116] Varna'dan Şumnu'ya kadar olan bölgede ve Rumeli'nin birçok yerinde asayiş sağlanamadı.[117] 1860'ta Sofya, Niş ve Vidin'de haydutluk ve yol kesmenin önüne geçilmesi için yetecek zaptiye olmadığından, süvari askeri tertip edilmesi kararı alınmıştı.[118] Gene Silistre Valisi Kâmil Paşa'ya gönderilen 24 Mayıs 1860 tarihli talimatta bölgedeki zaptiyelerin çoğunun haydudu ve eşkıyayı görünce sıvışan, görevini yerine getirmeyen kimseler olduğu yazılıydı.[119]

1856'dan sonra Balkanlarda Bulgar haydutlar da sıklıkla sahne alacaktı. 1862'de Gabrova ve Tırnova arasında çok büyük bir Bulgar soyguncu çetesi mevcuttu, ve Müslümanları hedef alarak silahsızlandıran bu çetenin üyelerinin mevcudunun yüzleri bulduğu iddia ediliyordu.[120] Bölgedeki bazı köylülerin haydutlara yardım ve yataklık yaptığı da biliniyordu.[121] Haydutluk vakalarının iyiden iyiye arttığı bu dönemde zaptiyeler düşük maaşlarla çalıştırılıyordu; bu nedenle çeşitli yöntemlerle halktan para toplamaktan çekinmiyorlardı;[122] haydut baskısının yanında zaptiye zorbalığı da halkı zorluyordu. Binbaşı Cox, Bulgaristan'daki Hıristiyanların esasen zaptiyelerin zorbalıkları ve mültezimlerin çok yüksek seviyelerde aşar toplaması neticesinde mağdur olduğunu rapor etmişti.[123]

İdarenin halka gösterdiği kayıtsızlık yüzünden özellikle köylerden göçler başlayacaktı. Yeni atanmış Vidin Valisi Süleyman Paşa 1861'te yaptığı gezide yerli halka problemlerini sorduğunda Bulgarların hicretlerinin

---

[115] DOA, HR. SYS. 1917/22 (Britanya Viskonsülü J. S. Blunt'ın Üsküp'ten J. A. Longworth'a gönderdiği 26 Nisan 1859 tarihli mesaj).

[116] Les Archives du Ministère des Affaires Etrangères (AMAE), Correspondance Politique, Turquie, cilt 346 (Charles La Valette'in Edouard Thouvenel'e gönderdiği 8 Ağustos 1860 tarihli mesaj).

[117] DOA, A.}MKT.MHM.188/77.

[118] DOA, A.}MKT.NZD. 310/82.

[119] DOA, HR. SYS. 351/30 [Silistre Valisi Kamil Paşa'ya gönderilen 24 Mayıs 1860 (Hicri 5 Zilhicce 1276) tarihli talimat].

[120] *Rusiia i Bulgarskoto Natsialno-Osvoboditelno Dvizhenie, 1856-1876: dokumenty i materialy*, t.1, ch. 2, 233 (N. P. Şişkin'in İgnatyev'e Edirne'den gönderdiği 4 Temmuz 1862 tarihli mesaj).

[121] DOA, HR. SYS. 351/30 [Silistre Valisi Kâmil Paşa'ya gönderilen 24 Mayıs 1860 (Hicri 5 Zilhicce 1276) tarihli talimat].

[122] *Christians in Turkey*, 60 (Binbaşı R. E. Cox'un Bükreş'ten Lord John Russell'a gönderdiği 11 Ağustos 1860 tarihli rapor).

[123] TNA, PRO 30/22/94 (John Green'in Bükreş'ten Lord John Russell'a gönderdiği 11 Ağustos 1860 tarihli mesaj).

temel sebepleri arasında yerel idarenin halkın emniyet ve asayişiyle ilgilenmeyişi ve domuz vergisinin yüksekliğinin bulunduğu cevabını almıştı. 1850'den önce halka eziyet eden zaptiyeler[124] 1861'te de Belgradcık ve Lom'da köylülerden parasız yem ve yiyecek alıyordu.[125]

1859-1860 senelerinde Niş'ten gönderilen arzuhallerde Bulgarlara yönelik işlenen çok sayıda suç ayrıntılarıyla anlatılmıştı. Buna göre Hacı Ali isimli bir Türk bir Bulgar köyünü basarak güzelliğiyle ünlü bir delikanlıya ve onun kız kardeşine tecavüz etmişti. Maluşka isimli bir köye gelen Hacı Abbas Bey isimli biri bir Bulgarın hanesine girerek bu evin kızını alıp 3 gece yanında alıkoymuştu. Aynı Abbas Bey başka bir Hıristiyanın kızını da birkaç gün alıkoyup sonra babasına iade edecekti.[126] Kıbrıslı Mehmed Paşa ise, Rumeli teftişi esnasında bazı vakalar haricinde ırza geçmeye dair çok şikâyet almadığını, ayak takımının, bazı zaptiye ve kır serdarlarının bu gibi meselelere karıştığını belirtecekti.[127] Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın ifade ettiği üzere devlet görevlileri bu tip olaylara fazla karışmamış olsa da haydutluk vakalarının çok rastlandığı, zaptiye kalitesinin yeterli olmadığı bir bölgede kız kaçırma veya ırza geçme gibi meselelerin olağan yaşamda karşılaşılmayacak kadar fazla olması doğaldı.

Osmanlı politik meşruiyetinin Bulgarlar arasında sorgulanmaya başlanmasına idari krizin de eklemlendiği böyle bir dönemde doğal olarak Bulgar bağımsızlık hareketi aşama aşama güçlenecekti. Güçlenen Bulgar milliyetçi hareketi, 1860'lar itibarıyla eskisinden daha büyük bir problem olarak Osmanlı Hükümeti'nin önünde duruyordu. 1864'te üç eyaletin birleştirilmesiyle oluşturulmuş Tuna Vilayeti'nin başına getirilen Midhat Paşa Sırbistan ve Romanya da dâhil olmak üzere çok geniş bir araziye yayılmış bu ihtilalcilerle mücadele etme yükümlülüğüyle de karşı karşıyaydı 1864'ten itibaren.

MİDHAT PAŞA'NIN TUNA VALİLİĞİ (1864-1868)

Osmanlı hükümeti 1856'dan itibaren aynen Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın 1860 tarihli Rumeli Teftişi'nde olduğu gibi zaman zaman Balkanlarda durumu düzeltme kararlılığını ortaya koymaya çalışmıştı. Ama Osmanlı Devleti'nin değişimleri gerçekleştirmede kat ettiği aşama Balkanlarda milliyetçiliğin güçlenmesi ve uluslararası sistemdeki hızlı değişmelerle kıyaslandığında içeriksiz ve yetersizdi. Ülke bir yönetim kriziyle karşı karşıyaydı.

---

[124] İnalcık, *age*., 79-80.

[125] DOA, A.}MKT.UM.. 519/42 (Vidin Valisi Süleyman Paşa'nın 23 Kasım 1861 (Hicri 21 Cemaziyelevvel 1278) tarihli mektubu.

[126] DOA, A.}AMD. 92/53.

[127] DOA, İ. DH. 1290/101501.

Bu yönetim krizinin çözülmesi amacıyla Osmanlı hükümeti, o güne değin Osmanlı tarihinde az görülebilecek büyük bir adım atarak bir pilot vilayet kurulması yoluyla yerel yönetimi çağın değişimlerine uygun bir yapıya kavuşturma kararını alacaktı. Esasında 1857 senesinde Bursa merkezli Hüdavendigâr Eyaleti'nin model eyalet olması kararı alınmıştı;[128] ama bu model vilayet girişimi kısa sürede başarısız olmuştu. Yeni eyalet reformu çerçevesinde ise 1864'te bir vilayet nizamnamesi yayınlanacak ve reformların uygulanacağı model vilayet olarak da Silistre, Vidin ve Niş eyaletlerinin birleştirilmesiyle Eylül 1864'te Tuna Vilayeti kurulacaktı. 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi güçlü vali figürünü öne çıkarmıştı. İlk Tuna Valisi olarak atanacak kişi ise İliya Garaşanin ve Yovan Ristiç'in dahi başarılarından dolayı takdir ettiği Niş Valisi Midhat Paşa'ydı. Tuna Vilayeti'nin kuruluşu, Midhat Paşa efsanesini başlatan bir dönüm noktasıydı.

1856 sonrası, Osmanlı idaresinde eylemsizlik eğiliminin yavaş bir biçimde de olsa değişmeye başladığı bir dönemdi. Yenilenme faaliyetlerinin niteliği ve yoğunluğu göz önüne alındığında 1856-1876 dönemi belki de Tanzimat'ı fiiliyat bağlamında temsil eden esas periyottu. Midhat Paşa ise bu döneme göre dahi fazla enerjikti, normal hayatın sınırlarını zorlama özelliğine sahipti. Ancak modernleşmeyi cezbeden şey enerjiydi. Midhat Paşa Tuna valiliği yaptığı dönemde Osmanlı ve Müslüman hâkimiyetini muhafaza temelli bir terakki siyaseti izlemişti.

Midhat Paşa vilayet idaresinde gösterdiği sertlikle enformel kurumları formel kurumlara kısmen tâbi kılmaya çalışmıştı. Yerel muteberan, ağalar, çorbacılar eskisi kadar rahat hareket edememeye başlamış, devlet görevlileri üzerlerinde Midhat Paşa'nın baskısını hissetmişlerdi. Bürokrasinin yeniden yapılandırılması ve devlet memurlarının gelir durumlarının iyileştirilmesi Midhat Paşa'nın üzerinde durduğu temel konulardandı. Yeni düzenlemeler ve görevlerin daha doğru tanımlanmasıyla zaptiyelerin vergi toplayıcıları olarak dolaşıp halka zulmetmelerinin önü alınmıştı.

Midhat Paşa'nın milliyetçilik meselesine yaklaşımı emperyal bir bakış açısını yansıtıyordu. Bu nedenle Midhat devletin Bulgaristan'daki askerî gücünü arttırmak için gayret sarf etmiş, Müslümanlardan oluşan yerel bir milis gücü inşa etmeyi ve Tuna Vilayeti'ni bir karakollar ve askeri kordonlar ağıyla çevirmeyi de planlamıştı.[129] Midhat Paşa işleyişi gayet sorunlu olsa da gösterdiği hukuki sertlik, kurduğu büyük zaptiye ağı, yeniden organize ettiği hafiye teşkilâtıyla ve bölgedeki askerî güçlerin yenilenme-

[128] DOA, İ.. MMS. 8/350; DOA, İ.. MMS. 9/365. Bursa'nın model yönetim birimi seçilmesinin nedeni Osmanlıların eski başkentlerinden oluşuydu.

[129] Midhat Paşa'nın bu planına dair ayrıntılı bir yazısının ve bu güvenlik ağının nasıl teşkil edileceğini gösteren harita için bkz. DOA, İ..MTZ.(04), 4/103.

si için gösterdiği çabayla Bulgar ihtilalci hareketinin Bulgaristan içinde güçlenmesini engellemişti. Midhat Paşa'nın desteğiyle Türkçe ve Bulgarca yayınlanan Tuna gazetesi, devlet propagandasını yerelde güçlendirme ve kamuoyu oluşturma çabasında Osmanlı tarihinde bir kilometre taşıydı.

Güçlü bir ekonomik toplum yaratma fikri Midhat Paşa'nın yenilenme anlayışının temel taşlarındandı. Midhat Paşa, inşa ettirdiği demiryolları, yollardan, depolar, köprülerle bölge ticaretini akıcı bir hale getirmişti. Liman kasabalarında zahire ve eşya muhafazası için anbarlar yapılmış ve eski anbarlar tamir edilmişti Midhat Paşa kariyerindeki en önemli işlerden birine imza atarak Modern Türkiye'de Ziraat Bankası adıyla bilinen bir tarım bankasını Menafi-i Umumiye Sandıkları ismiyle Tuna Vilayeti'nde açacaktı. İltizam sistemi de daha verimli bir hale getirilmişti. Midhat, araba şirketleri kurdurmuş, yeni vapurlar satın aldırmıştı. Kimsesiz çocuklar ve gençler vilayette açılan ıslahhanelerde yeni teknikleri esas alan zanaat kollarında eğitim görüyorlardı. Midhat Paşa, Batı'nın Balkanlardaki ekonomik penetrasyonuna karşı para ekonomisi temelli bir karşı yapılanma gerçekleştirme fikrine sahip yegâne Osmanlı devlet adamıydı.

Midhat Paşa'nın vali olduğu yıllarda okullardaki Müslüman ve gayrimüslim öğrenciler tam bir eşitlik içindeydi.[130] Islahhane adıyla bilinen sanayi mektebinde eğitim görenler arasında çok sayıda gayrimüslim öğrenci bulunuyordu. Bu dönemde vilayette toplam 2.500 öğrenciye sahip 27 Rüşdiye inşa edilmişti ki bu önemli bir başarıydı.[131] Rüşdiyeler Bulgarlara da açıktı.[132] Tuna Vilayeti'nin kuruluşuyla açılan Tuna Vilayet matbaası Midhat Paşa yönetiminin hem önemli prestij kaynaklarından biri hem de bölgede verdiği fikri-kültürel mücadelenin bir aygıtıydı. Matbaadan Bulgar okulları da dâhil olmak ve fakir çocuklarına parasız olarak verilmek üzere Türkçe ve Bulgarca alfabe kitaplarının yanısıra, bir tarafı Türkçe, bir tarafı da Bulgarca olacak bir kitap biçiminde ceza kanunnamesi, Bulgarcaya çevrilmiş ticaret kanunnamesi ve benzeri şekilde onlarca nizamname ve talimatname Tuna vilayet matbaasında basılmıştı.

Midhat Paşa, döneminin Osmanlı idarecilerinden farklı bir biçimde vilayet yönetiminde Hıristiyanların bilgi ve uzmanlığından sıklıkla istifade etmiş, onlara önemli roller vermişti. Odyan Efendi, Midhat Paşa'ya kariyeri boyunca en yakın isimlerden olacaktı. Rusçuk Ticaret Mahkemesi başkanı, bir Bulgar olan İvanço Pençoviç'ti. Midhat Paşa İvanço Pençoviç'i Bulgarların için bir eğitim sistemi kurma konusu üzerine çalışacak

[130] TNA, FO 78/1869 (J. Longworth'un Belgrad'dan kaleme aldığı "Report on the Bulgarian Church Question" başlıklı ve 10 Ekim 1865 tarihli yazı).
[131] TNA, FO 881/2956.
[132] TNA, FO 881/1393 (Britanya'nın Belgrad Başkonsolosu Longworth'un Tuna Vilayeti'nin organizasyonu üzerine kaleme aldığı 4 Ağustos 1865 tarihli rapor).

bir komisyon kurmakla da görevlendirmişti.[133] Fransa'nın Rusçuk Konsolosu Julius Schefer'e göre Midhat Paşa'nın polis teşkilâtının başındaki kişi Veliçko Simeonoglu isimli bir Bulgardı.[134] Gene Konstantin Leontiyev, Midhat Paşa'ya en yakın kişilerden birinin İvan İvanoviç isimli bir Malakan olduğunu iddia eder.[135] Polonya'dan kaçan politik eylemcilerden olan Karol Brzozowski gibi Polonyalı mühendislerin, Tuna vilayetindeki yenilenme faaliyetlerinde büyük emeği geçmişti; Midhat Paşa bunlardan 1869-1872 yıllarında valilik yaptığı Bağdat'ta da istifade edecekti.[136] Tuna Vilayet Meclisi üzerinde Midhat Paşa'nın gücü hep hissedilse de bu meclisteki gayrimüslim üyelerin görüşleri ülkenin diğer yerlerindeki yerel meclislerdeki üyelerinkine göre daha işitilir durumdaydı. Midhat Paşa dönemindeki Tuna Vilayet Meclisi, neticeleri ve niteliğiyle çok zayıf kalsa da bazı yönleriyle bir mikro-meşrutiyet deneyimini andırıyordu.

Midhat Paşa, Tanzimat kadrolarının geleneksel "ıslah" yaklaşımının dışına çıkarak köklü ve etkileri uzun sürecek değişiklikler yapmaya çalışmıştı. Tanzimat yöneticileri çoğunlukla varolan millet sisteminin zarar görmemesi üzerine yenilikleri kurgularken, Midhat Paşa Bulgarları ve Müslümanları ortak eğitim ve çalışma alanlarında buluşturmayı hedeflemişti.

Tüm bu anlatılanlara ve Midhat'ın Osmanlı tarihinde eşine az rastlanır enerjisine rağmen Tuna Vilayeti deneyiminin orta vadede dahi bir başarıyı temsil ettiği söylenemez. Bunun ilk nedeni Midhat Paşa'nın valiliğinin kısa sürmesiydi. Nitekim Midhat Paşa'nın gidişinden kısa süre sonra yeniliklerin etkileri silinmeye başlamıştı. Halk Midhat Paşa'dan sonra vergilerin "büyük" Paşaların ceplerinde kaybolmasından sıklıkla şikâyetçi olacaktı.[137] Midhat Paşa sonrasında çalışanların maaşları İstanbul tarafından düşürülmüş, vilayet muavinliği ve Dışilişkiler Departmanı gibi daireler kaldırılmıştı.[138] Yedi buharlı gemiye sahip olacak olan vilayetin vapur şirketi de Midhat Paşa'dan sonra gelenlerin vizyon darlığı nedeniyle faaliyetlerini

---

[133] AMAE, Correspondance Politique des Consuls (CPC) Turquie, Roustchuk et Widdin, cilt 1 (Rusçuk Konsolosu Julius Schefer'in Marquis de Moustier'ye gönderdiği 10 Ekim 1867 tarihli mesaj). İvanço Pençoviç'in hayatına dair yakın zamanda yayınlanmış bir çalışma için, bkz. İvan Markov, *Hadji Ivan(ço) hadji Pençoviç: mit i realnost*, Sofiya: Logis, 2013.

[134] AMAE, CPC, Turquie, Roustchuk et Widdin, cilt 1 (Rusçuk Konsolosu Julius Schefer'in Marquis de Moustier'ye gönderdiği 6 Şubat 1868 tarihli mesaj).

[135] K. N. Leontyev, *Diplomatik Mektuplar, Notlar, Raporlar* (İstanbul: Kaynak, 2009), 114 (Konstantin Leontiyev'in İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği'ne gönderdiği Kasım 1867 tarihli rapor).

[136] Boleslaw Orlowski, "Wklad Wielkiej Emigracji W Rozwoj Cywilizacyjno-Techniczny Owczesnej Turcji", *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 35/1, 1990, 24, 26, 30,45; 3-54.

[137] F. Kanitz, *La Bulgarie Danubienne et Le Balkan* (Paris: Hachette, 1882), 370.

[138] *Midhat Paşa'nın Hatıraları; Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-i İbret)*, Osman Selim Kocahanoğlu (ed.) (İstanbul: Temel Yayınları, 1997), 58.

durduracaktı.[139] Namık Kemal Midhat Paşa'nın gidişi sonrası meydana gelen durumu 1869'da şöyle ifade etmişti:[140]

> ...Şübhe yokdur ki Vilayet Nizâmâtı Tuna dairesinde pek çok semere gösterdi lâkin o semereler Midhat Paşa gibi bir mukaddem ve muktedir müşir-i gayret- semîrin himmetiyle meydana gelmişdi ne zaman ki kuş yuvadan uçdu yumurtalar cılk olmağa başladı yavrılar çıkmaz oldu halbuki nizam gene o nizam memleket gene o memleket.

Ahmed Cevdet Paşa'ya göre Midhat Paşa Müslümanlardaki kavmiyetçiliği güçlendirmiş ve Bulgarları Rusya'nın kucağına düşürmüştü. Bu durum sayesinde Rusya Bulgarlara zulmedildiğini iddia ederek müdahaleye kalkışmıştı. Gene Ahmed Cevdet Paşa'ya göre Midhat Paşa Rusya ile harp yanlısıydı. Bu nedenle kamuoyunu Rusya ile savaşa teşvik vasıtasıyla heyecana getiriyordu.[141] Ahmed Cevdet Paşa'nın atladığı şey Midhat Paşa'nın Bulgaristan'da reform için her zaman çözüm önerileri üreten ve bunları yer yer uygulayan bir şahıs olduğu, yetim Bulgar çocuklarına dahi tüm gücüyle sahip çıktığıydı. Bulgaristan'ın güvenliğine dair kaleme aldığı 16 Ağustos 1868 (27 Rebiülahir 1285) tarihli muhtırası dahi Midhat Paşa'nın Bulgar sorununda ülke savunması temelinde nasıl bir uzak görüşlülüğe sahip olduğunu ortaya koyuyordu.[142] Burada Ahmed Cevdet Paşa'nın amacı Midhat Paşa'yı küçük düşürmekten başka bir şey değildi. Ayrıca 1867 ihtilal girişimi esnasında Bulgarların cezalandırılması Avusturya-Macaristan'ın Rusçuk konsolosu Sax'ın dahi savunduğu bir gereklilikti.[143] Cevdet Paşa'nın Rusya ile harp yanlısı olarak itham ettiği Midhat Paşa'nın Rusya'ya dair 1868'deki öngörüsünün ne kadar doğru olduğu, Paris Antlaşması'nın Karadeniz'in demilitarizasyonu maddesinin 1870 Londra Konferansı'nda delinmesi ve Rusya'nın Karadeniz'de elinin askerî anlamda serbestleşmesi ile görülecekti.

Yol ve köprü yapımı çalışmalarında ahalinin emeğinden ve parasından istifade edilmesi yüzünden Midhat Paşa yaşadığı dönemde ve sonrasında eleştiriler alacaktı. Ama İrina Fadeeva'nın belirttiği üzere getirdiği tüm sosyal yüklere rağmen, yol yapımı Tuna Vilayet'in iç pazarın genişlemesine ve dolayısıyla Bulgaristan'da ticaret hacminin büyümesine katkıda bu-

---

[139] Amand Freiherr von Schweiger-Lerchenfeld, *Serail und Hohe Pforte* (Wien: A. Hartleben, 1879), 239-240.

[140] Namık Kemal, "Vilayet Nizâmâtı", *Hürriyet*, No 42, 12 Nisan 1869, s. 5, 1-5.

[141] DOA, Y. EE.. 38/133.

[142] Muhtıra için bkz. Ahmed Refik, "1284 Bulgar İhtilali", TTEM, Sene XV, sayı 9 (86) (İstanbul 1341), 156-164.

[143] Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHSA), PA XXXVIII, Konsulate 175 (Sax'ın Rusçuk'tan Graf von Beust'a gönderdiği 22 Haziran 1867 tarihli mesaj).

lunmuş, bunun neticesinde Bulgar burjuvazisi de güçlenmişti.[144] 1884'te Bulgaristan'da seyahat eden Eumene Queille, Jean Erdic takma ismiyle yazdığı kitabında Midhat Paşa'nın aynı Mısır'daki piramitler gibi bazı ülkelerde halüsinasyonmuşçasına bir türlü kaçılamayan isimlerden biri olduğunu yazıyordu. Bulgaristan'da hangi yolun, okulun, model çiftliğin, fabrikanın, demiryolunun, antreponun, kışlanın, hastanenin, yetimhanenin, köprünün, konağın kimin zamanında yapıldığı sorusunu bir insanın sorduğunda kendi kendine verebileceği cevap Midhat'tı. Midhat'ın ismi Bulgaristan'ın her köşesinde valiliğinin üstünden neredeyse 20 yıl geçse de âdeta insanı takip ediyordu.[145]

Gene Maria Todorova, *Midhat Pasha and the Bulgarians* isimli çalışmasında tablolarla Menafi-i Umumiye Sandığı'ndan kredi desteği alanların çoğunun Müslüman olduğunu ortaya koyar.[146] Ama bu tek yönlü bir yaklaşımdır. Çünkü aynı dönemde zorunlu askerlik hizmetinin Türk aileler ve köylüler üzerindeki yıkıcı ekonomik etkisi hâlâ devam ediyordu. Üstelik Türk kadını tarlada çalışmazken Bulgarlar ailece tarımsal üretime dâhil oluyordu. Dolayısıyla Türk köylülerin durumu Bulgarlara oranla pek iyi değildi. Türklerin harcamalarının kazançlarına oranı daha fazlaydı, bu nedenle Türklerin birikimleri de daha azdı.[147] 1867'de çok sayıda Bulgarın da yaşadığı Edirne'de bulunan Rus konsolosluk görevlisi ve çağının en özgün düşünce adamlarından olan Konstantin Leontyev, Edirne'de zorunlu askerlik hizmetinin Müslüman nüfusun gücünü birçok yönden nasıl erozyona uğrattığına şahit olmuştu.[148] Dolayısıyla Menafi-i Umumiye Sandığı'ndan istifade edenlerin daha ziyade Müslümanlar oluşu, dönem koşullarında yadırganmaması gereken bir durumdu.

Midhat Paşa'nın valiliği döneminde çorbacıların, mültezimlerin, yerel elitin gücü kırılamamıştı. Midhat Paşa'nın tüm şehirleri yenileme, yeni yerleşim alanları inşa etme çabasına rağmen toprak ve iltizam sisteminin değiştirilmesine yönelik herhangi bir proje ortaya konmamıştı; Bulgaristan kırsalı, sosyal ilişkiler bağlamında eskisinden çok da farklı bir durumda değildi. Bulgarların ve Türklerin aynı okullarda, karma eğitim görmesi projesi ise hem bölgedeki Müslüman ve Hıristiyan yerel seçkinlerin hem de İstanbul'un karşı çıkışıyla başarısızlığa uğramıştı. Midhat Paşa'nın Müslü-

[144] İ. E. Fadeeva, "Reformatorskaya Deyatelnost Midhat-Paşi v Bolgarii v 60-h godah XIX v.", *Tyurkologiçeskii Sbornik 1973* (Moskva: Izdavelstvo Nauka Glavnaya Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoi Literaturı, 1975) 114, 109-120.

[145] Jean Erdic, *En Bulgarie et Roumelie* (Paris, 1885), 130.

[146] Maria Todorova, "Midhat Pasha and the Bulgarians", *Scaling the Balkans: Essays on Eastern European Entanglements* (Leiden: Brill, 2018) 424-425, 420-434.

[147] TNA, FO 881/2956.

[148] Leontyev, 82-83.

man halktan bir milis gücü oluşturma fikri de, uzun vadede büyük sorunlara yol açacak cinsten bir düşünceydi. Ama burada anlatılanlarda da görüldüğü üzere hem Bulgaristan'ın hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun genel ahvali ortadaydı. Todorova'nın belirttiği üzere, Midhat Paşa, elverişsiz bir zamanda ve koşullar içinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazası adına bir program uygulamaya çalışmıştı.[149] Midhat Paşa, ülkenin modernleşmesinin Bulgar milliyetçi hareketinin güçlenmesini frenleyeceğini düşünmüştü. Ama modernleşme, Bulgar milli bilincinin gelişmesini engelleyecek bir faktör değildi. Bulgarların hızlı bir değişimin ve modern fikirlerin yayıldığı bu dönemde uzun süre Türk valilerin ve yöneticilerin paylaşımsız idaresiyle, mültezimlerle ve ağalarla bir arada yaşayabilmesi pek de mümkün değildi. Neticede Bulgar milli hareketinin nihai noktası bir milli devletti.

Sonuç

Bu yazıda, 1868 sonrasına değinmedim; çünkü Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti'nden İstanbul'a çağrılmasından sonra Bulgaristan'da Osmanlı otoritesinin çözülüşünü engelleyecek pek bir güç de kalmamıştı. Dahası Fuad Paşa'nın 1869'da, Âli Paşa'nın ise 1871'deki ölümlerinin ardından İstanbul'da yeni süreci idare edecek ve Rus büyükelçisi Nikola İgnatyev'in etkisini sınırlandıracak bir liderlik de artık yoktu. Nitekim 1871'den sonra Bulgaristan'da Osmanlı otoritesinin azalması da çok hızlı olmuştu. Bu süreçte Rusya'nın ve Bulgar milli hareketinin bölgedeki tesiri belirginleşmişti.

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Osmanlı Devleti Bulgaristan gibi İstanbul'a yakın coğrafi sahalara bile hükmetmekte zorlanıyordu. Rusya'da idare nasıl olursa olsun, Rusya'nın hâkimiyetini sürdürmesini sağlayacak bir büyük Rus nüfusu vardı. Ama Osmanlılar söz konusu olduğunda aynı demografik avantaj söz konusu değildi. Osmanlılar gücünü yitirdikçe İslâmlaşmanın da cazibesi azalmış, Osmanlılara uzun süre idarede avantaj sağlayan heterojen toplum tercihinin dezavantajları 19. yüzyılda belirginleşmişti. Dahası, Rusya'nın 19. yüzyılda kontrolü altına aldığı alanlarda millileşme süreci henüz başlarken, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Bulgaristan gibi bölgelerde milletleşmenin altyapısı çok daha önce oluşmaya başlamıştı. Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanlar Batı'nın ticari ve kültürel etkisinin yayılışı ile Rusya'daki azınlıklardan daha önce karşılaşmıştı. Askerlik hizmetinden muaf tutulan Bulgarlar, 19. yüzyılda büyük bir nüfus kaybı yaşamamışlar, üstelik Batı ve Rusya'nın ekonomik, siyasi ve entelektüel nüfuzunun artışından istifade etmişlerdi. Yunan ve Sırp milliyetçiliklerinin güçlenişi de Bulgarların milli farkındalığının artışında belirleyici

[149] Todorova, 434.

role sahipti. Osmanlı İmparatorluğu hem halkı taifelere ayırmıştı hem de zayıf bir devlet aygıtına sahipti. Bu durum Bulgar milli hareketi liderliğinin işini kolaylaştırmıştı. Bulgarlar istedikleri gibi kendi okullarını açmışlar, Bulgar milliyetçileri Rumlarla olan çekişmelerini Bulgarları birbirine kenetlemek için kullanmışlar, yabancı unsurlarla istedikleri gibi ilişkiler geliştirmişlerdi. Osmanlı kalkanı, Bulgarları imparatorluk hülyasıyla yaşayan Sırpların ve Yunanların gerçekleştirebilecekleri olası askerî hareketlerden koruyacak kadar güçlü, ama kültürel-politik mücadelelerini ve dışarıyla ilişkilerini engelleyemeyecek kadar zayıftı. Dünya ekonomisine eklemlenişin ve para ekonomisinin girişinin baskısı altındaki Balkanlarda Osmanlı toprak rejiminden beslenen, halen işlevsiz vakıfları barındıran bir sistemin değişmesi kaçınılmazdı.

Ne Bulgaristan'daki reform faaliyetleri yeniydi ne de reform fikri. Ancak tasarlanan yeniliklerin gerçekleştirilmesinde hiçbir zaman istikrar sağlanmamıştı. Tanzimat'ta getirilen yeni düzenlemelere, yayımlanan nizamnamelere, idari kadrolardaki kısmi yenilenmeye rağmen birey faktörü yerel idarenin başarısında hâlâ belirleyiciydi. Başarılı bir yönetici İstanbul'a çağrıldıktan veya başka bir yere tayin edildikten sonra aynı problemler kısa bir süre içinde tekrar ortaya çıkıyordu. Bölgesel teftişlerin tesiri de kısa süreliydi; haydutluk ve asayiş meselelerine dair Osmanlı yetkilileri birçok resmi yazışmada sorumlu bulundukları yerlerde problemin ortadan kalktığını belirtmişlerdi; ama aynı sorunlar, aynı biçimde sonraki dönemlerde tekrar kendini göstermişti. Çünkü Osmanlı reformlarının amaçlarından biri, bazı eski kurumların yeni dönemde de ömürlerini devam ettirebilmesiydi; ama eski formel ve informel kurumların varlığını sürdürmesi aynı sorunların da devam etmesinin sebeplerindendi.

Ulusların yükseliş çağında Osmanlı hükümetleri, imparatorluğun yıkılışına kadar ulusal sorunu ısrarla, bir dinsel cemaatle ilgili bir problemmişçesine ele almıştı. Dahası bayındırlık ve eğitim gibi alanlarda yapılacak ıslahat sayesinde milli uyanışların engellenebileceğini düşünmüşlerdi. Devrimciliğin sıradan haydutlukla ve Rus komplolarıyla neredeyse eş anlamlı olduğu düşünülüyordu. En ılımlı Osmanlı devlet adamlarından Midhat Paşa ve 19. yüzyılda yaşamış en önemli Osmanlı entelektüeli olan Namık Kemal dahi Müslümanların üstün olduğu bir düzenin Hıristiyanların çoğunlukta olduğu bölgelerde yaşayabileceğine kendi kendilerini inandırmışlardı. Midhat Paşa'nın ve Osmanlı devlet ricalinin askerî savunma harici konularda Bulgar devrimci hareketine dair hiçbir derinlikli yazısının bulunmayışı genel Osmanlı yüzeyselliğini ayrıca örnekliyordu.

RUMELİ'NİN ÜÇ HALKASI (1354-1580)

Güneş Işıksel

İktisadi-idarî bilimlerin, disiplinlerin genellemelere varabilmek üzere başvurdukları "diğer her bir etmen aynı (*ceteris paribus*)" kurmacası, insan bilimlerinde çoğu zaman kullanışlı olmadığı gibi kısıtlayıcı da oluyor. Veriyi bilgiye dönüştürürken, ister istemez, çeşitli soyutlamalara gidilse de geçmişin deneyim(ler)i düzenli, düzenlenebilir, "sistem"leştirilebilir biçimde değerlendirilemiyor: Deneyimlerin çeşitliliği, indirgenemezliği bir yana, zamansal fark ve arşivistik boşluklar, bu tür işlemlere izin de vermiyor. Örneğin, 'tımar' örneğinde görüldüğü üzere Osmanlılar zeminden artı değer türetmek üzere türlü iktisadi-idarî aygıtları ve tedbirleri uygulamaya koyuyordu. Ne var ki bu tedbirler değil bir beylerbeylikte, hattâ sancakbeylikte, yöreselin küçürek birimlerinde bile değişik biçimler alabiliyordu. 'Memâlik-i Mahrûse'yi oluşturan kurumların –Durkheimgil anlamında, iktisadi-idarî olmayanlarını da göz önüne alırsak– ve deneyimlerin çeşitliliği, idare merkezinin Osmanlı Türkçesinde belirli bir anlayışla kaydettiği belgelerin bakış açısını, çoğu kez, sorgula(ya)madan içselleştirme durumunda kalan tarihçiyi, genellemeler yapmaktan çok kesitleri, epizotları ya

da tikelleri bütüncül biçimde düşünmeye, kurmaya ve anlamaya çağırıyor. Bu tür inceltici bir bakışa vurgudan sonra, Osmanlılaşan Balkanların ilk iki yüzyılında yüzölçümsel iç ayırımlarını bir sunum çerçevesinde ele almaya girişmek belki pek yerinde değil. Gene de bir ön-çözümleme çerçevesi önerirken, coğrafi düzlemde üç halka üzerinden belirlediğim farklı Osmanlı uzamlarının her bir halkasının burgularının, sarmal eğrilerinin hepten okunaksız olmasa da kısmen okunabilir ha(t)tlardan oluştuğunu ihsas edebilmiş olmayı diliyorum.

Zamandizinsel Çerçeve

Gelibolu'nun ötesine yayılmayı öyküleyen Osmanlı tarihçileri –ve bazen onları harfi harfine yineleyen çağdaşlarımız– bunun sonucu olan kazanımları dönemin eyleyicilerinin çoğunu gönendiren bir gelişme biçiminde, muzafferane, anlatırlarken, süreç içinde konumlarından olanlar, çevrenlerini yitirenler tersini yaptı. 14. yüzyılın ikinci yarısında başlayan 'fetih'ler, uzun bir yüzyıl içinde, bölgedeki Rum, Bulgar, Sırp, Boşnak ve Frenk hanedanlarının tümünü ortadan kaldırdı. Canını ve malını kurtarabilen ancak yeni duruma ayak uyduramayan (ve imkânı olan) zadegânlar İtalya'ya ve Macar Krallığı topraklarına, ötelere yerleştiler. Kalanlar ise, bile isteye ya da değil, bölgedeki iktidar ve sermaye el-değişiminin aracısı oldu. Osmanlılar (hanedan, kullar ve 'uç'takiler), gerek gördüklerinde, bölgedeki askerî-siyasi ve dinî iktidar seçkinlerinin orta ve aşağı katmanlarının rızasını, tarım ve madenler üzerinden elde edilen artı-değerin paylaşımı sırasında imâl ederlerken, var olan cezaî ve idari düzenlemelerin bazılarını dönüştürdüler, bazılarına da dokunmadılar.[1] Roma-Bizans ortak kalıtı çeşitli tımar düzenekleri yerleşikleşti; bölgenin verimli madenlerinin kanunları, neredeyse aynıyla korundu.[2] Hanedanların ortadan kalkmasıyla, eski dizilime göre bölgelerinde birinci güç konumuna gelen kiliselerin ve manastırların türlü imtiyazları ve Müslümanlaşmamış reayanın başta miras üzerine olanlar olmak üzere çeşitli hakları, iç hukuk düzeneklerinin "kanuna ve şer'e" uyumlulaştırılması çerçevesinde güvenceye alındı. En geç 16. yüzyılın başlarında etkinliği belirginleşmeye başlayan Hıristiyan, Yahudi ve

[1] Linda Darling, "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları* 43 (2014): 193-226; Raúl Estangüi Gómez, *Byzance face aux Ottomans. Exercice du pouvoir et contrôle du territoire sous les derniers Paléologues (milieu du XIVe – milieu du XVe siècle)* Paris, Publications de la Sorbonne, 2014: 456-463.

[2] Nicoara Beldiceanu, *Les actes des premiers Sultans conservés dans les Manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris, II: Règlements Miniers. 1390-1512*, Paris ve Hague, Mouton, 1964; Machiel Kiel, "The Incorporation of the Balkans into the Ottoman Empire, 1353-1453," *The Cambridge History of Turkey I: Byzantium-Turkey, 1071-1453*, Kate Fleet (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 2009: 138-91.

Müslim kentli tüccar sınıfı, bölgenin Ortaçağlardaki yalıtılmış olma halini ortadan kaldırıp, matbaa ve saat kuleleri örneklerinde olduğu üzere, Batı'dan gelen "yeniden doğuş(lar)" dalgalarını kentlerine yayabildiler.[3] Öte yandan, türlü biçimlerde ortaya çıkabilen ve iç içe geçen nedenleri olabilen –örneğin Kara Ölüm ve *Wüstung*[4]– kent ve/ya kırsal bölge sakinlerinin direnişleri, özellikle folklorik düzlemde, ancak onunla kalmayan, kayda değer bir gelenek oluşturdu.

Hem Osmanoğulları hem yerleşik güçler hem de birbirleri ile olan ilişki biçimlerinin çoğulluğu göz önüne alındığında, dizilimleri ve konumlanımları karmaşık örüntüler oluşturan uçbeyleri, ele alınan dönemin özellikle ilk yarısında, beylerbeyi ile birlikte bölgenin en belirgin yeni güç odağını oluşturdular. Hanedan, başta siyasi düzeyde olmak üzere, bu yerel odakların eylemlerini ve iletişimini denetleyemiyordu –ve belki, imkânın ötesinde, böyle bir niyeti de yoktu. Arşivistik kalıtlarının sınırlılığı yüzünden, ağırlıklı olarak mimari-kentsel yerleşim tarihi eksenli çalışmalar üzerinden güzergâhları oluşturabilen uçbeyleri, fethettikleri topraklarda, merkezin başta kadı ve subaşılar aracılığıyla sağlamaya çalıştığı denetim/eşgüdüm araçlarını (örneğin tahrirler) eğip bükebildikleri ölçüde ve yereldeki pazarlık yetileri ölçeğinde, güç ağlarını geliştirdiler.[5] (Hem sultana hem de onun aracısı Sofya'daki Rumeli beylerbeyine olan uzaklıkla bağıntılı bir özerkleşebilme eğilimi akla gelse de, bağıntının tüm ögeleri sınanmadan, bu soy tarihsel-sosyolojik öngörüler şimdiki halde pek verimli olamıyor). Özerklik kazanabilen uçbeyleri, Evrenoszadelerin şenlendirdiği Serez, İsabey'in kurduğu Saraybosna örneklerinde olduğu gibi var olan ticaret yollarının güzergâhlarını dönüştürebilen kentler kurdular; başta Dubrovnik'le olmak üzere, komşu devletlerle de diplomatik ve ticarî ilişkilere girdiler.[6]

---

[3] Traian Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", *The Journal of Economic History*, XX/2 (1960): 234-313; Mihnea Berindei, "L'Empire ottoman et la 'route moldave' avant la conquête de Chilia et de Cetatea Alba (1484)," *Journal of Turkish Studies* 10 (1986): 47-71; Alain Ducellier, "Voies et produits du commerce balkanique après la chute de Constantinople: les routes terrestres", *Byzantinische Forschungen*, 1991, cilt 17, s. 5-24; Bosko I. Bojovic, "Entre Venise et l'Empire ottoman, les métaux précieux des Balkans," *Annales ESC* 60/ 6 (2005): 1277-98.

[4] Emir O. Filipovic, "The Ottoman Conquest and the Depopulation of Bosnia in the Fifteenth Century", *State and society in the Balkans before and after establishment of Ottoman rule*içinde, Selim Aslantaş ve Srđan Rudic (der.), Belgrad, The Institute of History, 2017: 79-101.

[5] Neven Isailovic ve Aleksandar Jakovljevic, "Sah Melek (Prilog istoriji turskih upada u Bosnu 1414. i 1415. godine)," *Spomenica akademika Sime Cirkovica*, Beograd: Istorijski institut, 2011, 441-63; Mariya Kiprovska, "Byzantine Renegade and Holy Warrior: Reassessing the Character of Köse Mihal, a Hero of the Byzantino-Ottoman Borderland", *Journal of Turkish Studies*, 40 (2013): 245-268.

[6] Vassilis Demetriades: "Vakıfs Along the Via Egnatia," *The Via Egnatia Under Ottoman Rule, 1380-1699*, Elizabeh Zachariadou (der.), Rethymnon, Crete University Press, 1996: 85-95; Behi-

Merkezin, özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısında Adriyatik'in karşı kıyısındaki devletlerle kurduğu ilişkilerden de yararlanmayı bilip çeşitli girişimler ve yatırımlar da yaptılar.[7] Ancak, sultanların Balkanların ötesindeki devletlerle hem savaşçıl hem de barışçıl (bu da, diplomasi ve tecim) ilişkilerinin yoğunlaşması; Balkanların kuzeybatısında Mohaç Savaşı (1526), kuzeydoğusunda Bender'in fethi (1538) ve güneyinde Ege ve İyonya denizlerinde Venedik etki alanın daraltılmasını sağlayan Preveze Deniz Savaşı (1538) gibi saltanatın Batı'da güç temerküzü siyasasının parçası olan bir dizi gelişme, uçbeylerini hem coğrafi hem de toplumsal düzlemde "marj"a itti. Onların merkezin güdümündeki Rumeli beylerbeyi-sancakbeyi-kadı-subaşı-zaîm halkalarından oluşan dikey yapılanmadaki yeni konumu, daha doğrusu güç yitimi, uçbeylerinin desteklediği "heterodoks" denilegelen dinî zümrelerin, merkezden bölgeye gönderilen Halvetî vb. tarikat yapılanmaları aracılığı ile etkinsizleştirilmesiyle destekleniyordu.[8] Bu süreçte, işleyişi tam olarak ortaya çıkartılamamış devşirme siyasetinin ürünü az ya da çok kökensizleştirilmiş kullar, ister yeniçeri ister vezir olarak –Mahmud, Dukaginzâde Ahmed, Rüstem ve Sokollu Mehmed paşaların yaşamöyküsel güzergâhları, yatırım stratejileri türlü dönemsel çeşitlilikleri gösterir[9]– başat bir rol oynadılar.

Rumeli'nin Üç Halkası

Yukarıda olabildiğince ilişkisel ancak her hâlükârda bölgesel ve dönemsel ince farkları göz ardı eden bir çerçevede sunulan Rumeli'nin yapılanışı, ana etmenleri göz önüne alındığında, 16. yüzyılın ikinci yarısında bir bakıma tamamlandı ise, bu uzam neye, nereye benziyor; nereyi kapsıyor, nereyi dışlıyordu? Selânikî, "Orta Macar"da Osmanlı hâkimiyetini kesinleyen zorlu Zigetvâr Seferi dönüşü (1566), Belgrad'a varılmazdan önce, Sokollu Mehmed'in Sava ırmağını aşarken, "şimden gerü iç-ildir"[10] diyerek rahatladığını, tedbirlerinin bir kısmını hafiflettiğini aktarır. O (ve özel-

---

ja Zlatar, "Mehmed Bey Obrenovic, Sanjakbey of Herzegovina", *Ankara Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi* 1 (2012): 187-196.

[7] Emir O. Filipovic, "Researching Early Ottoman History in the Balkans through Slavic, Latin and Italian Records in the Archives of Coastal Dalmatia", *2. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi. Bildiriler.* Hatice Oruç ve Mehmet Yıldırır (der.), Ankara, 2019: 269-278.

[8] Nathalie Clayer, *Mystiques, Etat et Société: Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours*,Leiden, Brill, 1994: 69-101.

[9] Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir. Mahmud Pasha Angelovic (1453-1474)*. Leiden: Brill, 2001; Heath Lowry, *Hersekzâde Ahmed Paşa: Bir Osmanlı Devlet Adamının Meslek Hayatı ve Kurduğu Vakıflar* İstanbul: Bahçeşehir, 2011; Ahmet Arslantürk, "Bir Bürokrat ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı Rüstem Paşa", İstanbul, Marmara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2011.

[10] Mehmet İpşirli (ed.), *Tarih-i Selanikî*, Ankara, TTK, 1999: 47.

likle, önceki) yüzyılın Osmanlıların "Rumeli"lerini algılamasının içeriden (*émique*) biçimlerini gösterebilecek kaynaklar bir elin parmağını geçmiyor. Yukarıdaki sorumuzu, bu örnek üzerinden yeniden biçimlendirelim: Sokollu Mehmed'in iç-ili ve bunun dışı neresi?

Gaza ve 'cihan hâkimiyeti mefkûresi'nin belirlediği yayılmacı edimler,-söylemsel düzlemde, sınır, hudûd tanımıyor. Ancak kurulduğu ilk zamanlardan itibaren, sınır emirliği olarak oluşan ve dönüşken bir siyasal iktidar biçimi olan Devlet-i Âl-i Osmân, –bu sürecin ilk aşamalarının uzmanı Rudi Paul Lindner, bu yapıyı, girişim (*enterprise*) olarak adlandırıyor– sürekli dinsel, etnik, ekinsel farkları olan komşularla ilişkiye girdiler. Komşularının topraklarını ele geçirdikçe bu farkları barındıran çok katmanlı toplumsal zümreleri (ecnâs, esnâf, taife vb.) idare ettiler; idare edebilmek için, bu zümrelerin sınırlarını belirginleştirmeye, geçişliliklerini engellemeye uğraştılar. Töre(n)sel düsturu anımsatacak olarsak: "Herkes yerli yerinde." Bu zümrelerin sorunlarını kendi içlerinde, bazen de kendi aralarında çözebilmesini sağlayacak hiyerarşik aygıtlar tanındıysa da idarî merkezlerde kendilerini temsil hakları en aza indirgendi. Buraya kadar, kadim, böl ve yönet/buyur, *divide et impere*. 'İmparatorluk' bilebildiği, bölebildiği, dolayısıyla yönetebildiği, yerlerde bu düsturu uygulamaya koydu. Ne ki özellikle 16. yüzyılın ortasından itibaren, kalelerini, topraklarını ele güçle değil güçlükle geçirebilecekleri komşuların yörelerine ulaşıp vergilendirilebilecek zemin ve zümreleri belirginleştirebilmek için "sınır kesme"ye başlayınca, hirasetten, koruma ve saklama edimlerinden türeyen mahrûse, sultanın buyruğu altındaki farklı tabakalardan oluşan illerin, ülkelerin, memâlikin başat niteleyeni oldu. Venedik Cumhuriyeti'yle en erken örnekleri 1480'lerde görülen sınır belirleme uygulamaları, aşamalı olarak –Lehistan Krallığı ile 1540'lardan, Habsburg İmparatorluğu ile 1550'lerden itibaren– yaygınlaştı.

Bu sınırlandırılan bölgeler çoğu zaman, çift vergilemeye tâbi olsalar da, hem Osmanlı'nın hem de sınırdaşı devletin merkezine uzak olan bu sınır yörelerinde, gene çoğu zaman bölgenin eski yönetici sınıfı –örneğin feodal Macar krallığı döneminden itibaren bölgelerini yöneten ancak yeni rejimlerle türlü pazarlıklar sonrası konumlarını koruyabilenler– tahakkümlerini sürdürebiliyorlardı. Tahakkümlerini sürdürebilmek üzere de –daha mülk üzerinde şiddet tekelinin siyasal iktidarın başat belirleyeni olmadığı zamanlar söz konusu– kendi ordularını bulundurabilirken, uzaktaki merkezler de bu durumu engelle(ye)miyordu. Merkezleri (*makro*), merkezler ve yerel ile bağlantı kuran sınır idareleri (*mezo*) ve yalnızca sınırdaki nüfusu (*mikro*) ilgilendiren, birbirine geçişli düzlemlerde değiş-tokuş (ekonomik ilişkiler), barış (diplomasi) ve savaş çerçevesinde, makrodan mikro düzle-

me indikçe yoğunlaşan, çoğu zaman melez, çok-kültürlü ve çok-dilli iletişim ve etkileşim biçimleri geliştiriliyordu. Bu meyanda, konu üzerine kayda değer bir bakış getiren Schmitt'in kavramsallaştırmasını anımsatacak olursak, her yöre merkeze göre kültürlen/şme, bütünlen/şme ve birleşme noktalarında farklı örüntüler gösteriyordu.[11]

Selânikî'yi izleyerek, iç-ilin bir de sınırların içinde kalan dışının olduğu önerilebilirse burası: 1) Sava'nın ve Tuna'nın ötesindeki Macar Krallığı'ndan kalıp Venedik ve Habsburglarla paylaşılan topraklar; 2) Leh sınırındaki sancaklar ve anakronik bir ifadeyle "Rumen" illeri (Eflak, Boğdan voyvodalıkları ve Erdel beyliği, 1570'ten sonra voyvodalığı). Başka türlü dersek, farklı melezlenme ve bütünleşme düzeyleriyle üç ayrı konfigürasyon.

Osmanlı idarî nomenklaturasına göre Eflâk, Boğdan ve Erdel haraçgüzârdır. Bu 'Rumen' illeri, 'feth'edilmiş olsalar da, idareleri yerel Hıristiyan asillerine (*boyar*) bırakılmıştır: Kendi toplumsal örgütlenmelerini, dinî ve asrî kurumlarını korurlar. Topraklarının bir kısmı, özellikle 16. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı topraklarına katılmış olsa da, bu yörede başta askerî ve malî düzlemlerde olmak üzere Osmanlı varlığı kısıtlıdır. Gene de Osmanlılara yılda bir kez harac ve türlü vesilelerle pişkeşler sunulur. Bundan maada, haraçgüzârlar seferler sırasında orduya asker ve mühimmat sağlamakla yükümlü oldukları gibi başkentin iaşesine de katkı yapmak zorundadırlar. Voyvodaları boyarlar seçse de, bu seçim sultanın onayına tâbidir ve seçilmiş voyvodanın çocukları rehin olarak Osmanlı sultanına gönderilir. Komşularıyla, özellikle de Lehistan Krallığı ve Habsburg İmparatorluğu ile ilişkileri de, en azından ilke olarak kısıtlanmıştır. İşte bu yüzden, bu siyasal iktidar yapılarından söz ederken sultan çoğu zaman "sâir memâlik-i mahrûsem gibi" ibaresini kullanır ve özerkliklerini, en azından, söylemsel düzlemde sınırlar.[12] 1570'ten itibaren, önceleri bir tür uydu-devlet olarak görülen Erdel Krallığı da tedricen Eflâk ve Boğdan gibi addolunmaya başlanır. Gene de Erdel'in toplumsal ve idarî yapıları diğer ikisine göre daha katmanlıdır ve Osmanlı merkezi bu farklı katmanların özerkliklerini korumasına özen gösterir: Üç başat millet (Macarlar, Saksonlar ve Sezkler) ve onların mezhepsel ayrıcalıkları (ilki Katolik ya da Kalvinci; ikinci, Lutherci ve üçüncüler, Francis David'in kilisesini kurmasıyla, Üniteryen) korunur. Rumenlerin, nüfusları da yoğun olsa, temsil hakları ve kiliseleri (Ortodoks) resmen tanınmaz.

---

[11] Oliver Jens Schmitt, "Sudosteuropa im Spatmittelalter: Akkulturierung-Integration-Inkorporation". *Akkulturation im Mittelalter*, Reinhard Hartel (der.), Ostfildern, Thorbecke, 2014: 81-136.

[12] Gábor Kármán, Lovro Kuncevic (der.), *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Leiden, Brill, 2013; Viorel Panaite, *The Ottoman Law of War and Peace: The Ottoman Empire and Tribute Payers*, Leiden, Brill, 2019.

Özellikle Mohaç Savaşı'ndan sonra, Macar Krallığı'nın 'aslî' toprakları, Banat, Sava ve Drava arasındaki toprakların ve az çok bugünkü Slovenya'ya tekabül eden Slavonya ve Hırvatistan'ın önemli bir kısmı doğrudan Osmanlı idaresi altına girer. Bu topraklar, 'Rumen' illerinin aksine, Rumeli Beylerbeyliğininkine benzer biçimde oluşturulmuş Osmanlı askerî ve malî idarecileri tarafından merkeze bağlı olarak yönetilir. Bununla birlikte, bu bölgeler merkeze uzaklığı, idarî yapıya görece geç bir zamanda eklemlenmiş olup 'serhat' olma özelliklerini koruyor olmalarından dolayı pek çok kendine has özellik taşır. Buralardaki Müslüman varlığı büyük merkezlerde konuşlanmış, oldukça kısıtlı bir idareci, asker, tüccar ve zanaatkâr zümresinden oluşur ve bunların çoğunluğu, yönetimin kategorileri ile söylersek Etrak'tan ziyade Müslümanlaşmış Boşnaktır.[13] Kırsalın büyük bir çoğunluğu ve kasabaların tamamı, tıpkı Erdel'deki gibi, türlü mezheplere bağlı Hıristiyanlardan oluşur. Osmanlı idaresinde görece önemli haklar kazanan, ağırlıklı olarak Eşkenaz Yahudiler de kentlerde yaşar. Yukarıda değindiğimiz üzere çift vergilendirme neredeyse bir kuraldır. Benzer özellikleriyle – ancak Müslüman kitle ağırlıklı olarak Tatar ve Nogaylardan oluşur– Deşt-i Kıpçak'ın ve Karadeniz'in en batısındaki, Lehistan ile sınırdaş, tımarların az çiftliklerin yoğun olduğu Kili ve Akkirman'ı da bu cümleden kabul etmek belki yanlış olmayacaktır.

Selânikî'den aldığımız ilhamla, bir geçiş bölgesi olarak iç-ilin Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı –1580'den itibaren Bosna Beylerbeyliği bu toprakların önemli bir kısmını idare eder– Tuna ve Sava'nın güneyinde ve Vardar ovasının batısında, Sırbistan, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Mora yarımadası ile kısmen bağımsız Karadağ ve *haraçgüzar* Dubrovnik'ten oluşan bir dış halkasının olduğunu önerebiliriz. Her ne kadar Osmanlı 'Rûm' kültürünün baskın olduğu bir geniş alan olsa da burası, gene de merkezden oldukça uzak; bazı yöreleri de Venedik ve Habsburglarla sınırdaştır. Müslüman nüfus, 'dış-il'de olduğu kadar olmasa da, kent merkezi ve ana yol güzergâhı üzerindeki kasabalarla sınırlıdır. 'Muhtedi'ler, Müslüman olarak yöreye gelenlere göre baskındırlar. Bu bölge, art-alanları ile sıkı ilişkileri olan Dubrovnik Cumhuriyeti, Karadağ vladikalığı ve Bosna Fransisken kilisesi gibi birçok büyük ölçüde özerk yapıyı içinde barındırır. Fetihlerinin ardından, geniş ölçüde göçebe ve yarı göçebe yaşamlarını sürdüren Eflâklar – yukarıda söz edilen Eflâk devleti ile ilintileri pek yok gibi– yüzyıllar içinde Osmanlılarla çeşitli antlaşmalar yaptılar. Bu sayede voynuklar ve martoloslar gibi yedek askerî kuvvet olarak verdikleri hizmetlere karşılık geniş muafiyetler ve özerklik kazandılar. 16. yüzyıl boyunca Eflâkların yerleşik

[13] Gabor Ágoston, "Defending and administering the frontier: The case of Ottoman Hungary", *The Ottoman World*, Christine Woodhead (der.), New York, Routledge, 2012: 220-236.

hayata, zorla ya da değil geçişleriyle birlikte muafiyetleri azaltılsa da –önce filuricilerle sonra da sıradan re'âyâ köylüsü ile eşitlendiler– uzun direnişleri sonucunda kimlik ve özerkliklerini, bazen kapsamlı göçler pahasına da olsa koruyabildiler.[14] Beri yandan, Grek kültürünün baskın olduğu bölgeler ve kısmen Arnavutluk da, her ne kadar merkeze daha yakın ya da daha İslâmlaşmış olsalar da, iç-ilin dış halkasının diğer yöreleriyle kayda değer benzerlikler taşır. Bu bölgeler de baskın olarak dağlıktır; Osmanlı idaresinin denetim alanı kırsalda ilerledikçe daralır, hattâ Mora'nın en güneyindeki Manya, Kardiça'nın ortasındaki Agrafa ve 'manastırlar cumhuriyeti' Ayonoros'ta neredeyse ortadan kalkar.[15]

Nihayet, bugün de Rumeli denince akla daha çok gelen Bulgaristan, Trakya, Teselya, Makedonya ve Dobruca'dan oluşan iç-il'in kalbine ulaşılır. Tarihçi Âlî'nin bu bölgedeki fetihleri Evrenos bağlamında anlatırken dediği üzere: "Rumili'nin iç ili hükmündeki kura ve kasabât."[16] Osmanlı hanedanının ve uçbeylerinin hızlıca yayılabildiği, verimli ovalarına 'kolonizatör' yörük ve dervişlerinin yerleştirildiği bu geniş alanlar önce Rumeli beylerbeyi ve uçbeylerinin eş güdümüyle yönetilmiş olsa da yukarıda değinildiği üzere Osmanlı merkezî idaresinin doğrudan denetiminde olmakla kalmadı; bir bakıma, belkemiğini de oluşturdu.[17] Yukarıda söz edilen diğer iki bölgeden en önemli farkı her ne kadar azınlıkta kalsa da Müslüman nüfusun yoğunluğu (özellikle Üsküp, Niğbolu, Köstendil ve Tırhala'da) ve başka bir devletle her hangi bir sınırı paylaşmıyor olması. Gene de bu üç halkanın en içinde bile, Müslüman zümreler Hıristiyan olanlarına göre azınlıkta kaldı. Başka türlü diyecek olursak, 12. ve 13. yüzyıllarda Küçük Asya'da olan, Rumeli'de gerçekleşmedi: Anadolu'da kayda değer Ortodoks, Gregoryen, Nastûrî kitleler varlıklarını korusalar da nüfusun geneli Müslüman olup 'Türk'leşmişti. Farklı tazammunlarıyla Ortodoksluk, Rumeli'nin çeperindeki (Hırvatistan, Macaristan, Adalar) Katolik varlığı ve

[14] Nicoară Beldiceanu, "Sur les Valaques des Balkans Slaves à l'epoque ottomane (1450-1550)", *Revue des Etudes Islamiques* 34 (1966): 83-123; Dušanka Bojanic-Lukać, "Ce que signifient les données sur les Valaques de Sjenica dans le registre de l'année 1455", *Révue Historique* 34 (1987): 97-112; Nenad Moačanin, "The Complex Origin of the Bosnian Ocaklık Timar", *Halil İnalcık Armağanı* – I, Ankara, 2009: 142-167; Nenad Moačanin, "Karadağ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.*

[15] Malcolm Wagstaff, "Evliya Çelebi, the Mani and the Fortress of Kelefa", *The Frontiers of the Ottoman World*, A. C. S. Peacock (der), Oxford, Oxford University Press, 2010: 113-35.

[16] Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çuhadar ve İ. Hakkı Çuhadar (ed.), *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 920 no.lu nüshalara göre Kitâbü't Târih-i Künh'ül Ahbâr; Gelibolulu Mustafa 'Alî Efendi*, Kayseri, 1997: 126.

[17] Grigory Boykov, "Reshaping Urban Space in the Ottoman Balkans: A Study on the Architectural Development of Edirne, Plovdiv, and Skopje (14th-15th centuries)," *Centres and Peripheries in Ottoman Architecture: Rediscovering a Balkan Heritage*, Maximilian Hartmuth (der.) Sarajevo, Cultural Heritage without Borders, 2011: 32-45.

özellikle 1492'den sonra İberya'dan (Seferad) ve İtalya'dan (Romanyot) gelip başta Selanik olmak üzere Avlona, Sofya, Üsküp, Sarayevo, Kavala gibi büyük ticaret merkezlerine yerleşen Yahudilere ve de Müslümanlara nazaran bu bölgede de baskın oldu. O kadar öyle ki Patrikhane'nin 1453'te II. Mehmed'den aldığı imtıyazlar zaman içinde –özellikle Geç Ortaçağlarda oluşan "avtokefal/özerk" Sırp ve Bulgar kiliselerini, kayda değer Peç ve Ohri istisna, yutmasıyla– genişletildi.[18]

Bir son değİnİ

Osmanlı idare merkezlerinin (saray, beylerbeylikler, kadılıklar vb.) kayıtlarında yönetilenlerin sesleri duyulmaz değil. Gene de az olan dolaysız anlatım örneklerinde, reayanın ağzından aktarılan sözler, verili duruma ilişkin olmakla kalmaz; yan kaynakların olmamasının getirdiği sınama olanaklarının ortadan kalkmasıyla aktarılanın ne kadarının sözcelemeyi yapanın ne kadarının o sözceleme üzerinden söylemi üreten yazıcının, kâtibin olduğunu çoğu zaman bilemeyiz. Bürokratik süreçte söz bütünceleri dilbilgiselleştirilir, devrik ve eksik söyleyişler düzleştirilir, sesler kitabileştirilir, ünlemler, deyimler kaybolur. Hayretî'nin güzel söyleyenleri –*Rum elleridir bunda sühandânlar olur*– duyulamaz olur.

Farklı Ortodoks, Müslüman, Yahudi ve Katolik toplumsal çevrelerden idari ve ruhani belgeler dışında başta edebî olmak üzere yazılı kalıt pek az. Türkçeden yola çıkalım: Birkaç gazavatnâme,menakıbnâme ve münşeat dışında,[19] yalnızca, kimi kalender kimi derviş edalı, şu vezinli eril sesler duyuluyor: 15. yüzyılda Serezli Vasfî, Niğbolulu Âhî, Üsküplü İshâk Çelebi, Prizrenli Şemî, Priştineli Mesîhî; 16. yüzyılda Prizrenli Âşık Çelebi, Vardarlı Hayretî, Vardarlı Hayâlî, Mostarlı Hasan Ziyâî, Vardarlı Usûlî, Taşlıcalı Yahya, Üsküplü Vusûlî ve Lâmekânî Hüseyin Efendi'ninkiler.[20]

[18] Melek Delilbaşı, "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliği'nin Kurulması", *Belleten* 199 (1987): 75-106; Nicoara Beldiceanu ve Irène Beldiceanu-Steinherr, "Colonisation et déportation dans l'État ottoman (XIVe-début XVe siècle)", *Coloniser au Moyen Âge*, Michel Balard ve Alain Ducellier (der.), Paris, Armand Colin, 1995: 172-185; Vladislav B. Sotirovic, "The Serbian Patriarchate of Pec in the Ottoman Empire: The First Phase", *Serbian Studies*, XXV/2 (2011):143-167; Tom Papademetriou, *Render unto the Sultan: Power, Authority, and the Greek Orthodox Church in the Early Ottoman Centuries*, Oxford, Oxford University Press, 2015; Nikolay Antov, *The Ottoman 'Wild West': The Balkan Frontier in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017.

[19] Agâh Sırrı Levend, *Gazavatnâmeler*, Ankara, TTK, 1956: 181-227; Antov, *The Ottoman Wild West*, 204-250; Çetin Derdiyok, "XV. Yüzyıl Şairlerinden Mesihî'nin Gül-i Sadberg'i", Çukurova Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 1994.

[20] Konuyla ilgili yetkin bir çalışma: Halil Çeltik, *Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*, Ankara, Kurgan Edebiyat, 2013. Ayrıca bkz. Mine Mengi, "The Fifteenth Century Ottoman Poet Mesîhî and His Works", *Erdem*, II/5, Ankara 1986, s. 357-369; Slobodan Ilic, *Hüseyin Lâmekânî. Ein osmanischer Dichter und Mystiker und sein literarisches Werk*, Wiesbaden, Harrosowitz, 1999;

Bunların çoğunun divanı var, bir kısmı şehrengizler yazmış, yörelerinin sularına, dilberlerine, yemişlerine güzellemeler hazırlamış ve birbirlerine nazireler yapmaktan geri kalmamış. Sahi, ne ölçüde duyup anlayabiliyoruz onları?

Bünyamin Çağlayan, "Yahya Bey'in Musammat ve Şehrengizlerinde Devrinin Siyasi ve Sosyal Olayları ile Hayatından İzler", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, VII/2, Kastamonu 1999, s. 89-104; Hiclal Demir, "Şairler Menbaı" Vardar Yenicesi ve Vardar Yeniceli Üç Şair: Hayretî – Usûlî – Hayâlî", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7 (2014), 48-59.

YUNAN POPÜLER TARİHÇİLİĞİNDE OSMANLI VE İSLÂM KURGUSU*

Esra Özsüer**

GİRİŞ

Aydınlanma Çağı ile birlikte bilim ve teknolojide büyük atılımlar yapan Batı, sömürgeleştirdiği Doğu üzerinde belli tahakkümler kurmuştur. Sömürgeleşen Doğu'nun bilimsel ve teknolojik alanda dünyanın gerisinde kalması, beraberinde Batı'nın Doğu'yu "nasıl" olması gerektiği hususunda belirlemesine sebebiyet vermiştir. Kısacası Batı, Doğu'yu temsil etme hakkını kendisinde görmeye başlamıştır.[1] Nitekim Avrupa düşüncesinde etkin bir isim olan Karl Marx'ın "Onlar kendilerini temsil edemezler, temsil edilmeleri gerekir"[2] sözü de Edward Said'in *Oryantalizm* kitabında Batı'nın Doğu ile ilgili peşin hükümlülüğünün kanıtı biçiminde sunulmuştur. Gene İngiltere'de Lloyd George'un başbakanlığında Dışişleri Bakanı olan Arthur Balfour'un da Batılı ulusların ortaya çıktıkları andan itibaren kendi kendilerini yönetme yetilerinin olduğunu oysa Doğu'nun tüm tarihi boyun-

---

* Bu makale *Acta Via Serica* akademik dergisinde Aralık 2017 tarihinde yayımlanan "The Greek Conception of the Ottoman Era: İslamophobia and Muslims Labeled as the Other" makalesinin yeniden gözden geçirilmiş Türkçe çevirisidir.

** Dr. Esra Özsüer, Öğretim Üyesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

[1] Onur Bilge Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. XVIII.

[2] Karl Marx, *Louis Bonaparte'nin 18 Brumaire'i*, Eriş Yayınları, 2012, s. 61.

ca hiçbir şekilde kendilerini yönetemediklerini[3] ifade etmesi, Doğu ve Batı arasındaki farkın vurgulanması açısından önemli bir örnektir. Gene İngiliz devlet adamı Lord Cromer ise Doğu'nun kendi adına söz sahibi olamamasını *Edinburgh Review*'da yayımladığı makalesinde "bağımlı ırklar" olarak yorumlamıştır.[4] Böylesi bir sonuç da Avrupa sınırları içinde "Doğu yazgıcılığı", "Muhammedcilik" ve "Avrupalı akıl üstündür"[5] ifadeleriyle sömürgeciliğin meşrulaştırma girişiminin başka bir türevi olan "oryantalizm" kavramını doğurmuştur. Oryantalizm ile ilgili ilk kuramsal eleştiriyi yapan Edward Said ise bu kavramı *tanıdık* (Batı, biz) ile *yabancı* (Doğu, onlar) arasındaki keskin fark biçiminde ifade eder. Yani Batı kültürü, Doğu ile kıyaslandığında güçlü kültürdür ve Batı her zaman hükmeden konumunda olmasa bile baskın konumdadır.[6] Hegel içinse Doğulu devletler "kökten kudurganlık" ve "yakıp yıkmak" ile kimliklendirilmiştir. Yani uygar Batı için Doğu, "barbar"dır.

Doğu ve Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayırıma dayanan Oryantalizm, Doğu'ya egemen olmak demektir. Bir mânâda Batı'nın Doğu üzerinde edinmeye çalıştığı otoriter mülkiyettir ve keyfî bir şekilde Doğu'nun yapısını değiştirmek, yeniden kurgulamak ya da yeniden üretmek anlamına gelmektedir.[7] Batı'nın kendi kimliğini oluşturduğu Antik Yunan kültürü ve Hıristiyanlık, mutlak otoriter güç olarak Doğu'yu ama bilhassa İslâmi Doğu'yu ötekileştirmiştir. Hegel, Leibniz, Engels gibi pek çok Aydınlanmacı için Doğu, barbarlığın ve İslâmi fanatizmin adresi gösterilmiştir. Batı felsefesinde kökleri Haçlı Seferleri'ne dayanan Oryantalizm ve Doğu imgesi, büyük ölçüde Ortaçağ Avrupası ve Aydınlanmanın birer ürünüdür.[8] Oryantalizm her ne kadar coğrafi açıdan değerlendirildiğinde Doğu ve Batı arasındaki karşıtlık olsa da temelde Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi cepheleşen dinî bir ayırıma da dayanmaktadır. Ancak Oryantalistler, İslâmiyet yerine ötekileştirici ve küçümseyici bir ifade olan "Muhammedcilik" kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir. Çünkü Oryantalistler için Hıristiyanlığın dışındaki diğer dinler, dolayısıyla İslâmiyet, "sahte" görülmüştür. İslâmiyet bir din olarak kabul edilmemiş, tek bir kişinin ideolojisi biçiminde tanımlanmıştır. Bu kişi de oryantalist yaklaşıma göre "sahte peygamber" sıfatıyla tanımlanan Hz. Muhammed'dir. Örneğin Voltaire'in

[3] Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, Metis, İstanbul 2013, s. 42-43.

[4] *Age.*, s. 46.

[5] Aydınlanmacı felsefenin kurucularının başında gelen Immanuel Kant'ın ırk kavramına göre Avrupalılar, Doğululardan ve zencilerden üstündür. Avrupalıların üstünlüğü de "Avrupalı aklın üstünlüğünden" gelir. Kula, *age.*, s. XX.

[6] Said, *age.*, s. 49, 53.

[7] Kula, *age.*, s. 2.

[8] *Age.*, s. XIX.

Fanatizm veya Muhammed adlı trajedisi İslâm'ı kötüleyen anlatımlar ve bir dinin kutsal temsilcisi sayılan peygambere uygun olmayan nitelendirmeler içerdiğinden büyük tepkiyle karşılanmış, hattâ Kilise din karşıtlığı gerekçesiyle Fransa'da bile bu yapıtı yasaklamıştır. Voltaire, Hz. Muhammed'in çabuk coşan ve kolayca inanan Arapların bilgisizliğini anladıktan sonra sahip olduğu söz yeteneği ve güzel fizyonomisiyle onları etkilediğini ve tek amacının da Hıristiyanlığı yok etmek olduğunu belirtmiştir.[9] Aydınlanma felsefesinin önde gelen filozoflarından bir diğeri Leibniz ise *İdeler Üzerine* adlı eserinde İslâmiyet'i "kaba ve boş tasavvur imgeleri"[10] şeklinde nitelendirmiştir.[11]

Oryantalist düşüncede Batı'nın Doğu imgesi, Araplar, Hunlar, Moğollar ve Türkler dışında İslâmiyet ile ilişkilendirilmektedir. Bilhassa Hz. Muhammed'in 622 yılında yaptığı Hicret sonrasında ilk defa Müslümanlar ile karşılaşan Hıristiyan dünyası, sonrasında İslâmofobi olarak adlandırılan kavramın da temellerini oluşturacaktır.[12] Batı'da Araplar ve Berberiler; Doğu'da Türkler, Moğollar ve Araplar ile kimi zaman sulh kimi zaman da savaş yoluyla karşılaşan Hıristiyanlar, İslâmiyet'in ne olduğunu anlamaya çalışmışlardır. Kilise ve Hıristiyan âlimler İslâmiyet'in Hıristiyan dünyası içine sızmasını engellemek amacıyla çeşitli propagandist çalışmalar içine girmiştir. Nitekim Voltaire de bu fikri destekleyen ifadelerden şöyle bahsetmektedir: "Biz, (Batı) Kur'an'a sayısız saçma sözler kondurduk.[13] Oysa Kur'an'da bunların hiçbiri yoktur. Keşişlerimizin asıl zoru, Müslüman olan Türklerle idi. İstanbul'un fatihlerine başka türlü karşı konulamayınca, Onlar aleyhine bir sürü kitaplar yazıp durdular. Sayıca Yeniçerilerden

[9] Voltaire, *Türkler, Müslümanlar, Ötekiler*, İgüs Yayınları, İstanbul 2012, s. 14.

[10] Kula, *age*., s. 13.

[11] Leibnizi'i izleyen Voltaire de 1765 yılında yazdığı *Felsefe Sözlüğü*'nde indirgemeci ve küçümseyici bir kavram olan Muhammedcilik kavramını kullanarak Batı'nın kolektif bilincine ve oryantalist söylemine bu kavramın yerleşmesini sağlamıştır. Kula, *age*., s. 35.

[12] İslâmofobi kelimesi her ne kadar 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika'daki İkiz Kuleler'e yapılan saldırı sonrası literatüre girmiş yeni bir kavram olsa da zihinsel kökleri çok eskilere dayanır. İslâmofobi, kavram olarak ilk defa 1997 yılında İngiliz düşünce kuruluşu olan Runnymede Trust tarafından yayımlanan "İslamophobia: A Challenge for Us All" adlı raporda kullanılmıştır. Ancak terim olarak yeni sayılabilecek bu kavram tarihsel açıdan çok daha eskidir. İslâm korkusu ve karşıtlığının Batı'da yüzyıllardır bulunduğunun belirtildiği raporda İslâmofobik söylemin temel bakış açısı sekiz madde halinde sıralanmıştır. Söz konusu raporda İslâm, diğer kültürlerle ortak değeri olmayan ayrı bir dindir, ötekidir. Batı nazarında aşağı, bayağı, barbar, irrasyonel, medeniyetleri çatıştıran ve ilkeldir. İslâm karşıtlığı ise doğal ve normaldir. M. Ali Kirman, "İslâmofobinin Kökenleri: Batılı mı Doğulu mu?", *Journal of Islamic Research*, 2010, 21(1), s. 24.

[13] Örneğin Voltaire, Müslümanlara şarabın yasak olma sebebini insanları her tür aşırılıklardan korumak için gökten inen iki meleğin şarap içtikten sonra Tanrı tarafından cezalandırılmasına bağlayan Hıristiyanlara eleştiri getirir. Harut ve Marut masalı olarak bilinen bu hikâyenin Müslüman yazarların hiçbirinin kaleminden çıkmadığını, Kuran'da bu saçma masal hakkında tek bir söz bulunmadığını ifade eder. Voltaire, *age*., s. 19-20.

üstün olan yazarlarımızın baştanbaşa yalan olan yazılarına tüm Avrupalılar inandı."[14] Bu yüzden Ortaçağ Avrupası'nda İslâmiyet sahte bir din ve Hz. Muhammed de saf insanları kandıran "sahte peygamber" nitelendirmesiyle tasvir edilmiştir. Üstelik İslâmiyet'in sahte ve acımasız bir din olduğunu hem Doğu'da hem Batı'da Hıristiyan dünya aynı fikir birliği ile tanımlamıştır. Örneğin Batı'da Avrupalılar gibi Doğu'da Bizanslılar da İslâmiyet ile Hıristiyanlık arasındaki farkı dinî bir temele oturtmak için İslâmiyet'i putperest ve çok tanrılı bir din olarak sunmuştur. Bizans dünyasında İslâmiyet ile ilgili dolaşan pek çok tuhaf mitin kaynağında Kuran'ın Arapçadan Yunancaya yanlış anlaşılmadan dolayı fahiş hatalarla çevrilmesi de bulunmaktadır. Örneğin böyle hatalı çeviriden kaynaklı bir Bizans metninde İslâmiyet'e göre "Allah yuvarlak bir şeydir."[15] Gene Batı dünyasındaki bir diğer görüşe göre Müslümanların *Tervagant* adı verilen işlenmiş bir metal puta taptığı ve bu metal putun içinden de insani bir ses çıktığı ifade edilmektedir.[16]

Bizans anlatısında yer alan başka bir malumatta Mekke'de bulunan Hacer'ül Esved taşının gerçekte Aphrodite heykelinin kafası olduğu ve Müslümanların da aslında bu heykelin kafasına taptığı ifade edilmektedir. Hiç tereddütsüz Batı dünyasında kabul gören bu bilgiye göre Müslümanlar Aphrodite'in kafasına taptığı için Cuma gününü kutsal gün olarak belirlemiştir. Çünkü Fransızcada Cuma anlamına gelen Vendredi (Latince *Dies Veneris*) etimolojik bağlamda Venüs yani Aphrodite'ten gelmektedir. Dolayısıyla İslâmiyet'te kutsal gün sayılan Cuma günü, Venüs'ün, yani "Afrodit'in Günü" demektir. Bu bilgi Batı'da o kadar büyük bir inandırıcılığa sahip olmuştur ki 13. yüzyılda ünlü Fransız yazar Vincent de Beauvais'nin *Speculum historiale* adlı eserinde de Müslümanların Aphrodite heykeline taptığına dair bilgiden bahsedilmektedir.[17] Gene Londra British Library'de bulunan *Mandeville Seyahatnamesi*'nde yer alan bir ilüstrasyonda İslâmiyet'te Allah'ın metalden yuvarlak bir cisim olduğu ve Müslümanların da başı insan vücudu boğa olan "Maumet" adındaki yarı insansı yarı hayvansı bir yaratığa taptığı bilgisine yer verilmiştir. Kısacası Batı, İslâmiyet ile ilgili Bizans kaynaklarından edindiği bilgiyi doğru ya da yanlış demeden memnuniyetle kabul etmiş ve bu yanlış bilgilerin üstüne kendi eklemelerini de katarak İslâmiyet'i Hıristiyanlık karşısında ötekileştirmiştir. Ortaçağ Avrupası'ndaki yaygın inanışa göre İslâmiyet, çok tanrılı bir dindir ve Müslümanlar da Tervagant ve Muhammed adlı tanrılara tapınmaktadır.

---

[14] Voltaire, *age.*, s. 16.

[15] Katerina Stenu, *İkones tu Allu, H eterotita apo ton mitho stin prokatalipsi*, Eksantas, Athina 1998, s. 93.

[16] Görsel için bkz. Resim 1.

[17] *Age.*, s. 93-94.

Batı tahayyülünde İslâmiyet ile ilgili temel inanışlardan bir diğeri de Müslümanların çocukları kurban ettiği yönündedir. Örneğin Paris'teki Fransız Milli Kütüphanesi'nde bulunan ve 1413 yılında dük Jean de Berry'ye hediye edilmiş başka bir *Mandeville Seyahatnamesi*'nde küçük bir çocuğun, başı insan vücudu boğa olan "Maumet" için kurban edildiği bir ilüstrasyon vardır.[18] İslâmiyet'e karşı olumsuz yargılar bilhassa Ortaçağda edebiyat yoluyla Avrupa'da hızla yayılmış ve Hıristiyan dünyasında da kolayca kabul görmüştür. Gene bir Frank destanı olan ve Roland adlı kişinin arkadaşlarıyla birlikte Müslümanlara karşı verdiği mücadeleyi anlatan *Roland Destanı*'nda da (Chanson de Roland) İslâmiyet aleyhinde oluşturulan bu türden bir çok olumsuz yargı mevcuttur.[19] 12. yüzyılın ilk yarısında Latin yazarları da yığınların bu ihtiyacını karşılamak üzere kolları sıvamışlardır. Hz. Muhammed ile ilgili söylenenlerin doğru veya yanlış olması da çok önemli değildir. Bu yazarlara göre Muhammed bir sihirbazdır; sahtekâr, ikiyüzlü ve yalancı bir peygamberdir. Afrika'da ve Doğu'da sihir yoluyla kiliseyi yıkmıştır. Başarısı cinsel hürriyet ilân etmesinden kaynaklanmaktadır. Müslümanlar ise putperestlikle suçlanmaktadır ve Araplar, Muhammed'e tapan bir gruptur. Heykelleri kıymetli taşlardan yapılmıştır. Batılılar İslâm'ı seks, şehvet düşkünlüğü ve hayvanî içgüdülerin taşkın vahşilikleriyle dolu, saldırgan ve yıkıcı bir din olarak sunmuşlardır.[20]

Batı'nın İslâm Algısı

İnsanoğlunun belli hadiseler karşısında geliştirdiği tutumlar tarih boyunca eylemlere yön veren haritalar olmakla birlikte belli ideolojilerin de oluşumunu sağlamıştır.[21] Nitekim dünyayı anlama ve o dünyada belirli bir yer edinme konusunda dinin önemli bir rolü olduğu bilinir. Dini "halkın afyonu" sayan Marx'a göre ideoloji ve din arasında güçlü bir bağ vardır. Din, tüm dinlerde hem bir tahakküm aracı hem de insanın sarıldığı bir kurtarma aracı olarak çift yönlü bir bağımlılık duygusu yaratmıştır. Bu duygu da toplumsal dayanışma duygusunu destekleyen önemli bir motor güçtür.[22] Bugün İslâmofobi'nin köklerini de Hıristiyanlığın İslâmiyet'e karşı oluşturduğu tutumlarda yani başka bir ifadeyle ideolojilerde aramak gerekmektedir. Batı dünyasında İslâmofobi, dinî, tarihî, siyasal ve sosyal olmak üzere pek çok kökten beslenmektedir. Bilhassa İslâmiyet'in yayılması ile Hıristiyanlığın korku ve kaygıları belli bir süre sonra kemikleşen yargılara

[18] Görsel için bkz: Resim 2.
[19] *Roland Destanı*, çev. Bilge Umar, YKY, İstanbul 2005.
[20] Yücel Bulut, "Oryantalizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul 1992, s. 429.
[21] Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 14, 15, 25.
[22] *Age.*, s. 43, 49.

dönüşmüştür. İslâmofobi'nin etimolojisinde de korku terimini karşılayan Yunanca bir kelime olan *fobi*, (φόβος/fovos) ünlü Yunan dilbilimci Babiniotis'in sözlüğünde de "farazi tehlike" olarak açıklanmaktadır.[23] Bu noktada İslâm korkusunun temelinde de hayal, kurgu ve abartılı endişelerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu korku hem bir dine hem de o dinin mensuplarına yönelik olduğundan İslâmofobi de İslâmiyet'e ve Müslümanlara karşı düşmanlık ve saldırganlığı açığa çıkarmıştır. İslâmofobik görüşe göre İslâmiyet, Batı kültüründen aşağıdadır ve yaygın kültürler arasında da bir değeri yoktur.[24] Batı'nın kolektif hafızasında İslâm korkusunun temel taşını hiç şüphesiz ki tarih oluşturur.[25]

7. yüzyılda tarih sahnesine çıkan İslâmiyet, Batı için hep bir muamma görülmüştür. Bu nedenle Batı için İslâmofobinin teolojik temeli[26] Hıristiyanların dinsel inanç ve değerlerinden kaynaklıdır. Hıristiyanlık değerleri karşısında Müslümanlar, politik anlamda rakip görüldüklerinden dolayı, karşıtlığın birer sembolü olarak Ötekilerdir.[27] Zira Sosyal Psikolojide Ben'in bilinçaltındaki korkularının, sempatilerinin ve değer yargılarının Öteki'ni oluşturduğu da bilinir. İslâmofobi, bu türden teolojik kaygıların siyasi ve kültürel kaygılarla yoğrulduğu güçlü bir tarihsel-teolojik köken ilişkisine sahiptir.[28] 610 yılında Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan İslâmiyet'in Hıristiyanlık için teolojik bir sorun olmasından ötürü İslâmofobinin de köklerinin on dört asır öncesine kadar dayandığını söylemek mümkündür. İslâm araştırmalarında özgün çalışmalarıyla bilinen Fransız Marksist tarihçi Maxime Rodinson da İslâmiyet'in tarih sahnesine çıkmasından itibaren Hıristiyanlık için bir tehdit ve sorun unsuru olduğunu ifade etmiştir.[29] Özellikle Ortaçağın sonlarına kadar İslâmiyet hakkında bilgi veren doğru

[23] G. Babiniotis, *Mikro Leksiko tis Neas Ellinikis Glossas*, Kentro Leksilogias, Atina 2009, s. 1224.

[24] Necmi Karslı, "İslâmofobinin Psikolojik Olarak İncelenmesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 13, Sayı: 1, 2013, s. 81.

[25] Bunun nedeni "Biz ve Öteki" konusunun daha çok tarihsel olaylar etrafında şekillenmesidir. Zira karşıtlığın tarihte ne kadar etkin olduğu da bilinen bir gerçektir. Roland Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*, YKY Yayınları, İstanbul 2012, s. 37, 46.

[26] Teolojik temel detaylandırıldığında Batı'nın İslâm karşıtlığını üç kısımda açıklayabiliriz. Öncelikle İslâmiyet'te son peygamber olarak yeryüzüne gönderilen Hz Muhammed'in Hz İsa'nın kutsal değerini düşürdüğü iddia edilmiştir. Diğer taraftan Hz İsa'nın ölümünden sonra Hıristiyanlığın ve kutsal kitaplardan biri sayılan İncil'in tahrif edildiğini savunan İslâmiyet, kendisini son mukaddes din ilân etmiştir. Son olarak Akdeniz havzasına sahip Roma İmparatorluğu'nu askerî açıdan tehdit eden Müslümanlar, siyasi mânâda önlem alınması gereken bir unsur olarak görülmüştür.

[27] Hichem Djait, *Europe and Islam*, University of California Press, Londra 1985, s. 13.

[28] Hakan Olgun, "Tarihsel Bir Kurgu Ürünü Olarak İslâmofobya", *İlmi Dergi Diyanet*, Cilt 44, Sayı 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2008, s. 32.

[29] Kirman, agm., s. 25.

kaynakların olmaması, İslâm'a karşı geliştirilen polemik yazılarıyla klişeleşerek mevcut sorunun kökleşmesine neden olmuştur.[30] Öte yandan kilise ve din adamlarının İslâm karşıtı söylem ve propagandist tutumları Hıristiyan halkın belleğinde olumsuz imajların nüfuz etmesini kolaylaştırmıştır. İslâm hakkında dışlayıcı, tarafgir, önyargılı ve saldırgan üslupla yazılan eserlerin din adamları ve kilise tarafından geniş kitlelere yayılması İslâmofobi'nin Batı'da kökleşmesinin bir diğer sebebidir.[31]

Tarih sahnesinde Müslümanlar ve Hıristiyanların ilk karşılaşmaları çoğunlukla karşılıklı çatışmalarla doludur. İlk başta Bizans hâkimiyetinde bulunan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmının 7. yüzyıldan itibaren Müslümanların eline geçmesi, 8. yüzyılda İspanya'da Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethi, 12. ve 13. yüzyılda gerçekleştirilen Haçlı Seferleri, 1453 İstanbul'un Müslüman Türkler tarafından fethedilmesi, 1538 Preveze, 1571 İnebahtı Deniz Savaşı, 1529 ve 1683 yıllarında Osmanlı'nın iki kere Viyana kapılarına dayanması Müslümanlar ve Hıristiyanların birbirlerini dinî-siyasi düşman imgesiyle tanımlamasına neden olmuştur. Bilhassa Haçlı Seferleri (1095-1291) ile Batı'nın Müslümanlarla ilgili olumsuz yargıları artmış, İslâmiyet'i "kılıç dini" olarak yaftalamıştır.[32] Çünkü Haçlı Seferlerinden önce Batı'nın doğrudan Müslümanlarla irtibatı çok fazla değildir. Edward Said'e göre Batı'nın İslâmiyet karşısındaki korkusu yerinde bir korkudur. Zira Hz. Muhammed'in 632 yılında ölmesinden sonra İslâm hâkimiyetinin askerî, kültürel ve dinsel alanda artış göstermesi neticesinde İran, Suriye, Mısır, Türkiye, Kuzey Afrika Müslüman ordularının eline geçmiş, 8. ve 9. yüzyıllarda İspanya, Sicilya ve Fransa'nın bazı bölgeleri fethedilmiş, 13. ve 14. yüzyıllara gelindiğinde İslâm egemenliği doğuda Hindistan, Endonezya ve Çin'e kadar uzanmıştır. Batı'nın bu eşi görülmedik saldırı karşısında, dehşet ve korkudan başka bir tepki göstermemesi oldukça doğaldır. Bu nedenle Batı tahayyülünde İslâmiyet'in "barbar sürülerini" simgelemesi nedensiz değildir çünkü İslâmiyet Batı'da büyük bir sarsıntı yaratmıştır.[33]

İslâmiyet'in ortaya çıktığı dönemlerde etkisini kaybeden doğu Hıristiyanlığı karşısında siyasi Hıristiyanlık da kendisini Batı ile özdeşleştirmiştir. İslâmiyet'in coğrafi alanda genişlemesi sonucunda Batı, Müslümanları kendisine tehdit kabul etmiş ve İslâmiyet de Batı için teolojik, siyasal ve

[30] Olgun, agm., s. 33.
[31] Nasuh Günay, "Luther'in İslâm Algısı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 24, 2010/1, s. 81.
[32] Arthur F. Buehler, "İslâmofobi: Batı'nın Karanlık Tarafının Bir Yansıması", (çev. Mehmet Atalay) *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 55, Sayı: 1, 2014, s. 134.
[33] Said, *age*., s. 68-69.

kültürel bir meydan okuma olarak algılanmıştır.[34] Genel hatlarıyla "kılıç dini" ve düşman Öteki yakıştırmasıyla İslâmiyet, hem Hıristiyan dünyanın hem de çağdaş Batı'nın kolektif belleğinde sağlam bir yer edinmiştir.[35] Batı'nın bu tarihsel süreç çerçevesinde Müslümanları Öteki olarak tanımlaması oryantalist bakış açısının da bir sonucudur. Bilhassa misyonerlerin ve seyyahların Doğu'ya yaptığı seyahatlerde kaleme aldıklarının büyük bir kısmı, Doğu ve İslâmiyet hakkında yanlı ve maksadı aşan ifadelerle doludur. Kullanılan kavramlarda ve tanımlamalarda İslâmiyet özellikle akıl ve bilim karşıtı bir din olarak sunulmuş, Hz. Muhammed ise şiddet, şehvet ve cinsellik temelinde kurgulanmış bir ideolojik yaklaşımla betimlenmiştir.[36] Mesela bu şematikleştirme, Dante'nin Cehennem adlı eserindeki "Maometto" tasviriyle net bir biçimde de ortaya konulmaktadır.[37] Dante'nin İslâmiyet'i sunma biçimi bir anlamda Batı'nın oryantalist tasavvuru şeklinde nitelendirilebilir. Netice itibarıyla Oryantalizm, Batı'nın etkin bir propaganda aracı olmuştur. Oryantalistlerin İslâmiyet ve Hz. Muhammed ile ilgili inşa ettiği önyargılar, tarih boyunca tekrarlanarak Batı'nın kolektif belleğinde sanki gerçekmiş gibi algılanmaya başlamıştır. Nitekim Katolik Dünyanın ruhani lideri Papa XVI. Benedictus'un Almanya'da, Regensburg Üniversitesi'nde, 12 Eylül 2006 tarihinde bilim adamlarına yaptığı konuşmasında 14. yüzyılda yaşayan Bizans Kral'ı Manual II Paleologos'tan alıntıladığı "Hz. Muhammed gayriinsani ve Şeytanca olanın dışında yeni bir şey getirmedi"[38] sözleri, Batı'nın İslâm ve Hz. Muhammed hakkındaki olumsuz tutumunun kuşaktan kuşağa aktarılan bir önyargı kümesi olduğunu açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır.

ALGI VE KURGU ARASINDA YUNAN POPÜLER TARİHÇİLİĞİNDE İSLAMİYET VE OSMANLI

Özellikle İslâmiyet'in hızla yayılmaya başlamasından sonra Hıristiyan dünyasının kendisini Müslümanlara karşı koruma hissi İslâmofobi kavramının temel zeminini hazırlamış ve Müslümanlar da Avrupa'nın baş düşmanı haline gelmişlerdir. Hıristiyanlığın 7. yüzyılında Müslüman Araplar, hemen hemen bin yıl, Yunan ve Romalıların hâkimiyeti altında kalmış olan Doğu memleketlerini Hıristiyan Grek-Roma nüfuzundan kurtarmış, 11. ve

[34] Konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz: İbrahim Kalın, *İslâm ve Batı*, İsam Yayınları, İstanbul 2015.

[35] Buehler, agm., s. 124.

[36] Konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz: Nasuh Günay, "Batı'nın Hz Muhammed'e karşı takındığı olumsuz tutumun tarihsel arka planı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 21, 2008/2, s. 106-126.

[37] Said, *age.*, s. 77-78.

[38] Günay, "Luther'in İslâm Algısı", agm., s. 81.

16. yüzyıllar arasında da fetihlerine devam edip dinlerini sulh yoluyla daha geniş bir sahaya yaymışlardır.[39] Küçük Asya'da (Anadolu) ve Güneydoğu Avrupa'daki Doğu Ortodoks Hıristiyanlığının 14. ve 15. yüzyılda Müslüman Osmanlı Türkleri tarafından fethedilmesi, Balkan coğrafyasında yavaş yavaş İslâm kimliğinin oluşmasını da sağlamıştır.[40] Ancak güvenilir tarih kaynaklarına göre Balkan Yarımadası, 6. yüzyıldan başlayarak Türk kavimlerinin (Peçenekler ve Uzlar gibi) gelip yerleştiği bir yurt olmuştur.[41] Yani Türkler Balkanlara Osmanlı'dan çok daha önce gelmişlerdir ve Balkanlardaki Müslüman Türklerin bölgeye yerleşmesi ise bu sürecin bir sonraki adımıdır.

1354 yılında Gelibolu üzerinden Balkan yarımadasına geçen Müslüman Türkler, 1361'de Edirne'nin fethinden sonra, bu bölgedeki başta üç küçük Bulgar krallığı olmak üzere feodal devletleri yıkıp Balkanları süratle ele geçirmeye başlamışlardır.[42] Birçok devletçik ve feodal senyörlüğe bölünmüş Balkanlardaki çekişmeler Türklerin Balkan coğrafyasında hızlı bir şekilde yayılmasına imkânn sağlamıştır.[43] 1718 yılına kadar uzun bir dönemde adım adım kara devletinin ilerleyişi ile tüm Balkanlar, Osmanlı siyasi birliği içine alınmıştır.[44] Osmanlı Türklerinin Balkanlar üzerindeki bu hızlı coğrafi ilerleyişi beraberinde yenilmez ve güçlü bir İslâm ordusu gerçeğini de ortaya koymuştur. İslâmiyet'in Anadolu, Doğu Akdeniz ve Balkanlarda süratle yayılması bu coğrafyada İslâm korkusunu da kökleştirmiştir. Öyle ki Bulgaristan'da Müslümanlarla karşılaşan seyyah Rubruck "Muhammed'in dinini buralara hangi şeytanın getirdiğine şaşıyorum"[45] ifadesiyle Balkanlardaki İslâm kimliğinin varlığından rahatsızlık duyduğunu dile getirmiştir. Dur durak bilmeyen böylesi bir ilerleme, Balkanlar üzerindeki Ortodoks Hıristiyan dünyası için yeni bir tehdit ve psikolojik bir tedirginlik de yaratmıştır. Bu nedenle yaşadıkları iç mücadele ve güvensizlik ortamını dengelemek isteyen Hıristiyan halk, beraberlik hissi oluşturacak manevi bir inanca bağlanma gereksinimi duymuştur. Bunlardan ilki Hıristiyanların işledikleri günahlardan ötürü Onları cezalandırmasıdır. Ancak

[39] Arnold J. Toynbee, *Dünya ve Garb*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2014, s. 26.

[40] Balkanlarda ilk İslâm topluluğu 13. yüzyıl ortalarında Moğol istilasından kaçan Horasan Erenlerinden Sarı Saltuk ile oluşturulmuştur. Sarı Saltuk adıyla anılan Türkmen aşireti Balkanlara geçerek Dobruca dolaylarında 10.000-12.000 kişilik bir İslâm topluluğu ile burada varlık göstermişlerdir. Kemal H. Karpat, "Balkanlar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt 5, İstanbul 1992, s. 29.

[41] Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Bilgisi*/3, Prizren Eylül 2005, s. 20.

[42] Karpat, agm., s. 29.

[43] Halil İnalcık, "Balkanlarda Osmanlı Fetihlerinin Sosyal Koşulları", *Adam Akademi*, 2011/1, s. 2.

[44] İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", agm., s. 23.

[45] Özlem Kumrular, *İslam Korkusu, Kökenleri ve Türklerin Rolü*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s. 143.

Tanrı'nın cezası her zaman sürmeyeceği için bir gün mutlaka sona da erecektir. Hıristiyanların Müslüman Türkler karşısındaki yenilgisi Tanrı inayetiyle sonlandığı gün zafer de beraberinde gelecektir. İslâmiyet, Balkan coğrafyasında artık vaktini doldurmayı bekleyen bir ceza gibi görülmektedir. Balkanlarda oluşturulan mitlerin, söylencelerin ve efsanelerin özünde de Hıristiyanların Müslümanları bozguna uğratıp İslâm hâkimiyetini sona erdirmesi inancı bulunmaktadır. Hıristiyanların kurtuluşunu destekleyen bu dinî inanç, daha sonraki süreçte Balkanlarda İslâmofobi kavramını besleyecek temel unsurları da oluşturmuştur. Nitekim Avrupa'nın bir parçası sayılan Balkanlar, Batı'nın oryantalist görüşüne göre Müslüman Türklerden derhal arındırılmalıdır. Dolayısıyla Balkan ülkelerinde yaşayan halkların Türk egemenliği altında yaşamak istememesi ve bundan kurtulmak için savaşması doğal sayılmıştır. Avrupa'nın tüm Müslümanları bir ve özdeş tutma eğilimi Türkler için de geçerlidir. İslâm kimliğiyle özdeşleştirilen Türkler, Avrupa'nın ortak belleğinde Öteki olarak yerleşmiş ve Hıristiyan Avrupa, Öteki kabul ettiği Türklere karşı tek bir çatı altında toplanmıştır.[46]

I. Bayezid'den itibaren Osmanlı hâkimiyet alanı içine giren Balkanlar, II. Murad döneminde Selanik (1430) ve Yanya'nın (1431) fethi, Fatih Sultan Mehmet döneminde Atina'nın fethi (1458) ile Balkanlarda kademeli bir şekilde ilerleyişini sürdürmüştür. Ancak Yunan tarihinde taşları yerinden oynatan asıl tarih 1453 İstanbul'un Fethidir. Yunanistan'da 1821 Mora İsyanına[47] kadar *Turkokratia* adı verilen 400 yıllık Osmanlı hâkimiyet dönemi de Şehrin düşüşü ile başlamış olur. Yunan ulusu için *Şehir, Ayasofya ve İmparator* üçlemesiyle kutsal bir sembole dönüşen İstanbul'un Müslüman Türklerin eline geçmesi, tüm Avrupa'da olduğu gibi Yunan kolektif belleğinde de büyük bir travma yaratmıştır. Yunan algısında İstanbul ve Ayasofya'nın Müslümanların hâkimiyeti altına girmesi derin bir üzüntü, "ulusal bir ağıttır."[48] İstanbul'un Müslümanlar tarafından fethedilmesi, Bizans'ın günahlarından kaynaklı görülür ve Şehir, Yunan mitlerinde kurtarılmayı bekleyen kutsal mekân tanımlamasıyla ifade edilir. "Ağlama Meryem ana ağlama, gün gelecek, devran dönecek İstanbul gene bizim olacak"[49] sözleri İstanbul'un yeniden Ortodoks Hıristiyanlarının eline geçme ümidini net bir biçimde ortaya koymaktadır. Ancak bu kurtuluş da halk iradesi ile değil Tanrı inayeti ile gerçekleşecektir. Bu noktada İstanbul'un ve Ayasofya'nın

[46] Kula, *age.*, s. 168.

[47] Türk tarihyazımında Mora İsyanı, Yunan tarihyazımında Yunan Devrimi ya da Yunan Ayaklanması olarak adlandırılmaktadır.

[48] Aleksandros Massevetas, *Konstantinoupoli. İ Poli ton Aponton*, Pataki, Athina 2010, s. 39-40.

[49] G. S. Grigoriadou, *To Dahtilidi tou Autokratora*, Apostolikis Diakonias tis Ekklisias tis Elladas, Atina 2005, s. 140.

Müslüman Türklerden geri alınmasına ilişkin ulus mitleri[50] bilhassa İslâm karşıtlığının doğmasına ve kilisenin din propagandasıyla pekişmesine sebebiyet vermiştir. Bu türden mitlerin çıkış noktasında ise Müslümanların bozguna uğratılması ve İslâm hâkimiyetinin sona erdirilmesi bulunmaktadır. Hıristiyanların Tanrı tarafından cezası bittiğinde İslâmiyet'in de gücü yok olacaktır. Sonuç itibarıyla İslâmofobi'nin Balkanlardaki geçmişi uzun ve köklü bir süreci içinde barındırmaktadır. Hıristiyanlığa karşı Öteki olarak konumlandırılan İslâmiyet, Yunanistan coğrafyasında her zaman önlem alınması gereken bir tehdit biçiminde algı yaratmıştır.[51] Bunun en somut örneğini de bugün Yunanistan'daki Batı Trakya Türklerinin eğitimi, ibadeti ve sosyal hayatta karşılaştığı sorunları oluşturmaktadır.

İslâmofobi, Yunanistan'da zamanla İslâm karşıtı bir yaklaşıma dönüşmüştür. İslâmofobi'nin bir sonucu olduğu iddia edilen İslâm karşıtlığında korku ve şüphe, psikopatolojik bir hal aldığı için Yunanistan'da da İslâmiyet hakkındaki söylem ve yargılar çoğu zaman psikopatolojik bir durum şeklinde karşımıza çıkmaktadır.[52] Sosyolojik bir kavram olan İslâmofobi, İslâmiyet'e yöneltilen korku ile nitelendirilirken, anti İslamizm, bilinçli, örgütlü ve kasıtlı bir düşmanlığı ifade etmektedir. Nitekim Yunan tarih inşasında Osmanlı hâkimiyet dönemi, baskının, köleliğin ve kültürel geri kalmışlığın bir sonucu olarak "Karanlık Çağ" ifadesiyle sembolize edilmektedir.[53] Yunan tarihinin babası sayılan Konstantinos Paparrigopoulos da Yunan-Hıristiyan sentezi ile Helenizm ve Ortodoks Hıristiyanlığı uzlaştırmış ve böylece dinin millileşmesini sağlamıştır.[54] Din ve millet olgusu, ulus-devlet ideolojisini harekete geçiren iki önemli sacayağıdır ve Yunanların karşısına düşman Öteki saydığı Türkleri ve İslâmiyet'i yerleştirmiştir. Bu noktada Yunan tarihinde Osmanlı idaresi, baskı ve işgal ile tanımlan-

---

[50] Ulus mitlerinin oluşturulmasında tarihin büyük rolü olduğunu ifade eden Yunan tarihçi Christina Klouri bilhassa ulusal mitlerin ulus devletlerin meşrulaşması açısından ideolojik bir mekanizma görevi gördüğünü vurgulamaktadır. Christina Klouri, "Mithoi kai symvola mias ethnikis epeteiou, Panigyrikos Logos ston episimo eortasmo tis 25 Martiou", Komotini 1995, http://users.sch.gr/symfo/sholio/istoria/kimena/1821.mithi+simvola.htm (Erişim Tarihi: 25.11.2019)

[51] Kadir Canatan, "İslâmofobi ve anti İslamizm: Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım", Kadir Canatan-Özcan Hıdır (edit.), *Batı Dünyası'nda İslâmofobi ve Anti Islamizm*, Eskiyeni Yayınları, Ankara 2007, s. 11. Sayfa Aralığı 19-62

[52] Örneğin Yunanistan'da azımsanmayacak bir tiraja sahip olan ve daha çok din propagandası yapan *Eleftheri Ora* (Özgür Zamanlar) gazetesi neredeyse tüm nüshalarında İslâmiyet ile ilgili çeşitli komplo teorileri oluşturan haberler yayınlamaktadır. Gazetenin 02/03/2016 tarihli nüshasının ilk sayfasındaki "Attika Bölgesindeki bir camide imam Hristiyanları kesin diye ümmete emir verdi" manşeti bu tür gerçeklikten uzak haberlere verilebilecek örneklerden sadece bir tanesidir.

[53] Esra Özsüer, *Oi Duo opseis tou idiou nomismatos. Ellinika kai Tourkika Vivlia Istorikis Mithoplasias gia paidiko Koino*, Ekdoseis Periplous, Athina 2016, s. 77.

[54] Ioannis N. Grigoriadis, *Kutsal Sentez, Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşılamak*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 59.

mış, Osmanlı dönemi de Yunanların ulus homojenliğini tehdit eden bir unsur biçiminde anlatılmıştır. Yunan tarih anlatısına göre Müslüman Türkler, Yunan ulusunun var olabilmesi için gerekli olan iki temel ögenin, yani Helenizm ve Ortodoksluğun, istikbalini tehlikeye düşürmüşlerdir.[55] Bu nedenle Yunan tarihyazımında 1821 Mora İsyanı, sadece Osmanlı'ya karşı verilen bir vatan mücadelesi olmayıp aynı zamanda Ortodoks Hıristiyanlığın İslâmiyet'in elinden kurtarılma çabasıdır. Elbette bu değerlendirme Yunan tarihyazımında objektiflikten uzak, tarafgir bir bakış açısının tezahürüdür ve "ulusçu yaklaşımın arızalı ve ilmî olmayan"[56] tarafını temsil etmektedir.

Yunanistan'da Osmanlı ile ilgili din ve milliyetçilik propagandasının temelinde İslâm karşıtlığının olduğu da bir gerçektir. Bu nedenle hâlâ bazı kiliseler ve din adamları günümüzde dahi İslâm karşıtlığını belli nefret söylemleriyle dile getirmektedir.[57] Çünkü Helenizm ve Ortodoksluk Yunan ulus kimliği için iki kuvvetli yapıştırıcıdır ve Yunan kolektif belleğinde din ve millet arasındaki sıkı bağı oluşturmaktadır. Bu nedenle her vatansever Yunan aynı zamanda dinine bağlı iyi bir Ortodoks Hıristiyandır. Vatan mücadelesinde de din ve vatan kavramları her zaman bir arada, yan yanadır.[58] Yunan ulusunu bir arada tutan ve Biz algısını yaratan bu iki önemli unsur aynı zamanda düşman Öteki olarak gördüğü Türk algısını da kolektif belleğe yerleştirmiştir. Din ve etnik milliyetçilik vurgusu, bilhassa kilise destekli yayınevlerinden çıkan propaganda amaçlı popüler tarih kitaplarında sistematik bir şekilde sıkça yinelenmektedir.[59] Balkan milliyetçiliğinin oluşumunda Hıristiyan Ortodoks inancının önemli bir etkisi olduğuna dik-

---

[55] Anna Frangoudaki & Thalia Dragona, *Ti einai i patrida mas; Ethnikismos stin Ekpaideusi*, Aleksandria, Atina 1997, s. 352, 367.

[56] Kemal. H. Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 7.

[57] Yunanistan'da kilise ve din adamlarının İslâm karşıtı söylemine verilebilecek en güzel örnek Selanik Metropoliti Anthimos'un 2014 yılında dinî bir âyin sonrasında gazetecilere verdiği demeçtir. "Avrupa'nın en büyük sorunu ekonomik değil, Müslüman nüfusun Avrupa topraklarına sızmasıdır. Bir zamanlar Avrupa'da ihtimal bile vermeyeceğiniz yerlerde bugün camiler fışkırıyor. Bu konu üzerinde ciddi ciddi kafa yormamız gerekir. Eğer biz Hıristiyanlar Müslümanlarla harmanlanırsak işte o zaman sonumuz gelmiş demektir." https://www.newsbomb.gr/ellada/story/452874/anthimos-to-islam-einai-to-megalytero-provlima-tis-eyropis (Erişim Tarihi: 26.11.2019)

[58] Esra Özsüer, "Tarihin Öteki Yüzü: Türkiye ve Yunanistan Örneğinde Tarihi Yeniden Algılamak", *Turkish History Education Journal*, Sayı: 4/2, 2015, s. 180.

[59] Yunanistan'da Zoi (Hayat), Elpis (Umut), Sotir (Kurtarıcı) gibi bazı yayınevleri kilise desteği ile din içerikli kitaplar çıkarmaktadır. Bu türden yayınevlerinde din kitapları dışında popüler tarih kitapları da yayımlanmaktadır ve kitapların genel içeriğinde Türk ve Yahudi düşmanlığını körükleyen anlatılar mevcuttur. Konu ile ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Esra Özsüer, *Ellinika kai Tourkika Vivlia Mithoplasias gia paidiko koino: eikones kai proslipseis*, Atina Panteion Üniversitesi, Siyaset ve Tarih Bölümü Doktora Tezi, Atina 2015.

kat çeken Maria Todorova'nın[60] da ifade ettiği üzere Yunan milliyetçiliğini besleyen en önemli damarlardan biri de dindir. Ulus-devletlerde dinî inanç ve millet ideolojisi bir zincirin ayrılmaz halkalarıdır ve zincirin halkalarından birinin eksik olması ulus ideolojisinin tamamlanamaması anlamına gelmektedir.[61]

Nitekim Yunanistan'da da din ve millet olgusu, ulus-devlet ideolojisini harekete geçiren çift dişli bir mekanizma görevini görmektedir.[62] Bu sebeple 1821 Mora İsyanı, kilise ve din adamlarının desteğiyle ulusal ve dinî özgürlüğün elde edildiği kutsal bir mücadele olarak görülmüştür. Diğer Balkan milletleri gibi Yunanlar da Balkan coğrafyasında hâkimiyet kuran Osmanlıları zalim, istilacı ve zorba göstermek için kasten tarihi tahrif etmişler ve özellikle din adamları ve Yunan aydınlanmacıları, Osmanlı'ya karşı her tür garez ve kinin oluşmasında büyük rol oynamışlardır.[63] Yunan popüler tarih anlatısında Müslüman Türkler barbar[64] ve din düşmanıdır. Hıristiyanlık sevginin dini, İslâmiyet ise fanatizm ve öfkenin dini olarak şu sözlerle ifade edilmiştir: "Türkler Yunan isyancıları diri diri yaktılar. Kimilerini şişten geçirdiler, kimilerini ateşe attılar, kimilerini de çengele astılar... Larisa metropolitinin derisini yüzdüler. Derisinin içini samanla doldurup şehir şehir dolaştırdılar. Sonra İstanbul'a gönderdiler ve orada bir tahtaya sanki çarmıha gerilmiş gibi asarak Sultana götürdüler."[65]

Yunan popüler tarih kitaplarının pek çoğunda Müslüman Türkler, Hıristiyan Ortodokslar üzerinde yıllarca baskı kurmuş ve Onları ötekileştirerek dışlamışlardır. Türklere karşı pek çok propagandist yazının temelinde ise Osmanlı'nın Yunanlara karşı uyguladığı sözde din baskısı ve engeli bulunmaktadır. Osmanlı'daki "millet sistemi" içinde kendi kimliklerini Ortodoks Helenler olarak tanımlayan Yunanların hem dinî hem de kültürel bir kimlik algıları vardır. Bu sebepten ötürü Osmanlı hâkimiyet dönemi Yunan ulus kimliğinde hem kültürel hem de dinî baskıların yaşandığı bir dönem aralığı olarak kabul görmüştür: "Dıle kolay üç koca yüzyıl tiran Türkler kendi hâkimiyetlerini kuvvetlendirmek amacıyla reaya üzerinde her tür baskıyı kurdular. Hiçbir sınır ve denetim olmaksızın Türkler Yunanların

[60] Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

[61] Rogers Brubaker, "Religion and Nationalism: Four Approaches", *Nation and Nationalism*, Cilt: 18, 2012, 2-20.

[62] Elli Skopetea, To proto vasileio kai h Megali İdea. Opseis touethnikou provlimatos stin Ellada (1830-1880), Politipo, Athina 1988, s. 205-217.

[63] Yaşar Nabi, *Balkanlar ve Türklük I.*, Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 1999, s. 19.

[64] Antik Yunan'da kendi dillerini (Yunanca) konuşmayan diğer halkların çıkardıkları sesi "var, var, var" şeklinde yorumlayan Yunanlar bu sesleri çıkaran toplulukları Barbar olarak nitelendirmişlerdir. Barbar kelimesi daha sonraki dönemlerde anlam kaymasına uğrayarak vahşi anlamında kullanılmıştır. Stenu, *age.*, s. 55.

[65] Asimina P. Dedusi, *Matomena Stefana*, Christianikis Enosis i Elpis, Athina 2010, s. 25-26.

mülklerini, onurlarını hattâ hayatlarını bile kendi ellerinde tuttular. Çocuklarımıza karanlık bir gelecek hazırladılar."[66]

Yunan popüler tarihinde Osmanlı hâkimiyet dönemi ile ilgili sıkça bahsedilen bir diğer konu da Türklerin Yunanların eğitimini ve dillerini yasakladığı için Yunanların geceyarısı papazlar eşliğinde kiliselerde gizli eğitim yapmasıdır. *Aya Lavra* ve *Gizli Okul* miti gibi gerçeğin ötesindeki bu türden ulus mitleri Yunan kolektif belleğinde kolayca yer edinmiştir. Kısacası Kilise, Yunan ulusunun varlık sebebi olan dillerini ve kültürlerini barbar saydıkları Müslüman Türklerden korumuştur. Avrupa'da epey yaygın bir düşünce olan ve Kant tarafından da desteklenen teze göre Türkler, İslâm ile özdeşleştirilmiştir. Avrupa'da olduğu gibi Yunanistan'da da Türklerle ilgili değerlendirmeler olumsuz ve birbirine benzerdir. Avrupa kolektif belleğinde Türklerin imajı baskıcı ve yıkıcıdır. Özellikle kadim Yunan kültürünü uzun süre egemenlikleri altında tutarak Yunan ulusunun uygarlaşmasını önlemişlerdir. Hegel, Kant ve Herder gibi bu görüşün önemli temsilcileri Yunanlara karşı Türk barbarlığını sıklıkla yinelemişlerdir. Elbette bu yaklaşımın oryantalizmin önemli düşünsel köklerinden biri sayılan Filhelenizm'den kaynaklandığı da aşikârdır.[67] Balkanlarda farklı milletlerin Türklere karşı olan ön yargılı tutum ve davranışlarının temelinde de bu oryantalist düşünce yer almaktadır. İslâm karşıtlığı ile Türk karşıtlığı arasında bir köprü kurulmuştur.

Yunanistan'ın Balkan coğrafyasında yeni bir ulus olarak ortaya çıktığı tarihten beri (1821/1830) siyasetin ve eğitimin arka perdesinde Kilise örgütlenmesi özellikle Yunan tarihinin inşasında gizli ancak etkin bir rol üstlenmiştir. Bilhassa Helen ve Ortodoksluk üzerine inşa edilmiş Yunan Tarihi bu iki önemli sacayağı üzerine kuruludur. Dolayısıyla Yunanistan'da milliyetçilik ve din birbirlerinin de sağlayıcısı konumundadır. "Yunan kimdir?" sorusunun cevabı da Ortodoks Helenlerdir. Bu noktada kendi ulus kimliklerini bu iki unsurda tanımlayan Yunanistan, gerek Ortodoksluğa gerek Helenizme karşı tehdit oluşturacak her şeye tepkilidir. Osmanlı Dönemi, dört yüz yıllık esaretin sembolü görülmüş ve bu dönemin Ortodoksluk üzerinde baskıcı ve zorlayıcı etkilerini anlatan ulusal mitler yaratılmıştır. Bu algı Yunan kolektif belleğinde kilise gibi dinî bir örgütlenmenin etkin propagandist faaliyetleri ile kökleşmiştir. Elbette bu sistemli propagandist söylem ideolojilerin laboratuvarları sayılan okullarda da devam ettirilmiş ve Türkler için düşman Öteki imajını hiç silinmeyecek şekilde hafızaya kodlamıştır. Buna paralel olarak Müslüman Türklerin bu söylem içerisinde karşılığı da Asyalı barbarlardır. Özellikle 19. yüzyılda Batı'da yeniden inşa

[66] *Age.*, s. 16.

[67] Kula, *age.*, s. 65, 67, 68.

edilen Türkler/Müslümanlar/Osmanlılar ya bir Moğol topluluğu ya da Batı'nın Ye'cüc ve Me'cüc'ü biçiminde algıya sunulmuştur.[68] Bu durum Yunanistan'da da farklı değildir. Çoğu yerde Türk yerine *Haldupis, Agarinis, Mongolis* gibi Doğu despotizmini çağrıştıran tanımlamalar kullanılmıştır. Osmanlı döneminin Yunanların bilimsel ve kültürel geriliğinde etken rol oynadığı sıklıkla yinelenmektedir: "Türkler gerçek bir aydınlanma düşmanıdır. Maneviyat ateşini her şekilde yok etmeye çabalarlar."[69] Aslında oryantalist söylemde de "var olan değerli şeyleri yok etme" Türklere yakıştırılan başlıca özelliklerden biridir.[70]

Pek çok popüler tarih anlatısında Türkler, Ortodoksları Müslümanlaştırmak istemişlerdir. Türkler, Hıristiyanlara din değiştirmesi için baskı kurmuş yani Yunanca ifadesiyle Hıristiyanları "Türkleştirmeye" (turkevo) çalışmışlardır.[71] Burada dikkat çeken önemli hususların başında türlü eziyet ve baskıyla Yunanları din değiştirmeye zorlayan Türklerin akıl almaz işkenceleri gelmektedir. Ancak imanı yüksek Yunanların bu duruma karşı direndikleri destansı ifadelerle dile getirilmiştir. Bu anlatıların çoğunda din değiştirmeyen Yunan kahramanlar, Müslüman Türkler tarafından akıl almaz işkencelerle öldürülmüşlerdir: "Müslümanlığı seçmeyen Hıristiyan çocuğa Türk bıçağı sapladı. Çocuğun kalbinden süzülen kan yere damladı ve nefesi bir anda son buldu."[72] Yunanları Müslümanlaştırmak isteyen Türkler, kadın, yaşlı, çocuk da ayırt etmezler. İnsanlık dışı işkenceler gören Hıristiyanlar ise kendi dinlerinden ve Hz. İsa'nın yolundan ayrılmamak için sonuna kadar direnirler ve sonunda da din şehidi olarak ölürler. Yunanistan'daki Aziz hikâyelerinin çoğu Osmanlı döneminde baskı, şiddet ve işkenceye direnmiş Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Hattâ Türkler öyle acımasız gösterilmek istenmiştir ki din değiştirmeyi reddeden Yunanları öldürdükten sonra bile ölü bedenleri üzerinde işkenceleri devam etmiştir. Din şehidi sayılan Yunanlar ise mis kokulu Aziz ya da Azizeler olarak göğe yükselmişlerdir.

---

[68] Galip Çağ, "Osmanlıların Balkanları Fethinde İslâm Kimliğinin Etkisi/Katkısı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, Sayı: 3 (2), s. 126.

[69] İoannis Aleksiou, *Ethnomartires*, Adelfotitas Theologon i Zoi, Athina 1981, s. 31.

[70] Kula, *age*., s. 39.

[71] Yunancada "turkevo" kelimesi etnik anlamda Türkleştirmek anlamında değil din değiştirmek anlamında kullanılmaktadır. Oysa Osmanlı'da devlet örgütlenmesi "millet sistemi" üzerine kuruludur ve bu sisteme göre Osmanlı tebaası Müslim ve Gayrimüslim olarak ikiye ayrılan dinî kimlikler üzerinden belirlenir. Thalia Dragona & Faruk Birtek (edit), Ellada kaı Tourkıa. Politis kaı Ethnos-Kratos, Aleksandreıa, Athina 2006, s. 21.

[72] İgnatios Madenlidis, *Anipohoritos Neomartis Larisis Ag. İoannis o Monemvasiotis*, Adelfotitos Theologon o Sotir, Athina '010, s. 120-121.

Balkanlarda Ortodoks inancının bir ön-milliyetçilik (*proto-nationalism*) işlevi gördüğü düşünülürse[73] Yunanistan'da da kilise ve bağlı bulunan kurumların dini kullanarak milliyetçilik propagandası yapması kaçınılmaz bir sonuçtur. Nitekim Yunan ulus kimliğinin oluşumunda dinsel kurumların rolü yadsınamaz. Neticede din, milli kimliğin en başat unsuru olarak işlev görmektedir.[74] Yunan tarih inşasında Osmanlı hâkimiyet dönemi bilhassa Yunanların dinî ve dilsel gelişimleri önünde bir engel gibi takdim edilir. Bunun nedenini de İslâmiyet'in Hıristiyanlık üzerindeki baskıcı tutumudur. İslâmiyet ve Türk kavramı iç içe geçmiş halkalar şeklinde birbirlerini tamamlamaktadırlar. Bu nedenle Yunanistan'da Türk imajı ile İslâm imajı arasında keskin sınırlarla ayrılmış bir fark olduğu söylenemez. Türk korkusu ve İslâm korkusu aynı potada eriyen karmaşık bir düzeneğe sahiptir. Örneğin Ortaokul üçüncü sınıflar için hazırlanmış eski bir tarih kitabında "Türkler yabancı dil öğrenmezler çünkü Kuran yasaklamıştır"[75] ifadesiyle İslâmiyet ile Türkler arasında sağlam bir köprü kurulur. Türklere yakıştırılan bu türden gerçek dışı ifadelerin temelinde de İslâmofobi ile adlandırabileceğimiz önyargılı tutumlar gelmektedir.

Sonuç

Tarihî kökleri eskiye dayanan İslâmofobi bugün Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada İslâmiyet ile ilgili olumsuz ön yargıların çıkış noktasını oluşturmaktadır. Pek çok yerde İslâmofobi anti İslamist bir yaklaşımla Müslümanları ötekileştiren bir sonuç yaratmıştır. Biz ve Öteki çerçevesi içinde değerlendirilebilen İslâmiyet, Hıristiyanlık karşısında tarihin her döneminde dışlanmış ve ayırımcılığa tâbi tutulmuştur. Bu düşüncenin köklerini de Batı'nın oryantalist bakış açısı oluşturur. Balkanlarda ulus-devlet süreçleri başladığında birliktelik hissini pekiştiren din olgusu bir süre sonra bu coğrafyada İslâm karşıtı söylemlerin gelişmesine de sebebiyet vermiştir. Balkanlarda hızla yayılan Türk fetihleri Müslümanlığın da bölgeye yerleşmesine vesile olmuş ve böylece Türkler, Hıristiyanlık karşısında büyük bir tehdit olarak algılanmışlardır. Sırp, Bulgar, Yunan milliyetçiliği açısından önemli bir zincir oluşturan Hıristiyanlık bilhassa kilise ve din adamlarının propagandist söylemleriyle İslâmiyet karşısında olumsuz tavır almışlardır.

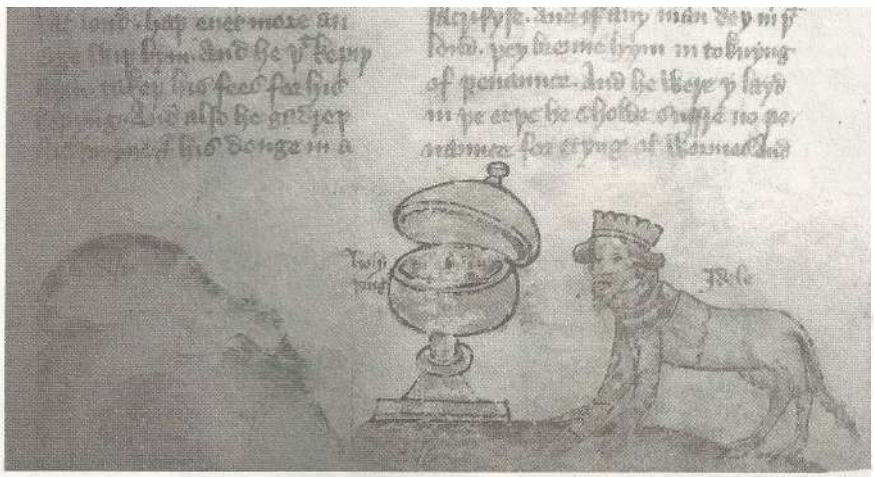
---

[73] Konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. George Arnakis, "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism", Charles & Barbara Jelavich (edit.), *The Balkans in Transition-Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century*, University of California Press, Life and Politics, California 1963.

[74] Hüseyin Sadoğlu, "Balkanlarda Milliyetçilik ve Din", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2016 (2), s. 2.

[75] Neoteri Evropaiki İstoria, Sholiko Vivlio, 3. Gymnasıo, Athina 1989, s. 179.

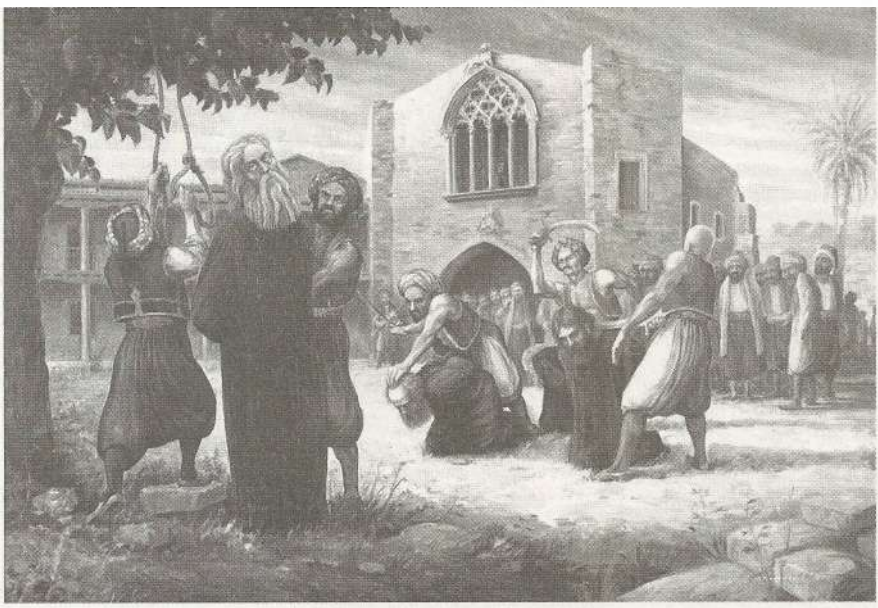
Yunan ulus inşasında tarihin yeniden oluşturulma süreci de işte bu İslâm korkusu temeline dayandırılarak Türkler hakkında pek çok olumsuz tarih anlatısının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. "Karanlık Çağ" ile tanımladıkları Osmanlı hâkimiyet dönemi, dinî baskının, despotizmin ve barbarlığın birer tezahürü olarak gösterilmiştir. Bu olumsuz ve abartılı yargıları pekiştirecek her tür mit, söylence ve tarih anlatısı Yunan tarih inşası içinde vazgeçilmez bir rol üstlenmiştir. İslâmiyet karşısında kendi dinlerini korumaya çalışan Yunanlar, Osmanlı'ya karşı verdikleri her tür mücadelede sonuna kadar savaşmış, vazgeçmemiş ve bu uğurda gerekirse din şehidi olmuşlardır. Bugün Yunanistan'daki Müslüman Türk kavramının özünde de tarihî öğretilerden kaynaklı olumsuz imaj ve stereotipleri bulmak mümkündür. Ortodoks Helen olarak tanımladıkları ulus kimlikleri Yunanistan'ın bugün dahi izole bir anlayışla Ötekiler karşısında kendilerini bir arada tutan iki önemli zincirdir. Bu noktada Türkler hem etnik hem dinî manada Yunan kolektif belleğinde düşman Öteki rolüyle karşımıza çıkmaktadır.

Resim 1: Stenu, *age.*, s. 92.

Resim 2: Stenu, *age*.. s. 93.

Resim 3: Osmanlılar tarafından 1821'de idam edilen
Başpiskopos Kipros Kiprianos.

Resim 4: Osmanlılar tarafından işkence gören bir Yunan tasviri, Viyana Milli Kütüphanesi.

KAYNAKÇA

Aleksiou, Ioannēs, *Ethnomartyres* (Athens: Adelfotetas Theōlogōn i Zoē, 1981).

Babiniotēs, G., *Mikro Leksiko tēs Neas Ellēnikēs Glōssas*, (Athens: Kentro Leksilogias, 2009).

Barthes, Roland, *Göstergebilimsel Serüven*, (İstanbul: YKY 2012).

Brubaker, Rogers, "Religion and Nationalism: Four Approaches," *Nation and Nationalism*, 18, (2012), s. 2-20.

Buehler, Arthur F., "İslâmofobi: Batı'nın Karanlık Tarafının Bir Yansıması", çev. Mehmet Atalay, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55 (1), 2014, s. 123-140.

Bulut, Yücel, "Oryantalizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 33, İstanbul (1992): s. 428-447.

Canatan, Kadir, "İslâmofobi ve anti İslamizm: Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım", Kadir Canatan- Hıdır, Özcan (ed.), *Batı Dünyası'nda İslâmofobi ve anti İslamizm*, Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2007.

Çağ, Galip, "Osmanlıların Balkanları Fethinde İslâm Kimliğinin Etkisi/Katkısı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (2), 2012, s. 125-142.

Dedousē, Asēmina P., *Matōmena Stefana*, (Athens: Christianikēs Enōsēs ē Elpis, 2010).

Djait, Hichem, *Europe and Islam* (Berkeley: University of California Press, 1985).

Dragona, Thalia ve Birtek, Faruk (edit), *Ellada kai Tourkia. Politēs kai Ethnos-Kratos*, (Athens: Aleksandreia, 2006).

Frangoudakē, Anna ve Dragona, Thalia, *Ti einai ē patrida mas; Ethnikismos stēn Ekpaideusē*, (Athina: Aleksandria, 1997).

Grigoriadēs, Ioannēs N., *Kutsal Sentez, Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşılamak*, (İstanbul: Koç Üniversitesi, 2014).

Grigoriadou, G.S., *To Dahtylidi tou Autokratora*, (Athens: Apostolikēs Diakonias tēs Ekklesias tes Elladas, 2005).

Günay, Nasuh, "Luther'in İslâm Algısı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 2010/1, s. 75-110.

—, "Batı'nın Hz. Muhammed'e Karşı Takındığı Olumsuz Tutumun Tarihsel Arka Planı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 2008/2, s. 106-126.

Marx, Karl, *Louis Bonaparte'nin 18 Brumaire'i*, çev. Sevim Belli (Ankara: Eriş Yayınları, 2012).

İnalcık, Halil, "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Bilgisi*/3, Prizren (Eylül 2005), s. 20-44.

—, İnalcık, "Balkanlarda Osmanlı Fetihlerinin Sosyal Koşulları". *Adam Akademi*, 2011, (1), s. 1-10.

Kalın, İbrahim, *İslâm ve Batı*, İstanbul: İSAM, 2015.

Karpat, Kemal. H., *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2004).

—, "Balkanlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: 1992, s. 25-32.

Karslı, Necmi, "İslâmofobinin Psikolojik Olarak İncelenmesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13(1), 2013, s. 75-100.

Kirman, M. Ali, "The roots of Islamophobia: Is it Western or Eastern?", *Journal of Islamic Research*, 21(1), 2010, s. 21-39.

Koulikourdē, Geōrgia P., *Neoterēs Evrōpaiki Istoria, Sholiko Biblio, 3. Gymnasio*, (Athens: OEDB, 1989).

Kula, Onur Bilge, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012).

Kumrular, Özlem, *İslâm Korkusu. Kökenleri ve Türklerin Rolü* (İstanbul: Doğan Kitap, 2012).

Madenlidēs, Ignatios, *Anypohōritos Neomartys Larises Ag. Ioannēs o Monemvasiōtes* (Athens: Adelfotetos Theōlogōn o Sōtēr, 2010).

Mardin, Şerif, *Dın ve İdeoloji*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

Massevetas, Aleksandros, *Konstantinoupole: Ē Pole tōn Apontōn* , (Athina: Pataki, 2010).

Nabi, Yaşar, *Balkanlar ve Türklük I* (İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı, 1999).

Olgun, Hakan, "Tarihsel Bir Kurgu Ürünü Olarak İslâmofobya", *İlmi Dergi Diyanet* (Scientific Magazine Piety), Cilt 44, Sayı 3, Temmuz-Ağustos-Eylül, 2008, s. 31-48.

Özsüer, Esra, *Oi Duo opseis tou idiou nomismatos. Ellenika kai Tourkika Biblia Istorikēs Mithoplasias gia paidiko Koino*, Ekdoseıs Periplous, (Athens: 2016).

—, "Tarihin Öteki Yüzü: Türkiye ve Yunanistan Örneğinde Tarihî Yeniden Algılamak", *Turkish History Education Journal*, 4/2, (2015), s. 165-201.

—, "Ellēnika kai Tourkika Biblia Mithoplasias gia paidiko koino: eikones kai proslipseis", Panteion University of Athens, Political Science and History, Phd Thesis, Athens, (2015).

Roland Destanı, çev. Bilge Umar, (Istanbul: YKY, 2005).

Sadoğlu, Hüseyin, "Balkanlarda Milliyetçilik ve Din", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 2(1), 2016, s. 1-10.

Said, Edward, *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Metis Yayınları, 2013).

Skopetea, Ellē, *To prōto vasileio kai e Megalē Idea. Opseis tou ethnikou problimatos stēn Ellada (1830-1880)*, (Athens: Politipo, 1988).

Stenou, Katerina, *Ekones tou Allou, E eterotēta apo ton mitho stēn prokatalēpsē*, (Athens: Eksantas,1998).

Todorova, Maria, *Balkanları Tahayyül Etmek*, çev. Dilek Şendil, (İstanbul: İletişim, 2015).

Toynbee, Arnold J., *Dünya ve Garb*, çev. Emin Bilgiç, (İstanbul: Yeni Zamanlar, 2014).

Voltaire, *Türkler, Müslümanlar, Ötekiler*, çev. Cengiz Orhan (İstanbul: İgüs Yayınları, 2012).

İnternet Kaynakları

http://www.agiasofia.com/turco/turco_eng.html (20.11.2019)

http://antistasi.org/?p=36869 (Erişim Tarihi: 24.11.2019)

https://www.newsbomb.gr/ellada/story/452874/anthimos-to-islam-einai-to-megalytero-provlima-tis-eyropis (Erişim Tarihi: 26.11.2019)

http://users.sch.gr/symfo/sholio/istoria/kimena/1821.mithi+simvola.htm (Erişim Tarihi: 25.11.2019).

Mostar Köprüsü, Bosna Hersek.

BALKANLARDA "OSMANLI BARIŞI"NDAN "BALKANLAŞMA"YA OSMANLI MİLLET SİSTEMİ'NİN "PARADOKSAL" ETKİSİ

Necmettin Alkan*

Tarihî süreç, başladığı andan itibaren birbirinin devamı olan ve birbirini tamamlayan olaylar silsilesi şeklinde akıp gelse de, aslında aynı zamanda bu bir paradokslar yumağı olarak da görülebilir. Buna en güzel örneklerden biri "Osmanlı Millet Sistemi" ve sistemin Balkanlardaki işlevi gösterilebilir. Bunun nasıl olduğunun izahına geçmeden önce, tarihî süreci teşkil eden olaylar arasındaki paradoksal bağlantıdan kasıt nedir, öncelikle bunun bir izahını yapalım.

Aslında "paradoks" kelimesinin sadece sözlük anlamı dahi, kendi başına bu kavramın ne olduğu hakkında yeterince ipucu veriyor. Grekçe, "*Para*"/karşı ve "*doxa*"/görüş[1] kelimelerinden türetilen bu kavram, "kendi içinde çelişkiliymiş gibi görünen; mantıksal olarak hem doğruluğu hem de

* Prof. Dr. Necmettin Alkan, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

[1] *Duden Etymologie: Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*, 7. basım, Mannheim 1989, s. 509.

yanlışlığı kanıtlanabilen önerme" şeklinde tasvir ediliyor.[2] Tanımda çelişkili görünme; hem doğruluğu hem de yanlışlığı kanıtlanabilme gibi ifadeler bu kavramın genel muhtevasını veriyor. Burada, kesin olarak doğru ya da yanlış hüküm bildiren ifadeler içeren bir önermenin çelişkili durumları; yani hem doğruluk hem de aynı anda yanlışlık söz konusu olabiliyor. Ayrıca herkes tarafından doğru kabul edilmiş fikre veya hakikate benzeyen şeylere aykırı olma durumu da vardır. Paradoksal iddialardaki aykırılık ise, bilinen anlamdaki çelişkiden öte, eskiden beri kabul edile veya alışıla gelen düşünceye uymama durumudur.

Bu türde paradoksal önermeler, sosyal bilimlerde ve özellikle de tarih alanında fazlasıyla görülebiliyor. Tarihî hadiselerde, kurumlarda ve şahısların hayatlarında benzer paradoksal yaklaşımlar söz konusu olabiliyor. Bu makalede ele aldığımız Osmanlı Millet Sistemi, tarih alanında paradoksa verilebilecek ilginç örneklerden sadece biridir. Nitekim Millet Sistemi bağlamında gündeme getirilecek gerek fonksiyonları itibarıyla ve gerekse bu sistem hakkında yapılabilecek yorumlar çelişkilidir. Bunların hem doğrulukları hem de yanlışlıkları eldeki verilerden hareketle iddia edilebiliyor. Sonuçta her iki yaklaşım da kendi kurgusu içinde doğru kabul edilebiliyor. Zira uzun bir süre zarfında uygulanan Millet Sistemi, her iki yaklaşım için yeterli derecede malzemeye sahiptir. Kaldı ki, aşağıdaki sayfalarda da görülebileceği gibi, Millet Sistemi'nin varlığı üzerinde tarihçiler arasındaki tartışmalar dahi kendi başına paradoksal bir durum arz ediyor, zaten.

Makalede paradoksal yaklaşıma örnek olarak seçilen Osmanlı Millet Sistemi'nin Balkanlara etkisinin daha somut bir şekilde tespit edilebilmesi için bazı soruların sorulması veya sorunların ortaya konulması gerekiyor. Öncelikle Millet Sistemi'nin ne olduğu ve nasıl uygulandığı sorularına cevaplar aranıyor. Devamında Balkanlarda meskûn gayrimüslim halkların günlük hayatına yaptığı katkıların neler olduğunun suali araştırılıyor. Asıl olarak ise Osmanlı Millet Sistemi'nin 19. yüzyıldan itibaren Balkanlarda gayrimüslimler arasında patlak veren milli taleplerin ve ayaklanmaların oluşmasındaki yerinin ne olduğu üzerinde duruluyor. Bu soruların cevapları ve konuyla ilgili diğer yorumlar, makalenin sonucunda yer alıyor.

Millet Sistemi'nin uygulanmasından kaynaklanan bazı sonuçların Balkanlardaki milliyetçi çözülmenin nedenlerinden sadece bir tanesi olduğunu burada zikretmeye gerek yok. Elbette bu sistemin dışında iç ve dış olmak üzere daha başka sebepler bir araya gelerek böylesine bir kompleks bir gelişmenin cereyan etmesine neden olmuştur. Bir sosyal bilimci olarak bu gerçeğin inkârı söz konusu olamaz. Fakat makalenin konusunu doğrudan

[2] http://www.felsefe.gen.tr/felsefe sozlugu_p_harfi.asp; 4 Kasım 2019.

Osmanlı Millet Sistemi teşkil ettiği için, bazı tespitlerin dışında diğer nedenler gündeme getirilmiyor.

OSMANLI MİLLET SİSTEMİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞINA UYGUN ZEMİNİN OLUŞMASI

Her nekadar bu başlık altında Osmanlı Millet Sistemi'nin ne olduğu ve nasıl uygulandığı ele alınsa da; öncelikle Osmanlı coğrafyasının, demografisinin ve dinî-kültürel yapısının çeşitliliğine; her çeşitlilik aslında aynı zamanda bir o kadar da karmaşıklıktır, işaret edilmesi faydalı olacaktır. Zira bunlar dikkate alınmadan Millet Sistemi'nin ele alınması, konuyla alâkalı olarak makalede gündeme getirilen bazı önemli hususların ve iddiaların öneminin fark edilmemesine neden olabilir.

Osmanlı, Oğuzların Kayı Boyu'na dayanan bir beylik olarak kurulmasına ve devletin omurgasını Türklerin teşkil etmesine rağmen, devletin etnik yapısını oluşturan unsurları takipeden süreçte bir hayli çeşitlenmiştir. Osmanoğulları, önce Anadolu'nun batısında önemli fetihler yapmış ve devamında Balkanlara kadar uzanmışlardı. Kısa bir süre zarfında Balkanlardaki fetihlerini başarılı bir şekilde gerçekleştirirken, aynı sıralarda doğuda bugünkü İran'ın iç bölgelerine sarkmışlar, güneyde Arabistan coğrafyasının tamamını sınırlarına katmışlar ve nihayet kuzeyde ise bugünkü Rusya'nın önemli bir kısmına sahip olmuşlardı. Böylece Osmanlı Devleti, kadim Akdeniz medeniyet havzası merkezli üç kıtaya uzanan devasa bir coğrafya üzerine hâkim olan bir devlet özelliğini kazanmıştır. Aslında Osmanlı'ya devlet demek kendi başına Osmanlı gerçekliğini, Osmanlı'nın bu çok geniş kurumsal yapısını izah etmede yetersiz kalıyor. Fakat Osmanlı'ya imparatorluk demek de bir o kadar sıkıntılıdır. Zira imparatorluk tabiri daha ziyade kadim ve modern emperyalist/sömürgeci devletleri ifade etmek için kullanılıyor. Bundan dolayı her türlü eksikliğine rağmen Osmanlı için devlet ifadesi çok daha doğru bir tercihtir diye düşünüyoruz.

Osmanlı topraklarının büyümesi, beraberinde buralarda yaşayan farklı ırklara ve dinlere mensup halkların ve milletlerin de Osmanlı hâkimiyetine girmesi anlamına geliyordu. Çok renkli ve desenli bir Osmanlı "mozaiği", daha doğru bir tabirle "ebrûsu" ortaya çıkmıştı. Aslında her ikisi de çoklukta birliği gösterse de, ebrû mozaiğe göre daha bir içe içe geçmişliği ve yeknesaklığı temsil ediyor. Buna göre de bir mozaiğin kırılması veya dağılması ebrûya göre daha kolay olabiliyor. Ayrılan parçalar, kendi doğal renklerini ve desenlerini küçük örneklerde dahi temsil edebiliyor. Fakat ebrûda böyle bir durum söz konusu değildir. Dağılan bir ebrû deseninin parçaları bütünü temsil eden özelliğini kaybeder. Bundan dolayı ebrû, Osmanlı'da

iç içe geçmiş o etnik ve dinî çokluğu ve çeşitliliği tasvir eden en uygun benzetme olarak görülebilir.

Büyük Osmanlı ebrûsunu teşkil eden Türkler, Boşnak, Arnavut, Grek, Bulgar, Sırp, Ulah, Çerkez, Arap, Kürt, Rum, Ermeni, Süryanî ve Yezidî gibi daha adını burada zikredemeyeceğimiz irili ufaklı onlarca halk ve millet devlet içindeki yerlerini almışlardı. Günlük hayatlarını o günkü şartlarda bütün zenginlikleriyle idame ediyorlardı. Bu milletlerin mensubu oldukları dinleri ise ana hatlarıyla İslâm, Hıristiyanlık, Musevîlik ve kitabî olmayan mahallî diğer inançlar şeklinde sıralanabilir. Bu renkli yapıyı daha ilginç ve aslında biraz da karmaşık kılan diğer bir husus ise, bunların kendi aralarında daha alt dinî gruplara, yani mezheplere ayrılmasıydı: Müslümanlar Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Şia olarak iki ana kola ayrılırken, kendi aralarında ise Hanefî, Şafiî, Hanbelî, Malikî; Alevî, Caferî, Zeydiyye gibi belli başlı mezheplere bölünmüşlerdi; Hıristiyanlar da aynı şekilde alt mezheplere mensuptular. Hıristiyanlar içinde sadece Ermeniler dahi Gregoryen, Katolik ve Protestan gibi mezheplere intisap ediyorlardı.

Tabii ki bu tür bölünmeler veya farklılıklar ilk etapta bir çeşitlilik ve zenginliktir. Irk, din ve kültür olarak birbirlerinden farklı bütün bu gruplar kendi küçük dünyalarından teşkil ettikleri kompartımanlarında günlük hayatlarını devam ettiriyorlardı. Fakat duruma göre bu iç içe geçmişlik aynı zamanda bir ayrışma; daha da önemlisi mücadele ve en kötü senaryo ile bir çatışmanın nedeni olabiliyordu. Bilinen bölgesel sorunların dışında, aynı inançtan olan hem İslâmi mezhepler hem de gayrimüslim fırkalar arasında, bu türde dinî ve siyasi ihtilaflar; dolayısıyla potansiyel çatışma alanları bulunuyordu.

Aynı şey, ana hatlarıyla Katolik, Ortodoks, Protestan, Süryanî ve Kıptî gibi mezheplere ayrılan Hıristiyanlar için de geçerliydi. Hıristiyan mezhepler arasındaki ayrılık ve ihtilaflar ise Müslümanlara göre çok daha keskin ve şiddetliydi. Nitekim bundan dolayıdır ki, Avrupa'da yüzyıllar boyu süren ve yüzbinlerce insanın katline neden olan mezhep savaşları cereyan edebilmiştir. Daha adları burada zikredilmeyen irili ufaklı farklı mahallî inanç grupları arasında da benzer sıkıntılar söz konusuydu. Dolayısıyla Osmanlı'nın sınırlarında bölgesel olarak ciddi mücadele ve çatışma alanları vardı. Bunlar, her an patlamaya veya patlatılmaya hazır etnik ve kültürel mayın tarlaları olarak adlandırılabilir. Özellikle 19. yüzyılda başlayan milliyetçi çözülme bu tür alanları bariz bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

Bu büyük Osmanlı coğrafyasının geneline hâkim olan yapı ve görüntü, Balkanlar için de geçerliydi. Balkanlar, aslında tam bir Osmanlı izdüşümüydü. Osmanlı neyse, Balkanlar oydu. Aralarında en ufak bir tezat veya fark yoktu. İster Osmanlı genelinden Balkan özeline; isterse Balkan özelin-

den Osmanlı geneline gidilsin fark etmez, hep benzer şeylerle karşılaşılır. Genelde Osmanlı'daki, özelde ise Balkanlardaki bütün bu farklılıkların tek çatı altında toplanması ve daha da önemlisi, bunların başarılı bir şekilde yüzyıllar boyunca idare edilmesi "Millet Sistemi" vasıtasıyla olmuştur.

OSMANLI MİLLET SİSTEMİ'NİN GENEL MUHTEVASI

Makalenin iskeletini teşkil eden Millet Sistemi'nin genel hatları, takip eden alt başlıklarda öncelikli olarak ele alınıyor.

MİLLET SİSTEMİ'NİN İNŞAÂSI VE UYGULANIŞI

Esas itibarıyla klasik İslâm hukukuna dayanan Millet Sistemi,[3] klasik dönemde Osmanlı vatandaşlarının belli "etnik" ve "lisan âidiyetine" göre değil de, "din" ve "mezhep" esasına göre "örgütlenmelerine" ve "idare edilmelerine" verilen isimdir.[4] Bu kavramın ortaya atılması veya ilk defa kullanılmaya başlanması Batılı tarihçiler tarafından 20. yüzyılda olsa da,[5] uygulama olarak Osmanlı tarihi kadar eski olduğu iddia ediliyor. Tarihçilerin burada yaptıkları şey, Osmanlı kayıtlarında kavram olarak geçmeyen, fakat tatbik edilegelen bir uygulamaya bir isim vermeleri veya bunu kavramsallaştırmalarıdır. Burada önemli olan kavramın kendisinin isim olarak geçmesi değil, daha ziyade tarihî bir arka planı olan uygulamadır. Bu anlamda Millet Sistemi Osmanlı tarihinin ilginç uygulamalarından biri olarak tarihe geçmiştir denilebilir.

Genel bir kabul olarak Osmanlı Millet Sistemi, Sultan II. Mehmed [d. 1432-ö. 1481; h. 1444-1446; 1451-1481], tarafından 1453 yılında İstanbul'u fethetmesinin ardından te'sis edilmiştir. Sultan Fâtih fethin ardından Rum Ortodoks Kilisesi'nin Patriği Genadios Scholarios, Ermeni Kilisesi'nin Piskoposu Joahim ve Yahudi cemaatinin Başhahamı Moses Capsali vasıtasıyla Rumlara, Ermenilere ve Yahudilere "geniş özerklik" vermiştir.[6] Böylece Millet Sistemi'ni teşkil eden üç önemli gayrimüslim grup üçlü sacayağını meydana getirmiştir. Müslümanların yanısıra belli başlı gayrimüslim gruplarını Ortodokslar, Katolikler, Protestanlar, Gregoryen Ermeniler, Katolik Ermeniler ve Yahudiler bu sistemin omurgasını oluşturmaktaydı. Bu gruplar, sistem mucibince kendi hiyerarşik yapıları içinde din adamları önderliğinde örgütlenme serbestiyetine sahiptiler; tarımda haraç

[3] Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990, s. 17; Kemal H. Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, çev. Recep Boztemur, Ankara 2004, s. 14.

[4] İlber Ortaylı, "Millet. Osmanlılarda Millet Sistemi", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 30, İstanbul 2005, s. 66 (66-70)

[5] Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı*, 4. cilt, Ankara 1999, s. 210-211.

[6] Benjamin Braude, "Millet Sisteminin İlginç Tarihi", *Osmanlı*, 4. cilt, Ankara 1999, s. 245.

ve cizye gibi belli vergileri ödemekle yükümlü olmakla birlikte askerlik yapmazlardı. Din, eğitim, hukuk, iktisatla ilgili meselelerini kendi kendilerine hallederlerdi. Fakat ihtiyaç duyduklarında diğer kurumlara da müracaat edebiliyorlardı. Bu sistemdeki grupları "dinî kompartıman" olarak adlandıran Ortaylı'nın ifadesiyle, "her dinî zümre kendi bölümünde yaşar; mensuplarının refahı, yükselmesi, cezalandırılması" gene kendi kompartımanı içinde olurdu.[7]

Her dinî grubun en yüksek rütbeli din adamlarından biri kendi cemaati tarafından, cemaati düzenlemek ve yönetmek üzere seçilirdi. Bu şekilde kendi hiyerarşik yapıları içinde örgütlenme serbestiyetine sahiptiler; din, eğitim, hukukî, iktisadi meselelerini kendileri organize ederlerdi.[8] Gayrimüslimler bu sistem çerçevesinde ve cemaat liderlerinin gözetimi altında seyahat ve yerleşme özgürlüğüne sahiptiler. Ceza, evlenme, boşanma, miras davalarını kendi dinî hukuklarına göre yargılama yapabilirlerdi. İktisadi özgürlük dâhilinde yatırımlarını yapar, sanat ve ticaretle uğraşırlar; şer'i hukuk çerçevesinde belirlenen vergilerini öderlerdi. Eğitim ve öğretimi de serbest bir şekilde gerçekleştirebilirlerdi.[9] Kısacası Millet Sistemi'ni teşkil eden milletler, Osmanlı toplumunda ve yasamada geniş bir otomoniye sahiptiler. Bunların arasında ise, kendi dinlerinin kuralları geçerliydi.[10]

Bütün bu haklara sahip olan gayrimüslimler, kendi mahkemelerinin verdiği kararlardan memnun olmadıklarında ayrıca istedikleri takdirde şer'i mahkemelere müracaat edebiliyorlardı. Bu şekilde Osmanlı devlet aygıtının verdiği hizmetlerden çift taraflı olarak Müslümanlardan daha da ayrıcalıklı bir şekilde istifade edebilmekteydiler. Tanınan bu statü, onlar için zaten iyi olan durumlarının daha da iyieşmesini sağlıyordu.

SİSTEMİN VARLIĞI ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Osmanlı araştırmalarında Millet Sistemi'ne dair bu genel bilgileri vermekle birlikte, konu hakkında tarihçiler arasında bir fikir birliğinin bulunmadığını; belli tartışmaların vaki' olduğunun da altının çizilmesi gerekiyor. Örneğin Macit Kenanoğlu, çalışmasında ilgili tartışmalara değinerek sistemin mevcudiyeti konusunda olumsuz görüş beyan ediyor. Özellikle klasik İslâm hukukundaki ve geleneksel Osmanlı hâkimiyet anlayışından hareketle, Millet Sistemi'nin bir "otonomi" yapı veya "devlet içinde devlet"

[7] Ortaylı, "Millet. Osmanlılar'da Millet Sistemi", s. 67.

[8] Gülnihâl Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 2. basım, Ankara 1996, s. 10.

[9] Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler. Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara 2001, s. 173-251.

[10] Kai Merten, *Untereinander, nicht nebeneinander: Das Zusammenleben religiöser und kultureller Gruppen im Osmanischen Reich des 19. Jahrhunderts*, Münster 2014, s. 11.

şeklindeki tespitlerin yanlış olduğunu düşünüyor.[11] Devamında Kenanoğlu, Millet Sistemi'ni savunanların, "ellerinde böyle bir sistemin varlığını gösterecek ciddi ve yeterli delil"e sahip olmadıklarını; fakat aynı şekilde bu sisteme karşı çıkanların "haklı iddialarını desteklemek için kullandıkları argümanlar iddialarını isbata kâfi" gelmediğini de belirtiyor. Bu şekilde konuyu özetleyen yazar sonuç kısmında ise, bu sistemi reddedenlerin, "ileri sürdükleri bir kısım deliller onların iddialarının aksini" gösterdiği iddiasında bulunuyor.[12] Böylece Millet Sistemi hakkındaki iki görüşü de eleştiren Kenanoğlu, nihaî fikrini ise şöyle dile getiriyor:

"Bilhassa İstanbul'un fethi ile teşkilat açısından yeni bir yapılanma içerisine giren devlet, gayrimüslimlerle münasebetlerini tanzim ederken bir yandan İslâm hukuku prensiplerine sadık kalarak din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde gayrimüslimlere geniş bir hareket sahası bırakmakla birlikte öte yandan kontrolü kayıp etmeme ve güvenliği sağlama açısından, gayrimüslimleri toplumsal yapı ile uyumlaştırma amacıyla belirli mekanizmaları etkili bir biçimde kullanmıştır."[13]

Kenanoğlu, bu tespitlerinde Millet Sistemi kavramını kullanmasa da, İstanbul'un fethinin ardından devlet tarafından kurulan belli "mekanizmalar"la gayrimüslimlere "geniş bir hareket" alanı imkânı oluşturulduğu ve bunların "toplumsal yapıyla uzlaşmaları"nın sağlandığını belirtmek suretiyle aslında bu sisteme dolaylı da olsa işaret ediyor. Tırnak içinde zikredilen ifadelerden yazarın, Osmanlı yönetiminin hâkimiyeti altındaki gayrimüslimlere geniş kapsamlı bir hayat alanını tanıdığını ve bunu hem hukukî hem de kurumsal bir statü olarak kabul ettiği anlaşılıyor. Bu mekanizma ister Millet Sistemi şeklinde kavramsallaştırılsın, isterse sadece işlev olarak sınırları çizilsin hiç fark etmez. Burada asıl olan Osmanlı'nın, yükselme döneminde gayrimüslimlerin günlük hayatıyla alâkalı böyle bir mekanizmayı kurduğu tarihî gerçeğidir. Dolayısıyla böylesine bir adlandırma veya kavramsallaştırma tarihî veri olarak doğrudur ve buna Milllet Sistemi adını vermek yanlış olmasa gerekir. Gerisi tarihçiler arasındaki entelektüel bir tartışma ve teferruattır. Bunu belirtmekle birlikte, Millet Sistemi'nin bazı tarihçiler tarafından "otonom yönetim" veya "özerk sistem" olarak tasvir edilmesi, Osmanlı geleneksel hâkimiyeti telakkisi açısından abartılı olduğunun altının çizilmesi gerekir. Otonom ve özerklik, Osmanlı Millet Sistemi'nin adlandırılmasında maksadı aşabilecek bir özelliğe sahiplar.

Amerikalı tarihçi Benjamin Braude de Millet Sistemi'nin varlığına şüpheyle yaklaşanlardandır. Braude eleştirisini yaparken, tıpkı kendisi gibi

[11] M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004, s. 30-33.
[12] Kenanoğlu, *age.*, s. 395.
[13] Kenanoğlu, *age.*, s. 395.

bazı tarihçilerin bu sistemin "hem tanımının sistemsel niteliğini, hem de kaynaklarının asırlık kayıtlarını" sorguladıklarını iddia ediyor. Yazar devamında böylesi bir Millet Sistemi'ne iki açıdan itiraz getiriyor: "İmparatorluk çapında gayrimüslimlerle ilişkileri düzenleyen sistemli kurumların bulunmaması" ve "bütün gayrimüslim topluluklardan söz ederken azınlık terimini kullanmanın hatalı olması."[14] Braude'nin bu itirazları, Kenanoğlu'nunkilerle paralellik arz ediyor. Her ikisinde de Millet Sistemi derken sistemiyle ve işleviyle tam bir kurum tasavvuru beklentisi vardır.

Böylesi bir beklentinin hem Osmanlı geleneksel anlayışı hem de dönemin kurumsal mantığı açısından abartılıdır. Kurumsal olarak bir Millet Sistemi'nden daha ziyade işlevsel bir Millet Sistemi'nin var olduğunu düşünüyoruz. Nitekim Braude'nin "her gayrimüslim devlet tarafından sadece cemaatinin başkanı aracılığıyla muhatap alınırdı" ve gayrimüslimlere "geniş alanda, özellikle de ibadet, eğitim ve medeni hallerinde (aile hukuku: doğum, evlenme, ölüm ve miras), özerklik tanımışlardır" tespitler,[15] bize göre bu sistemin işlevsel varlığına fazlasıyla işaret ediyor. Kaldı ki Millet Sistemi'ni kabul etmeyen Braude'nin burada gayrimüslimlere tanınan bir "özerklik"ten bahsetmesinin, konumuz açısından çelişkili olduğunun da belirtilmesi gerekiyor.

Macitoğlu ve Braude örneklerinde olduğu gibi, Millet Sistemi'nin resmî varlığını reddetseler de, bunun fillî varlığını dolaylı olarak kabul ettikleri söylenebilir.

OSMANLI MİLLET SİSTEMİ VE BALKAN HALKLARI

Bu şekilde çerçevesi çizilen Millet Sistemi'ninn Balkanlarda yaşayan halkların günlük, dinî, ticarî, kültürel ve nihaî olarak da siyasî hayatlarında neden olduğu değişimler, çeşitli alt başlıklar şeklinde tespit ediliyor.

GÜNLÜK HAYATLARINA ETKİLERİ

Osmanlı Millet Sistemi'nin Balkanlarda meskûn gayrimüslim halkların günlük hayatlarında neden olduğu değişikliklerin anlamlı olabilmesi için, öncelikle ilk olarak bir mukayesenin yapılması gerekiyor. Bu mukayesede, aynı sıralarda Avrupalı devletlerin kendi hâkimiyetleri altındaki farklı ırk ve inanç sahiplerine nasıl davrandıklarının ve mevcut durumlarının hatırlatılması şeklinde olacaktır. Böylece Osmanlı hâkimiyetindeki gayrimüslimlerin mevcut durumları çok daha iyi anlaşılacaktır.

Dönemin Avrupa devletlerinin yönetimleri altında yaşayan Osmanlı gayrimüslimlerinin ırkdaşları ve mezhepdaşları çok daha sıkıntılı ve zor

[14] Braude, "Millet Sisteminin İlginç Tarihi", s. 245.
[15] Braude, *age.*, s. 245.

bir hayata sahiptiler. Siyasi ve iktisadi olarak ciddi sorunlara maruz kalıyorlardı. Bununla alâkalı en güzel tespiti Alman "Vorwärts" gazetesi yapıyor. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nin ardından yapılan barış görüşmelerinde Batılı devletlerin devreye girerek, Osmanlı Devleti'nin kazandığı toprakların tekrar Yunanistan'a bırakılması için Bâb-ı Âlî'ye baskıda bulunmasını eleştiren Vorwärts, başta Rusya olmak üzere, İngiltere, Fransa, İtalya ve İspanya gibi devletlerin hâkimiyetleri altındaki Hıristiyan milletlere yaptıkları baskıları hatırlatarak, Osmanlı karşısında "Hıristiyan Avrupa" adına Osmanlı Hıristiyanları adına yaptıkları "entrikaları" eleştiriyor.[16]

Daha da ilginci çeşitli nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti'nden göç ederek Avrupa'ya veya Amerika'ya giden Hıristiyanların, gittikleri yerlerde aradıklarını bulamadıkları ve pişman olup daha sonra memleketlerine geri döndükleri de biliniyor.[17] Aynı şey Osmanlı Yahudileri için de geçerlidir. Hahambaşısı İshak Sarfatin'in, Avrupa'da yaşayan dindaşlarına gönderdiği mektuplarla onları hilâlin hâkimiyeti altındaki topraklarda yaşamaya çağırması,[18] bu noktada ilginç örneklerden biri olsa gerek. Bütün bunlar, Osmanlı'nın Millet Sistemi şemsiyesi altında Müslim ve gayrimüslim vatandaşlarına muasır Avrupa devletlerine göre çok uygun şartlarda hak ve hürriyetler tanıdığını; dönemin şartlarına göre makul görülebilecek bir birlikte yaşama modeli ortaya koyduğunu gösteriyor.

Bu sistem 19. yüzyılın başlarına kadar, ciddi bir arıza vermeden başarılı bir şekilde işlevini yerine getirmiştir. Bundan kasıt, Osmanlı şemsiyesinden ayrılarak kendi milli devletini kurma talebinden hareketle etnik çatışmaların ve kavgaların bu zaman zarfında yaşanmamasıydı. Yoksa birtakım sosyal ve iktisadi nedenlerden dolayı bazı gruplar arasında çıkan bölgesel anlamda çatışmalar, elbette söz konusuydu. Kan davaları, vergi meseleleri ve iktisadi olumsuzluklar gibi sebeplerden ötürü bazı çatışmalar, her coğrafyada olduğu gibi, Osmanlı içinde de cereyan ediyordu. Fakat bunların hiçbirisi siyasi veya milli bir renk ve tona sahip değildi. Böylesi istekler için gerekli iç ve dış şartlar henüz daha olgunlaşmamıştı. Bunun için 19. yüzyılın beklenmesi gerekecekti.

Osmanlı Millet Sistemi, başta Balkanlar olmak üzere diğer Osmanlı bölgelerinde meskûn halkların günlük hayatlarına önemli katkılar da sağlamıştır. Aslında Balkan halklarının durumlarındaki bu iyileşmenin Millet Sistemi'nin kurulmasından önce, bölgenin Osmanlı tarafından fethedilme-

[16] *Vorwärts*, "Das christliche Europa", 25 Mayıs 1897, sayı 121, s. 1.

[17] Necmettin Alkan, *Die deutsce Weltpolitik und die Konkurrenz der Maechte um das osmanische Erbe. Die deutsch-osmanischen Beziehungen in der deutschen Presse 1890-1909*, Münster 2003, s. 93.

[18] Yusuf Altıntaş, "Türk-Osmanlı Coğrafyasında Musevî Varlığı", Mustafa Armağan (Yay.), *Osmanlı'da Hoşgörü*, İstanbul 2000, s. 32-33.

siyle başladığının altının çizilmesi gerekiyor. Balkanların yeni sahipleri, fethin hemen ardından başlayan dönemde Balkan halklarını baskı altına almamışlar ve daha da önemlisi bunlar için ağır iltisadi ve siyasi şartlar ihdas etmemişlerdi. Hattâ aksine Balkan halkları için fetih öncesine göre belli iyileştirmelerin yapıldığı da biliniyor. Buna paralel tespiti Hösch de şöyle yapıyor: Taşrada veya şehirde yerleşik her kesimin iltisadi ve sosyal durumları, Osmanlı fethi öncesindekiyle mukayese edilemeyecek derecede "düzelmiş ve belli bir istikrar" kazanmıştır.[19]

Bu genel tespitin dışında Millet Sistemi'nin Balkan gayrimüslimlerinin günlük hayatında neden olduğu gelişmeler, daha somut şekilde alt başlıklarla şöyle tespit edilebilir:

GELENEKLERİNDEN KOPMAMALARI VE MEVCUDU KORUMALARI

Osmanlı fetihleriyle birlikte başlayan yeni sürecin Balkanlarda yaşayan Ortodokslara en olumlu etkisi, Osmanlı Devletinin burayı uzun süre hâkimiyeti altında tutmasına rağmen Balkan halklarının kendi kadim dinî ve kültürel yapılarından; kısacası geleneksel geçmişlerinden kopmamalarıdır. Bu tespitin doğruluğu; İspanya, Portekiz, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi Avrupalı koloniyal ve emperyalist devletlerin işgal ettikleri bölgelerde çok daha az süre kalmalarına rağmen buralardaki yerli halkları kadim geleneklerinden koparmaları ve kendi emperyal siyasetlerine göre yeniden şekillendirmeleriyle anlaşılabilir. Bu sömürgeci devletler, emperyalist siyasetlerini gerçekleştirebilmek için de bölge halklarını askerî, siyasi ve kültürel baskı altında tutmuşlardı. İspanyol ve Portekizlilerin Amerika'nın güneyinde, İngilizlerin Hindistan ve Afrika'da, Fransa'nın Afrika'da ve Rusya'nın Türkistan'da uyguladıkları emperyal siyasetin tahripkâr sonuçları bugüne kadar süregelmiştir. Balkanlarda ise, böylesine radikal bir kopuş hiç bir zaman yaşanmamıştır. Bunun en güzel delili, 19. yüzyılda başlayan milliyetçi talepleridir.

Burada özellikle Ortodoksların dinî ve kültürel varlıklarının en önemli kaynağı olan Ortodoks Patrikhânesi'nin durumu önemlidir. Bu bağlamda Niyazi Berkes'in Osmanlı fethinin ve hâkimiyetinin Ortodoks-Rum Patrikhânesi'ne etkisi hakkındaki, "onu yok olmaktan" kurtardığı iddiası dikkat çekicidir.[20] Patrikhânenin varlığını sürdürmesi dahi kendi başına çok önemli ve somut bir katkıdır. Zira Osmanlı fethi ve hâkimiyeti olmasaydı, Patrikhâne'nin çok daha fazla kan kaybetmesi ve hattâ Doğu Roma İmparatorluğu ile birlikte dağılıp gitmesi kuvvetle muhtemeldi. Fakat kadim

[19] Edgar Hösch, *Geschichte des Balkans*, Münih 2004, s. 96.
[20] Niyazi Berkes, *Patrikhane ve Ekümeniklik*, İstanbul 2002, s. 11.

Bizans'ı yıkan İstanbul'un yeni fâtihi Sultan II. Mehmed, buna müsaade etmez ve Patrikhâneye verdiği yeni statüyle bu kadim kurumun kan kaybetmemesine ve daha da önemlisi tekrar toparlanmasına yardımcı olur. Cevdet Küçük de, buna paralel, "Fatih devrinde fonksiyonunu yitirmek üzere olan Ortodoks Rum patrikliği, İstanbul'un fethinden sonra ihya edildi" tespitinde bulunuyor.[21]

Balkan tarihi konusunda önemli çalışmalardan birine imza atan Jelavich, Berkes'in yukarıdaki ifadesiyle Osmanlı yönetimi sayesinde yok olmaktan kurtulan kilisenin, daha başka önemli bir işlevine işaret ediyor. Jelavich, Osmanlı hâkimiyetinde Hıristiyanların "muhafaza" edildiğini düşünüyor. Yazar, Osmanlı yönetimi sayesinde Ortodoks Rum Kilisesi'nin "Hıristiyan topluluğunu ideolojik açıdan neredeyse hiç değişmemiş bir konumda tuttuğunu ve kesin olarak Hıristiyanlığın münhasırlığı fikrini, kilise dikkatle muhafaza etti",[22] tespitini yapıyor. Jelavich'in bu tespitinde geçen "muhafaza" ifadesinin bile kendi başına önemli bir katkı olarak görülebilir. Var olanın korunması bir sonraki gelişmeler için önemli bir temel olmuştur. Bu süre zarfında kilise, mevcudu muhafaza ederken devletin kendisine sağladığı hukukî imtiyazlardan ve geniş imkânlardan da fazlasıyla istifade etmiştir.

SİYASÎ VE MİLLÎ OLARAK BİLİNÇLENMELERİ

Millet Sistemi'nin Balkanlardaki gayrimüslim halklara katkıları sadece mevcudu korumakla sınırlı kalmamış, aksine bunların siyasi ve milli bilinçlerinin gelişmesinde de bir hayli etkili olmuştur. Hösch, bu tespiti destekleyen ilginç bir değerlendirmede bulunuyor. Türk hâkimiyeti sırasında Ortodoks Kilisesi üzerinden Balkanlarda teşkil edilen bu kilise merkezli "otonom" bölgelerin, daha sonra ortaya çıkan "siyasî ve millî şuurun" şartı olduğunu belirten Hösch, devamında şu tespiti yapıyor: "İslâmî yabancı yönetim, Balkanların Hıristiyan halklarının geçmişle bağlarını radikal bir şekilde koparmalarına neden olmamıştır. Yeni yönetim tarafından gayrimüslimlerin ciddi olarak dışlanmasına rağmen, kurduğu kilise merkezli düzenle bunlara yeterli derecede hareket alanı bırakmıştır. Hıristiyan halklar, bu alanda kendi millî miraslarını devam ettirmişler ve bunu korumuşlardır."[23] Hösch'ün bu ifadeleri, yukarıdaki satırlarda zikredilen Berkes ve Jelavich'in tespitlerini âdeta tamamlıyor. Hatırlanacağı üzere Berkes, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Ortodoks Rum Kilisesi'nin "yok olmaktan" kurtulduğunu; Jelavich, bu kilisenin Balkanlardaki Hıristiyanları "muha-

[21] Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", s. 210.
[22] Jelavich, *Balkan Tarihi*, cilt 1, s. 58.
[23] Hösch, *Geschichte des Balkans*, s. 104.

faza ettiğini" ve nihayetinde Hösch ise, bu yapının Hıristiyanların "milli miraslarının devamını" sağladığını söylüyor.

Kemal Karpat, Balkanlarda yaşayan halkların Osmanlı fethi öncesindeki genel durumuyla sonrasının mukayesesini yaparak, gelinen noktanın bölge halklarının bilinçlenmesine nasıl bir etkide bulunduğunu gündeme getiriyor. Karpat'ın düşüncesine göre; "Balkan halklarında Osmanlıların bölgeyi fethettikleri dönemde hiçbir şekilde güçlü bir etnik bilinç ya da herhangi bir siyasal dinsel kimlik bilinci bile var olmadı. Farklı gruplar farklı dilleri konuşuyorlardı, kendi âdetleri vardı ve Osmanlılar bunları değiştirmek için herhangi bir çaba sarf etmedi. Çeşitli farklı cemaatler, temel olarak eskiden olduğu gibi yaşamaya devam etti, fakat millet sistemi altında dinsel bilinç güçlenip başlıca kimlik haline gelirken, dil ve kültür farklılıkları ile dil ve kültürün sağladığı kimlik evrensel dinsel kimliğe karıştı."[24] Yazarın buradaki vurgusu, Osmanlı hâkimiyeti öncesinde farklı dilleri konuşan Balkan halklarında ne bir etnik bilinç ne de siyasi ve dinî kimlik şuurunun bulunduğu; bu duyguların ancak Osmanlı Millet Sistemi altında kuvvetlenip bir kimliğe dönüştüğü şeklindedir. Balkan halklarının millî bilinçlerinin kuvvetlenmesi daha sonrasındaki milliyetçi isyanlarda önemli bir role sahip olacaktır.

Bu şekilde uygulanagelen Millet Sistemi, gayrimüslimlerin modern anlamda milletleşmesi sürecine katkı sağlamakla birlikte, daha sonrasında Avrupa'da çıkan modern fikir akımlarının Balkanlarda da kabul görmesine uygun bir zemin teşkil etmiştir. Avrupa'daki milliyetçilik ve liberalizm gibi modern fikir akımları birer tohuma benzetilirse; bunlar, Osmanlı'nın yukarıda çerçevesi çizilen siyaseti ve uygulamalarıyla oluşan Balkanlardaki arazide kolay bir şekilde kabul görmüş ve gelişmiştir. Balkanların böylesi bir etkileşime açık olmasının temel nedenini Majer de bölgedeki Osmanlı yönetimiyle izah ediyor: "Osmanlı yönetimi sistemi, Güneydoğu Avrupa'da meskûn olan halkların çeşitliliğinin, dillerinin ve dinlerinin korunmasına tesir etmiştir. Fakat bu durum aynı zamanda yeni düşüncelerin ve yeni bir siyasi bilincin oluşmasında da faydalı olmuştur."[25] Majer'in bu tespiti, Millet Sistemi'nin paradoksal fonksiyonuna işaret ediyor.

ORTODOKS KİLİSESİ'NİN OTORİTESİNİN ARALARINDA YAYILMASI

İstanbul'un fethini takip eden süreç Ortodoks Kilisesi'nin nüfuzunu Balkanlar dâhil büyük bir coğrafyaya genişletmesine doğrudan bir etkide bu-

[24] Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, s. 17.

[25] Hans Georg Majer, "Gesellschaftliche und religiöse Auswirkungen der Osmanenzeit in Südosteuropa", *Südosteuropa-Jahrbuch*, cilt 28, Münih 1997, s. 131.

lunmuştur. Ortaylı'nın "Osmanlı egemenliğinin koşulları Ortodoks kilisesinin Bizans devrinde bile sahip olamadığı bir ruhani ve idari bir birlik kazanmasına neden olmuştur"[26] tespiti, tam da bununla ilgili gerçeği dile getiriyor. Ortodoks Kilisesi'nin böylesine geniş bir alan bulmasının en önemli nedeni ise, 1453 yılında İstanbul'u fethinin ardından İstanbul merkez olmak üzere Rumeli, Anadolu, Mısır, Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Rusya Ortodokslarının yönetiminin Ortodoks-Rum Patrikliği'ne bırakılmasıydı.[27] Osmanlı yönetiminin, böylesine geniş bir coğrafyada dağınık bir şekilde meskûn Ortodoksları idari olarak tek çatı altında toplaması ve daha da önemlisi Patrikhâneye tanıdığı statü bu gelişmenin kayıt edilmesinde etkili olmuştur. Ortodoks-Rum Patrikhânesi bu imkânı özellikle de Balkanlarda rahat ve geniş bir şekilde kullanmıştır.

Hâkimiyet alanı bir hayli genişleyen Ortodoks-Rum Patrikhânesi'nin etkin olduğu saha da bir hayli çeşitlenir. Dinî diyebileceğimiz ibadetlerin organize edilmesi dışında, eğitim, yargılama ve vergi toplama salahiyetlerine de sahip olur. Böylece neredeyse günlük hayatın önemli bir kısmı bu şekilde kilisenin nüfuz sahasına girmiştir. Bu alanların kilise teşkilatı altında din adamlarına bırakılması, onların toplum üstündeki etkilerinin artmasına yol açmıştır. Nitekim daha sonraki yüzyıllarda patlak veren isyanlarda din adamları bu nüfuzlarını çok iyi kullanarak isyanın geniş halk kitlelerine yayılmasını sağlamışlardır. Bu şekilde devlet tarafından tesis edilen sistemde Ortodoks dinî kurumlarının ve Ortodoks din adamlarının işlevlerinin artması, bunların daha sonraları patlak veren azınlık isyanlarında etkin olmalarına zemin hazırlamıştır. Amerikalı tarihçi McCarthy de bu tespitle paralellik arz eden şu ifadeleri kullanıyor: "Din"in milliyetçi hedefler gerçekleştirilirken bir araç olarak kullanılmasına, Ortodoks hiyerarşi en başta ekseriyetle karşı çıkmasına rağmen, din bu yönüyle milliyetçiliğinin amaçlarına hizmet etmiştir."[28] Bu hizmet ise kiliseyle ve kilisenin mensubu din adamlarıyla doğrudan alâkalıdır.

Ortodoks kültür havzasının Osmanlı Millet Sistemi vasıtasıyla Balkanların önemli bir kısmına yayılması ve neredeyse hâkim unsur haline gelmesi, belirtilmesi gereken diğer bir kazançtır. Bölgede dağınık olarak yaşayan ve farklı dilleri veya lehçeleri konuşan Ortodoks halklar, bu ortak kültür havzasından ve kendilerine sağlanan dinî ve kültürel yapıdan istifade etmişlerdir. Bu halklar, Patrikhâne/kilise/din adamı merkezli olarak tek çatı

[26] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 17. basım, İstanbul 2002, s. 77.
[27] Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 104.
[28] Justin McCarthy, *Osmanlı'ya Veda. İmparatorluk Çökerken Osmanlı Hakları*, Mehmet Tuncel (çev.), İstanbul 2006, s. 98.

altında kendi ortamlarında kendi dinlerini ve kültürlerini yaşama imkânı bulmuşlardır.

Ortaylı da bu meyanda Rum Patriği'nin "bütün" Balkanlardaki "bütüncül" denetiminden şu şekilde bahsediyor: "Osmanlı egemenliği sayesinde İstanbul Rum Patriği'nin bütün Balkanlardaki Ortodoks Slavlar üzerinde bütüncül bir denetim kurmasının, onların ulusçuluk duygularının ve direnişlerinin güçlenmesinde etkin bir rol oynadığı gerçektir."[29] Bunun temininde Millet Sistemi'nin rolü bir hayli fazladır.

GENİŞ TİCARET HAVZASININ OLUŞMASI VE ZENGİNLEŞMELERİ

Osmanlı yönetiminde Balkanlarda meskûn gayrimüslimlerin günlük hayatlarındaki olumlu gelişmeler sadece dinî ve kültürel alanla sınırlı kalmamıştır. Ticari hayatta da olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanları fethetmek suretiyle bölgeyi tek bir yönetim altında birleştirmesi, bir ticaret havzasının başlamasına neden olmuştur. Fetih öncesinde küçük krallıklarla yönetilen ve birbirleriyle sürekli mücadele halindeki bölge halklarının iltisadi hayatları olumsuz etkileniyordu. Osmanlı, bu krallıkları ortadan kaldırarak bütün bölgeyi kendi yönetimi altında birleştirmiştir. Böylece bölge daha güvenli ticaret alanı olarak geniş Osmanlı ve Avrupa ticari coğrafyasına bağlanmıştır. Bu gelişme, Balkanlardaki ticareti daha da canlandırmıştır. Böylece bugünkü bölük pörçük bir Balkan hiç de benzemeyen İstanbul merkezli bütün ve entegre olmuş bir Balkan inşâ edilmiştir.

Bu bağlamda Hösch'ün tespitleri dikkat çekicidir: Buna göre, Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte Balkanların "bir iktisadi sistem içinde birleştirilmesi" esnaf, tüccar ve köylülerin durumlarını olumlu etkilemiştir. Buranın da diğer iktisadi bölgelere bağlanmasından esnaflar ve tüccarlar oldukça istifade etmişlerdir. Hösch'e göre, özellikle devletin ticaret ve zanaatı "aktif bir şekilde teşvik etmesi", buna engel olacak "zararlı dış rekabete engel olması" ve "iç pazarın genişletilmesi" Balkanlardaki Hıristiyan halkların kendi ticari faaliyetlerini yapmasını kolaylaştırmıştır.[30]

Osmanlı yönetiminin ve Millet Sistemi'nin sağladığı bu ortamın bir neticesi olarak Balkanlarda ticarî alanda faaliyet gösteren zengin zümreler yetişmiştir. Önce Rumlar daha sonra Sırplar, Hırvatlar ve Bulgarlar arasında ticari faaliyette bulunan aileler ortaya çıkmıştır. Bunların bir kısmı Trieste, Viyana, Napoli ve Venedik gibi Avrupa'nın önemli şehirlerinde ticaret yapmaya başlamışlardı.[31] Bu şekilde doğrudan Avrupa ile ticari fa-

[29] Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 64.
[30] Hösch, *Geschichte des Balkans*, s. 100.
[31] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 17. basım, İstanbul 2004, s. 64-69.

aliyetlere giren bu aileler Avrupa'daki gelişmelerden de kolayca etkilenebiliyorlardı.

Bu genel tespitle birlikte, deniz ticaretindeki Rum Ortodoks hâkimiyetini burada zikretmek yeterli olacaktır: Denizcilikle ve ticaretle uğraşan Rumlar, Osmanlı bayrağı altında Akdeniz ticaretini kontrolleri altında tutmaktaydılar. Osmanlı ve Rusya'nın güneyindeki ürünleri Avrupa'ya taşıyorlardı. Rumların sahip olduğu ticaret gemisi sayısı 1816 yılı itibarıyla 600'e yakındı. Bunlar aynı zamanda Odesa, Marsilya, Triest ve Londra'da ticaret kolonileri kurmuşlardır.[32]

Bu durumun Balkanlar üzerinde iki önemli etkisi olmuştur: Öncelikle ticaret yoluyla zenginleşen aileler, Avrupa ile sürekli temas halinde oldukları için buradaki siyasi ve felsefi hareketlerden etkilenmişlerdir. Bu etkileşim, daha sonra ortaya çıkacak olan milli taleplerin gündeme getirilmesinde bir işlev görmüştür. İkinci olarak ise, hem kendi çocuklarını Avrupa'da okutmuşlar hem de kendi halkları için Batılı tarzda modern mektepler açmışlardır. Bunun neticesinde Osmanlı Devleti'nden ayrılma ve bağımsız milli devlet kurma isteklerine sempatiyle bakan belli bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır.

DIŞ MÜDAHALEYE AÇIK GENİŞ ORTODOKS KÜLTÜR HAVZASININ OLUŞMASI VE BALKANLARIN RUSYA'NIN MÜDAHALESİNE HAZIR HALE GELMELERİ

Millet Sistemi'nin dinî alanda neden olduğu sonuçlardan biri de, Balkanlarda bulunan Slav ve Slav olmayan Ortodoks halkları bir millet olarak Rum Ortodoks Patrikhânesi'ne bağlamasıyla dış müdahaleye açık geniş bir alanın ortaya çıkmasıdır. Balkanlardaki oluşan bu Ortodoks kültür havza Rusya'nın Osmanlı karşıtı faaliyetlerinde işini bir hayli kolaylaştırmıştır. Slav ve Ortodoks Rusya, akrabalık ve din bağı iddiasıyla Balkanlardaki bu zemin üzerinde ilgili unsurlarla ilgilenirken, Slav olmayan Ortodokslara da dindaş olarak sahip çıkmıştır. Bölgede Osmanlı hâkimiyetine karşı bayrak açan Slav ve Ortodoks milletler, Rusya'ya ilgi göstermişler ve Rusya'yı siyaseten hâmi kabul etmişlerdir. Rusya ise, işine geldiği için bu rolünü seve seve oynamıştır.

Balkanlardaki bu Ortodoks kültür havzasına Rusya'nın müdahalesini kolaylaştıran en önemli diplomatik gelişme, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 7. ve 14. maddeleri olduğu öteden beri iddia edilse de aslında yorum çok da doğru değildir. Köse'nin altını çizdiği gibi ilgili maddelerin hem muhtevası olarak hem de daha sonrasında Rusya'nın "Osmanlı

[32] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Nizâm-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri* (1789-1856), cilt 5, 5. basım, Ankara 1988, s. 107-108.

Ortodoks Hıristiyanları korumak hakkı" olduğuna dair durum söz konusu olmamıştır. Bundan dolayı 7. ve 14. maddelere dayanılarak "Rusya'ya Ortodoksları koruma izni verilmiştir" yorumunu yapmak doğru değildir.[33] Rusya'nın Balkanlardaki Ortodokslarla bu kadar rahat ilgilenmesinin ve hareket etmesinin nedeni, öyle iddia edildiği üzere bu anlaşmanın ilgili maddeleri değil, Rusların sahada Osmanlı karşısında elde ettikleri askerî, siyasî ve psikolojik üstünlükle doğrudan ilgilidir. Rusya, bu üstünlüğünü Balkanlarda hem askerî hem de diplomaside fazlasıyla kullanmasını bilmiştir.

Osmanlı Millet Sistemi'nin bölgede oluşturduğu bu zeminden rahatça istifade eden Rusya, yeri gelmiş 1826-1829 ve 1877-1878 savaşları örneğinde olduğu gibi doğrudan savaş ilân etmiştir. Bu iki savaşın doğrudan nedeni Yunanlar, Sırplar, Karadağlılara ve Bulgarlara destek vermektir. Bunun dışında siyasi ve diplomasi yoluyla Balkanlardaki Ortodoks ve Slav unsurları istikrarlı bir şekilde doğrudan desteklemiştir. 1812 Bükreş, 1829 Edirne ve 1878 Ayastefanos antlaşmaları bu bağlamda zikredilecek önemli örneklerdir. Özellikle 1878 Berlin Kongresi sonrasında başlayan süreçte Makedonya bölgesindeki diplomatik müdahaleleri Osmanlı devlet adamlarını bir hayli zor durumda bırakmıştır.

Sonuçları itibarıyla Rusya, özellikle Balkanlardaki bu kültürel havzadan istifade ederek Ortodoks ve Slav milletlerle doğrudan ilgilenmek suretiyle bölgedeki Osmanlı yönetimine en fazla zarar veren dış neden olmuştur.

Aslında burada Rusya'nın doğrudan müdahalesi üzerinde durulsa da, diğer Avrupalı Büyük Devletlerin de bundan geri kalan yanları yoktu. Nitekim Merken de bu gerçeğe temas ederken, özelllikle de Ortodoks ve Ermeni Milletlerin Düvel-i Muazzama'nın ilgisinden diğer milletlere göre daha fazla istifade ettikleri gerçeğinin altını çiziyor.[34]

Sonuç

Tarihteki paradoksal durumlara örnek olarak seçilen ve genel hatlarıyla ele alınan Osmanlı Millet Sistemi'nin Balkanlardaki gördüğü işlev, 19. yüzyıl öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı döneme ayrılabilir. Millet Sistemi birinci dönemde, Balkanlarda meskûn gayrimüslim halkların günlük hayatlarını çeşitli alanlarda olumlu etkileyecek bir fonksiyona sahip olmuştur. Bu katkılardan ilki, Balkan halklarının kadim geleneklerinden kopmamaları ve sahip oldukları mevcut yapılarını korumaları olarak zikredilmiştir. Bu süre zarfında bunların siyasi ve milli bilinçlenmelerini geliştirmesi,

[33] Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Ankara 2006, s. 139-140.

[34] Merten, *Untereinander, nicht nebeneinander: Das Zusammenleben religiöser und kultureller Gruppen im Osmanischen Reich des 19. Jahrhunderts*, s. 48.

ikinci katkıdır. Üçüncüsü, Ortodoks Kilisesi'nin ve bu kilisenin bünyesindeki din adamlarının otoritesinin geniş bir bölgeye yayılması olarak tespit edilmiştir. Gelişen ticari faaliyetleriyle sosyal hayatlarının çeşitlenmesi ve dışarıya açık zengin ailelerin ortaya çıkması ve Avrupa'nın belli merkezleriyle irtibatlarını kolayca sağlamaları, dördüncü katkı olarak belirtilmiştir. Sonuncu olarak ise, dış müdahaleye ve provokasyona açık geniş bir Ortodoks kültür havzasının oluşması tespiti yapılmıştır.

19. yüzyılla birlikte başlayan ikinci dönemde, bölgede yaşayan halkların Osmanlı yönetimine karşı önce isyan etmeleri ve ardından ayrılmaları sürecini ihtiva ediyor. Balkanlarda başlayan milliyetçi ayrışmaya engel olabilmek için yapılan askerî müdahalelerin yanısıra aynı sıralarda yoğun bir modernleşme sürecine de girilmiştir. Osmanlı vatandaşları arasındaki eşitliği sağlamak ve bunları yönetime katılmasını temin edebilmek amacıyla yapılan faaliyetlerin önemli kilometre taşlarından olan 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı, beklenilen sonucu vermemiştir. Aksine Balkanlardaki gayrimüslim halkların milliyetçi taleplerini sona erdirmemiş ve sorunlar katlanarak artmıştır. Bu anlamda Osmanlı Modernleşmesi, ilginç bir şekilde kadîm Osmanlı Millet Sistemi'ni tamamlayacak bir işlev görmüştür.

Millet Sistemi'nin Balkanlardaki halkların milletleşme süreçlerine sağladığı katkıların kendisini talep olarak göstermeye başlamasıyla alâkalı süreci, 1683 yılındaki başarısız Viyana Kuşatması'yla başlayan gelişmelerin bir devamı olarak görülebilir. 1683 sonrasında üst üste alınan mağlubiyetlerin bir sonucu olarak içe kapanan ve Avrupa karşısında savunma durumuna geçen Osmanlı Devleti'nin bu durumu, önce Avusturya ve Rusya gibi önemli komşu devletlerin iştahlarını kabartarak karşı saldırıya geçmelerine neden olmuştur. Her iki devlet de, neredeyse Osmanlı topraklarının tabii vârisi gibi hareket etmişlerdir. En batıdan Avusturya; kuzeyden, duruma göre kuzeybatı ve kuzeydoğudan Rusya Osmanlı mirasına sahip olabilmek amacıyla saldırıya geçerek önemli sonuçlar kazanımlar elde etmişlerdir. Bu iki devletin menfaatleri Balkanlarda çakışınca, bölgedeki topraklara doğrudan sahip olmak yerine belli bir yoğunluğa sahip Hıristiyan halkların bağımsızlıklarını kazanmalarını desteklemişlerdir. Tabii ki Rus-Avusturya menfaatlerinin müsaade ettiği sürece bu siyaseti yürütmeye gayret etmişlerdir. Balkanlardaki unsurların Osmanlı'dan kopmasında bu iki devletin bu siyasetleri fazlasıyla rol oynamıştır.

Millet Sistemi'nin teşkil ettiği dinî, kültürel ve iltisadi imkânlarla milletleşme yolunda önemli aşama kat eden Balkan halklarının bu isteklerinin gerçekleşmesi için başlangıçta Avusturya ve Rusya; daha sonra ise Avrupalı diğer devletler diplomatik ve askerî olarak bir hayli gayret etmişlerdir.

Bu arada 1789 Fransız İhtilâli ile başlayan modern fikir akımları ve Avrupa'da ardı ardına patlak veren 1789, 1828, 1838 ve 1848 ihtilâlleri de bu halkların Osmanlı yönetimi karşısındaki milli bağımsızlık taleplerini tetikleyen diğer dış faktörler arasında yer alıyor. Başlayan milliyetçi çözülmenin geri dönüşü olmayacaktır. Artık Balkan Hıristiyan halklarından kimin, ne zaman Osmanlı yönetiminden kopacağı sadece zaman ve konjonktür meselesiydi. Bahsedilen zaman ve konjonktür ise, Osmanlı'dan daha ziyade Avrupa Büyük devletlerinin kendi aralarındaki rekabetle ve dengeyle alâkalıydı.

Yukarıda anlatılanlardan da görüldüğü üzere Balkanlar, Osmanlı yönetimi ve Millet Sistemi sayesinde 400-450 yıl süren bir barışa kavuşmuştu. Bu barış ve istikrar, bölgedeki Hıristiyan halkların dinî ve milli bilinçlerinin modern anlamda oluşmasına ciddi biçimde katkıda bulunmuştur. Balkan milletlerindeki bu dinî ve milli şuurlanma, Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecinde Osmanlı hâkimiyetine karşı bağımsızlık mücadelesini başlatmalarında etkili olmuştur. Neticesinde bağımsızlıklarını kazanan Balkan devletleri, elde ettikleri bu başarıyla yetinmeyerek Ortaçağda var olduğunu iddia ettikleri büyük devletlerini yeniden inşa etme hayalini gerçekleştirmek gayretine de girişince bölgedeki eski huzur ve istikrar bir daha gelmeyecek şekilde kaybolmuştur. Bu şekilde Pandora'nın Kutusu bir kez açılmıştır. Nitekim Balkan devletleri arasında başlayan bu ayrışma ve çatışmalar belli aralıklarla tekrar ederek günümüze kadar süre gelmiştir.

Balkanlarda başlayan ve modern zamanlara kadar devam edegelen bu parçalanmaya ve ayrışmaya siyasi terminolojide "Balkanlaşma" adının verilmesi tesadüfî değildir. Kavram olarak Balkanlaşma, "bir devletin parçalara ayrılması"nı ifade ediyor. Kavramın kökeni ise, Avrupalı Büyük Devletlerin de destekleriyle bu coğrafyanın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına kadar geri gidiyor.[35] Avrupalıların türettiği Balkanlaşma kavramı, Osmanlı Millet Sistemi'nin paradoksal fonksiyonunu bir kez daha gündeme getiriyor.

Millet Sistemi, birinci dönem itibarıyla Balkanlarda Osmanlı Barışı'na ve uzun süre devam eden bir istikrara neden olurken; ardından başlayan ikinci dönemde ise bu kez tam tersine Balkanlaşmaya da zemin hazırlamıştır. İkinci dönemden itibaren günümüze kadar gelen süreçte ise, Balkanlarda belli aralıklarla yaşanan bütün bu ayrışmalar; buna paralel olarak cereyan eden etnik ve kültürel temizlikler Osmanlı Millet Sistemi'nin paradoksal sonuçlarıyla bir şekilde ilgilidir.

[35] http://de.wikipedia.org/wiki/Balkanisierung, 27 Kasım 2012.

KAYNAKÇA

Alkan, Necmettin: *Die deutsce Weltpolitik und die Konkurrenz der Maechte um das osmanische Erbe. Die deutsch-osmanischen Beziehungen in der deutschen Presse 1890-1909*, Münster 2003.

Altıntaş, Yusuf: "Türk-Osmanlı Coğrafyasında Musevî Varlığı", Mustafa Armağan (yay.), *Osmanlı'da Hoşgörü*, İstanbul 2000, ss. 28-34.

Armağan, Mustafa (yay.): *Osmanlı'da Hoşgörü*, İstanbul 2000.

Berkes, Niyazi: *Patrikhane ve Ekümeniklik*, İstanbul 2002.

Bozkurt, Gülnihâl: *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 2. basım, Ankara 1996.

Braude, Benjamin: "Millet Sisteminin İlginç Tarihi", *Osmanlı*, 4. Cilt, Ankara 1999, ss. 245-254.

Duden Etymologie: Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache, 7. basım, Mannheim 1989.

Ercan, Yavuz: *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler. Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara 2001.

Eryılmaz, Bilal: *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990.

Hösche, Edgar: *Geschichte des Balkans*, Münih 2004.

Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi, Nizâm-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, cilt 5, 5. basım, Ankara 1988.

Karpat, Kemal H.: *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Recep Boztemur (çev.), Ankara 2004.

Kenanoğlu, M. Macit: *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004.

Küçük, Cevdet: "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı*, 4. cilt, Ankara 1999, ss. 208-216.

Majer, Hans Georg: "Gesellschaftliche und religiöse Auswirkungen der Osmanenzeit in Südosteuropa", *Südosteuropa-Jahrbuch*, cilt 28, Münih 1997, ss. 117-131.

Mc Carthy, Justin: *Osmanlı'ya Veda. İmparatorluk Çökerken Osmanlı Hakları*, Mehmet Tuncel (çev.), İstanbul 2006.

Merten, Kai: *Untereinander, nicht nebeneinander: Das Zusammenleben religiöser und kultureller Gruppen im Osmanischen Reich des 19. Jahrhunderts*, Münster 2014.

Ortaylı, İlber: *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 17. basım, İstanbul 2002.

—, "Millet. Osmanlılarda Millet Sistemi", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 30, İstanbul 2005, ss. 66-70.

Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Ankara 2006.

Vorwärts, "Das christliche Europa", 25 Mayıs 1897; Sayı 121.

http://de.wikipedia.org/wiki/Balkanisierung; 4 Kasım 2019.

http://www.felsefe.gen.tr/felsefe_sozlugu_p_harfi.asp; 4 Kasım 2019.

Resim, 1912 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı kurulan Balkan Birliği'ni simgelemektedir. Resimde Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın temsilcileri, arka planda ise Ayasofya yer almaktadır.

Millet ve Milliyetçilik

Rus Panslavizminin Balkan İmtihanı

Hayri Çapraz*

Giriş

Rusya'da Panslavizm konusunu ele alan bu çalışma, 1830'lardan 1890'lı yıllara kadar olan tarihi süreci kapsamaktadır. Bu süreçte Slavcılık düşüncesinin felsefi olarak ortaya çıkıp, düşünce ve siyaset alanında ilerleyişi incelendi. Çalışmada, tarih, dil, idare ve ekonomik olmak üzere hangi temelde olursa olsun siyasi veya kültürel bir birlik olarak Slavları bir çatı altında toplama niyeti, Panslavizm olarak nitelendi. Bu bağlamda, Panslavizm ideolojisini Avrupa (Roma-Germen) karşısında Rusya'nın ya da Slav dünyasının kimlik varlığı olarak ortaya koyan ilk grup Slavcılar, yani İ. V. Kireyevskiy, A. S. Homyakov (1856 öncesi) gibi düşünürler, bu çalışmada Panslavist temelde değerlendirilmediler. Ancak Rus aydınlarının 1840-1890 arasında Batı ve Güney Slavlarına yönelik politik ve kültürel söylemlerinin temelinin görülmesi açısından, bu ilk grup düşünüre çalışmanın başında yer verildi.

Panslavizm düşüncesi Orta Avrupa Slav[1] aydınları (Polonyalı, Sloven, Çek, Slovak, Moravane, Güney Slav aydınları (Sırp, Hırvat, Boşnak, Ma-

* Prof. Dr. Hayri Çapraz, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

[1] Çalışmada Batı Slavlardan daha çok Orta Avrupa, Güney Slavlardan ise Balkanlar kastedilmektedir.

kedon, Sloven, Karadağ ve Bulgar) ve Rusya'daki Slav aydınlarının her biri tarafından farklı yorumlandı. Bu farklılık sadece liberal ve muhafazakâr aydın grubu temelinde değildi. Muhafazakâr denilebilecek grubun kendi içinde dahi Slav birliğinin veya Panslavizmin nasıl gerçekleştirileceğine dair belirgin farklılıklar vardı. 19. yüzyılın başından itibaren Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün tehlikeye girmesi ve Slav aydınlarının düşüncelerini ortaya koymasıyla, kendi aralarındaki fikir ayrılıkları net olarak görüldü. Özellikle 1867 Moskova Slav Kongresi'nde ve 1878 Berlin Antlaşması sonrasında Balkanlarda yaşanan siyasal gelişmelere getirilen yorumlarda, Panslavizm (Slav siyasi birliği) düşüncesinin uygulanmasının zor olduğu anlaşıldı. İşte bu çalışmada, daha çok muhafazakâr kanatta yer alan Rus Panslavistlerin düşüncesi üzerinden Slav birliğini gerçekleştirmek için yapılan öneriler ve bunlara verilen tepki incelendi.

Rus Panslavistleri, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Orta Avrupa'da ve Balkanlarda Germen devletleri ile karşı karşı kaldıkları çatışmayı kültürel temelli mücadele olarak değerlendirdiler. Güney ve Batı Slav halklarının tehdit altında olduğunu ve onların kurtarılması gerektiğini savundular. Ayrıca, bu hedefe giderken, İstanbul'u Rusya'nın alması gerektiğini de meşrulaştırma gayreti içinde bulundular. Bu çalışmada bu konular Mihail Petroviç Pogodin (1800-1875), İvan Sergeyeviç Aksakov (1823-1886), Vladimir İvanoviç Lamanskiy (1833-194), Nikolay Yakovleviç Danilevskiy (1822-1885), Konstantin Nikolayeviç Leontyev (1831-1891) gibi başlıca Slavcı düşünürler üzerinden inceledi. Ayrıca düşünürlerin fikirleri ile eş zamanlı olarak Rusya dışındaki Slav dünyasındaki siyasal gelişmelere de yer verilerek, düşüncelerinin karşılık bulup bulamayacağına yönelik yorumlar da ortaya konuldu. Böylece meseleye Rus Panslavistlerin Roma-Germen kültür dünyasına karşılık, Grek-Slav Ortodoks kültür dünyasının mücadelesi olarak analiz edildi.

PANSLAVİST DÜŞÜNCENİN TEMELLENMESİ

Rusya'da 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde Rus tarihi ve gelişim yönünün nasıl olması gerektiğine yönelik tartışmalar başladı. Tartışmaların çıkışında Rus filozof Petro Yakovleviç Çaadayev'in (1794-1856) Rusya'nın tarihteki yerine yönelik 1836'da yayımladığı *Felsefi Mektuplar* adlı çalışma etkili oldu. Çaadayev, *Avrupa hayatı karşısında kendi yetersizliklerini ortaya koydu. Katolik dünyayı idealleştirerek, Rusya'nın tarihteki eksikliklerine vurgu yaptı.*[2] Rus aydınları onun eleştirdiği noktadan hareketle Rusya'nın tarihî rolünün ne olduğu konusunda başlıca iki düşünce grubuna ayrıldılar:

[2] A. S. Homyakov, *O Starom i Novom, Stati i Oçerki*, Opod obşey redaktsiyey: G. M. Fridlender, İzdatelstvo: Sovremennik, Moskva 1988, s. 16.

Bunlar "Slavcılar" (Slavyonofil) ve onların karşısında olan "Batıcılar"dı (Zapadniki).[3]

Çaadayev'in Rus tarihi ve kültürünün Avrupa karşısında zayıf kaldığı yönündeki eleştirisine, İ. V. Kireyevskiy (1806-1856) ve A. S. Homyakov (1804-1806) Avrupa'yı eleştirip, Rusya'nın kendine has bir gelişim sürecinde olduğu cevabını verdi. Kendi kültür dünyalarını Grek-Slav olarak niteleyerek, Roma-Germen grubundan ayırdılar. Daha sonra onlara, K. S. Aksakov, İ. S. Aksakov, R. F. Samarin eklendi. Böylece Rusya'da Slav kimliğini felsefi anlamda savunmaya başlayan bir grup ortaya çıktı. Avrupa'nın akılcılık temelli gelişimine karşılık, Grek-Ortodoks mezhebi temelli bir ilerlemenin tercih edilmesi gerektiğini ileri sürdüler.[4] Ortodoks Rus kültürü temelinde Rusya'nın, Batı'dan farklı tarihî misyonu olduğunu savundular.[5]

İlk Slavcılar grubunda yer alan İvan Sergeyeviç Aksakov, Slavcılığın henüz Panslavizm aşamasında olmadığını 18 Mart 1849'da imparatorluk üçüncü dairesi tarafından sorguya alındığında ifade etti. Aksakov, Slavcılık düşüncesinin nasıl bir içeriğe sahip olduğu kendisine sorulduğunda şöyle açıkladı: Avusturya'nın Slav devletine dönüşmesi şeklinde bir anlayışa ve kendilerine atfedildiği gibi bir Panslavizm düşüncesine sahip olmadığını belirtti. Ona göre, Panslavizmin gerçekleşmesi için öncelikle tüm Slavların aynı inanca sahip olması gerekiyordu. Polonya ve Çekya aynı inanca mensup değillerdi. Panslavizm için, Slav halkının her bir unsuru eriyerek ve kaynaşarak daha sağlam bir bütünü oluşturacak şekilde Rus unusuruna dönüşmeliydi. Ancak, Slav boylarının büyük kısmı Rus ruhuna aykırı olan Avrupa liberalizminin etkisi altındaydı.[6] Aksakov'un sorgudaki ifadelerinden anlaşılan, Panslavist olmaması, koşullardan kaynaklanan bir durumdu. Uygun siyasi ortam oluştuğunda bu düşüncenin Rusçu temelde gerçekleştirilmesini istiyordu. Bu nedenle İvan Aksakov aslında uygun koşullar oluştuğunda bir Panslavizm düşüncesini destekleyecek düşünceye sahipti. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında Panslavistlerin faaliyetlerinin içinde bulunan ve onlarla yan yana olan bir aydın oldu.

---

[3] Homyakov, *O Starom i Novom*, s. 16.

[4] P. V. Kireyevskiy, "Pismo k M. P. Pogodinu (1845)", *V poiskah Svoego Puti: Rossiya Mejdu Yevropoy i Aziyey*, Çast 1, izdanie: Nauka, Moskva 1994, s. 48. Kurat A. N., Panslavizm", *AÜ DTCF Dergisi*, XI. Cilt, 2-4 sayılarında Ayrıbasım, TTK Ankara 1953, s. 252; *Tarih Felsefesi*, Pod redaksiyey A. S. Panarina, Moskva 1999, s. 277.

[5] *Polnoye Sobraniye Soçineniy Alekseya Stepanoviça Homyakova*, Tom Pervıy, İzdaniye Tretye. Dopolnennoe. Universitetskaya Tipografiya, Moskva 1900, s. 173, 174; A. S. Homyakov, *O Starom i Novom*, s. 53.

[6] M. İ. Suhomlinov, *İzsledovaniye i Stati Po Russkoy Literature i Prosveşeniyu*, Tom Vtoroy, S. Peterburg, İzdaniye A. S. Suvorina, 1889, s. 510.

19. yüzyılın ilk yarısında Slavcı grup, Rusya'nın Avrupa ile mücadelesini *Doğu*'nun Batı'ya; Roma-Germen'in Grek-Slavlığa karşıtlığı olarak ortaya koydu. İki dünya arasındaki temel farklılığın inançta, yani Ortodoks ve Katoliklik ayrılığında olduğunu belirttiler. Protestanlığı, Katolikliğin mantık hatası olarak niteleyip dikkate almadılar.[7] Bu kültür çatışması içinde Rus halkını kendine has kabul edip, onun geçmişini de bu temelde açıkladılar. Ayrıca geleceğinin de, gene aynı temelde kendine özgü inşa edilmesi gerektiğini ileri sürdüler. Rus ulusallığının Ortodoksluk ve cemiyet ruhu olmadan düşünülemeyeceğini savundular.[8] Böylece ilk Slavcılar, Panslavizm ideolojisine temel teşkil edecek değerleri ortaya koydular. Nitekim bu temel üzerinden, 19. yüzyılın ikinci yarısında Rus Panslavistler, Balkanlardaki Avrupa temelli siyasal hareketleri, Grek-Slav ve Ortodoks anlayışına aykırı diyerek eleştirdiler.

19. yüzyılın ilk yarısında Rus hükümetinin dış politikada, açıktan Slavcıların düşüncesiyle hareket ettiğini ve felsefeyi tamamen siyasete taşıdığını (yani Panslavizm olduğunu) söylemek güçtür. Çünkü Rusya, 1815'ten 19. yüzyılın ortalarına kadar, Avrupa'da ulusları ve bireyleri siyasal-toplumsal anlamda değişime teşvik eden özgürlükçü ve devrimci düşüncelere karşıydı. Nitekim Avrupa'da liberal temelde kurulmaya çalışılan uluslar sistemine karşı geleneksel monarşi kaynaklarıyla (hanedan, din, soylular ve asker) mücadele etti. Hattâ Avrupa'da gelişen yeni düşünceye karşı Rus yönetimi Ortodoksluk, Monarşi ve Milliyet (Pravaslavie, Samoderjavie-Narodnost) şeklinde üçlü politikayı benimsedi. Rus tarihi ve hayatının temelini oluşturacak bu üçlü politika, Halk Eğitim Bakanı Sergey S. Uvarov tarafından 1832'de açıklandı.[9] Dönemin tanınmış tarihçi ve aydını Mihail Petroviç Pogodin (1800-1875) ve filozof Stepan Petroviç Şavırev de yeni politikayı destekledi.[10] Ancak yeni ilkeler öncelikli olarak iç politikaya yönelikti. Dolayısıyla Rus yönetimi, dış politikasının ideolojisi olarak Panslavizm-Ortodoksluk temelli bir yaklaşımı Balkanlar ve Doğu Avrupa'da öne çıkarmadı. Nitekim Avusturya-Macaristan'daki Slavcılık hareketi, demokratik ve devrimci bir eylem olarak değerlendirildi.[11] Dolayısıyla Avusturya'ya karşı ideolojik temelli açıktan bir yıpratma politikasına

[7] A.N. Pınin, *Panslavizm. V proşlom i Nastoyaşem (1878), S Predisloviem İ Primeçaniyami V.V. Vodovozova*, Knigoizdatelstvo "Kolos" 1913, s. 107, 108.

[8] P. N. Milyukov, "Razlojenie Slavyanofilstva", *Voprosı Filosofii i Psihologii*, Pod Redaktsiey Professora N. Ya Grota, God IV, Kniga 18(3), Mayıs 1893, İzdaniye A. A. Abrikosova, Moskva 1893, s. 46, 49.

[9] S. Uvarov, *Gosudarstvennıe Osnovı*, İnstitut Russkoy Tsivilizatsii, Moskva 2014, s. 23, 24.

[10] Gavrilov, "Stepan Petroviç Şevırev O Russkom Vozzrenii", *K 210-Letiyu S.P. Şevıryova, Hristianskoye Çtenie*, No: 1, 2016, s. 245.

[11] Kurat, agm., s. 254.

girmedi. Monarşilerin mücadelesi olarak Balkanlarda ve Orta Avrupa'da, geleneksel anlayıştaki siyasetini korudu.

Rusya, Osmanlı Devleti sınırlarındaki Slavlara karşı, düşünürleri tarafından adı tamamen Panslavizm veya Ortodoksçuluk olarak koyulmamış olsa da, özellikle dinî temelli bir siyaseti uzun yıllardır izlemekteydi. Ancak etnik veya dinî temelli bu siyaset daha çok monarşinin konumunu ve itibarını güçlendiren bir araç olarak öne çıktı. Çünkü Slav olan Polonya'nın bağımsızlık için ayaklanmasını (1831) acı bir şekilde bastırdı ve monarşiye bağladı. Rusya'nın 18. ve 19. yüzyıldaki Türk-Rus savaşlarında üstün konuma geçmesi ve Avrupa ulusal hareketliliklerini bastırmada askerî kuvvetiyle öne çıkması, onun en güçlü Slav devleti olarak ideolojik merkez olmasını da sağladı.[12] Böylece Rusya, akraba-dindaş Balkan devletlerinin özerklik veya bağımsızlık kazanmak için müracaat edebilecekleri bir ülke haline geldi.[13] İşte bu noktada Rus Panslavistleri Güney ve Batı Slavlarına yönelik, Rus hükümetinin yardım elinin uzanması gerektiğini felsefi temellerle ortaya koydular. Ancak, Balkan ve Orta Avrupa (Güney ve Batı) Slavları, Rusya'nın yardımının politik-kültürel hedefini Rus Panslavistleri ile aynı şekilde değerlendirmediler.

GÜNEY VE BATI SLAVLARINDA PANSLAVİST DÜŞÜNCE

19. yüzyılın başında Batı Slav dünyasının, dil, tarih ve eski eserler üzerinden ortak bir noktada buluşabilecekleri ve birleşebilecekleri fikri ortaya atıldı. Slovak aydın Jan Kollar, Çek tarihçi, politikacı Frantişek Palatsikiy (1798-1876), Çek-Slovak edebiyatçı Pavel Jozef Şafarik (1795-1861) ve diğer Slavcı düşünürler Slavların ulusal yakınlıklarını, dil akrabalıklarını öne çıkardılar.[14] Aslında Slav unsurlarının birlik ve beraberlik içinde hareket etmeleri gerektiği konusu daha önceki dönemlerde de bazı düşünürler tarafından ele alınmış bir konuydu. Ancak 19. yüzyıl Avrupa'da uluslar çağı ve liberal düşüncelerin politikada zaman zaman karşılık bulduğu bir dönem olduğu için, Slavların birleşebileceği düşüncesi geniş bir aydın kitlesinde kendisine taraftar buldu. Nitekim Slavların birlik olması gerektiğine yönelik bir terim olarak Panslavizm de ilk kez 1826'da Slovak yazarlardan J. Herkel tarafından kullanıldı.[15] Böylece Panslavizm kelimesi literatüre Orta Avrupa (Batı) Slavlarından bir aydın tarafından kazandırıldı.

[12] A. Pınin "İz İstorii Panslavizma", *Vestnik Yevropı*, God 28, 1893, Tom 5, Kniga 9, Sentabr, S. Peterburg 1893, s. 270.

[13] V. S. Kiselev, "Panslavizm i Konstruirovaniye Natsionalnoy İdentiçnosti V Russkoy i Polskoy Slovesnosti XIX v.", *Rusii* No: 3 (41), 2015, s. 110.

[14] B. Prokudin, "V. İ. Lamansikiy o Yedinstve Slavyan", *Vesnik Rossiyskoy Natsii*, 2016, No: 3, s. 71.

[15] Kurat, agm., s. 242.

Batı Slavlarının Slav birliği fikri daha çok Avusturya monarşisi içinde bir faaliyetti. Ulusal hak arayışlarına karşı her türlü baskıyı yapan ve geleneksel değerler üzerinde monarşisini koruyan Rusya'nın, Avusturya merkezli gelişen Slav birliği faaliyetlerine katılması zordu. Nitekim 1848'de Prag'da yapılan Slav Kongresi'ne katılan 340 temsilcinin 237'si Slovak ve Çeklerden gelirken, Rusya'dan sadece ünlü anarşist M. A. Bakunin ve papaz Miloradov vardı.[16]

1848 Prag Slav kongresi, tanınmış Hırvat tarihçi, gazeteci, edip ve politikacı olan İvan Kukuleviç-Saktsinskiy (1816-1889), Çek Tarihçi, politikacı Frantişek Palatsikiy (1798-1876), Slovak edebiyatçı, dilci Ludvig Velislav Ştur (1815-1856) ve Çek-Slovak edebiyatçı Pavel Jozef Şafarik (1795-1861) ve diğer Slavcı kişiler tarafından hazırlandı.[17] Kongre, Rus Slavistlerin istediği şekilde fikirlerin ortaya atıldığı bir yer olmadı. Çünkü kongrenin düzenlenmesinde öne çıkan isimler Rusya himayesinde bir Slavcılık anlayışına sahip değillerdi. Kongrede Slavların, Alman ve Macarlarla aynı haklara sahip olması gerektiği müzakere edildi. Slav halklarının kültürel yakınlıklarına değinildi. Ancak siyasi birlik konusuna temas edilmedi. Bu dönmede monarşist, özgürlükçü hareketlerin karşıtı olarak görülen Rusya İmparatorluğu'na bağlanmak gibi düşüncelere yer verilmedi.[18] Hattâ Polonyalı muhacirler kongreden Rus imparatoru aleyhtarı bir tavır alınması için talepte bulundular. Çünkü onlar Rus imparatorunu bütün Slavların düşmanı kabul ediyorlardı.[19]

Kongrenin hazırlanmasında ve akışında etkili olan isimlerden Frantişek Palatskiy, Rus monarşisinin Rusluk temelinde bir evrenselliği hedeflediğinden, kendileri ve Avrupa için tehlikeli olduğunu belirtti. Avusturya İmparatorluğu'nun küçük cumhuriyetlere ayrılmasının, evrensel temelle hareket eden Rus monarşisine hizmet edeceği kanaatindeydi. Eğer Avusturya yıkılacaksa, Slav, Alman, Macar, Rumen ve Grek halklarının birlik içinde Rusya'ya karşı koyacak bir birlik oluşturmalarını önerdi. Palatskiy, ulusal hareketlilikler sonucu Çeklerin Almanlarla birleşmesi yerine, Avusturya monarşisinin korunarak, onun bünyesinde ulusal haklarının güçlendirilip, korunmasını savundu.[20]

Kongrede ortaya atılan düşünceler, bağımsız bir Slav birliği kurulması yönünde değildi. Ayrıca, Slav unsurlarının kendi aralarındaki sorunlarda,

---

[16] Kurat, agm., s. 248. Hans Kohn, Kongreye katılımcı sayısını 341 olarak vermektedir. Kohn H., *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, çev. Agâh Oktay Güner, 3. basım, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1991, s. 84.

[17] Kohn, *age.*, s. 83

[18] Kurat, agm., s. 249.

[19] Kohn, *age.*, s. 85.

[20] Kohn, *age.*, s. 79, 80, 82.

birliğin kurulmasını engelleyecek nitelikteydi. Polonyalılar, Macarları kendilerine dost olarak kabul ederken. Güney Slavları ise Macarları kendilerine düşman olarak görmekteydiler. Çek, Slovak, Slovenler Avusturya sınırının ötesi ile ilgilenmek istememekteydiler. Sırplar ve Hırvatlar ise Osmanlı Devleti içindeki soydaşlarıyla ilgilenmekteydiler.[21] Kongrede Slavların Almanlar ve Macarlarla aynı haklara sahip olmaları gerektiği görüş birliğine vardılar.[22] Sonuç itibarıyla kongre, siyasal ve ulusal birliğin liderinin Rusya olabileceğine yönelik bir öngörüde bulunmadı, ancak Slavların kendi aralarındaki görüş ayrılıklarını görmelerine katkı sağladı.

Kongre'de Rus Panslavistlerinin istediği şekilde bir karar çıkmadı. Ancak Slav dünyasında Rusya'nın önemli bir yerde olduğu biliniyordu. Bu nedenle Slav dünyasında birisi önderlik yapacaksa bunun Rusya olabileceğine yönelik ara ara çıkışlar oldu. Prag Kongresi'nden iki yıl sonra 1851'de Slovak yazar Ludvig Ştur, Rusya'nın Slavlar adına Grek-Slav kültür dünyasını savunabilecek durumda olduğunu yazdı.[23] Rusya'nın, Grek-Slav kilisesi dünyası yolundan ayrılmaması ve bu kültür dünyasına sahip Slavlarla birlikte hareket etmesi gerektiğini belirtti. Diğer Slav boylarının da Rusya ile beraber hareket etmeleri gerektiğini vurguladı. Kurulacak Slav birliğinin ortak dilinin Eski Slavca veya Rus dili olmasını önerdi.[24] Ştur'un yaklaşımı ilk Slavcıların düşüncesine uygundu. Avrupa (Roma-Germen) dünyasına karşı Rusya önderliğinde Grek-Slav dünyasının birlikteliğini savundu.

Balkan ve Orta Avrupa Panslavizminin Rusya'da Karşılığı

Avrupa'da ulusların hak arayaşı niteliğinde hareketlerin görüldüğü 1830'lu ve 1840'lı yıllarda Rusya'da da bazı aydınlar Slavcılık meselesini sadece felsefi değil, aynı zamanda politik olarak da değerlendirdiler. Rus muhafazakâr düşüncesinin iki temsilcisi F. İ. Tyutçev ve M. P. Pogodin, Slav halklarının Rusya himayesinde birleşmesi şeklinde görüşlerini ifade ettiler.[25] Pogodin Moskova Üniversitesi'nin tanınan ve önde gelen Rus tarihi profesörlerinden biriydi. 1820'li yıllardan itibaren Slavcılıkla ilgilenmeye

[21] Kohn, *age*., s. 85.

[22] M. Aydın, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt 15, Sayı 15, Yıl 2004, s. 110.

[23] L. Ştur, *Slavyanstvo i Mir Buduşego*, Perevod: V. Lamanskiy, V Universitetskoy Tipografii, Moskva 1867, s. 17.

[24] Ştur, *age*., s. 182, 188, 189.

[25] Fedorova Ye. Yu., "Slavyanskiy Vopros i Russkiy Natsionalizm v Liberalnoy Publitsistike 1860 gg.", *Vestnik RUDN, Seriya İstoriya Rossii*, 2013, No: 3, s. 56.

başladı.[26] 1830'lu yıllarda Slav tarihi üzerine çalışmalar yaptı. Panslavizme uygun olarak Slav tarihini temellendirecek bilgi birikimine sahip oldu.[27] 1838'de Rusya'nın 60 milyonluk nüfusuyla, Avrupa'daki (Osmanlı Devleti ve Avusturya İmparatorluğu'nda) 30 milyonluk aynı dili konuşan Slavların bir bütün oluşturabileceğini ifade etti. Pogodin, tarihte milletlerin sırası olduğunu ve artık sıranın Slav halklarında olduğunu savundu. Nitekim bu doğrultuda, 1839 ve 1842'de Halk Eğitim Bakanına Panslavist programını ortaya koyan görüş yazısını sundu.[28] Hükümetin Slav sorununa dâhil olmasını istedi.[29] Slav halklarının özelliklerini analiz edip, Türk hâkimiyetindeki Slavlara özel yer ayırdı. Bunlar arasında ilk sırayı Bulgarlara verdi. Bulgarları aynı soy ve aynı dinden kabul etti. Onların Türk ve Grek baskısı altında olduklarını iddia etti. Pogodin ikinci sıraya Sırpları koydu. Sırp ve Bulgarların aydın grubunun Rusya'da yetişmesi ve Rusya'ya minnettar ve sadık olmaları için, onların önceden Rus eğitim kurumlarına alınması gerektiğini belirtti.[30]

Mihail Pogodin, Avusturya Slavları ile ilgili olarak da yazılar yazdı. Yazılarında Avusturya Slavlarını birleşmeye davet etti. Bir gün Avusturya'nın yıkılacağını öngörerek hazır olunması gerektiğini belirtti.[31] Güney ve Batı Slavları Rusya'nın himayesinde birleşmeliydi. Ona göre, Slav halklarını temsiliyette Rus toplumu ve Rusça öne çıkabilecek güçteydi.[32] Pogodin'in amacı Slav halklarını sadece korumak değil, aynı zamanda Rus imparatorluk hâkimiyetine almaktı.

Pogodin'in düşünceleri 1840'larda geniş bir kitlede ve devlet dış politikasında dikkate alınmadı. O günkü (1840'lar) politik koşullar gereği, Rus hükümeti onun yazılarına sansür uyguladı.[33] Panslavist ideolojiye sahip Pogodin ve onun gibi düşünenlerin 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde açıktan desteklenmesi zordu. Çünkü Rus hükümetinin Slavcılık hareketi temelinde dış politika izlemesi 1815 Viyana Kongresi ve sonrasındaki ittifaklarla kurulan mevcut politik düzeni bozmak olurdu. Özgürlük, kardeşlik temelinde

[26] Pınin, "Panslavizm. V proşlom i Nastoyaşem (1878)", s. 86; Pınin, "İz İstorii Panslavizma", s. 270.

[27] A. Teslya, " 'Slavyanskiy Vopros' v Publistsistike M. P. Pogodina 1830-1850", *Sotsiologiçeskoe Obozrenie*, 2014, Tom 13, No: 1, s. 117-121

[28] Pınin, "Panslavizm. V proşlom i Nastoyaşem (1878)", s. 86-88.

[29] A. A. Grigoryeva, *Panslavizm: İdeologiya i Politika (40-e Godı XIX – Naçalo XX Veka)*, Irkutsk "Izdatelstvo "Asprint" 2013, s. 117.

[30] İ. V. Çurkina, "K Voprosu ob Organizatsii Vosstaniya Slavyan na Balkanah vo Vremya Kırmıskoy Voynı", *Slavyane i Rossiya: Problemi Voynı i Mira Na Balkanah. XVIII-XXI vv.*, İnstitut Slavyanovedeniya Rossiyskoy Akademii Nauk, Moskva 2017, s. 48.

[31] Kurat, agm., s. 255; Pınin, "İz İstorii Panslavizma, s. 270.

[32] Grigoryeva, *age*., s. 117; Pınin, "Panslavizm. V proslom i Nastoyaşem (1878)", s. 89.

[33] Grigoryeva, *age*., s. 118: Kurat, agm., s. 255.

Slavları birleştirme gibi bir düşünce Rus devlet yönetiminde bir politika olarak benimsenmedi.[34] Eğer Slav halkları Rus devleti hâkimiyetine gireceklerse, bu bağlılık monarşiye tabiyet bağı içinde gerçekleşebilirdi.

KIRIM SAVAŞI'NIN PANSLAVİST DÜŞÜNCEYE ETKİSİ

Kırım Savaşı (1853-1856) ve sonuçları Rus hükümetinin Slavcılık düşüncesine bakışını yeni bir evreye taşıdı. Panslavist düşünceye sahip olanlar Rusya dışında yaşayan soydaşlarını dış politikaya uygun olarak kullanabileceklerini düşündüler.[35] Panslavist söyleme temel teşkil edecek çıkışlarıyla uzun yıllar etkili olan Mihail Petroviç Pogodin 27 Mayıs 1854'te Avusturya içindeki Slavlara güvenerek Avusturya'ya karşı mücadeleye girilebileceğini yazdı. Almanların kurduğu Ren birliğini örnek göstererek bir Slav birliği kurulabileceğini belirtti. Pogodin, Slav birliğinin önderliğini 10 milyonluk Polonya'nın, 8 milyonluk Sırbistan'ın, 5 milyonluk Bulgarların yapamayacağını, 50 milyondan fazla nüfusa sahip güçlü bir devlet olan Rusya'nın yapabileceğini iddia etti. Birliğin ortak dili tüm Slav lehçeleri ile benzerlik içinde olan Rus dili olmalıydı. Slav birliğine Yunanistan, Macaristan, Moldovya, Eflâk ve Transilvanya da girmeliydi.[36] Pogodin, Rusya önderliğinde büyük bir Slav devleti öngördü.

Kırım Savaşı başladığında (1853) Rus hükümeti, Osmanlı Devleti yönetimindeki Bulgar bölgesinde, İstanbul yönetimine karşı olan ayrılıkçı düşünceyi harekete geçirdi. Bulgar devrimci, isyancı G. S. Rakovskiy ile işbirliğine başladı. Rakovskiy, Bulgarların özerk olması için 1853'te İstanbul'da gizli bir cemiyet kurdu. Tırnova ve Gabrovo merkezli Bulgarları ayaklandırma planları yaptı. Onun planına göre, bu isyan bölgelerinde Rus orduları ile isyancılar birleşecekti. Rakovskiy'in adamlarından İ. Gatsov, 1853'te Sırbistan'a gelerek burada Rusya konsolosu N. A. Muhin ve diplomat F. P. Fonton ile daha sonra Bükreş'e geçerek Rus orduları komutanı Paskeviç ile görüştü. Ancak 1854 Haziranı'nda Rusya tarafı, Osmanlı Devleti ve müttefikleri karşısında yenilince Bulgar ve Rus kuvvetlerinin birleşme planları gerçekleşmedi.[37]

Kırım Savaşı sırasında Rusya'nın Sırbistan ile ilişkileri tam istenilen şekilde gelişmedi. Rus yönetimi yarı bağımsız konumda bulunan Sırpları da savaşa çekmeye çalıştı. Ancak Sırpların başında bulunan yönetim Rusya'ya destek verme konusunda çok istekli olmadı. Birincisi fiilen bağımsız

[34] Pınin, "İz İstorii Panslavizma", s. 287; Pınin, "Panslavizm. V proşlom i Nastoyaşem (1878)", s. 92.
[35] Grigoryeva, *age.*, s. 124; Çurkina, agm., s. 59.
[36] *Soçineniya Mihaila Petroviça Pogodina*, Tom 4, Tipografii V. M. Friş, Moskva, 1874, s. 119, 120.
[37] Çurkina, agm., s. 53, 54, 58.

denilebilecek haklara sahipti; ikincisi Rusya'ya bakış tüm Sırplarda aynı değildi. Bir kısım Sırp politikacı Fransa tarafına meyletmişti. Fransa taraftarı Sırbistan Başbakanı İ. Garaşanin'in 1853 Şubatı'nda Rusya baskısı ile istifa ettirilmesinden sonra Rusya ile Sırbistan arasındaki ilişkiler bozulmuştu.[38] Bunların yanında, Sırbistan içinde Paris gibi belli başlı üniversitelerde eğitim almış gençler vardı ve bunlar da özgürlükçü taleplerde bulunuyorlardı.[39] Tüm bu nedenlerden dolayı savaşın başında Rus yönetimi ile Sırbistan idaresi arasında tam bir işbirliği oluşmadı.

Rusya, 1853-1856 Kırım Savaşı'nda yenildi. Ancak Panslavizm düşüncesine sahip Rus aydınları Panslavist söylemlerinden geri adım atmadılar. Bunda yeni iktidarın özgürce ve Balkanlara yönelik politika geliştirmesinin rolü büyüktü. 1855'te Rusya'da imparatorluğun başına bir önceki döneme göre daha özgürlükçü ve basın yayın alanında denetimi azaltan II. Aleksandr geçti. Yeni yönetim, Panslavistlerin düşüncelerinin daha açık ifade etmelerine imkân sağladı. Aslında Kırım Savaşı sonrası Rusya'nın Balkanlardaki nüfuzunu koruyabilmesi veya canlı tutabilmesi için Panslavist grupların eylemlerine destek vermesi gerekmekteydi. Böylece Paris Antlaşması (1856) gereğince Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanlarında sınırlandırılan Rusya, faaliyetlerini, çağa uygun meşru sayılabilecek etnik temelli ulus hakkı söylemiyle koruyabilecekti.

19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Balkanlardaki nüfuzunu korumasında ve hattâ sivil yollardan etkin olabilmesinde, bölgenin kendi içinden gelen taleplerin rolü de etkili oldu. Rus okullarında okumuş ve Rusya adına Plovdiv'de (Bulgar bölgesi) konsolosluk yapmış Bulgar kökenli Nayden Gerov, 23 Mart 1856'da Bulgarlar için ücretsiz dinî kitapların verilmesi ve bunların konsolosluk aracılığı ile dağıtılmasını istedi. Gerov bu talebini, bir görüş yazısı olarak Rusya Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi Başkanı Yegor Petroviç Kovelevskiy'e sundu. Gerov 11 Nisan 1856'daki başka bir görüş yazısında ise, Balkanlarda bulunan gizli Rus görevlilerinin sayısının artırılmasını ve Bulgar öğrencilerin Viyana, Paris yerine Petersburg'a gitmeleri için eğilimin oluşturulmasını tavsiye etti.[40] Gerov'un tavsiyeleri Rus Panslavistleri için uygundu. Çünkü Avrupa'nın başkentlerinde eğitim alanlar geleneksel yönetimlere karşı, halk iktidarını öne çıkarmaya başlayan sistemlere eğilim göstermekteydiler ve mevcut iktidarlara daha liberal olmaları için baskı yapmaktaydılar. Nitekim Sırbistan'da bunun ör-

[38] Çurkina, agm., s. 58.

[39] K. Nikiforov, *"Naçernatinie" İlii Garanşanina i Vneşnyaya Politika Serbiii v 1842-1853*, Moskva "İNDRİK" 2015, s. 131.

[40] S.A. Nikitin, *Slavyanskie Komitetı v Rossii v 1858-1876 Godah*, Otvetstvennıy Redaktör Prof. İ. A. Fedosov, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta 1960, s. 13, 19, 20.

nekleri görüldü.[41] Gerov yazısının devamında, eğer Rusya, Slav öğrencilerin eğitimi için harcama yapmak istemez ve ilişkilerin geliştirilmesinde güçlük görürse, bu durumda, Osmanlı Devleti'nde yardıma muhtaç dindaşlarının eğitim ve maddi olarak desteklenmesi için bir cemiyet kurabileceğini önerdi. Bir diğer önerisi, Rus tabiyetine geçmek isteyen Bulgarlara Rus konsolosluklarındaki işlemlerin kolaylaştırılmasıydı. Bu sayede Rusya'nın Balkanlardaki etkisinin artacağını belirtti. Bulgarlar adına faaliyet gösteren kişilerin yerel idare karşısında çekingen kalmayacaklarını vurguladı. Gerov, Bulgar bölgesindeki konsoloslukların artırılmasıyla, hem Hıristiyanlara destek sağlanacağını hem de bölgedeki diğer ülkelerin temsilcilerinin etkisinin kırılacağını belirtti. Asya Dairesi Başkanı kendisine Gerov'dan gelen bu bilgileri Rusya Dışişleri Bakanı Aleksandr Mihayloviç Gorçakov ile paylaştı.[42] Böylece Bulgarlar konusunda istekler en üst yönetime kadar iletilmiş oldu.

Rusya'nın Balkanlarda daha etkin olmasına yönelik diğer bir görüş yazısı 21 Nisan 1856'da Odessa Bulgarları temsilcilerinden ve Rusya'da Bulgarlar hakkında propagandalar yapan N. H. Palauzov tarafından Rusya Güney Orduları Komutanı V. İ. Vasilçikov'a sunuldu. Bulgarlar ile ilgili gelen yazılar sadece sivil yapılanmalardan gelmiyordu. 12 Aralık 1856'da ise Bulgar bölgesi ile ilgili resmî görüş yazısı Edirne konsolosu Stupin'den geldi. Stupin, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği "Bulgaristan'da İşlerin Durumu" isimli yazısında Greklerin okullarda ve Grek din adamlarının kiliselerde Slav dilinin kullanılmaması için yaptığı baskıya değindi. Bunun yanında Avusturya ve İngiltere'nin desteğiyle Polonyalıların Bulgar okullarına sızmaya başladığını yazdı. Bu görüş yazısı Bakanlığın dikkatini çekti.[43]

1856'da Bulgar bölgesi adına sivil gruptan ve resmî makamlardan gelen görüş yazıları Rusya'yı Balkanlarda daha etkin olmaya çağıran raporlar niteliğindeydi. Rus hükümeti, bu yazıların etkisinde ya da kendi geleneksel politikasının devamı olarak, Balkanlardaki faaliyetlerini sürdürdü. 1857'de ise İstanbul'a Bulgarlar için dinî kitaplar ve ikonlar gönderdi. 1860'larda Balkanlarda konsolosluk sayısını artırmaya başladı. Nayden Gerov ve N. H. Palauzov'un önerilerine uygun olarak Plovdiv, Tırnova ve diğer bazı yerlerde konsolosluklar açtı. 1858'de "Slav Hayır Cemiyeti" (Slavyanskoe Blagotvoritelnoe Obşestvo) adıyla bir komite kurdu. Bu komitenin kuruluşu Nayden Gerov'un Kovelevskiy'e önerdiği düşüncenin uygulanmasıydı. Slav komitesinin kuruluşu için çalışmalar 1857'de başlamıştı ve 1858'de

[41] Nikiforov, *age.*, s. 131.
[42] Nikitin, *age.*. s. 20, 22, 26.
[43] Nikitin, *age.*, s. 25.

resmen süreç tamamlanmış oldu. Slav Komitesi Kuruluş belgesinde, Nayden Gerov'un belirttiği sorunların çözümü, sorumluluklar arasında yer aldı.[44] Cemiyetin amacı, Rusya Dışişleri Bakanı Gorçakov'a yazılan yazıda Rusya dışında, özellikle Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Slavlar adına para toplamak olduğu belirtildi. Cemiyetin amacı genel olarak üç maddede toplandı:

1. Güney Slavlarının kiliseleri Rusya'da toplanan paradan yardım alacaklardı.
2. Güney Slavlarının kiliseleri ve mekteplerine âyin için gereken kitap ve malzemeler gönderilecekti
3. Rusya'ya eğitim için gelen Slavlara yardım yapılacaktı.

Cemiyetin faaliyetleri, Dışişleri Bakanlığı'nın Doğu Masası bölümünün sorumluluğuna verildi. Cemiyetin başkanı Baçmatyev seçilirken, cemiyetin hamiliğini ise veliaht çar Aleksandr üstlendi.[45] Komitenin kurucuları arasında dönemin öne çıkan Slavcıları ile beraber liberaller de (S. M. Solovev, M. N. Katkov, F. İ. Buslaev) yer aldı. Dolayısıyla Güney Slavlarına ilgi sadece Slavcı çevreyle sınırlı değildi.

Bulgar burjuvazisi temsilcileri Komiteyi, Bulgar ulusal hareketine Rusya'nın desteğini almak için bir araç olarak değerlendirdiler. Rus hükümeti ise, Katoliklerin faaliyetlerine karşı ve Batı merkezli diğer propagandalara karşı koymak için Balkanlarda Bulgar kilisesinin gelişmesi ve kendi Slav düşüncesinin Slav çevrelerinde yayılması için bir araç olarak gördü. Bu komitede, diğer sivil yapılanmalar gibi, Rusya Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi denetimine verildi.[46]

Bulgarlar adına faaliyet gösterecek bir başka kuruluş 21 Mayıs 1858'de N. H. Palauzov tarafından Odessa Bulgar Dinî Temsilciliği adıyla resmen kuruldu (Nastoyatelstvo Odesskih Bulgar). Aslında, temsilcilik fiilen 1856'dan itibaren aktifti. Amacı, Rusya İmparatorluğu bünyesinde Balkanlarda ihtiyaç sahiplerine yardım toplamaktı. Bu sivil inisiyatif de Rusya Dışişleri Asya Dairesi ile bağlantılıydı.

Rusya'nın Balkanlara yönelik faaliyetlerine zemin oluşturacak bir diğer yazı 1858'de Yunanistan'daki elçisi İ. P. Ozerov'dan geldi. Yazıda Yunan Krallığı'nda bulunan Ortodoksların ve kiliselerinin desteklenmesi önerildi. Yazının içeriği, Din İşleri Yüksek Kurumu'na (Sinod) ve imparatora kadar ulaştı. İmparator II. Aleksandr da kilisenin ve Ortodoks tebaanın desteklen-

[44] Nikitin, *age.*, s. 11, 22, 23, 25, 26, 33.
[45] Kurat, agm., s. 256.
[46] Nikitin, *age.*, s. 34-36.

mesi taraftarı olduğunu belirtti. Grek-Rus Bilim İnsanları Cemiyeti kurulması fikri ortaya çıktı.[47]

Kırım Savaşı sonrası Rus hükümetinin ve Panslavistlerinin yaşadığı en büyük endişe, Slav gruplarının Batı etkisine girebileceği konusundaydı. 1859'da fikir adamı Aleksandr S. Homyakov'u, Sırbistan'da yönetim değişikliğine bağlı olarak *Moskova'dan Sırplara Hitabet* (K Serbam Poslanie İz Moskvı) başlıklı yazısını bu endişeyle kaleme aldı.[48] Homyakov, Sırpların Avrupa yolunu takip edeceğinden, Avrupalılaşacağından endişe ederek bu konuşmayı hazırladı. Sırpların Batı Avrupa'daki gelişmelere kanarak, Ortodoks kültür dünyasından ayrılmamalarını istedi.[49] Yazıda, Moskova ruhuyla Ortodoks-Slav birlikteliği içinde olmak gerektiğine yönelik bir yaklaşım vardı. Homyakov, Kurtuluş için Slavların birliği ve kardeşliğini gösterdi. Kardeşliğin temeline dinî inancı koydu. Homyakov'a göre yeni bir dünya başlıyordu ve bu dünyada Rusya ve Slavlar başrolü oynayacaktı.[50]

PANSLAVİZMİN YÜKSELİŞİNDE GERMEN ETKİSİ

1860'lı yılların ortalarında Rus Panslavistleri Rusya dışındaki Slavlara yönelik düşüncelerini yoğun olarak dile getirmeye başladılar. Çünkü Avrupa'da yükselen Germen ulusunun siyasal hareketliliği onları endişelendirdi. Bismarck'ın başbakanlığındaki Prusya'nın, Orta Avrupa'da Germen unsurlarının bir kısmını içine aldığını ve Avusturya hâkimiyetinde bulunan diğer Germenleri de* birliğine alma politikası izlediğini biliyorlardı. 1866'da Prusya'nın Avusturya karşısında Sadova zaferi Rus Panslavistlerin harekete geçmelerine büyük etki yaptı.[51] Bu dönemde birçok Panslavist tarafından Germenler asıl tehlike olarak görüldü. Rus general Rostislav Fadeyev'in 1870'de yayımlanan *Şark Meselesi Hakkında Düşünceler* adlı eserinde de Rusya'nın Boğazlar dâhil, Balkanlardaki hedefi için Avrupa'nın bir kısmı veya tamamıyla karşı karşıya kalınabileceğini belirtti. Bu çatışmada özellikle Avusturya ve Almanya'yı öne çıkardı.[52] Rusya'nın

---

[47] Nikitin, *age.*, s. 28, 29.

[48] A. Homyakov, *K Serbam Poslanie İz Moskvı*, V Tipografii Bera i Germana, Leipzig, 1860, s. 2, 4.

[49] Homyakov, *age.*, s. 16, 20.

[50] Homyakov, *age.*, s. 3-100.

* Burada Germen kelimesi ile kastedilen aynı dili konuşan ve ulus bilincinde hareket eden "Alman" grubu kastedilmektedir. Zaman zaman dönemin aydınlarının diline sadık kalınarak Germen yerine Alman ve Alman yerine Germen kullanımı tercih edilmiştir. Prusya merkezli birleşimin somut olarak kastedildiği yerlerde, daha çok Alman ibaresi kullanıldı.

[51] W., "Neskolko Slov O Slavyanskom Voprose", *Beseda jurnal Uçenıy, Literaturnıy i Politiçeskiy*, Kniga I-ya, Otdel 1, Tipografiya A. İ. Mamontov i K. Moskva 1871, ss. 255.

[52] R. Fadeyev, *Mnenie O Vostoçnom Voprose*, Peçatano v Tipografii Departamenta Udelov, Sanktpeterburg 1870, s. 5, 33, 34, 37, 38.

başlıca düşmanın Batı Avrupa değil "Alman boyları" olduğunu yazdı.[53] 1860'larda Rus Panslavistleri için artık asıl tehlike Almanlar veya bir medeniyet temsilcisi olarak Germenlerdi.

Germenlerin birleşmesinden endişe duyan Panslavist düşünceye sahip başlıca isimlerden biri Vladimir İvanoviç Lamanskiy (1833-1914) oldu. Lamanskiy, 19. yüzyılın ikinci yarısında Panslavist düşüncenin ideologlarından biri olarak öne çıktı. 1864'te, Germenler birleşme için teori üretiyorlar, İtalyanlar İtalyan birliğini kurmak için mücadele ediyorlar, güneyde Slavlar ise insani haklarından mahrumlar, diye yazdı. Lamanskiy, Ruslarla Polonyalıların, Çeklerle Slovakların, Hırvatlarla Sırpların birbiriyle kavgaya son verip, ortak bir noktada birleşmeleri gerektiğini belirtti. Bunun için kendi lehçelerini kullanmalarının yanısıra aralarındaki ortak konuşma ve literatür dili olarak Rus dilini önerdi. Ona göre İtalyan ve Almanlarda ortak literatür dili varken, Slavların yoktu.[54] Güney (Balkan) ve Batı (Orta Avrupa) Slavları memleketinde Alman ve diğer yabancı dillerin hâkimiyetinin, sadece Rus dili yardımıyla engellenebileceğini iddia etti. Lamanskiy'e göre yeni dönemde (19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren) materyalizm ve ateizmin varlığı son bulacak, Hıristiyanlığın yükselişi gerçekleşecekti. İnsanlık tarihinde öncü rol Roma-Germen halklarından Grek-Slav dünyasına geçecekti.[55]

Vladimir Lamanskiy, Slavyanofil-tarihçi Nil Aleksandroviç Popov (1833-1891) ve Petr Alekseyeviç Lavrovskiy (1827-1886) başta olmak üzere 1860'ların Panslavistleri Mihail Pogodin'in siyasal anlamda Slav birliği fikrini destekleyerek Moskova'da "Rus Etnografya Sergisi" düzenlenmesinde öncü oldular. Sergiye Çek, Slovak, Bulgar ve diğer Slav kavimlerinin ileri gelenlerinin de katılmasını sağladılar. Sergi sırasında bir Slav kongresi toplanmasını kararlaştırdılar. Çekler ve Sırplar Avusturya karşısında Rusya'nın himayesini almak için kongre fikrini desteklediler.[56] Slavcılık fikrinin felsefi boyuttan politik alana hızla taşındığı bir dönemde (1860'lı yıllar) İvan Aksakov'da böyle bir kongrenin olumlu olacağını düşündü. Ona göre Germenler (Germaniya) birleşerek, kendi evinde işini tamamladı ve doğuya doğru yönelerek Slav boylarını Germenleştirmeye (Germanizatsiya) niyetlendi. Aksakov'a göre, bu durum karşısında 1867'de yapılacak

[53] Fadeyev, *age.*, s. 86.

[54] V. İ. Lamanskiy, "Natsionalnosti İtalyanskaya i Slavyanskaya, V Politiçeskom i Literaturnom Otnoşeniyah", *Oteçestvennıe Zapiski*, Jurnal Uçeno-literaturnıy i Politiçeskiy İzdaveyemıy A. Krayevskim i S. Dudışkinım, Tom CLVII, No: 11, v Tipografii A.A. Kravzkogo, Sankt Peterburg, 1864, s. 180. s. 180, 181,188.

[55] V. İ. Lamanskiy, *Geopolitika Panslavizm*a, İnstitut Russkoy Tsivilizatsii, Moskva 2010, s. 495, 496.

[56] Kurat, agm., s. 260, 261.

kongreyle Rusya'nın desteğini alan Slavlar, kardeşlik ruhu içinde Almanya'ya daha güçlü direneceklerdi. Aynı zamanda bu kongre (1867), Germen kavimlerinin birleşerek Slav dünyasına yaptıkları meydan okumaya karşı Rusya'nın cevabı olacaktı. Bunların yanında İvan Aksakov, Rusya'nın amacının Slavlar bölgesinde politik hâkimiyet kurmak olmadığını, özgür ruh ve hayatı temin etmek olduğunu da belirtti.[57]

Aksakov gibi düşünen bir başka Panslavist Aleksandr Fedoroviç Gilferding'di (1831-1872).[58] Gilferding Slavların Germenlerle mücadele içinde olduklarını yazdı. Kuzey ve güney şeklinde parçalanmış Slavların, Roma-Germen dünyasına karşı koyamayacağını vurguladı.[59] Karşı koymak için Slavların birleşmesi gerektiğini belirtti.

Başta Vladimir İvanoviç Lamanskiy olmak üzere Panslavist aydınların çabası ile 21 Mayıs 1867'de Moskova'da Slav Kongresi toplandı.[60] Kongre öncesi Rus Çarı II. Aleksandr 14 Nisan 1867'de gelenleri "Slav öz kardeşlerim, sizi Slav öz vatanında selamlıyorum" diye karşıladı.[61] Bu cümleler Slavcılık düşüncesinin sadece felsefi alanda olmadığını, siyasal alana da taşındığını ortaya koyan en üst düzeyden çıkıştı.

1867 kongresinde Rus Panslavistleri Rusya, Rus dili ve Rus literatürünün Güney ve Batı Slavlarını Alman, Macar ve Türk hâkimiyetinden kurtaracağını savundular. Moskovalı Panslavistler Rus etnik grubunu Slav medeniyetinin koşulsuz lideri olarak gördüler. Rusya'nın "yurtdışı kardeşlerine" yardıma hazır olduklarını belirttiler. Kongrede defalarca Ortodoksluğun diğer dinler üzerindeki üstünlüğüne değindiler.[62]

Kongrede katılımcılar birbirlerine karşı uzlaşmacı ve mütevazı yaklaşım içinde olmakla birlikte, Slav birliğinin nasıl olacağı meselesinde görüş ayrılıklarına sahipti. Batı Slav grubu temsilcileri, Rus tarafının diğerleri üzerinde baskın olma yaklaşımından rahatsız oldular.[63] Rus Panslavistlerin Rus dili temelinde ortak Slav dil birliği ve Ortodoksluğu öne çıkarmalarını kendine has külterel ve politik kimliklerine karşı tehdit olarak algıladılar. Palatskiy tepki olarak şu şekilde bir çıkış yaptı: *Çekler bin yıl boyunca kendi ulusal varlıkları için mücadele ettiler ve bu ulusal varlıklarını sayısız kurban vererek korudular. Biz kendi dilimizi hiçbir zaman bırakmayacağız.*

[57] Pınin, "İz İstorii Panslavizma", s. 291, 292.

[58] Petersbur Slav Hayır Cemiyeti'nin yöneticiliğini yaptı. Henüz 25 yaşında (1856) Osmanlı hâkimiyetindeki Bosna'ya Rusya konsolosu olarak atandı. A. Gilferding, *Rossiya i Slavyanstvo*, İnstitut Russkoy Tsivilizatsii, Moskva 2009, s. 5, 9.

[59] Gilferding, *age.*, s. 9, 58.

[60] Lamanskiy, *Geopolitika Panslavizma*, s. 22.

[61] Gilferding, *age.*, s. 13.

[62] Grigoryeva, *age.*, s. 127, 129.

[63] Pınin, "İz İstorii Panslavizma", s. 294; Pınin, "Panslavizm. V proşlom i Nastoyaşem (1878)", s. 121.

Kendi literatürümüzü feda etmeyeceğiz... Hiçbir koşulda Rus tebaası olmayacağız.[64] Palantskiy, kongrede Slav ve Rus kaynaşması olarak öne sürülen yaklaşımı ise, tüm Slavların Rus olması istenmektedir, Panslavizmden kastedilen de Panrusçuluktur, şeklinde ifade etti.[65]

Rus Panslavistlerin, Slav birliği kurulmasında Rusya'yı önder yapma ve Rus etnik kimliğinin diğer Slavlar arasında öne çıkarma teşebbüsü, 1867 Moskova Kongresi'nde kabul edilmedi.[66] Batıdan gelen Slav temsilcilerin büyük çoğunluğu liberal düşünceye sahip olduklarından, Rusya büyük monarşisi ruhunda birleşmeye karşı temkinli davrandılar. Ortodoksluğun Slav birleşmesi için temel olması fikrine ise karşı çıktılar.[67] Bunların yanında Ruslardan sonra en fazla nüfusa sahip Polonyalılar ise bu kongreye hiç katılmadı. Hattâ Polonyalı aydınlar, eskiden var olan devletlerinin, Rusya'nın da içinde bulunduğu bazı devletler tarafından yok edildiği düşüncesiyle, Rusya'ya olumsuz bakıyorlardı.[68]

Kongrede bulunan Hırvatlar, 1840'lı yıllarda Macarlarla mücadeleye hazırlanırken kardeş Slavlardan, Slav birliğinden bahsetmekteydi. Ancak, bu yaklaşıma uygun bir fayda görmediler. Hırvatlar, 1840'lı yıllarda Panslavist temelde olabilecek hayalleri unuttular. Avrupa'nın yardımını alma hesabına girdiler.[69]

Kongreye katılan Sırplar, Rus Panslavistlerinin yaklaşımı temelinde bir alfabe birliği taraftarı değillerdi. Çünkü Vuk Karadjiç (1787-1864) Sırp alfabesini ve edebî dilini yenilemiş ve ona kendine has bir yapı kazandırmıştı. Onun bu çabası, Rus Slavcıları tarafından Slavcılık bütünlüğünü bozma eğilimi olarak değerlendirildi. Sırpların, Rusya'nın anladığı anlamda Panslavist fikirde olmadığını gösteren bir diğer belirti ise, Homyakov'un 1859'da Sırplara yönelik ele aldığı "Moskova'dan Sırplara Hitaben" yazısının Sırplar tarafından iyi karşılanmamasıydı. Ünlü Sırp âlimi Daniçiç buna karşı bir cevap yazdı. Sırp yayınlarında Rus Panslavizmine karşı çıkan tavır ortaya konuldu.[70]

Sırplar gibi Bulgarların da Panslavizmine yaklaşımı Ruslarla aynı değildi. Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen Bulgarlar kendi milli (Narodnost) özelliklerini kurban etmek istemediler. Yeni edebiyat dilini oluşturmak ve kendine has tarihini yazmak için uğraşmaktaydılar. Dolayısıyla başka bir Slav halkına tâbi olarak ulusal ayrıcalıklarını feda etmek niyetin-

[64] Grigoryeva, *age.*, s. 129, 130.
[65] Pınin, "Panslavizm. V proşlom i Nastoyaşem (1878)", s. 153.
[66] Grigoryeva, *age.*, s. 130
[67] Gilferding, *age.*, s. 13.
[68] Pınin, "Panslavizm. V proşlom i Nastoyaşem (1878)", s. 154, 155.
[69] Pınin, "Panslavizm. V proşlom i Nastoyaşem (1878)", s. 158.
[70] Pınin, "Panslavizm. V proşlom i Nastoyaşem (1878)", s. 159, 160, 161.

de değillerdi. Nitekim Bulgar vatanseverler (Patriotı) Kırım Savaşı'ndan itibaren Romanya'da yayınladıkları gazetelerde, Rus Panslavistlerinin anladığından farklı bir yaklaşım içinde oldukları gösterdiler.[71]

Her ulusun kendine has hedefleri olduğuna yönelik bir başka çıkış 1830'larda Slovak yazar, aydın Jan Kollar'dan (1793-1852) da geldi. Kollar "Doç Slavı" (Slavın Kızı) isimli şiirinde, her Slav boyunun öncelikli planında kendine has ulusal hedeflerine değindi.

Güney ve Batı Slavlarının gerek geçmişte ulusal kimliklerini güçlendirmek için yaptıkları, gerekse 1867 Kongresi'nde Panslavizm düşüncesine yönelik düşüncelerini ortaya koydukça, tarafların ortak bir birlikte buluşmalarının zorlukları daha net görüldü. Özellikle Batı Slav ideologları ile Rusya'daki Panslavistlerin görüşleri keskin bir şekilde birbirinden ayrıldı.[72]

Rus Panslavistlerin, Balkan toplumlarını Rusya'nın himayesiyle kurtarma şeklindeki yaklaşımları, Rus hükümetinin kimi uygulamalarıyla karşılaştırıldığında çelişkiler içeriyordu. Çünkü Rus hükümeti, başka bir Slav unsuru olan Polonya'yı monarşiye bağlı olarak kendi hâkimiyetinde tutmak için askerî ve idari tüm gücünü kullanmaktaydı. Nitekim 1863-1864 Polonya isyanını ağır bir şekilde bastırdı. Liberal temelli ve Rus monarşisine uygun olmayan herhangi bir Slav halkının politik bağımsızlığını desteklemek bir yana, federal haklarını dahi onlardan esirgeyeceğini ortaya koydu. Gerek siyasi alanda yaşananlar, gerekse düşünce alanında Panslavistlerin görüş ayrılıkları 1867 Kongresi'nde Slav birliğinin oluşmasına yönelik adımları engelledi.

Rusya'nın önde gelen Slavcılarından İvan Aksakov, görüş ayrılıklarına rağmen 1867 Kongresi'ni olumlu olarak değerlendirdi. Ona göre, kongreyle beraber Slav sorunu toplumsal bir şuur olarak kitaplardan günlük hayata girdi. Sadece akademisyenlerin, edebiyatçıların ve Slavcılık okulunun değil, tüm Rus toplumunun sorunu oldu. Aksakov açısından bu önemliydi, çünkü Rus halkının kendi bilincinin oluşmasının, Slav kökeni olmadan tamamlanamayacağı kanaatindeydi. Ona göre, doğa ve tarihî gelişmeler Rusya'yı Slav dünyasının çekim merkezi yaptı ve Rusya da bunun şuurunda hareket etmeliydi.[73] Aksakov bu yaklaşımıyla Rusya'nın Slav dünyasının önderliğini doğal kanunlarla da aldığını belirtmekteydi.

1871'de *Beseda* dergisinde sadece "W" ismi altında yazılan bir yazıda yazar, kongrenin tüm başarısızlıklarına rağmen Slavların yakınlaşması için bir araç olduğunu ifade etti. Hattâ yazı, daha önceki bazı Rus Panslavistlerinde de görüldüğü üzere Slav dünyasındaki ayrılıklarda suçu Germen-

[71] Pınin, "Panslavizm. V proşlom i Nastoyaşem (1878)", s. 162.
[72] Pınin, "Panslavizm. V proşlom i Nastoyaşem (1878)", s. 106.
[73] Pınin, "İz İstorii Panslavizma", s. 292, 293.

lere attı. Bismarck'ın Polonya'ya destek vererek Slavların arasını açtığına, Avusturya'nın Slavlara karşı Macarları kullandığına yer verdi.[74] Ancak Rusya etrafında zorla bir Slav birliğinin kurulmasını eleştirdi. Her Slav unsurunun kendine has oluşu ile gelişimi temelinde gönüllü Slav birlikteliğinden bahsetti. Bu anlayış temelinde de Rus Panslavistlerine eleştiriler getirdi. Rusların olduğu gibi, Slavlar dâhil her halkın kendi topraklarında hüküm sürme hakkı olduğunu belirtti. Slav birliği olacaksa, bunun samimi ve özgür iradeyle olması gerektiğini vurguladı. Bu temelde Sırp şair ve politikacı Sundeçiç'in Panslavizm anlayışını örnek olarak gösterdi. Sundeçiç'e göre Panslavizm, Slav boyları arasında kardeşlik bağıdır. O, zor durumlarda birinin diğeriyle karşılıklı desteğine imkân verendir. Refahın artırılmasına yardımcı olandır. Slav halkının büyük olmasına yardımcı olacak düşüncedir.[75] *Besada* dergisinde çıkan bu yazı Slav dünyasının birliğine liberal anlayış temelinde yaklaşan biri tarafından yazılmış olmalıydı. Çünkü Panslavist düşüncenin önde gelenlerinin yaklaşımından oldukça farklı bir temelde meseleye yaklaştı.

1867 Kongresi sonrası Panslavizm düşüncesinin yeni bir ivme kazanmasında N. Y. Danilevskiy'in 1869'da yayımlanan *Rusya ve Avrupa* isimli kitabı öne çıktı. Danilevskiy Slav tarihi ve kültürünü Rusya ile özdeşleştirecek şekilde teorisini ortaya koydu. Ona göre, hem Roma hem de Bizans artık yaratıcı güçlerini tamamladılar. Onların mirası yeni halklara geçti. Batı Roma'nın mirasçısı Germenler, Bizans'ın mirasçısı ise Slavlar oldu. Bu iki yeni halk arasında yüzyıllarca sürecek mücadele başladı.[76] Danilevskiy'e göre bu mücadelenin bitmesi de zordu. Çünkü toplumların tarihî kültürel karakteri değiştirilemezdi. Avrupa kültüründen Slav kültürüne geçiş mümkün değildi. Slavların, diğer medeniyetlerden kendine has ulusal ego ve farklılıkları vardı. Onun düşüncesine göre, bu ulusal ego ve farklılıklar dış politikaya yansımalıydı. Bu bağlamda Osmanlı Devleti ve Avusturya hâkimiyetindeki Slavlar özgürleştirilmeliydi. Tüm Slav unsurları İstanbul başkentli bir federal yapıda birleşmeliydi. Slav kültür karakteri (tipi) bu şekilde gelişme imkânı bulacaktı.[77] Bu yaklaşımı ile Danilevskiy kendilerinin başlıca rakibi olarak Roma-Germen kütür dünyasını gördü.[78] Türk dünyasını ise rakip olarak değerlendirmedi. Ona göre, Türk devleti (Osmanlı Devleti) bilinçsiz ve irade dışı olarak Ortodoksluğu ve Slavlığı koruma görevi üstlendi. Daha sonra Slavların ve Ortodoksların kanuni

[74] W., agm., s. 255, 257, 259, 260 (253-268)
[75] W., agm., s. 263, 264.
[76] Danilevskiy N. Ya., *Rossiya i Yevropa*, İzdanie Pyatoe (izdaniye N. Starahova). Tipografiya brat. Pantelevevıh. Sankt Peterburg 1895, s. 333.
[77] Milyukov, agm., s. 62.
[78] Grigoryeva, *age.*, s. 132.

savunucusu olarak Rusya tarih sahnesine çıktı.[79] Böylece Türk devletinin zayıflamasıyla Roma-Germen kültürü ile Slav dünyası arasındaki mücadele yeniden başladı.[80] Dolayısıyla, Roma-Germen dünyasına karşı durmak mecburiyeti bulunduğundan bütün Slav kavimleri Rusya'nın hâkimiyetini kabul etmeliydiler. Kurulacak Slav ittifakının başında ise Rus imparatoru bulunmalıydı.[81]

Danilevskiy Rusya önderliğinde Slavlarla beraber İstanbul konusuna da çözüm getirdi. Ona göre, İstanbul Rusya'nın başkenti olmak zorunda değildi. İstanbul Rus devletinin başkenti olmaktan daha çok anlama sahip bir konumda olmalıydı. Çargrad (İstanbul) Rusya'nın başkenti olmamalı, Tüm Slav Birliğinin başkenti olabilirdi. Danilevskiy, bir taraftan İstanbul için Rusya'nın değil, tüm Slav birliğinin başkenti olmalı derken, diğer taraftan İstanbul'a hâkimiyetin sadece Rusya'ya gerçek fayda sağlayacağını iddia etti. Onun düşüncesine göre, "Küçük Yunan halkı için İstanbul başkent yapılsa bile Bizans İmparatorluğu'nu canlandıramazdı". Buradan anlaşılan o ki, Danilevskiy, *Şark Meselesi* adı altında ana hedeflerden biri olan İstanbul'da Rusya lehine hâkimiyet kurmayı, Slav federasyonu üzerinden hareketle planlamaktaydı. Ayrıca Yunanistan örneğinde Bizans'a yaptığı göndermeyle de, Bizans'ın varisi olarak hareket edileceğini belirtmekte ve Balkanlardaki hâkimiyet meşruiyetini tarihî ruh üzerinden sağlamaya çalışmaktaydı. Gene, İ. Aksakov gibi Rusya'nın Slav dünyasında önder olmasının tarihî ve doğal bir sonuç olduğu kanaatindeydi.[82] Rusya önderliğinde kurulacak birliğin dilinin ise, Lamanskiy gibi, Rus dili olması gerektiğini savundu.[83]

Danilevskiy'in yaptığı öneriler Slav dünyasının bağımsızlığından çok Rusya'nın gücünü artırmaya yönelikti. Güney (Balkan) halklarının veya Batı (Orta Avrupa) Slavlarının özgürlüğünü kazanması ve biraraya gelmesi, Slav halklarının özgür bir şekilde gelişmelerini sağlamaktan çok, Avrupa ile mücadele için gerekliydi. Bu nedenle Danilevskiy, Slav birliği fikrini daha çok politik bir konu olarak ele aldı.[84] Dolayısıyla onun düşüncesi,

[79] Danilevskiy, *Rossiya i Evropa*, s. 348.
[80] Danilevskiy, *Rossiya i Evropa*, s. 355.
[81] Kurat, agm., s. 265.
[82] Danilevskiy, *Rossiya i Evropa*, s. 419, 420.
[83] Yu. V. Romaşov, "Balkanı v Vospriyatii Russkih Vo Vtoroy Polovine XIX Veka: Slavyanskoye Yedinstvo i Otçujdeniye", *İzvestiya Saratovskogo Universiteta*, 2012, Tom 12, Seriya İstoriya. Mejdunarodnıe Otnoşeniya, Vıpusk 3, s. 47.
[84] V. M. Hevrolina, "İdeya Slavyanskogo Edinstva vo Vneşnepolitiçeskih Predstavleniyah Pozdnih Slavyanofilov (konets 70-seredina 90-ıh godov XIX v.)", *Slavyanskiy Vopros: Vehi İstorii*, Redkollegiya E. P. Aksenova, A. N. Goryaninov, M. Yu. Dostal', Russkaya Ademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki, Moskva 1997, s. 95.

Balkan Slavlarının kendi politik amaçlarına ulaşmak için, belli ölçülerde araç olarak kullanılmasını içermekteydi.

Panslavizmin gelişim yoluna yönelik Danilevskiy ile eş zamanlı bir çıkış da Rus diplomat ve düşünür Konstantin N. Leontyev'den (1831-1891) geldi. Leontyev, Danilevskiy'in Balkanlarda Türklerin tarihî misyonuna yönelik fikri ile aynı düşünceye sahipti. Türklerin, Balkan halklarının gelişmesini dondurarak, halkın kendine has kültürel varlıklarının kaybolmasını engellediği yorumunu yaptı. Ancak Slavların Almanlar gibi federal yapıda bir devlet kurabileceği kanaatinde değildi.[85] Slavları tek bir anlayışta değerlendirmedi. Slavların bin yıllık tarihi boyunca birbirlerinden ayrıştıklarını, bir bütünde toplanmalarını sağlayacak koşulların yok olduğunu belirtti. Her Slav boyunun kendi özel çıkarları için mücadelesi olduğunu hatırlattı.[86]

Konstantin N. Leontyev uzun yıllar Osmanlı Devleti topraklarında görev yapmış bir bürokrat tecrübesiyle Balkanlardaki durumu en iyi analiz edebilecek kişilerden biriydi. 1873'te Makedonya'dan döndükten hemen sonra Yunan ve Bulgarların birbirlerine karşı çok acımasız davrandıklarını yazdı. Ayrıca hem Grek hem de Bulgarların ulusal nitelikte şuurlarının güçlendiklerini belirtti. Rusya'nın Batı veya Güney Slav dünyası ile uzlaşamadığı bir noktanın her zaman bulunacağını vurguladı. Avusturya ve Osmanlı Devleti yönetimindeki Slavların anayasa taraftarı olduklarını, bu durumun Rusya'daki anlayıştan farklı olduğunu ortaya koydu.[87]

Leontyev, Rusya ve tüm Slav dünyasının korunması için yegane dayanağın Bizantizm olduğunu belirtti.[88] Sadece Slav anlayışı temelinde birliğin zor olacağını öngörerek, Bizans temelli birlikteliği önerdi. Bu önerisini şu temele dayandırdı: Rusya'nın kendi kültür tipinin çizgileri tam anlamıyla net değildi. Rusya'nın kültür tipi çizgileri net olmadığından, Avrupa'ya karşı sadece eski kültür unsurlarıyla, yani Bizans'tan alınanlarla karşı koyulabilirdi.[89] Dolayısıyla Leontyev, Balkan halklarının anayasal yönetim fikrinin Rusya kültürüne uymadığını, Slav halklarının kendi içinde Bizansçılık temelinde bir federasyon kurmasını önerdi.[90]

Leontyev'in, Balkanlardaki Slav halklarının birbiriyle olan kavgasına, 1870'lerde Lamanskiy de değindi. Bu sorunun "Slav Birliği"nin gerçekleş-

---

[85] Milyukov, agm., s. 75; Grigoryeva, *age.*, s. 135.
[86] Pınin, "İz İstorii Panslavizma", s. 311.
[87] K. Leontyev, *Vostok, Rossiya i Slavyanstvo*, Sbornik Statey, Tom 1, Tipo-litografiya İ. N. Kuşlerev k. K., Moskva 1885, s. 3, 4, 8.
[88] K. Leontyev, *Vostok, Rossiya i Slavyanstvo*, Sbornik Statey, Tom 1, Tipo-litografiya İ. N. Kuşlerev k. K., Moskva 1885, s. 119.
[89] Milyukov, agm., s. 69.
[90] Grigoryeva, *age.*, s. 136

tirilebilirliğine zarar verdiğini belirtti. Lamanskiy, Slav halklarının bazılarının egoizminin, sadece özgürlük ve bağımsızlık için olduğunu savundu. Bu anlayış temelinde hiçbir Slav boyunun diğerine üstünlüğü vermek niyetinde olmadığını vurguladı.[91] Lamanskiy'in düşünce yapısı incelendiğinde, Balkan halklarının egoizm ve özgürlüğünün bastırılarak, Rusya'nın önderliğinin kabul edilmesi şeklinde bir yaklaşımda olduğu söylenebilir.

Rusya'da Pogodin'den Danilevskiy'e kadar Panslavizm düşüncesine ya da Bizansçı düşünceye sahip aydınların hepsi, Rusya önderliğinde veya Rusya ile eşit koşullarda Slav-Ortodoks birliğini kurmayı savundu. Rusya'yı tarihî koşullara dayanarak öne çıkardılar. Batı karşısında Slav dünyası için Rusya'nın önderliğinin zorunlu olduğunu belirttiler. Bu anlayış temelinde Panslavizmin gerçekleştirilmesi için büyük fırsat olarak gördükleri 1870'li yılların sonuna geldiler.

Rus Panslavizminin Zirvesi (1875-1878)

1875-1878 yıllarında Balkanlarda Slav unsurların ulusal temelde politik amaçlı hak arayışları, Rus Panslavistlerin artık düşüncelerinin gerçekleşmesine çok yakınlaştıkları hissini uyandırdı. Hersek'teki Nevsinye Sancağı'ndaki Hıristiyan ahali vergilerin ağırlığını bahane ederek 9 Temmuz 1875'te isyan etti.1875'te reayanın Ortodoks kısmı Sırbistan'a, Katolik kısmı da Avusturya'ya tâbi olmak istedi. Karışıklık ortamında Karadağ ve Sırbistan'dan silahlı destek bölgeye geldi. 1876'da Bulgarlar da isyan ettiler. Karadağlılar ve Sırplar, 2 Temmuz 1876'da Osmanlı Devleti'ne savaş açtılar.[92] Böylece Rus Panslavistleri açısından planın gerçekleşmesi için ortam hazırdı.

Savaşın başlamasıyla Sırp ve Karadağlılara Rusya'dan para ve silah olmak üzere yardım gelmeye başladı. Bundan başka, Türklerle çarpışmak üzere Rusya'da gönüllü kayıt merkezi açıldı. Rus aydın ve askerleri Slav kardeşleri kurtarmak için gönüllü olarak yazıldılar. Bu faaliyetler Moskova, Petersburg ve diğer yerlerde bulunan Slavlara Yardım Cemiyeti ve onun şubeleri tarafından yürütüldü. Moskova ve Petersburg'da Karadağ ve Sırplar için konser, toplantı, ziyafetler düzenlendi.[93] Rusya'da Slav Komiteleri ve küçük çaplı dernekler Balkanlardaki halklara yardım için para topladılar. İ. S. Aksakov'un yazdığına göre, Moskova Slav Komitesi, Hersek

[91] Boris Prokudin, agm., s. 80.
[92] Kurat, agm., s. 268.
[93] Kurat, agm., s. 268, 269.

isyanının başlamasından itibaren, yani 1 Eylül 1875'ten 22 Ekim 1876'ya kadar 14 ayda 742.328 ruble bağış topladı.[94]

Karadağ ve Sırp kuvvetlerinin başkomutanlığına Rus general Mihail Grigoreviç Çernyayev getirildi. Çernyayev ile beraber yüksek rütbeli birçok Rus subayı Sırbistan'a geldi ve Sırp savaşında görev aldılar. Dolayısıyla Rus hükümeti Panslavist düşünceyle eşgüdümlü bir eylem içindeydi.[95] Ancak sonucunun Rus hükümetinin mi, yoksa Balkan halklarının mı öngördüğü şekilde olacağını kestirmek henüz zordu.

Sırpların savaşı başlatmasıyla Rusya'dan gönüllü askerler Sırbistan'a geldiler. Rusya'dan gelen askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması için Sırp hükümet bütçesine kaydoldular. Sırp halkı da destek için, Rusya'dan gelenlerin ihtiyaçları karşılığında para almadılar.[96] Ancak kısa süre içinde Rusya'dan gelen askerler ile yerli subaylar ve halk arasında sorunlar yaşandı. Savaşı doğrudan gözlemleyen N. V. Maksimov 1876 yılında iki taraf arasındaki sorunları yazdı. Rus ve Sırp subaylar arasında birbirlerine karşı güvenin kalmadığı, hattâ sorunun şiddet boyutuna taşındığını yazdı. Rusya'dan gelen gönüllü askerlerin Sırbistan'dan ülkelerine dönerken iyi hatıralar bırakmadan döndüklerini belirtti.[97] Maksimov gibi, iki taraf arasındaki sorunlardan dolayı ilişkilerin bozulduğunu 1876 Sırp isyanına katılan A. N. Hvostov da yazdı. Hvostov, mektuplarının birinde "Biz bu savaşa kadar, onlara oldukça yakındık, (şimdi) aramızda tamamen bir uçurum oluştu" derken, başka bir mektubunda ise, 1876 isyanına kadar "Sırplar bizi bilmiyordu ve bizi seviyorlardı, şimdi bizimle tanıştılar ve bizden nefret ediyorlar" diye yazdı.[98] 1876'da *Oteçestvennıe Zapiski* dergisinde yayımlanan Belgrad'dan gelen ve askerî unvanı olmayan bir kişinin gönderdiği on beş sayfalık 9 Kasım tarihli mektup da, hemen hemen her gün bir kahvede Ruslar ve Sırplar arasında çıkan kavgaya ve iki taraf arasındaki huzursuzluklara değinerek, meselenin geldiği hali ortaya koydu.[99] 1877 Ocağı'na gelindiğinde Rusya'dan destek için gönüllü gelen birlikler Sırp Prensliği

---

[94] *Soçineniya İ. S. Aksakova. Slavyanskiy Vopros 1860-1886*, Tipografiya M. G. Volcaninova Moskva 1886, s. 227.

[95] Kurat, agm., s. 271.

[96] A. N. Hvostov, *Russkie i Serbı v Voynu 1876 goda za Nezavisimost Hristian: Obşiy Kritiçeskiy Obzor: Pisma A. N. Hvostova*, Russkaya Skopeçetnaya, S. Peterburg 1877, s. 9, 13.

[97] Maksimov N. V., *Dve Voynı 1876-1878 gg. Vospominaniya i Rasskazı iz Sobıtıy Poslednih Voyn*, Izdaniye Knigoprodavtsa İ. L. Tuzova, S. Peterburg 1879, s. 198, 219-223, 225, 226, 238.

[98] A. N. Hvostov, *age*., s. 3, 78.

[99] "İz Belgrada (Pismo Nevoennogo Çeloveka)", *Oteçestvennoe Zapiski, Sovremennoe Obozrenie*, Dekabr No: 12, Tom 229, 1876, V Tipografii A. A. Kravskogo, Sankt Peterburg 1876, s. 171-185.

topraklarını terk etmek zorunda kaldılar.[100] Bu durum, Rusya önderliğinde Slav dünyasını öngören Rus Panslavistlerin düşüncelerini değiştirmedi.

1875-1876 yılında yaşananlar Balkan Slavları ile Rusların birbirlerine karşı tasavvurları konusunda yetersiz olduklarını ortaya koydu.[101] Böylece Rusların ve Sırpların Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte verdikleri ilk sınav oldukça zor geçti. Sonuçta, Çernyayev kumandasındaki Sırp kuvvetleri arka arkaya yenilgiler aldı. Ancak Rus Panslavistleri için savaş henüz bitmemişti. 24 Nisan 1877'de Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmesiyle,[102] Panslavizm düşüncesinin gerçekleşeceğini düşündüler.

1870'lerde Rus Panslavist düşüncesinin en etkin isimlerinden biri olan N. Y. Danilevskiy, Ağustos 1877'de Rusya'nın savaştan ne istediğini *Ruskiy Mir*'de yayımladığı makalesinde ele aldı. Ona göre savaş, politik mânâda Slavların bağımsızlığı ve birliğinin sağlaması için fırsattı. Danilevskiy, bu savaşla birlikte Sırp, Karadağ, Hırvat, Sloven, Çek, Slovak ve diğerlerinin her birinin devletleri olup olmayacağının zaman içinde görüleceğini yazdı. Ancak ortak Slav düzeninin kurulması hedefi içinde bu durumun ikinci derecede olduğunu belirtti. Slavların ortak düşüncesinin İstanbul ve Boğazlara hâkimiyet şeklinde olması gerektiğini yazdı.[103] Onun düşüncesine göre, Osmanlı Devleti yıkıldığı takdirde Rusya Boğazlara doğrudan hâkim olmalı veya dolaylı olacaksa, kurulacak Doğu Hıristiyanlığı birliğinin başı olarak hâkim olmalıydı.[104] Daha önce olduğu gibi Danilevskiy, Panslavizm düşüncesini Grek-Slav dünyasının Roma-Germen dünyasına karşı birliği olduğu gibi, Rusya'ya Boğazların kazandırılmasına yönelik bir hareket olarak da öne çıkardı.

93 Harbi'nde Rusya galip geldi. 3 Mart 1878 Yeşilköy (Ayestefanos) Antlaşması ile kurulan Büyük Bulgaristan, Avrupalı büyük devletlerin antlaşmaya müdahil olmasıyla iptal edildi. Yeşilköy Antlaşması yerine 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalandı. Bulgaristan olarak belirlenen bölge, kuzeyinde Osmanlı sultanına bağlı özerk bir prenslik ve güneyinde ise Doğu Rumeli vilayeti şeklinde iki idari birime ayrıldı. Sırbistan, Romanya, Karadağ bağımsız oldu. Rusya'nın Berlin Antlaşması'nı yapması, Panslavistlere hayal kırıklığı yaşattı. Bazı kişiler, Rus diplomatlarını vatana karşı ihanetle suçladılar. Rus hükümeti bu iddia karşısında Mos-

---

[100] Grigoryeva, *age.*, s. 158.

[101] Yu. V. Romaşov, Obraz yuşnıh Slavyan i İdeya Slavyanskogo Yedinstva v Panslavistskih Kontseptsiyah v Rossii Vtoroy Polovını XIX – Naçala XX vv., Avtoreferat, Saratovskiy Gosudarstvennıy Tehniçeskiy Universitet İmeni Gagarina Yu. A., Saratov 2013, s. 8.

[102] Kurat, agm., s. 271.

[103] N. Ya. Danilevskiy *Sbornik Politiçeskih i Ekonomiçeskih Statey*, Tipografiya Brat. Panteleyevıh. S. Peterburg 1890, s. 32, 33.

[104] Danilevskiy, *Sbornik Politiçeskih i Ekonomiçeskih Statey*, s. 65.

kova'daki Slav Komitesi'ni kapattı ve hareketin önderlerinden Aksakov'u Moskova'dan uzaklaştırdı.[105]

93 Harbi Rus Panslavistlerin istediği hedeflerle sonuçlanmadı. Hattâ onların düşüncesinin aksine, Bulgar Prensliği'nin başına bir Germen olan Aleksandr von Battenberg getirildi. 1878 sonrası Balkanların kendi içindeki siyasi gelişmeler de, Rus Panslavist düşüncesine çok uygun olarak gerçekleşmedi. Balkan devletleri, Panslavist düşünceden uzak olacak, daha çok ulusal çıkarlarını ve siyasi iç dengelerini dikkate alarak yeni bir politik düzleme girdiler. Bu koşullarda, Rusya ile Balkan halkları arasındaki ittifak ilişkisi, büyük hedeflerin idealleştirilmesi, Rusya'nın Balkanlardaki çıkarlarına uygun olarak politik planlarını gizlenmesi ve Balkan Slavları seçkinlerinin Rusya'nın destek ve savunma almak için Rusya'ya karşı gerçek düşüncelerini ortaya koymamaları sayesinde ilerledi.[106]

BERLİN ANTLAŞMASI SONRASI PANSLAVİZM

Berlin Antlaşması sonrası Rus hükümeti Balkanlarda bir birlik oluşturma fikrinden vazgeçmedi. Osmanlı Devleti'nin dağılabileceği düşüncesiyle hazırlıklı olmaya çalıştı. Rusya Savaş Bakanı Dimitriy A. Milyutin 1880 Ekimi'nde Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk ve Yunanistan'ın içinde olduğu bir Balkan konfederasyonu kurulması planını imparatora sundu.[107] Ancak bu planın uygulanması zordu. Danilevskiy ise, 1869'da Rusya ve Avrupa eserinde açıkladığı gibi, 1878 sonrası da aynı fikirlerini korudu. Slavların Avrupa'dan farklı kültürel tarihî bir tip olarak varlığını devam ettirebilmesi ve Avrupa'ya karşı savunma için Slav federasyonu fikrini savunmaya devam etti.[108] Ancak 1878 Berlin Antlaşması sonrasında yaşananlar ne Rus hükümetinin ne de Rus Panslavistlerin öngördüğü şekilde bir Panslavizmin gerçekleştirilemeyeceğini ortaya koydu.

Panslavizm fikrinin gerçekleşmesinin önündeki engellerden biri Rusya'nın kendi içinde yaşanan iç gelişmelerdi. 1881'de Rusya'da imparator olan III. Aleksandr, Rus değerleri üzerinden tüm kurumları etkileyecek bir politika uyguladı. Monarşi, Ortodoksluk ve milliyet (Samoderjavie-Pravoslovie i Narodnost) ilkeleri tekrar devletin temeline yerleşti. Yeni uygulamada bu ilkelerin karşılığı taht, kilise ve üçüncüsü için Rusluktu.[109]

---

[105] Kurat, agm., s. 271.

[106] Yu. V. Romaşov, "Balkanı v Vospriyatii Russkih Vo Vtoroy Polovine XIX Veka: Slavyanskoye Yedinstvo i Otçujdeniye", s. 50.

[107] K. V. Belov, "Obzor "Dnevnika" Voennogo Ministra Dimitriya Alekseeviça Milyutina. 1878-1882", *İzvestiya Saratovskogo Universiteta, Seriya İstoriya, Mejdunarodnoe Otnoşeniya, Tom 10*, Vıpusk 1, 2010, s. 50.

[108] Hevrolina, agm., s. 93.

[109] Kurat, agm., s. 272.

Bu ilkelerle Panslavizm ideolojisini birleştirmek gerekecekti. Rus Panslavizminin önündeki bir diğer engel, Rusya geleneksel temelde politikasını şekillendirirken, bazı Balkan ülkelerinde liberal anlayışta (meclis-anayasa gibi) yeni kurumların ortaya çıkması olmuştu. Bu yeni anlayış, Rus Panslavizminin ve Rus hükümetinin politikasını gözden geçirmesine yol açacak kadar derindi.

1879'da Bulgaristan'da Rusya'nın denetiminde Tırnova Anayasası yürürlüğe kondu.[110] Bulgar Prensliği'nin başına ise Germen kökenli Aleksandr Battenberg getirildi. Battenberg yönetiminde liberaller ile muhafazakârlar karşı karşıya geldiler. Onun yönetimi sırasında Rusya ile ilişkiler de bozuldu.[111] Bulgaristan'ın kendi içindeki gelişmelerin yanısıra dış politikada da Sırplarla yaşanan çatışma, Slavcılık fikrinin Rus Panslavistlerinin öngördüğü şekilde uygulanabilirliğinin ne kadar zor olduğunu ortaya koydu. Nitekim iki taraf arasındaki gerginlik 1885'te Bulgar-Sırp savaşına sebep oldu. 1886'da ise Rusya ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler koptu.[112] 1888 Haziranı'nda *Russkiy Vestnik* dergisinde bir yazı, Bulgaristan'da Ortodoks din adamlarının yerini Katoliklik propagandası yapan din adamlarının aldığını belirtti. Yazıda, Bulgar hükümetinin Rusya'ya karşı ilgili olan din adamlarını son zamanlarda baskı ve takip altına aldığını, hattâ bazılarının hapishaneye atıldığını yazdı.[113]

Sırbistan'daki durum da Rusya için Bulgaristan'daki kadar olmasa da iyi gitmedi. 1878'de bağımsız ayrı devlet kuran Sırplar, 19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı merkezî yönetimi ile girdiği siyasal ve sonrasında askerî mücadele sayesinde ulus bilincini tepeden aşağıya doğru belli ölçülerde yaymayı başardı. Mücadeleyi yeni dünya düzenine uygun olarak ulus hakkı boyutunda ilerlettiler. Bu süreçte meclis ve anayasal düzen gibi yeni politik kurumların olması gerektiğini dillendiren gruplar güçlendi. Dolayısıyla1880'li yıllarda Sırp siyasal kültüründe, parlamenter sisteme geçebilecek zemin vardı.[114] Tüm bunlar Rus monarşisi ile Sırp yeni devlet anlayışını yan yana gelmesini güçleştiren unsurlardı. Bunun yanında bağımsız Sırbistan'ın başına geçen prens Milan Obrenović (1882'den itiba-

[110] H. Çapraz "Bulgaristan'da Rus İdaresi (1877-1879)", *Uluslararası Balkan Sempozyumu*, ed. Süleyman Seydi, Vedat Kartalcık, Murat Kılıç, Isparta 2012, s. 213-215

[111] Grigoryeva, *age*., s. 166

[112] Hevrolina, agm., s. 98.

[113] *Russkiy Vestnik*, "Politiçeskoe obozrenie", Tom: Sto Devyanosto Şestoy, 1888, İyun, Tipografiya Tovarişestva Obşestvennaya Polza, S. Peterburg 1888, s. 378.

[114] A. L. Şemyakin, "Serbskoe Obşestvo Posledney Treti XIX – Naçala XX veka Glazami Russkih Nabludateley", *Slavyanovedenie*, May-İyun No 3, 2004, s. 21. Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2004.

ren kral), Avusturya ile yakınlaşma politikası izledi.[115] Bu politika (1880-1885) Sırbistan Krallığı ile Rusya arasındaki ilişkilerin soğumasına sebep oldu. Böylece Sırbistan Rusya merkezli politikadan uzaklaşacak zemine doğru kayan bir görüntü çizdi.

Sırbistan'ın bağımsızlık sonrası komşuları ile yaşadığı sorunlar ise Slav birliğinin kurulmasının ne kadar zor olduğunu ortaya koyan bir başka konuydu. Karadağ ile ilişkileri iyi gelişmedi. İki taraf da birinin diğeri üzerinde nüfuzunu artırıp üstünlük kuracağı endişesi yaşadı. Obrenovic'in 1882'de kendisini kral ilân etmesinden sonra ilişkiler daha da gerginleşti. Karadağ kralı Nikolay Petrovic Sırp tarafını endişe ile takip etti.[116] İki tarafın ilişkilerinin bozulmasında, bölgede Avusturya ve Rusya arasındaki nüfuz mücadelesinin de etkisi büyüktü. Sırbistan bağımsızlık sonrası, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na daha yakın bir siyaset izledi. Karadağ ise Rusya ile yakın ilişkilerini korudu. Sırbistan ekonomik olarak Avusturya-Macaristan pazarlarına bağımlıydı. Sırplar başlıca ürünleri olan canlı hayvan, meyve, yağ, kumaş türleri ve diğerlerini buraya ihraç etmekte, karşılığında ise endüstriyel ürünler almaktaydılar. Sırp kralı Milan Obrenovic iki tarafının yakınlaşmasını Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na katılma talebiyle oldukça ileriye götürdü. Ancak bu talep, uluslararası krizi artıracağından Avusturya-Macaristan yönetimi tarafından reddedildi.[117] İki ülke arasındaki ilişkiler 1890'lara kadar düzelmedi.

Rusya'dan uzaklaşan Bulgaristan ve gene aynı şekilde Sırbistan Avrupa'ya doğru yöneliyorlardı. Rus Panslavistler Roma-Germen kültür dünyasına karşı koydukları Ortodoks Grek-Slav ülkeleri içinden bazılarının Batı tarafında doğru kaydığını gördüler. Onlar, ümitlerinin boşa çıkmasına sebep olacak bir süreç yaşamaya başladılar. 1870'lerde Konstantin Leontyev'in Slav Birliğinin Rusya odaklı gerçekleştirilmesinin zor olacağı yönündeki uyarısının haklı olduğu ortaya çıktı. Balkan ulusları arasında Rusya devlet idare şeklini çağa uygun bulmayıp, anayasalı yönetim sistemini düşünen gruplar var, diye uyarmıştı.[118]

Rus Slavcılık düşüncesinin ideologlarından İvan Aksakov, 1884'te yazdığı yazılarında Balkan meselesini Roma-Germen'e karşı Slav birliği çatışması yaklaşımıyla devam ettirdi. 1 Ağustos 1884'teki yazısında Güney Slavları arasında Avrupa tarzı siyasal hareketlilikleri olumsuz olarak niteledi. Balkan halklarının Ortodoksluk temelinde kendine özgü sistemler kurması gerektiği yönündeki kanaatini açıkladı. Meseleye Batı karşısında

[115] P. A. İskenderov, "Çernogoriya v Mejdunarodnıh Otnoşeniyah 1878-1903) gg.", *V "Porohovom Pogrebe YEVROPI" 1878-1914*, İzdatelstvo İndrik, Moskva 2003, s. 183.
[116] İskenderov, agm., s. 186.
[117] Y. Şimov, *Avstro-Vengerskaya İmperiya*, ESKMO "Algoritm", Moskva 2003, s. 341.
[118] Hevrolina, agm., s. 99.

özgün kalabilme mücadelesi olarak baktı. Bunun da Batı düşmanlığı olarak nitelenemeyeceğini belirtti. Ancak Batı Avrupa'nın kendisinin Ortodoks ve Slav dünyasına karşı düşmanlık ve nefret içinde olduğunu iddia etti. Aksakov, 1 Temmuz 1884'te kaleme aldığı yazısında ise Rusya'ya karşı Batı'yı saldırganlıkla suçladı, Rusya'yı ise savunma yapar bir konumda niteledi. Buradan hareketle Rusya'nın elindeki güçlü orduyu Asya hâkimiyetini elinde tutmak için değil, yüksek kültürlü, aydın Batı'ya karşı koymak için tuttuğunu yazdı. Hattâ bu savunma mantığı içinde, "Rusya'nın Avrupa ve Asya diye bir politikası olamaz, Rusya'nın bir tek politikası vardır, o da Rus politikasıdır" dedi. Aksakov bir taraftan Rusçuluk üzerinden Batı karşısında Rusya'yı konumlandırırken, diğer taraftan Balkanlardaki Slavlara karşı da Rusya'nın sorumluluklarını hatırlattı. Bu bağlamda Rusya, kendisinin Batı sınır bölgelerine ve Balkanlara Roma-Germen dünyasının girmesine izin vermemesi gerektiğini belirtti.[119] Aksakov 1880'lerde de, daha önce olduğu gibi, Rus çıkarları ekseninde[120] fikirlerini ortaya koydu.

İ. S. Aksakov, Balkanlar konusunda Batı'ya olan bakışını açıklarken, 1880'lerde Slav birliğinin gerçekleştirilebilirliğine yönelik özeleştiri yapmaktan da kaçınmadı. Aksakov kendi yapamadıklarını şöyle sıralamaktaydı: Balkan (Güney) Slavlarında herkesi dayanışma ve sorumluluk bilinci içinde birbirine bağlayan politik bütünlük olarak bir vatan hissi oluşturulamadı. Onlarda Slav anlamı dar ulusal çerçeve içinde kaldı ve ortak Slav çıkarları karakteri kazanmadı. Böyle bir durumun oluşmasında suçun bir kısmı, Bulgaristan'a 1881'de liberal anayasa veren Rus hükümetindedir.[121]

Balkanlardaki gelişmelere Roma-Germen dünyası ile Ortodoks-Slav çatışması temelinde bir başka yorum Kutsal Vladimir İmparatorluk Üniversitesi profesörü (profesör imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira) Timofey Florinskiy'den geldi. Florinskiy, Bizançılık temelinde bölgedeki Batılı gelişmelere cevap vermeye çalıştı. 1888'de yayımlanan kitabında Sırp çarı Duşan'ın Bizanslılık ruhuna sahip olduğunu, bu ruhla hareket ettiğini belirtti. Duşan'ın Grek-Sırp Çarlığı düşündüğünü ve bu hedefin aslında Bizans olduğunu yazdı. 1346'da Duşan'ın Skopl kilisesinde Sırp çarı olarak değil, Sırp ve Greklerin çarı olarak taç giydiğini ve birçok yerde bu şekilde belgeleri imzaladığını belirtti.[122] Florinskiy'e göre Duşan, Bizans kültür anlayışında yetişmiş ve Sırp halkının temeline de onu koymaya ça-

[119] *Soçinenia İ. S Aksakova, Slavyanofilstvo i Zapadniçestvo 1860-1886*, Tom Vtoroe, izdanie Vtoroe, S.Peterburg: Tipografiya A. S. Suvorina, 1891, s. 789-791.
[120] *Soçinenia İ. S Aksakova, Slavyanofilstvo i Zapadniçestvo 1860-1886*, s. 768, 774.
[121] Hevrolina, agm., s. 95.
[122] Florinskiy T., *Pamyatniki Zakanodatelnoy deyatelnosti Duşana Tsarya Serbov i Grekov*, V Tipografii İmparatorskogo Universiteta Sv. Vladimira, Kiev 1888, s. 9-12.

lışmış bir liderdi.[123] Florinskiy'in bu çıkışı ulusal temelli Sırp hareketlerine bir cevaptı.

1880'lerde Balkanlardaki gelişmelere karşı ve Rusya içindeki ideolojik söylemlere 19. yüzyılın ikinci yarısında Panslavizmin ideologlarından Vladimir İvanoviç Lamanskiy de belli ölçülerde Bizansçılığı da kapsayan bir yorum getirdi. 1892'de yayımladığı "Asya-Avrupa Kıtasının Üç Dünyası" (*Tri Mira Aziysko-Yevropeyskogo Materika*) isimli çalışmasında Asya ve Avrupa'nın arasında Orta Dünya adı ile kendine has ayrı bir medeniyet dünyası olduğunu ve tüm Ortodoks-Slav unsurlarının buraya ait olduğunu savundu. Bu düşünceye göre, Asya-Avrupa tek bir kıtadır. Bu tek kıtanın tarihi, kültürel olarak bir kısmı Avrupa, diğer kısmı Asya ve ikisinin arasında ne Avrupa ne Asya olan bir Orta Dünya bulunmaktadır.[124] Lamanskiy'in Orta Dünya olarak isimlendirdiği bölge içinde o günkü (1892) Rusya İmparatorluğu vardır. Her türlü iç farklılıklarına rağmen aynı soy ve dil temelinde olan Batı ve Güney Slavları bu Orta Dünya'ya aitlerdir. Dinî olarak Avrupa ile ortak yönü olan Çek, Slovak, Polonyalı, Moravyalı (Çekya'nın bir bölgesi), Sloven, Hırvat gibi Slav unsurları Alman ve İtalyanlardan kesin olarak ayrıdırlar. Bunların dışında bazı Slav grupları ise mensup oldukları dinle Avrupa tarihî-kültür dünyasından farklıdırlar.[125] Türkiye'nin batısı ve Suriye kıyıları da bu Orta Dünya içindedir. Lamanskiy'in sınırlarını bu şekilde çizdiği Orta Dünya'da etnik birliktelik zordu. Ruhani ve dinî temelli birliktelik üzerinde birleşilmesini savundu. Çünkü bölge halkının büyük kısmı Ortodokstu.[126] Bu birliktelikte ortak dil Rusça olacaktı. Güney Slavlarının her birinin lehçesi yerel sorunları çözmek için kullanılacaktı. Aslında, Lamanskiy çizdiği sınırlarla ve oluşturmaya çalıştığı Orta Dünya ile Rusya'yı özdeşleştirerek kendine has bütün bir bölge meydana getirmeye çalışmaktaydı. Roma-Germen dünyasına Ortodoks temelde cevap vermekteydi. Bir anlamda Bizansçı denilebilecek anlayışla bölgeyi Rusya'nın önderliğinde yeniden yapılandırma düşüncesindeydi.

Rus Panslavistleri 1880'lerde Ortodoksluk ruhu içinde Grek-Slav birlikteliğini savundukları sırada, Rusya içinde Rusçuluk siyaseti temelinde Balkanlarda Rusya'nın çıkarlarının korunması yönünde fikirler de açıktan dillendirilmeye başlandı. *Russkiy Vestnik* dergisinde 1888'de Bulgaristan'da Rusya'nın nüfuzunun korunması için çağrı yapan bir yazı yayımlandı.[127] Gene aynı yıl Rus filozof Vladimir Sergeyeviç Solovyev, kendilerinin

[123] Florinskiy, *age*., s. 17.
[124] V. İ. Lamanskiy, *Tri Mira Aziysko-Yevropeyskogo Materika*, Tipo-Hromo-Litografiya A. Transel, S. Peterburg 1892, s. 3.
[125] V. İ. Lamanskiy, *Tri Mira Aziysko-Yevropeyskogo Materika*, s. 16, 22-24.
[126] Hevrolina, agm., s. 103.
[127] Russkiy Vestnik, "Politiçeskoe obozrenie", s. 370, 378.

ulusal politikalarının gerçek amacının İstanbul'u almak olduğunu yazdı. Bu hedefte Yunanistan ve Bulgaristan'ın Rusya'ya rakip olabileceği uyarısını yaptı. Solovyev, Bulgarları "Dün bize sempati duyan ve bizim tarafımızdan himaye edilen, bugün bizim gözümüzde küçük isyancı olan, yarın eski Bizans'ın sahiplenicileri" olarak tasvir etti.[128] Rusya'yı çıkarları için, Balkan halklarından açıkça ayıran bir başka yazar Aleksandr Nikolayeviç Pınin (1833-1904) oldu. Pınin, 1893'te *Vestnik Yevropı*'da şunları yazıyordu: "Ortak Slavcılık anlayışı yok, Rusya kendi kaderini belirlemeli. İnancı, monarşiye sadakati, dili, tarihi, vicdanı, kendine has kanunları, ahlâkı ve âdetleri üzerinden Rus düşüncesi ve hissi ortaya konulmalı. Rusya'nın başlangıcı Slav-Rus değil, sadece Rus temelinde aranmalı."[129]

1880'li ve 1890'lı yıllardaki gelişmeler Panslavizmin geleneksel anlayış doğrultusunda uygulanamayacağını ortaya koydu. Bu nedenle, 1840'larda Mihail Pogodin ile açıkça dillendirilen Rus Panslavist düşünce, 1870'lerde gerçekleşecek gibi göründüyse de, 1890'lara girerken amacına ulaşamadan sürecini tamamlandı.

Sonuç

1840-1890 yılları arasında Rus Panslavizmi incelendiğinde, bu düşüncenin şekillenmesinde öne çıkan başlıca aydınların Mihail Pogodin, Vladimir Lamanskiy, Nikolay Danilevskiy, Konstantin Leontyev gibi Rus aydınları olduğu anlaşıldı. Onlara göre Panslavizm, daha çok, Roma-Germen kültür dünyasına karşı Grek-Slav dünyasının kendini savunma ve geliştirme hareketiydi. Avrupa ile olan bu çatışma içinde Slav dünyasının önderi, güçlü tarihi ve zengin kültürel birikime sahip Rusya olmalıydı. Rusya önderliğinde tüm Slavların dâhil olduğu bir federasyon kurulmalıydı. Konstantin Lenotyev gibi bazı devlet adamı ve düşünürler ise Rusya himayesinde Bizansçı temelde birliğin kurulması gerektiğini savundular. Rus Panslavistleri kurulan birliğin ortak dilinin Rus dili olması gerektiğini belirttiler. Onlara göre, Roma-Germen dünyasına ancak Rus dili ve literatürü ile karşı koyulabilirdi.

Rus Panslavistler, Slav dünyası için önemli bir şehir olan İstanbul'un Rusya'da kalmasını savundular. Tarihî ve tabii koşullar gereği bu hakkın Rusya'da olduğunu iddia ettiler. Panslavizm üzerinden, Rusya'nın güney hedeflerini çözmeye çalıştılar.

Rusya'da Panslavizm düşüncesinin özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra ivme kazanmaya başladığı, 1865 sonrasında ise yoğun faaliyetlerle güç-

[128] V. S. Solovyev, "Russkaya İdeya", *Russkaya İdeya*, Sbornik Proizvedeniy Russkih Mısliteley, Ayris Press, Moskva 2002, s. 235, 236.
[129] Pınin, "İz İstorii Panslavizma", s. 270.

lendirildiği dikkat çekti. Prusya'nın Germen birliğini sağlayacak şekilde 1860'ların ortalarından itibaren askerî alandaki başarıları ise, onların Slavlar üzerine daha yoğun eğilmelerine sebep oldu. Güney ve Batı Slavlarının geleceği konusunda endişeye düştüler. Bu sırada Rus hükümeti, Kırım Savaşı sonrası Avrupa'dan tecrit edilmesini aşmak için Panslavizm düşüncesinden istifade etme yoluna gitti. Böylece Panslavist aydınlar ile Rus hükümetinin hedefleri örtüştü. Bu bağlamda 1867 Moskova Slav Kongresi ve 1875-1878 yıllarında Balkanlardaki savaşlarda Panslavistlerin faaliyetleri Rus hükümeti tarafından da tam destek aldı.

1860-1880 yılları Rus Panslavistleri ile Güney ve Batı Panslavistlerinin birbirini yakından tanımasına imkân sağlayan bir süreç oldu. Bu süreçte, Slav dünyası düşünürlerinin Panslavizm konusunda aynı şeyi anlamadıkları net olarak ortaya çıktı. Balkan devletleri Panslavizmi, ulusal bağımsızlıklarını kazanmak ve siyasal sistemlerini kurmak için akraba ve dindaşları olan Rusya'yla işbirliği yapmak olarak algılarken, Rusya ise bunu kendi önderliğinde Avrupa'ya karşı kurulacak siyasi birlik olarak değerlendiriyordu. Ayrıca Rus Panslavistleri ve Rus hükümeti, kurulacak siyasi birliğin yardımı ile İstanbul'u Rusya'nın almasını da öngördüler. Dolayısıyla Avrupa ile girdikleri jeopolitik hâkimiyet mücadelesinde Balkan devletlerini de kendi çıkarları için işin içine dâhil etmekteydiler. Rusya ile Balkan ve Orta Avrupa Slavlarının, Panslavizm anlayışlarındaki farklılık 1880'li yıllarda siyasal alanda kendini daha açık olarak ortaya koydu. Hattâ bazı Balkan devletlerinin siyaseti Panslavizmden çok kendi ulusal varlıklarını güçlendirme niyeti olarak göründü.

Netice itibarıyla Rus Panslavistlerin 1840-1870 arasında Roma-Germen kültür dünyasına karşı, Ortodoks temelli Grek-Slav siyasi birliğini oluşturma düşüncesi, 1880'lerde tamamen geriledi.

Kaynakça

Aydın M., "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 15, Yıl 2004, s. 107-122.

Belov K. V., "Obzor "Dnevnika" Voennogo Ministra Dimitriya Alekseeviça Milyutina. 1878-1882", *İzvestiya Saratovskogo Universiteta, Seriya İstoriya, Mejdunarodnoe Otnoşeniya*, Vıpusk 1. Tom 10, 2010, s. 48-53

Çapraz H., "Bulgaristan'da Rus İdaresi (1877-1879)", *Uluslararası Balkan Sempozyumu*, ed. Süleyman Seydi, Vedat Kartalcık, Murat Kılıç, Isparta 2012, s. 213-215

Çurkina İ. V., " K Voprosu ob Organizatsii Vosstaniya Slavyan na Balkanah vo Vremya Kırmıskoy Voynı", *Slavyane i Rossiya: Problemi Voynı i Mira Na Balkanah. XVIII-XXI vv.*, Moskva: İnstitut Slavyanovedenia RAN, 2017.

Danilevskiy N. Y., *Rossiya i Evropa*, İzdanie Pyatoe (izdanie N. Starahova). Tipografiya brat. Pantelevevıh. Sankt Peterburg 1895.

Danilevskiy N. Y., *Sbornik Politiçeskih i Ekonomiçeskih Statey*, Tipografiya Brat. Panteleyevıh. S. Peterburg 1890.

Fadeyev R., *Mnenie O Vostoçnom Voprose*, Peçatano v Tipografii Departamenta Udelov, Sankt-peterburg 1870.

Fedorova Y. Yu., "Slavyanskiy Vopros i Russkiy Natsionalizm v Liberalnoy Publitsistike 1860 gg.", *Vestnik RUDN, Seriya İstoriya Rossii*, 2013, No: 3, s. 55-64.

Filosofiya İstorii, Pod Redaktsiyey A. S. Panarina, Moskva 1999.

Florinskiy Timofey, *Pamyatniki Zakanodatelnoy deyatelnosti Duşana Tsarya Serbov i Grekov*, v tipografii İmparatorskogo Universiteta Sv. Vladimira, Kiev 1888.

Gavrilov İ. B., "Stepan Petroviç Şevırev O Russkom Vozzrenii, K 210-Letiyu S.P. Şevıryova", *Hristiyanskoe Çtenie*, No: 1 (66), 2016. s. 229-289.

Gilferding Aleksandr, *Rossiya i Slavyanstvo*, İnstitut Russkoy Tsivilizatsii, Moskva 2009.

Grigoryeva A. A., *Panslavizm: İdeologiya i Politika (40-e Godı XIX – Naçalo XX Veka)*, İrkutsk "İzdatelstvo "Asprint" 2013.

Hevrolina V.M., "İdeya Slavyanskogo Edinstva vo Vneşnepolitiçeskih Predstavleniyah Pozdnih Slavyanofilov (konets 70-seredina 90-ıh godov XIX v.)", *Slavyanskiy Vopros: Vehi İstorii*, Redkollegiya E. P. Aksenova, A. N. Goryaninov, M.Yu. Dostal', Russkaya Ademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki, Moskva 1997.

Homyakov A.S., *K Serbam Poslanie İz Moskvı*, V Tipografii Bera i Germana, Leipzig, 1860.

Homyakov A. S., *O Starom i Novom, Stati i Oçerki*, Opod obşey redaktsiyey: G. M. Fridlender, İzdatelstvo: Sovremennik, Moskva 1988.

Hvostov A.N., *Russkie i Serbı v Voynu 1876 goda za Nezavisimost Hristian: Obşiy Kritiçeskiy Obzor: Pisma A. N. Hvostova.* Russkaya Skoropeçatnaya, S. Peterburg 1877.

İskenderov P. A., "Çernogoriya v Mejdunarodnıh Otnoşeniyah 1878-1903) gg.", *V 'Porohovom Pogrebe YEVROPI' 1878-1914*, İzdatelstvo İndrik, Moskva 2003, (ss. 182-190)

"İz Belgrada (pismo nevoennogo çeloveka)", *Oteçestvennoe Zapiski, Sovremennoe Obozrenie*, Dekabr No: 12, Tom 229, 1876, V Tipografii A. A. Kravskogo, Sankt Peterburg 1876, (s. 171-185.)

Kireyevskiy P. V., "Pismo k M.P. Pogodinu (1845)", *V poiskah Svoego Puti: Rossiya Mejdu Yevropoy i Aziyey*, Çast 1, izdanie: Nauka, Moskva 1994

Kiselev V.S., "Panslavizm i Konstruirovanie Natsionalnoy İdentiçnosti V Russkoy i Polskoy Slovesnosti XIX v ", *Rusii* No: 3 (41), 2015, s. 108- 127.

Kohn Hans, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, çev. Agah Oktay Güner, Üçüncü Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları 1991

Kurat Akdes Nimet, "Panslavizm", *AÜ DTCF Dergisi*, XI. Cilt, 2-4 sayılarında Ayrıbasım, TTK Ankara 1953 (s. 241-278).

Lamanskiy V. İ., "Natsionalnosti İtalyanskaya i Slavyanskaya, V Politiçeskom i Literaturnom Otnoşeniyah", *Oteçestvennıe Zapiski*, jurnal uçeno-literaturnıy i politiçeskiy izdaveyemıy

A. Krayevskim i S. Dudışkinım, Tom CLVII, No: 11, v Tipografii A. A. Kravzkogo, Sankt Peterburg, 1864, s. 166-188.

Lamanskiy V. İ., *Geopolitika Panslavizma*, Moskva: İnstitut Russkoy Tsivilizatsii, 2010.

Lamanskiy V. İ., *Tri Mira Aziysko-Yevropeyskogo Materika*, Tipo-Hromo-Litografiya A. Tranşel, S.Peterburg 1892.

Lenotyev K. N., *Vostok, Rossiya i Slavyanstvo*, Sbornik Statey, Tom 1, Tipo-litografiya İ. N. Kuşlerev k. K., Moskva 1885.

Milyukov P. N., "Razlojenie Slavyanofilstva", *Voprosı Filosofii i Psihologii*, Pod Redaktsiey Professora N.Ya Grota, God IV, Kniga 18(3), May 1893, İzdaniye A. A. Abrikosova, Moskva 1893.

Maksimov N.V., *Dve Voynı 1876-1878 gg. Vospominaniya i Rasskazı iz Sobıtıy Poslednih Voyn*, İzdanie knigoprodavtsa İ. L. Tuzova, S. Peterburg 1879.

Nikiforov Konstantin, *'Naçernatinie' İlii Garanşanina i Vneşnyaya Politika Serbiii v 1842-1853*, Moskva "İNDRİK" 2015.

Nikitin S. A., *Slavyanskie Komitetı v Rossii v 1858-1876 godah*, Otvetstvennıy Redaktör prof. İ. A. Fedosov, Izdatelstvo Moskovskogo Universiteta 1960, s. 364.

Pınin A.N, "İz İstorii Panslavizma", *Vestnik Yevropı*, God 28, 1893, Tom 5, Kniga 9, Sentabr, S. Peterburg 1893, s. 267-313.

Pınin A.N., *Panslavizm. V proşlom i Nastoyaşem (1878), s predisloviem i primeçaniyami V.V. Vodovozova*, Knigoizdatelstvo "Kolos" 1913.

Polnoye Sobraniye Soçineniy Alekseya Stepanoviça Homyakova, Tom Pervıy, İzdaniye Tretye. Dopolnennoye. Universitetskaya Tipografiya, Moskva 1900, (408 s.)

Prokudin B., "V. İ. Lamansikiy o Yedinstve Slavyan", *Vesnik Rossiyskoy Natsii*, No: 3, 2016, s. 70-82.

Romaşov Yu. V., "Balkanı v Vospriyatii Russkih Vo Vtoroy Polovine XIX Veka: Slavyanskoye Yedinstvo i Otçujdeniye", *İzvestiya Saratovskogo Universiteta, Seriya İstoriya. Mejdunarodnıe Otnoşeniya*, 2012, Tom 12, Vıpusk 3, s. 47-50.

Romaşov Yuriy Viktoroviç, *Obraz Yujnıh Slavyan i İdeya Slavyanskogo Yedinstva v Panslavistskih Kontseptsiyah v Rossii Vtoroy Polovinı XIX – Naçala XX vv.*, Avtoreferat, Saratovskiy Gosudarstvennıy Tehniçeskiy Universitet İmeni Gagarina Y. A., Saratov 2013.

Russkiy Vestnik, "Politiçeskoe Obozrenie", Tom: Sto Devyanosto Şestoy, İyun 1888, Tipografiya Tovarişestva Obşestvennaya Polza, S. Peterburg 1888.

Soçineniya I. S. Aksakova. Slavyanskiy Vopros 1860-1886, Tipografiya M. G. Volçaninova Moskva 1886.

Soçinenia İ. S Aksakova, Slavyanofilstvo i Zapadniçestvo 1860-1886, Tom Vtoroe, izdaniye Vtoroe, S. Peterburg: Tipografiya A.S. Suvorina, 1891.

Soçineniya Mihaila Petroviça Pogodina, Tom 4, Tipografii V. M. Friş, Moskva, 1874.

Solovyev V. S., "Russkaya İdeya", *Russkaya İdeya*, Sbornik Proizvedeniy Russkih Mısliteley, Ayris Press, Moskva 2002, s. 2227-2256.

Suhomlinov M. İ., *İzsledovanie i Stati Po Russkoy Literature i Prosveşeniyu*, Tom Vtoroy, S. Peterburg, İzdanie A. S. Suvorina, 1889.

Şemyakin A. L., "Serbskoe Obşestvo Posledney Treti XIX – Naçala XX veka Glazami Russkih Nabludateley", *Slavyanovedenie*, May-İyun No 3, 2004, s. 21. Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2004.

Şimov Yaroslav, *Avstro-Vengerskaya İmperiya*, ESKMO "Algoritm", Moskva 2003.

Ştur Lutvig, *Slavyanstvo i Mir Buduşego*, Perevod: V. Lamanskiy, V Universitetskoy Tipografii, Moskva 1867.

Teslya Andrey, " 'Slavyanskiy Vopros' v Publistsistike M.P. Pogodina 1830-1850", *Sotsiologiçeskoe Obozrenie*, 2014, Tom 13, No: 1 ss. 117 – 138.

Uvarov Sergey S., *Gosudarstvennıe Osnovı*, Institut Russkoy Tsivilizatsii, Moskva 2014.

W., "Neskolko Slov O Slavyanskom Voprose", *Beseda jurnal Uçenıy, Literaturnıy i Politiçeskiy*, Kniga İ-ya, Otdel 1, Tipografiya A. İ. Mamontov i K., Moskva 1871, s. 253-268.

Kişinev'de, Stefan Cel Mare Parkı'nda Hıdırellez şenliğindeki Gagauzlar (Gökoğuz Türkleri).

BAŞLANGICINDAN GÜNÜMÜZE GAGAUZ ETNOSUNUN ETNONİMİ VE ETNOGENEZİ PROBLEMİ

Asım Korkmaz*

GİRİŞ

Gagauzlar (Gagavuzlar), Karadeniz'in kuzeyinde Moldova sınırları içindeki Gagauz Yeri'nde özerk olarak yaşayan küçük bir etnostur.[1] Bu özerk yönetim dışında Ukrayna, Rusya, Beyaz Rusya, Litvanya, Estonya, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Türkiye ve hattâ Brezilya gibi ülkelerde de yaşayan Gagauzlar mevcuttur.[2] Fakat Gagauzlar, ağırlıklı olarak Karadeniz'in kuzeybatı kıyı şeridindeki Bulgaristan, Romanya, Moldova ve Ukrayna gibi komşu devletlerin topraklarında farklı yönetimler altında yüzyıllardır yaşamaktadırlar.

* Asım Korkmaz, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı.

[1] Antik Yunancada halk anlamına gelen *etnos*, en basit anlamıyla aynı kökenden gelen ve ortak geleneklere sahip ailelerin oluşturduğu grubu ifade eden bir terimdir. Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s. 84.

[2] Harun Güngör, Mustafa Argunşah, *Gagauz Türkleri: Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 1.

Doğu Avrupa coğrafyasının nüfus bakımından küçük bir halkını oluşturan Gagauzlar hakkında özellikle 19. yüzyılın ortalarından neredeyse günümüze kadar önemli ve birbirine zıt görüşler, yorumlar sosyal bilim camiasında yer buldu. 19. yüzyıla kadar Gagauz etnonimiyle[3] bu etnosun kendine ait yazılı tarihî bilgilerin olmaması, farklı milletlerin kaynaklarında da onlardan bahsedilmemesi ve belirtilen yüzyıla kadar olan mevcut bilgilerin yetersizliği gibi temel nedenlerden dolayı Gagauzlar hakkında değişik görüşler ortaya atıldı.[4] Başka bir deyişle; çok güçlü sözlü geleneğe sahip olan Gagauz halkının yakın zamana kadar kendilerine ait yazılı kültür geliştirmemeleri, bu etnos hakkında zıt görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Gagauzlarla ilgili bilgilerin sınırlı ve yetersiz olmasının ana sebebi, onların 19. yüzyılın ortalarına kadar ayrı bir etnos olarak tanınmamış olmalarından kaynaklanmaktaydı.[5]

Gagauzlar, yüzyıllardır Osmanlı yönetimi altında yaşamalarına rağmen; Osmanlı kaynaklarında etnik bir terim olarak onlardan bahsedilmemiştir. Osmanlı basınında etnik bir ifade bakımından Gagauz etnonimi, ilk kez 1876 yılında *Hayal* gazetesinde Teodor Kasap'ın makalesinde geçmiştir.[6]

---

[3] Etnosa mensup insanların benimsedikleri ve kendi karakterlerini yansıtan etnik ada, *etnonim* denilmektedir. Lev Nikolayeviç Gumilev, *Etnogenez, Halkların Şekillenişi Yükseliş ve Düşüşleri*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s. 107.

[4] Mustafa Argunşah, Hülya Argunşah, *Gagauz Yazıları*, Türk Ocakları Kayseri Şubesi Yayınları, Kayseri 2007, s. 15.

[5] Kemal H. Karpat, "Gagauzlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 13, İstanbul 1996, s. 288.

[6] Gagauzlar, yaklaşık 400 yıl Osmanlı Balkanlarında yaşadılar. Bu kadar uzun yıllar Osmanlı idaresinde varlıklarını sürdürmelerine rağmen ayrı bir etnos olarak kayıt altına alınmadılar. Balkanlardaki Ortodoks tebanın bir parçası olarak kabul edildiler. Bütün bu nedenlerle, Gagauzlar Osmanlı kaynaklarında ayrı bir grup olarak yer almadılar. 19. yüzyılda Batı'da Gagauzlara karşı ilginin başlaması üzerine Gagauzlar, Osmanlı basınında ilk kez 1876 yılında yer buldu. Bu tarihte Rum kökenli gazeteci Teodor Kasap, Gagauzlar hakkında bir yazı kaleme aldı. Amacı, İstanbul'da Jean Pietri'nin *Courrier d'Orient* gazetesindeki Gagauzlarla alâkalı gezi notlarından oluşan yazısını eleştirmekti. Teodor Kasap, bu yazısında Jean Pietri'nin Gagauz adında bir millet uydurduğunu ve mevcut kaynaklarda böyle bir halktan bahsedilmediğini anlatmaktadır. Bu makale, dönemin Osmanlı basınında Gagauz algısının değerlendirilmesi bakımından önemlidir. Teodor Kasap, makalesinde Gagauzlarla ilgili şu ifadelere yer vermiştir: "Gagavuz ne demektir? Biliniz bakayım. Bir liranıza mukabil bin lira ile bahse girişebilirim ki bilmek şöyle dursun bu ismi işitmemişsinizdir bile. Ne idüğünü sual eyleseniz bile sual ettiğiniz adam bilmez ki ne olduğunu size haber versin. Ben de bilmez idim. *Courrier d'Orient* sahibi dirayetli Jean Pietri dostumuzdan öğrendim, o keşfetmiş. Ve zannolunduğuna göre hayal hane-i fikrinin bir köşesinde bulmuş. Çünkü ben lugat kitaplarının kâffesini altüst ettim. Gagavuz lafzında ne bir ism-i am bulabildim, ne de ism-i has. Gagavuz hayvan değil, maden değil, nebat değil, yıldız değil, başka bir mahsul değil, ilim yahut sanat değil. Gagavuz veyahut Gagavuzlar (Fransızcada gördüğümden Türkçesini iyi bilemiyorum) bizim millete benzer bir millet imiş. Jean Pietri dostumuz öyle diyor. Bu millet ne Türk, ne Rum, ne de Bulgar imiş. Adeta Gagavuz imiş. Bulgarlar, Türkler, Rumlar bu milletten nefret eder imiş. Nereden gelip nereye gittiğini bilemiyormuş, ancak bunların bu üç milletten mürekkep olduğunu simalarından anlıyor imiş. Lisanları da Rumca, Bulgarca,

Gagauzların Osmanlı idaresinde Türkçe konuşarak Müslüman gruplarla birlikte yaşamalarına rağmen Hıristiyan olarak var olmaları ve Slavlaşmadan günümüze kadar varlıklarını sürdürmeleri, her açıdan aydınlanması zor bir konudur.[7] Bu durum, Gagauz etnosunun kendine has özelliğini göstermektedir.

Gagauzlar, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetindeki Dobruca'dan[8] Rus Çarlığı'nın Besarabya[9] topraklarına göç ettiler. Rus Çarlığı'na onların göçüyle beraber gelen bilgiler son derece azdı. Eldeki bilgiler de sağlam delilleri olmayan önemsiz haberlerdi.[10] Gagauz halkının bu göç hareketi, onlarla ilgi bilimsel faaliyetlerin önünü açtı. Diğer bir ifadeyle, 19. yüzyılda Gagauzların keşfedilmesiyle beraber sosyal bilimciler bu halka ilgi duymaya başladı.[11] Gagauz etnonimi, tarihte ilk kez 1837 yılında Rus Çarlığı İçişleri Bakanlığı yetkilisi İ. Tolstoy'un yazılarında geçti. Tolstoy, Tuna ötesi göçmenlerinden Gagauz diye bahset-

---

Ulahcadan ibaret imiş ki bunlara evailde Karadeniz'e hicret eden Cenevizlilerin kanı karışmış imiş. Köyleri Karadeniz'in Avrupa sevahilinde olup herhangi dağda Ceneviz kaleleri harabesi görülüyor ise mücerred o dağın altındaki derede bir Gagavuz köyü bulunur imiş ki Ceneviz tohumundan hâsıl olduklarını ondan hükmetmek lazım geliyor imiş. Bunların kendilerine mahsus adat u ahlâkı olmadığından her biri mensup olduğu milletin ahlâkına tabiyet ederek yaşar imiş. Meşrepleri Bulgarlarınki kadar temiz değil imiş. Asıl Bulgarlar yalnız kendi beyinlerinde izdivaç ederler imiş. Hâlbuki Gagavuzlar kendilerine bir kız bulunsun da isterse çingene olsun onu alırlarmış. Bazı kimseler bu milletin Tataristan'dan geldiğini iddia ederler imiş ise de Jean Pietri dostumuz bunun sahih olduğuna İncil-i Şerif'e yemin ediyor imiş. Şimdi Gagavuzun ne olduğunu anladınız ya? Bu milletin ister vücudu olsun ister olmasın tuhafı Jean Pietri dostumuz bunların tarifiyle gazetesinin dâhiliye kısmının üç rub'unu doldurmuş olmasıdır. Efendim! Ne yazsın? Ortalıkta yazacak ne var? Herif bunu bulup yazmış, bugün de bununla eğlenmiş. Bakalım yarın ne ile eğlenir. Korkmayınız elbette Peru'da, Kaliforniya'da, Havc'da, Çin'de, Japonya'da ya bir nevi hayvan, bir nevi nebat yahut bir nevi maden keşfeder de yarın da onunla eğlenir. İstanbul'da gazetecilik edebilmek için bir adamda pek büyük kuvve-yi haliye olmak lazım imiş. Çok şükür bu kuvvet Jean Pietri dostumuzda maziyadeten vardır. Fakat ben bir şeyden korkuyorum. Acaba şu Gagavuzlardan maksat başka bir şey midir? Yoksa bu memleket ahalisine mi taştır? Herhalde ben karışmam mesuliyeti Jean Pietri'ye aittir." Teodor Kasap, "Gagavuz", *Hayâl Gazetesi*, Numara: 239, İstanbul 1876.

[7] Kemal H. Karpat, "*Gagauzlar...*", s. 288.

[8] Dobruca bölgesi; kuzeyde Tuna nehri, doğuda Karadeniz ve güneyde Balkan dağları arasında kalan bir toprak parçasıdır. Bu bölge, kabaca Tuna nehri ile Karadeniz arasında bulunan ve günümüzde Bulgaristan ile Romanya arasında bölünmüş olan tarihî bir yerdir. Burası Karadeniz'in kıyı şeridinde Bulgar coğrafyasının kuzeydoğusunu, Rumen coğrafyasının ise güneydoğusunu kapsamaktadır. Halil İnalcık, "Dobrudja", *The Encyclopaedia of Islam*, ed. B. Lewis, Ch. Pellat, J. Schacht, Cilt: 2, Brill, Leiden 1991, s. 610.

[9] Besarabya coğrafyası, Doğu Avrupa'da yer alan; batıdan Prut, Tuna nehirleri, güneyden Karadeniz, doğudan ve kuzeyden Dinyester Nehri ile çevrili olan tarihî bir bölgedir. Dinyester, Prut ve Tuna Besarabya'nın üç önemli nehirleridir. *Bessarabia*, Handbook, No: 51, Londra 1920, s. 1, 3.

[10] Wilhelm Radloff, *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler*, Haz. Tülay Çulha, Muvaffak Duranlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 23.

[11] İrina İusiumbeli, *Gagauz Yeri'nde Kadın*, Karaağaç Yayıncılık, Ankara 2017, s. 17.

mekteydi.[12] Fakat çarlıkta ilk kez 1897 yılındaki nüfus sayımında Gagauzların verdikleri cevaba göre Rus memurlar onları ayrı bir etnos ve Hıristiyan Türk olarak kayda geçirdiler. Gagauzların bu şekilde kayıt altına alınmalarında ünlü Rus asker ve etnograf Valentin Aleksandroviç Moşkov'un katkıları oldu.[13] Moşkov, kendi biriminde bulunan Gagauz askerlerine ilgi duyup bu halkın yaşadıkları yerleri ziyaret ederek araştırmalar yaptı. Çalışmalarında onlardan *esrarengiz ve enterasan bir halk* olarak bahsetti.[14]

Dinleri Hıristiyan, dilleri Türkçe gibi özel durumlarından dolayı Avrupalı bilim adamları, Gagauzlarla ilgilenmiş ve onların dinleri, dilleri, etnogenezleri hakkında kapsamlı araştırmalar yapmışlardır. Bu yönüyle Gagavuzlar en ilginç ilmî konulardan birisidir.[15] Gagauzlar üzerine çok sayıda etnografik ve lingüistik araştırmalar yapılmış olmasına rağmen, bu halkla ilgili herkesçe benimsenen genel bilgiler mevcut değildir.[16] Fakat Gagauzlarla alâkalı günümüzde bazı konularda gerçekliği bilim camiasında artık tartışılmayan kesin görüşler vardır.

19. yüzyıldan yakın döneme kadar Gagauz etnosu hakkında araştırma yapan bilim adamları, ağırlıklı olarak onların etnonimi ve etnogenezi[17] üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Bu bilim adamları; çoğunlukla

---

[12] İ. F. Grek, "Etnonim "Gagauz" i Glottonim "Gagauzskiy Yazık" (Etnogenezis Gagauzov v XIX – Naçale XX v.v. Usloviyah Bessarabii)", *Revista de Etnologie şi Culturologie*, Cilt: 2, Kişinev 2007, s. 261.

[13] O. K. Radova Karanastas, "TC Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ve Diğer Belgelere Göre, Balkan Yarımadası Göçmenlerin ve Yerli Bucak Gagauzlarının Etnik Tarihi ve Kültür Mirası (MÖ 7.-6.-21. yüzyıllar)", *1. Uluslararası Devleti Olmayan Türk Toplulukları Bilgi Şöleni: Gagauz Dili, Tarihi, Coğrafyası ve İnanç Sistemleri Bildiri Kitabı*, Ed. Selçuk Kırlı, Alev Sınar Uğurlu, Bursa 2018, s. 225.

[14] Valentin Aleksandroviç Moşkov, *Balkan Yarımadasında Türk Kavimleri*, çev. Elena İvanova, Manas Yayıncılık, Elazığ 2006, s. 1.

[15] Gagavuzlar, *Hayat Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1933, s. 1641.

[16] Claude Cahen, "Gagauzların Kökeni ile İlgili Tartışmalı Hususlar", çev. Harun Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 229.

[17] *Etnogenez*, soy kökeni bağlamında etnosların zorunlu olarak geçirdikleri doğuş, olgunluk ve gerileme gibi genel evreleri içeren dönemdir. Gumilev'e göre bu kavram, etnosların şekillenişi ve tarih sahnesinden çekilmesi dönemini kapsayan yaşam sürecidir. Diğer bir deyişle etnogenez, etnosların şekilleniş, gelişim, yükseliş ve düşüşlerini ifade eden tarihî olay dizisidir. Lev Nikolayeviç Gumilev, *age.*, s. 54, 221; Meşdi İsmayılov, "Avrasyacı Lev N. Gumilev'in Tarih Görüşünde Türk Etnosunun Etnogenezi Meselesi", *İstanbul Üniversitesi, Avrasya Enstitüsü, Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul 2012, s. 4, 23. Etnogenez kavramı, etnosların zamanda yolculuğudur. Geçmişte vuku bulan olaylar zinciridir. Bu kavramın temelinde etnik köken vardır. Bir başka ifadeyle etnogenez, etnosların etnik menşesidir. Etnogenez etnosun nerede, nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığı süreci tarihsel perspektiften sunmaktadır. Etnosa kimsin sorusuna cevap bulmaktadır. Bu mefhum, etnosların kaynağını tespit etmektedir. Etnosların kökenini ortaya çıkararak onların varlıklarına güç katmaktadır. Böylelikle etnosların uzun süre var olmalarında kilit rol oynamaktadır. Bu yüzden etnogenez, etnosları oldukça kapsayıcı bir durumdadır. Ayrıca etnogenez, etnosların etnonim almalarında da etkilidir.

Türk, Rus ve Bulgar menşelidir. Gagauzlar üzerine görüş bildiren sosyal bilimcilerin özellikle bu üç kökende olmasında; Gagauzların uzun yıllar Türk, Rus ve Bulgar yönetimleri altında yaşamaları etkili olmuştur. Bu çalışmada ortaya çıkışından günümüze değin Gagauz halkının adı ve etnik kökeni tartışmalarına değinilecektir. Adları ve kökenleri üzerine görüş bildiren bilim adamlarının yorumları sentezlenerek genel bir çıkarımda bulunulacaktır.

GAGAUZLARIN ETNONİMİ

Gagauz halkının büyük bir kısmı Dobruca'dan Besarabya'ya gerçekleştirdikleri göç hareketinden sonra Gagauz adı sorgulanmaya başlandı. Gagauz etnoniminin tarihte nasıl ve ne zaman ortaya çıkıp kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinmemektedir. Bu durumun arka planında Gagauzların uzun yıllar yazılı bir edebiyat geliştirmemeleri yatmaktadır. Yüzyıllarca Osmanlı yönetiminde yaşayan Gagauz etnosunun etnonimi hakkında Osmanlı kaynaklarında bilgi bulunmamaktadır.[18]

Gagauz tabiri ilk kez, Rus yazarların eserlerinde görülmeye başlandı.[19] 19. yüzyıl başlarında Balkanlardaki Gagauzlar, Rusya Çarlığı'na göç etmeden önce Gagauz ismini ortak ad olarak benimsediler.[20] Tarih, edebiyat, dil bilimi, antropoloji gibi sosyal bilimler alanında uzman araştırmacılar, bu etnonim üzerine görüş beyan ettiler. Fakat doyurucu bir bilgiye ulaşmada kaynakların azlığı, Gagauz etnosunun etnonimi üzerine farklı mealde savlara neden oldu. Araştırmacılar görüşlerini çoğunlukla fonetik, tarihî, coğrafi ve etnik verilere dayandırdılar. Gagauzların etnoniminin kökeni üzerine çok çeşitli görüşler bulunmasına rağmen; bu görüşlerden diğerlerine göre daha fazla kabul edilenler beş ana grupta toplanabilinir.

İlk görüşe göre Gagauz etnonimi, Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'tan gelmektedir. Bu görüşü ilk olarak 1917 yılında Bulgar tarihçi Georgi Balaşçev ortaya attı. Balaşçev, Dobruca diyalektiğinde k-nin g-gibi telaffuz edildiğini vurgulayarak Gagauz adının Keykâvus'tan geldiğini kabul etmiştir.[21] Gagauz etnoniminin anlamı Keykâvus'un halkı, Uzları anlamlarına gelmektedir. Yüzyıllardır yaşanan fonetik dönüşümle Gagauz

[18] Harun Güngör, Mustafa Argunşah, *Gagauzlar: Gagauz Türklerinin Etnik Yapısı, Nüfusu, Dili, Dini, Folkloru Hakkında Bir Araştırma*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 26.

[19] Th. Menzel "Gagauzlar", *İslâm Ansiklopedisi: İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, Cilt: 4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s. 706.

[20] Ahmet Hasan Cebeci, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre Gagauzlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara 2008, s. 3.

[21] Mustafa Argunşah, Hülya Argunşah, *age.*, s. 23.

kelimesi ortaya çıkmıştır.[22] Bu görüş, ağırlıklı olarak Türk sosyal bilimcileri arasında benimsenmiştir. Bu görüşün temelinde, Anadolu'dan Balkanlara gerçekleşen bir göç hareketinin neticesinde liderin adından kaynaklanan özellik yer almaktadır.

İkinci iddia Gagauz kelimesinin Oğuz, Gök Oğuz, Uz adlarından türediğidir. Bu kelimenin kökeni Türk boyu Oğuz'a dayanmaktadır. Gagauz kelimesi, gag ve auz şeklinde iki kelimeden oluşmuştur. Gag kelimesi, Oğuz halkı boylarını ifade eden gak, gek, gök veya gok kelimelerinin değişime uğramış halidir. Gaglar, Oğuzların bir kolu ve Oğuzların atalarının adıdır. Auz ise Uz, Guz veya Tork olarak adlandırılan ve Türk kabile adı işlevinde olan aguz veya oğuz kelimesinin kısaltılmış şeklidir. Böylelikle Gagauz kelimesi birleşik şekilde Gök Oğuz'dan gelmektedir.[23] Gaga-uz kelimesi, ayrıca Hakka inanan Uz anlamına da gelmektedir.[24] Bu görüş, ilk görüşün aksine daha eski bir tarihten gelmektedir. Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara inen Uz halkına dayanmaktadır. Bu adın kökeninde etnosun kendi etnonimi yer almaktadır.

Üçüncü sava göre Gagauz kelimesi, Kanga-Guz'dan gelmektedir. Kanga-Guz birleşik kelimesinin anlamı, Kanga ülkesinin Guzlarıdır. 10.-13. yüzyıllardaki Kanga-Guz kelimesi günümüze gelene dek bazı ses değişikliklerine uğramıştır. Kanga kelimesi zamanla Gaga'ya dönüşmüştür. Ganga-guz adı, Gagauz halk masallarında da geçmektedir.[25] Üçüncü görüş, ikinci görüş gibi göçebe bir Türk halkının etnik isminden gelmektedir.

Dördüncü iddia ise Gagauz kelimesi, Kıpçak Oğuz anlamında Gagavan ve Gaga kelimelerinden türediğidir. Yani Kıpçaklarla Oğuzların karışımından Gaga-Uz kelimesi ortaya çıkmıştır. Bu görüşü destekler nitelikte

---

[22] Ernest Max Hoppe, "The Turkish Christian Gagauz", *The Muslim World*, Cilt: 24, Sayı: 3, New York 1934, s. 278; Paul Wittek, "Yazijioglu Ali on the Christian Turks of the Dobruja", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Cilt 14, No: 3, Londra 1952, s. 668; Vlodzimej Zayonçkovskiy, "Gagauz", *The Encyclopaedia of Islam*, ed. B. Lewis, Ch. Pellat, J. Schacht, Cilt 2, Brill, Leiden 1991, s. 971; Faruk Sümer, "Gagauzların Aslı", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Sayı: 52, İstanbul 1991, s. 9; Kemal H. Karpat, "Gagauzların Selçuklu-Anadolu Kökenleri", *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 405; Halil İnalcık, *agm.*, s. 610; Refik Turan, "Tarih İçinde Selçuklu-Gagauz İrtibatı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşi Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 39, Ankara 2006, s. 47; Kemal H. Karpat, "*Gagauzlar...*", s. 289; Ahmet Hasan Cebeci, *agt.*, s. 11.

[23] Hüseyin Namık Orkun, *Yeryüzünde Türkler*, Bilge Karınca, İstanbul 2011, s. 109; Wilhelm Radloff, *age.*, s. 32; Dionis Tanasoğlu, "Gagauzlar", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı V*, Sayı: 70, Ankara 2015, s. 5556; Th. Menzel, *agm.*, 706.

[24] Atanas Manov, *Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)*, çev. M. Türker Acaroğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s. 21.

[25] Ludmila A. Pokrovskya, "Gagauz Kelimesinin Kökeni Üzerine Yeni Bir Görüş", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları, Fuat Özdemir Anısı*, Adana 1997, s. 173, 174; Mustafa Argunşah, Hülya Argunşah, *age.*, 28.

bazı araştırmacılar, hâkim unsurun Oğuzlar olmasına rağmen Gagauzların Kıpçaklarla karıştığını kabul etmektedir.[26] Bu iddia da ikinci ve üçüncü görüşler gibi halkın etnik adından kaynaklansa da, Ortaçağda Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara inen iki Türk halkının isminin birleşiminden meydana gelmiştir.

Son görüşe göre, Gagauz kelimesi, kara-guz'dan doğmuştur. Türklerde soy, boy adlarında kara sözcüğü sıklıkla kullanılmaktadır. Bu bakımdan Gagavuz kelimesi, kara-guz ifadesinden türemiştir. Zamanla bu ifade, gara-guz olmuştur.[27] Diğer görüşlere göre daha zayıf olan bu iddia, göçebe Türklerin kadim örgütlenme yapılanlarından esinlenerek ortaya atılmıştır.

Gagauz etnoniminin anlamı, din ve etnik konumla ilgilidir. Bu kelimenin mânâsı, bir halkın tarihsel adından ziyade Oğuzların ailesel bir unvanıdır. Bu unvan, onların Hıristiyanlığı kabullerini belirtmek için alınmıştır. Bu nedenle, bir Gagauz sadece Türk Oğuz halkından olan Hıristiyandır. Oğuzlar, Hıristiyan dinine mensup olduktan sonra Hıristiyan Oğuz anlamında bu etnonimi almışlardır. Ayrıca Gagauzlar, bağnaz Hıristiyandırlar. Onlar için Gagauz kelimesi Hıristiyanlıkla eşdeğerde ve önemdedir.[28]

GAGAUZLARIN ETNOGENEZİ

19. yüzyılda Balkanlarda etnik temelli milli devletlerin kurulması, yüzyıllardır Osmanlı Balkanlarında yaşayan Gagauzların kökeni üzerine araştırmalar yapılmasının yolunu açtı. Gagauzların etnogeneziyle ilgili kapsamlı ilk çalışmalar, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında başladı.[29] Gagauz etnosunun etnogeneziyle ilgili çalışmalar, onların etnonimiyle alâkalı yapılan araştırmalarla beraber yürütüldü. Gagauzların etnonimi ve etnogenezi aynı anda bilim camiasının araştırma konusu oldu.

Türk dilini konuşmalarına rağmen Ortodoks Hıristiyan olduklarından dolayı Gagauzlar, Osmanlı yönetimi altında yaşadıkları coğrafyada komşu halklar Bulgar ve Yunanların etki alanına girmek zorunda kaldılar.[30] Bu komşu Hıristiyan halklar tarafından onların kendi milletlerinin bir parçası olduğu iddiaları gündeme getirilmeye başlandı. Balkanlardaki etnik re-

---

[26] Ahmet Bican Ercilasun, "Gagauzlardan Yeni Haberler", *Türk Kültürü*, Yıl: XXVII, Sayı: 316, Ankara 1989, s. 478, 479.

[27] Vecihe Hatiboğlu, "Türk Tarihinin Başlangıcı", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türkoloji Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, Ankara 1979, s. 51.

[28] Atanas Manov, *age.*, s. 21, 37; M. Türker Acaroğlu, "Gagauzların Kökeni", *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, Cilt LXIII, Ankara 2001, s. 481.

[29] İvan Gradeşliev, "Gagavuzlar (II)", çev. Nuri Eyüboğlu, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul 1997, s. 49.

[30] Kırımlı Abdullah Oğlu Hasan, "Ğağauzlar", Azerbaycan Yurt Bilgisi, Yıl: 3, Sayı: 26, İstanbul 1934, s. 47.

kabet, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarından itibaren Gagauzların etnogenezi tartışmalarını daha da arttırdı. Diğer taraftan, 19. yüzyılın başlarında Rus imparatorluğu, resmî evraklarda Gagauz etnosunu Gagauz etnonimi olarak kaydetmemişti. Ruslar, onları farklı etnoslar (Bulgar, Yunan, Moldovalı) olarak göstermişlerdi. Gagauzları "Tuna ötesi göçmenleri" olarak kayda geçirmişlerdi.[31] Ruslar tarafından Gagauzların farklı milletlerin parçası gibi etnik köken bağlamında kayıt altına alınmaları, onların etnogeneziyle ilgili iddialarda bulunan halkların görüşlerine katkı sağladı. Bütün bu nedenler, Gagauzların etnik köken konusunu daha da karmaşık hale getirdi. Bu dönemde Gagauzların etnogeneziyle ilgili bilimsel, amatör ve çıkar eksenli taban tabana zıt görüşler ortaya atıldı.[32]

Gagauzların etnogenezi uzun yıllar bilim camiasında tartışma konusu olmuştur.[33] Gagauzların kökeni üzerine yirmiden fazla hipotez ortaya atılmıştır.[34] 19. yüzyıl öncesi Gagauzların tarihlerinin karanlıkta kalması, onların menşeiyle ilgili çok farklı türde kurgulara kapı açmıştır. Gagauzların kökeni konusunda tarihçi, etnograf, dilbilimci gibi bilim adamları arasında uzlaşma bulunmamaktadır.[35] Gagauzların etnogenezi sorununun çözümünde tek bir ölçüte yer vermek, doğrudan amaçlı kriterlere bağlanmak ve mevzuya tek taraflı bakılması gibi nedenler; tarafsız ve herkesçe benimsenen olumlu bir sonuç getirmemektedir. Bu nedenle, Gagauz etnik köken meselesi nihai sonuçtan uzaktır.[36] Diğer bir deyişle, Gagauz halkının oluşumunda bazı milletlerin rolünün keskinleştirilmesi ve bu halkın var olma sürecinde karışım-kaynaşma rollerinin göz ardı edilmesi, Gagauzlar hak-

---

[31] O. K. Radova Karanastas, "Güneydoğu Avrupa Gagauzların Tarihini ve Kültürünü Korumak – Etnosun Gelişmesinde Bir Şart Temeldir", *Put ka Sebe: Aspektı İstorii, Kulturı, Demografii, Etnogeneza Gagauzov*, Kişinev 2008, s. 180.

[32] A. V. Şabaşov, "Etnogenez", *İstoriya i Kultura Gagauzov*, yay. haz. Stepan Stepanoviç Bulgar, Komrat 2006, s. 8; Dionis Tanasoğlu, *agm.*, s. 5555.

[33] Sylvie Gangloff, "Controverses et débats sur l'origine, l'historie et l'identité des Gagaouzes, Turcophones Chrétiens de Moldavie", *D'un orient l'autre*, ed. Jean-Louis Bacque-Grammont, Angel Pino, Samaha Khoury, Paris 2005, s. 1.

[34] Valentina Shevchuk, "The Ethno-Linguistic Geography of the Gagauz People in the Danube Basin", *Journal of Danubian Studies and Research*, Cilt: 5, Sayı: 2, Galati 2015, s. 75.

[35] Vlodzimej Zayonçkovskiy, "Gagauz Araştırmalarının Durumu ve Öncelikli Hedefleri", çev. Bülent Hünerli, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 20, Ankara 2017, s. 237, 242, 243; Astrid Menz, "The Gagauz Between Christianity and Turkishness", *Cultural Changes in the Turkic World*, ed. Filiz Kıral, Barbara Pusch, Claus Schönig, Arus Yumul, Ergon Verlag Würzburg in Kommission, Würzburg 2007, s. 123, 124; Astrid Menz, "The Gagauz: People and Language", *Tehlikedeki Türk Dilleri II A*, Cilt 2, ed. Süer Eker & Ülkü Çelik Şavk, Ankara-Astana 2016, s. 206; Irina Iusiumbeli, *age.*, s. 17.

[36] Mihail Nikolayeviç Guboglu, "Gagauzların Etnik Aidiyeti", çev. Bülent Hünerli, *TÜRÜK: Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 12, Bolu 2018, s. 78; İvan Gradeşliev, "Gagavuzlar", çev. Nuri Eyüboğlu, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul 1997, s. 52.

kında ortaya atılan savların zayıf yönleridir.[37] Gagauzların kökeniyle ilgili genel kabul görecek şekilde sağlıklı bir sonuç/lar alınabilmesi için tarih, dil, etnografya, folklor, antropoloji ve arkeoloji araştırmalarının verileri kapsamlı bir şekilde karşılıklı olarak değerlendirilerek göz önünde bulundurulmalıdır. Yani Gagauzların etnogenezi araştırmalarında sosyal bilimlerin kendi aralarında disiplinler arası çalışma yöntemini kullanması zorunludur. Böylelikle gerçeğe yakın bir görüş sunmak mümkün olacaktır.[38]

19. yüzyılın ortalarında aynı anda Gagauzların Türk ve Bulgar kökenli oldukları yönünde iki zıt sav ortaya çıktı.[39] Bu iki zıt görüşün yanına daha sonra Yunan tezi eklendi. Bunlara ek olarak; Gagauzların Rumen, İtalyan kökenli oldukları[40] yönünde ütopik sayılacak iddialar da ortaya atıldı. Fakat sosyal bilimciler çoğunlukla onların Türk, Bulgar ve Yunan kökenli olabilecekleri görüşünü işlediler. Bu üç sav içinde Gagauzların Bulgar ve Türk kökenli oldukları günümüze kadar tartışılagelmiştir. Bu iki sav, ağırlıklı olarak kabul görmüştür.[41]

Bulgar İddiası

Gagauzların Bulgar kökenli Slav oldukları görüşü, Bulgarların Gagauzlarla birlikte Besarabya'ya göç etmelerinden sonra ortaya çıktı. Bulgaristan'da Besarabya'ya göç eden Bulgarların akıbeti hakkındaki ilgi, Gagauzların etnik kökeninin sorgulanmasının önünü açtı.[42] Bulgar Çarlığı, Tuna ötesine göç eden Gagauzlara sahip çıkarak milli devlet pratiğinin bir gereği olarak onlarla aynı soydan oldukları imajını yaydı. Bulgar hükümetlerine göre Gagauzlar, dillerini unutmak zorunda kalmış ama dinlerine sahip çıkmış Bulgar halkının bir parçasıydılar. Osmanlılardan ayrılıp bağımsız bir devlet olduktan sonra ülkede başa geçen her rejim günümüze kadar sistematik bir şekilde bu algıya sahipti.

Bulgarlar, Gagauzların kendilerinden oldukları algısını güçlendirecek bazı dayanaklara sahiptiler. Gagauzlar, tarihte bir bütün olarak en uzun süre Osmanlı Devleti yönetimi altında yaşadılar. Bu devletin milliyet temeline dayanmaması ve onların Hıristiyan olmaları nedenleriyle Gagauzlar, Osmanlılar tarafından diğer Hıristiyan milletler gibi değerlendirildi. Yaşadıkları bölgelerde çoğunlukla Bulgarlarla komşu olarak yaşamaları, onlarla

[37] A. V. Şabaşov, "Etnogenez...", s. 12.
[38] Tadeusz Kowalski, "Kuzeydoğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili", çev. Ömer Faruk Akün, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2-3, İstanbul 1949, s. 499; İvan Gradeşliev, "Gagavuzlar...", s. 52.
[39] Mihail Nikolayeviç Guboglu, *agm.*, s. 67.
[40] S. G. B. St. Clair, Charles A. Brophy, *A Residence in Bulgaria*, Londra 1869, s. 18.
[41] Valentina Shevchuk, *agm.*, s. 75, 76.
[42] Mihail Nikolayeviç Guboglu, *agm.*, s. 69.

benzer birtakım geleneklere, âdetlere sahip olmaları ve aralarında kültürel etkileşim yaşanması sebepleriyle Gagauzların, Bulgarlar tarafından aynı etnik kökene sahip oldukları iddia edildi. Gagauzların kendilerine özgü bir kiliselerinin olmamasından dolayı, onların bir kısmı Bulgar kilisesine tâbi olmak zorunda kalmıştı. Bulgarlar, bazı Gagauz ailelerinin dinî inançlarını Bulgar kilisesi vasıtasıyla yerine getirmelerini dayanak kabul ederek iddialarını güçlendirmek istediler. Bulgarlara göre Gagauzlar, *Türkleşmiş Bulgarlardı.*[43] Diğer taraftan Gagauzlar, Besarabya'ya göç ettikleri tarihten neredeyse 19. yüzyılın sonlarına kadar Rusya'da Türkçe konuşan Bulgarlar olarak kabul edilmişlerdi. Bu durum da Bulgar savlarına bir katkı sağladı. Bulgar toplumunda da Gagauzların kendilerinden olduğuna yönelik efsaneler türedi. Onlara göre Gagauzların soyu ya bir Türk kızıyla evlenen Bulgar erkeğinden ya da bir Bulgar kızıyla evlenen Türk erkeğinden gelmekteydi.[44] Yani Gagauzlar, Bulgar ve Türklerin yasadışı çocuklarıydı.[45]

19. yüzyıldan yakın döneme kadar çoğu Bulgar olmak üzere Batılı sosyal bilimciler, Bulgar hükümet politikasıyla bağlantılı olarak Gagauzların kökeni üzerine görüş bildirdiler. Bunlardan bazıları dikkate değer konumdadır. Bu konu hakkında Bulgar coğrafyasında ilk yorum yapanlardan olan tarihçi İ. İvanov, 1864 yılında Gagauzların dillerini kaybetmelerine rağmen dinlerini muhafaza eden Bulgarlar olduğu görüşünü ortaya attı. Bu görüşüne temel olarak; Gagauzların Bulgarlarla aynı gelenek, görenek ve yaşam tarzına sahip olduğunu belirtti.[46] 19. yüzyılın sonlarına doğru 1896 yılında Çek arkeolog Karel Şkorpil, Gagauzların Proto-Bulgar kökenli olduklarına dair bir hipotez ortaya attı.[47] Şkorpil'in bu iddiasını ilerleyen yıllarda tarihçi Gavril Zanetov, ortaya koyduğu saptamalarla geliştirdi. Ona göre de, Gagauzlar ana dillerini unutup günümüzde Türkçe konuşan ve Asparuh Bulgarlarının soyundan gelen kadim Bulgar halkındandı.[48] 1902 yılında ise etnograf Lubomir Miletiç, hazırladığı çalışmasında Bulgaristan'da iki tür Gagauz bulunduğunu bunlardan bir kısmı Bulgar kültür ve geleneğini ka-

[43] *Gagauzlar (Rus İmparatorluğu Coğrafya Cemiyetinin Haberleri, XL: Cilt)*, çev. Haver Aslan, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 17, İstanbul 1982, s. 223; Valentin Aleksandroviç Moşkov, *age.*, s. 34; Mustafa Argunşah, Hülya Argunşah, *age.*, s. 15; Harun Güngör, "Gagauzlar", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı V*, Sayı: 70, Ankara 2015, s. 5552; Kırımlı Abdullah Oğlu Hasan, *agm.*, s. 47, 48; Th. Menzel, *agm.*, s. 706.

[44] Wilhelm Radloff, *age.*, s. 23, 24.

[45] A. Zaşçuk, *Materialı, dlya Geografii i Statistiki Rossii, Sobrannıye Ofitserami Generalnogo Şlaba*, Bölüm: 1, Sankt-Peterburg 1862, s. 169.

[46] Mustafa Argunşah, Hülya Argunşah, *age.*, s. 15, 16.

[47] Mihail Nikolayeviç Guboglu, *agm.*, s. 68.

[48] Gavril Zanetov, "Bılgarskit Kolonii v Rusiya", *Periodiçesko Spisaniye na Bılgarskoto Knijovna Drujestva v Sredets*, Cilt: 48, Sofya 1895, s. 882; Gavril Zanetov, *Bılgarskoto Naseleniye v Srednite Vekove*, Rusçuk 1902, s. 65.

parak kendilerini Bulgar saydığını belirtti.[49] Yıllar önce Bulgar iddialarını güçlendiren bir hipotez ortaya atan Karel Şkorpil, araştırmalarını derinleştirerek 1933'te bu konu hakkında ayrıntılı tespitlerini bir çalışmayla ortaya koydu. Onun Gavril Zanetov'un görüşleriyle örtüşen tespitlerine göre, Gagauzların 7. yüzyılda Balkanlara gelen Proto-Bulgarların kalıntıları olduğu tartışmasız bir gerçekti. Gagauzlar, Bulgar coğrafyasının *eski Bulgarlarıydı.*[50] Çek arkeologun bu çalışması, Bulgarlara Gagauzların etnogenezi konusunda farklı bir yol kazandırdı. Onlara bu halkın etnik köken meselesini daha erken bir tarihe dayandırma fırsatı verdi. 1943 yılında ünlü tarihçi Peter Mutafciev, Gagauzlarla ilgili daha önce ortaya atılan Bulgar savlarını onaylayan çalışmasını yayımladı. Onun çalışmasına göre de Gagauzlar, dil bakımından Türkleşmiş Bulgarlardı. Yaşam tarzı ve âdetlerine göre kendilerini Bulgar olarak benimsemişlerdi. Besarabya'ya göç ettiklerinde bile birçoğu bu düşünceyi korudu. Zaten Gagauzların yaşam tarzı ve folklorunda da Bulgar özellikleri ağır basıyordu.[51] Bulgaristan'da komünist rejimin ağırlığının iyice hissedildiği dönemde de Gagauzlar üzerine çalışmalara devam edildi. Bunlardan en çarpıcısı ise 1956 yılında Vasil Marinov tarafından yapıldı. Marinov, mevcut Bulgar iddialarını daha da ileri bir noktaya taşıdı. O, Osmanlıların Bulgar topraklarını fethettikten sonra eski köklü bir kısım Bulgar nüfusunu yok ettiğini, bir kısım Bulgar nüfusunu sürdüğünü ve kalanı da zorla Türkleştirdiğini ileri sürdü. Zorla Türkleştirilen kesimin de Gagauzlar olduğunu kabul etti.[52] Yaklaşık iki yüz yıl boyunca Bulgar bilim adamları bazı Batılı uzmanların da desteğini alarak bilimsel veriler bakımından Gagauzların Bulgarlarla aynı etnik oluşuma sahip olduğunu, baskı altında dillerini unuttuklarını ve bu nedenle günümüzde Türkçe konuşan Bulgarlar oldukları temelinde savlarını geliştirdiler.[53]

Bulgar iddialarını savunanların ortak yönü, Bulgar hükümetlerinin desteğiyle bilimsel gerçeklerden uzak, sadece siyasi propaganda malzemesi olarak Gagauz konusuna eğilmeleridir.[54] Osmanlı yönetiminden ayrılıp bağımsız olduktan sonra Bulgaristan coğrafyasında kurulan her siyasi oluşumun bu konuda benzer yaklaşımları olmuştur. Amaç, Bulgar milli devletini güçlendirmek ve azınlıkların varlığını bilimsel açıdan göz ardı etmektir.

---

[49] Lubomir Miletiç, *Starato Bılgarsko Naselenie v Severoiztoçna Bılgariya*, Sofya 1902, s. 15, 16.

[50] Karel Şkorpil, "Materiali kım Vıprosa za "Sjdbata na Prabılgarit i na Severit" i kım Vıprosa za "Proizhoda na Dneşnit Bılgari", *Byzantinoslavica*, cilt: 5, Prag 1933-1934, s. 176, 180.

[51] Peter Mutafciev, *Die Angebliche Einwanderung von Seldschuk-Türken in die Dobrudscha im XVII. Jahrhundert*, Sofya 1943, s. 120, 124, 125.

[52] Mustafa Argunşah, Hülya Argunşah, *age*., s. 16.

[53] Mihail Nikolayeviç Guboglu, *agm.*, s. 70, 72.

[54] Muhammet Emin Özçelik, *Gagauzların Menşeî Meselesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara 2018, s. 89.

Her Bulgar sosyal bilimcisi Bulgar hükümetlerinin teşvikiyle belirli bir ideolojiye hizmet edecek şekilde Gagauzların etnogenezi meselesine yaklaşmamıştır. Bazı Bulgar bilim insanları, bu konuyu evrensel bilimsel değerlere uygun bir bakış açısıyla yorumlamışlardır. Örneğin 19. yüzyılda Nikola Naçov ve İvan Vazov, çalışmalarında Gagauzlardan ayrı bir etnik grup olarak bahsetmişlerdir. Bulgar ve Gagauzların farklı etnik kökenden geldiklerini kabul etmişlerdir.[55] Benzer şekilde G. Danailov da 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın ilk çeyreğini içeren çalışmasında Bulgar sınırları içindeki milletleri tespit ederken Gagauzları, Slav kökenli olmayan ayrı bir halk olarak göstermiştir.[56] Ayrıca A. Ischirkoff, 20. yüzyıl başlarında hazırladığı çalışmasında Dobruca'da yaşayan Gagauzların Bulgarlardan ayrı ve farklı bir halk olduğunu ifade etmiştir.[57] Ischirkoff'un görüşlerine paralel olarak ünlü etnograf Hristo Vakarelski de, Dobruca'da yaptığı ve 20. yüzyılın ilk yarısını kapsayan ayrıntılı saha araştırmasında Gagauzların bölgedeki diğer milletlerden farklı olduğunu tespit etmiştir.[58]

Gagauzlar karakter, yaşam anlayışı ve yerleşim tarzı olarak Bulgarlardan oldukça farklı olmalarına rağmen Bulgar sosyal bilimcileri onlarla kendileri arasında bağ kurmaya çalışmışlardır. Fakat Bulgar görüşünü savunanların hiçbiri, Gagauz folklorunu ve geleneklerini ayrıntılı bir şekilde araştırıp dikkate almamışlardır. Özellikle Gagauzların sözlü halk kültürünü görmezden geldikleri fark edilmektedir. Bütün bu nedenlerle Bulgar savı; antropolojik, tarihî, dilbilimsel, folklorik ve etnografik veriler bakımından yetersiz olup kabul edilemez konumdadır.[59]

Bulgarların dayandıkları en temel iddia olan Osmanlı döneminde Gagauzların dilleri unutturulup zorla Türkleştirildiği ve bu sebepten "Türkleştirilmiş Bulgar" oldukları görüşü oldukça zayıf bir tezdir. Çünkü Osmanlılar etnik temelden ziyade dinî daha ön plana çıkaran ve inanç özgürlüğü içinde tebasını yöneten bir devletti. Zorlama yoluyla hiçbir halka etnik ve dinî baskı yapmadıkları tarihin derin gerçeklerinde yer almaktadır. Eğer onların iddia ettikleri gibi bir durum olsaydı sadece Gagauzların değil Bulgaristan'da yaşayan tüm halkların da Türkçe konuşması gerekirdi ama böyle bir durumun söz konusu olmadığı kesindir.

---

[55] Rafet Köksal, "Gagavuzlar", *Türk Yurdu*, Cilt: 34, Sayı: 318, Ankara 2014, s. 56.

[56] İvan Gradeşliev, "Gagavuzlar (III)", çev. Nuri Eyüboğlu, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 1997, s. 68.

[57] A. Ischirkoff, *Les Bulgares en Dobroudja*, Imprimerie Pochon-Jent & Bühler, Bern 1919, s. 148, 184.

[58] İvan Gradeşliev, *Gagauzite*, Dobriç 1993.

[59] Valentin Aleksandroviç Moşkov, "Gagauzi Benderskago Uezda", *Etnograficeskoye Abazrnıye*, Moskova 1901, s. 29; A. Zaşçuk, *Materialı, dlya Geografii i Statistiki Rossii, Sobrannıye Ofitserami Generalnogo Şlaba*, Bölüm: 1..., s. 169; Mihail Nikolayeviç Guboglu, *agm.*, s. 71, 72; Rafet Köksal, *agm.*, s. 56.

Belli bir ideolojinin ürünü olan Bulgar iddiaları ağırlıklı olarak Bulgarlar arasında benimsenmiş olup uluslararası bir nitelik kazanamamıştır. Bu konuda görüş bildirenlerin büyük bir çoğunluğu Bulgar uyruklu olması bunu kanıtlar niteliktedir.

YUNAN SAVI

Gagauzların Yunan menşeli bir etnos olduğu görüşü, 19. yüzyılın sonlarına doğru Bulgar iddialarından sonra ortaya atıldı. Bulgar savlarının aksine bu görüş, başlangıçta Yunan hükümetinin milli bir devlet politikası ekseninde ortaya çıkıp gelişmedi. Bu iddiayı ortaya atanlar çoğunlukla Yunanlar olmayıp, bu sav daha çok Rumen bilim adamlarınca benimsenip bilim dünyasına sunuldu. Rumen bilim adamlarının bu görüşü ortaya attıkları zaman hemen hemen Besarabya'nın Rumen hükümetinin eline geçtiği döneme denk gelmekteydi. Onların böyle bir tezde bulunmalarının arka planında Besarabya'ya göç eden Gagauzların Bulgar kökenli oldukları iddiasını çürütmek ve bu yolla Bulgarların Besarabya'daki etnik temelli faaliyetlerini bertaraf etmek olabilir.

Yunan görüşünü benimseyenler, tarihî, filoloji ve dinî gerekçelerle savlarını temellendirdiler. Tarihi bakımından görüşünü temellendirenler, Gagauzların uzun yıllar Bizans İmparatorluğu sınırları içinde yaşadıklarını, bu devlete hizmet ettiklerini ve bu nedenle Yunan toplumunun bir parçası olduğunu iddia ettiler.[60] Görüşünü dilbilimi verileri üzerine inşa edenler ise, Gagauz ve Yunan dillerinin aynı filolojik özelliklere sahip olduklarından Gagauzların Yunan olduklarını benimsediler.[61] Dinî gerekçeler, tarihî ve filolojik sebeplerden daha ön planda olan temeldi. Bu temel üzerine yorumunu geliştirenler, Gagauzların Hıristiyanlığı kabul süreci ve sonrasını dikkate aldılar. Gagauzlar, Hıristiyanlığı Bizans dinî faaliyetleri neticesinde kabul ettiler. Kendilerine ait bir dinî terminoloji geliştirmediklerinden Rum Ortodoks kilisesinin dinî terminolojisini kullandılar. Kendilerine özgü bir kilise de kurmadılar. Bu durumun doğal sonucu olarak da Rum kilisesine bağlı kaldılar. Tüm bu nedenlerle, Gagauzların Yunan milletinin bir parçası olduğu görüşü şekillendirildi.[62]

Gagauzların Yunan kökenli olduğu yönündeki iddialar, farklı alanda uzman bilim adamlarınca benimsendi. Bu bilim adamlarından birkaçı önemli sayılabilecek konumdadır. Avusturya-Macaristan vatandaşı Yahudi sosyal bilimci Felix Kanitz, bu konuda görüş bildiren ilk kişilerden birisidir. 1882

[60] Kırımlı Abdullah Oğlu Hasan, *agm.*, s. 47, 48.
[61] Valentin Aleksandroviç Moşkov, *age.*, s. 34, 35.
[62] Valentin Aleksandroviç Moşkov, *age.*, s. 34, 35; Mustafa Argunşah, Hülya Argunşah, *age.*, s. 15, 18; Harun Güngör, "Gagauzlar...", s. 5552.

yılında yayımladığı çalışmasında Gagauzların Türkçe konuşan Hıristiyan dinine mensup Yunanlar olduğunu ortaya attı.[63] 1902 yılında ise Bulgar etnograf Lubomir Miletiç, hazırladığı çalışmasında Bulgaristan'daki iki tür Gagauzdan bazıları, Yunanlara yakın durduğunu, onlar gibi göründüklerini belirtti.[64] Ünlü Romen tarihçi Nicolae Iorga, 20. yüzyılın başlarında yaptığı çalışmalarda Gagauz etnik köken tartışmalarına değindi. Bu çalışmalarında Iorga, Gagauzların Balkanların kadim halklarından birisi olup Rum kökenli olduklarını savunmaktaydı. Bu tarihçiye göre, şehirli bir toplum olan Gagauzlar, ana dilleri Rumcayı unutmalarına rağmen dinlerini muhafaza etmekteydiler. Dobruca'da Grek kültürü, Gagauzlar aracılığıyla yaşatılmaktaydı.[65] 1931 yılında başka bir Rumen yazar St. Georgescu, Viata Romaneasca gazetesinin 336. sayısında Gagauzların Karamanlı Grek, Rum olduğu hipotezini ortaya attı. Bu iddiaya göre Gagauzlar, Küçük Asya'nın (Anadolu) Karaman bölgesinden Balkanlara geldiler ve burada anadillerini unutarak Türkçeyi öğrendiler. St. Georgescu, savına dayanarak 1556-1578 yılları arasında İstanbul'da yaşayan Stefan Gerlatti'nin bir yazısında "Gagauzlar Grek, Rumdur. Anadillerini unutarak, Türkçe öğrenmişlerdir" şeklindeki ifadesini göstermekteydi.[66]

Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan, nüfus değişikliğini içeren mübadele antlaşmasıyla Gagauzlar, Doğu Trakya'dan Batı Trakya'ya göç ettirildi. Bu göç hareketinden sonra Gagauzlara Yunanistan'da ilgi gösterilmeye başlandı. Fakat Yunan milli edebiyatı ve bilim cemiyeti mübadeleyle gelen Gagauzlar üzerine pek ayrıntılı eğilmedi. Sadece birkaç çalışmada onların Yunan kökenli olduğuna vurgu yapıldı. İlerleyen süreçte ise Yunan devleti Gagauzlara sahip çıkmaya çalıştı.[67]

Yunan tezleri, Bulgarlarınkine göre daha zayıf kalmaktadır. Ağırlıklı olarak Rum dinî terminoloji üzerinden Gagauzların Yunan olduğunu iddia etmek, gerçekle bağdaşmamaktadır. Gagauzların Bizans aracılığıyla Hıristiyanlıkla tanıştıkları aşikârdır. Bizans İmparatorluğu, sadece Gagauzların

---

[63] Felix Kanitz, *La Bulgarie Danubienne et le Balkan: Etudes de Voyage (1860-1880)*, Librairie Hachette, Paris 1882, s. 479.

[64] Lubomir Miletiç, *age.*, s. 15, 16.

[65] Mihail Nikolayeviç Guboglu, *agm.*, s. 68.

[66] Mihail Çakır, *Besarabielâ Gagauzlarân İstorieasâ*, Tipografia Tiparul Moldovenesc, Kişinev 1934, s. 9. Gagauzların başpapazı Mihail Çakır'ın bu kitabı hacmi küçük ama özelliği bakımından oldukça büyük bir neşriyattır. Bu çalışma, Gagauz birisi tarafından Latin alfabesiyle Gagauzca yazılmış ilk tarih kitabıdır. Bu yönüyle eser oldukça kıymetlidir. Mihail Çakır, Gagauzlardan gelen talep üzerine bu eserini kaleme almıştır. Bu çalışma, 1998 yılında Prof. Dr. Harun Güngör vasıtasıyla Gagauz Türkçesinden Anadolu Türkçesine aktarılmıştır.

[67] Lambros Baltsiotis, "The Discovery of the New Greeks. The Cases of Gagauz in Moldova and 'Pontians' in Turkey", *International Journal of Science and Sport*, cilt: 2, sayı: 4, Ankara 2014, s. 9-11.

atalarının değil, Balkanlarda diğer halkların da Hıristiyanlaşmasına öncülük etmiştir. Bu temeldeki teze göre, bütün Ortodoks Balkan halklarının da Yunan kökenli olması gerekmektedir. Fakat durum böyle değildir. Yunan dayanakları arasındaki 16. yüzyılda Stefan Gerlatti'nin bir yazısında geçen Gagauz ifadesi de oldukça hayal ürünüdür. Çünkü etnik bir terim olarak Gagauzlardan ilk olarak 19. yüzyılda bahsedilmektedir. Ayrıca ortaya atılanın aksine dilbilimi araştırmalarına göre, Gagauz ve Yunan dilleri arasında bir yakınlık yoktur. Son olarak, Gagauzların atalarının Karamanlı Rum olduğu temeli ise tarihî gerçekleri görmemekten kaynaklanmaktadır. Karamanlılar, Ortodoks Hıristiyan olup Türk kökenlidirler. Türkiye-Yunanistan arasındaki dinî temelli nüfus mübadelesiyle Anadolu'dan Yunanistan'a göç ettirildiler. Gagauzlarla Karamanlılar arasında bir bağ yoktur. Bütün bu gerekçelerle Yunan iddiaları, bilimsel gerçeklerden oldukça uzaktır. Bilim camiasında da pek kabul görmemiştir.

Türk tezi

Türk tezi, Gagauzların Besarabya'ya gerçekleştirdikleri göç hareketinden sonra Bulgar iddialarının arttığı dönem olan 19. yüzyılın ortalarında gündeme gelmeye başladı. Gagauzların kitlesel göçünün mimarları Ruslar, kendi topraklarına bu etnosu yerleştirdikten sonra onları yakından tanıma gereği duydu. Başlangıçta Ruslar kendi topraklarına göç eden Gagauzları, kendi etnonimleri altında değil farklı etnosların etnonimleri altında Tuna ötesi göçmenler olarak kayda geçirdiler. İlerleyen yıllarda dilleri ve kültürleri çok farklı olan bu halka karşı Rusların ilgisi daha da arttı. Bu durum, Gagauzların etnogenezi üzerine tarafsız bilimsel faaliyetlerin Ruslar tarafından yürütülmesinin önünü açtı. Daha nesnel kriterler eşliğinde ve belirli bir hedef gütmeden Ruslar, Gagauzların Slavlardan farklı, ayrı bir etnos olduğunu resmî kaynaklara işlediler. Böylelikle Gagauzların Türk olduğunu söyleyen ilk Ruslar oldu. Rusların, onlara Bulgar ya da Rumen değil de Türk demesi tamamen bilimsel hassasiyetle açıklanabilecek bir durumdur. Diğer taraftan, Rusların Gagauzları bağımsız bir etnos olarak kabul etmelerinde Besarabya topraklarında Rumen ve Bulgarın etnik temas çabalarını ortadan kaldırmak istemeleri de etkili olmuş olabilir.

Gagauzların Türk olduğunu benimseyenler arasında onların Batı'ya göç güzergâhı konusunda uzlaşma bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, Gagauz unsurunun Orta Asya-Urallar-Karadeniz'in kuzeyi-Dobruca istikametinden mi yoksa Anadolu-Bizans-Trakya-Dobruca istikametinden mi Balkanlara geldiği konusunda ittifak yoktur.[68] Türk görüşünü savunanlar,

[68] Refik Turan, *agm.*, s. 44.

kendilerine belli dayanak noktalarını dikkate alarak dört gruba ayrılmaktadır: Uz (Oğuz), Anadolu Selçuklu, Kuman ve kuzeyden gelen göçebe Türk boylarının karışımı.[69]

İlk görüşe göre Gagauzlar, 11. yüzyılın ortalarında Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara inen Uz (Oğuz) kökenli Türklerdir.[70] Bu görüş, 19. yüzyılın sonlarına doğru ilk kez *Valentin Aleksandroviç Moşkov, Wilhelm Radloff ve Carl Peez* gibi bilim adamları tarafından savunuldu. Moşkof, Gagauz yerleşim yerlerini ziyaret ederek onlarla ilgili önemli bilgiler topladı. Onun Gagauzları yakından tanıması, görüşünü güçlendirdi. Moşkov ve Radloff'a göre Gagauzlar, Ortaçağda Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda göçebe olarak yaşayan ve ilk Rus yıllıklarında Çerniye Klobuki diye adlandırılan Karakalpakların, Torkların yani Uz Türklerinin nesilleridirler.[71] Aynı şekilde Alman sosyal bilimci Carl Peez, 19. yüzyılın sonlarında Kuzeydoğu Bulgaristan'a yaptığı saha araştırması neticesinde Gagauzların kökenini Balkanlara kuzeyden gelmiş olan Oğuz Türklerine dayandırmıştır.[72] 20. yüzyılın ilk yarısında Gagauzların başpapazı Mihail Çakır, bu tezleri benimseyerek onların düşüncelerini daha ileri bir seviyeye taşıdı. Çakır'a göre Gagauzlar, Orta Asya'nın Altay ve Orhun yörelerinde yaşamış olan eski Türklerin torunlarıdır. *Gagauz halkı, halis Türk soyundandır. Dilleri de öz Türkçedir.*[73] Bu görüşlere paralel olarak aynı dönemlerde Rumen bilim adamı Constantin Necşulesku da 1939 yılında yayınladığı maka-

[69] Mihail Nikolayeviç Guboglu, *agm.*, s. 72.

[70] A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 165; Güllü Yoloğlu, *Qaqouzlar*, Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, Bakü 1996, s. 5; Cami Baykurt, *Hıristiyan Türkler*, Karma Kitaplar, İstanbul 2007, s. 21; Todur Zanet, *Gagauzluk: Kultura, Ruh, Adetlar*, Pontos, Kişinev 2010, s. 7; Akdes Nimet Kurat, *Peçenekler*, yay. haz. Ahsen Batur, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 180; Atanas Manov, "Gagauzların Menşei (Hıristiyan Türkler)", çev. M. Türker Acaroğlu, *Varlık: Milliyetçi ve Memleketçi Fikir Mecmuası*, Sayı: 145, Ankara 1939, s. 25, 30; Mihail Petroviç Guboglu, "Gagauzların "Türkçe" Dili, Edebiyatı ve Tarihi Hakkında Araştırmalar: Bibliyografya/Kaynakça Denemesi", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, Tebliğler: I. Türk Dili, Cilt: 2*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s. 63; Mariam Maruneviç, "Gagauz Halk Kültüründe Evvelki Türk Kültürünün Bulunması ve Gagauzların Şimdiki Etnik Durumları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 74, İstanbul 1993, s. 45; Nevzat Özkan, "Gagauzlar: Hıristiyan Türkler", *Atlas Coğrafya ve Keşif Dergisi*, Sayı 109, İstanbul 2002, s. 79; Ayten Kılıç, *The Gagauz: Past and Present*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Ankara 1997; s. 30; Atanas Manov, *age.*, s. 36; Th. Menzel, *agm.*, s. 706; Ahmet Bican Ercilasun, *agm.*, s. 476; Gagavuzlar, *agm.*, s. 1642.

[71] Valentin Aleksandroviç Moşkov, *age.*, s. 19; Wilhelm Radloff, *age.*, s. 30, 32, 33.

[72] Carl Peez, "Christliche Türken oder Türkische Christen", *Österreichische Monatsschrift für den Orient*, Cilt 20, Sayı: 6-7, Viyana 1894, s. 82.

[73] Mihail Çakır, *Besarabielâ Gagauzlarân...*, s. 22, 23.

lesinde Gagauzların Karadeniz'in kuzeyinden gelen Uz Türkleri olduğunu kabul etmiştir.[74]

İkinci sav ise, Gagauzların Karadeniz'in güneyinden Balkanlara geçen Anadolu Selçuklularının torunları olduğu yönündedir. Türk bilim adamlarının çoğu bu görüşe katılmaktadır.[75] Gagauzların Selçuklu kökenleri ilk kez 1880 yılında F. Bruna tarafından öne sürüldü. Bruna, Gagauzların Küçük Asya'dan Dobruca'ya göç eden Selçuklu Türklerinin torunları olduğunu iddia etmekteydi.[76] Yıllar sonra bu sav, Osmanlı basınında kendine yer buldu. İstoyan Cansızof, 1912 yılında *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*'nda kaleme aldığı makalesinde Gagauzların kökenini Anadolu Selçuklularına dayandırdı. Böylece ilk kez Osmanlı basınında etnos olarak Gagauzlardan bahsedildi.[77] Aynı dönemlerde, Gagauzların Selçuklu kökenli Türk olduğu tezi Bulgar tarihçiler G. Balaşçev ve İ. K. Dimitrov, tarafından da desteklendi.[78] 1950'lerde ünlü Avusturyalı tarihçi Paul Wittek, yaptığı araştırmalar sonucunda kesin olarak Gagauzların kökeninin Selçuklu Türklerine dayandığını çalışmalarında belirtti. Wittek, tarihî kaynaklar üzerinden Gagauzların Selçuklu Türkü olduğu kanısına vardı.[79]

Üçüncü görüşe göre Gagauzlar, Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara göç eden Kumanların neslinden gelmektedir. V. İ. Grigoroviç, Gagauzları Kumanların torunları olarak kabul eden ilk kişidir.[80] Daha sonra bu görüş, ünlü Çek tarihçi *Constantin Jos. Jirecek* tarafından geliştirildi. Jirecek, Bulgaristan'da Gagauzların yaşadıkları yerleri gezerek savını sağlamlaştırdı.[81] Ona göre Gagauzlar, 1239 yılındaki Moğol saldırısı sonucu Karadeniz'in kuzeyinden Bulgaristan'a yerleşmiş olan eski Türk boylarından

---

[74] Mustafa Mehmet, "Romanya'da Gagauzlar Hakkında Yapılan Araştırmalara Genel Bir Bakış", *Sabaa Yıldızı*, Sayı: 24, Komrat 2003, s. 48.

[75] Faruk Sümer, "Gagavuzların Aslı II", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Sayı: 53, İstanbul 1991, s. 4; Harun Güngör, "Le problème de l'origine des Gagaouzes d'après les chroniques Seldjoukides et Ottomans", *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, Cilt LX, Sayı: 229, Ankara 1996, s. 701; Kemal Karpat, "Gagauzların Tarihi Kökeni Üzerine ve Folkloründen Parçalar", *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 387; Faruk Sümer, "Gagauzların...", s. 9; Kemal Karpat, "Gagauzların Selçuklu...", s. 396; Kemal Karpat, "Gagauzlar...", s. 289; Vlodzimej Zayonçkovskiy, "*Gagauz*...", s. 971; Refik Turan, *agm.*, s. 46.

[76] F. Bruna, *Çernomare: Sbornik, İzslodovaniy pa İstoriçeskoy Geografii Yujnoy Rossii*, Bölüm 2, Odessa 1880, s. 333.

[77] İstoyan Cansızof, Balkan Şib-i Cezirесinde Türkler", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, Cüz 18, İstanbul 1912, s. 1095.

[78] Mihail Nikolayeviç Guboglu, *agm.*, s. 73.

[79] Paul Wittek, "Les Gagaouzes: Les Gens de Kaykaus", *Rocznik Orientalistyczny*, cilt 17, Z Zasilku Ministerstwa Szkolnictwa Wyzszego, Krakow 1953, s. 24; Paul Wittek, "Yazıcıoğlu Ali...", s. 668.

[80] Mihail Nikolayeviç Guboglu, *agm.*, s. 74.

[81] Mihail Nikolayeviç Guboglu, *agm.*, s. 75.

Kumanların torunlarıdır. Tarihsel ve dilsel veriler bunu kanıtlamaktadır. Gagauzlar, Bulgar ve Rumlardan fizikî olarak çok farklıdırlar.[82]

Son iddia ise, Gagauzların Ortaçağda Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara göç eden Türk boyları Peçenek, Uz ve Kumanların Balkanlardaki karışımı olduğudur. Bu iddianın savunucusu, Leh sosyal bilimci Tadeusz Kowalski'dir. Kowalski, Gagauzların kuzeyden Tuna'nın öte yakasından gelme Türk unsurlarının bir bakiyesi olduğunu benimsemektedir.[83] Başka bir ifadeyle Gagauz etnosu, Karadeniz'in kuzeyindeki Türk boylarından oluşmuştur.[84] Kowalski, ilerleyen yıllarda görüşünün alanını daha da genişletti. Ona göre, günümüz Gagauzları farklı dönemlerde Balkanlara gelen Türklerin birleşimidir. Gagauzların etnogenezinde üst üste birbirine geçmiş üç farklı Türk tabakası vardır. İlk tabakayı, kuzeyden Balkanlara göç eden ilk Türk boyları oluşturmaktadır. İkinci tabakayı, Osmanlı öncesi Karadeniz'in güneyinden Balkanlara gelen Türkler biçimlendirmektedir. Son tabakayı ise Osmanlı dönemi Türk kolonistleri ve Türkleşmiş unsurlar teşekkül etmektedir.[85] Bu tespitleriyle Kowalski, Gagauzların etnogenezi meselesine kapsamlı bir şekilde Türk temelli açıklama getirmiştir.

Türk tezi kapsamında fikir ayrılıklarına neden olan bu dört görüşten ilk ikisi, bilim camiasında daha fazla kabul görmektedir. Başka bir ifadeyle, Gagauzların etnonimleri ve etnogenezleri ile ilgili yapılan bilimsel faaliyetler neticesinde onların Ortaçağda Balkanlara göç eden Uz ya da Selçuklu Türkü olduğu yönündeki tespitler bilim camiasında daha ağır basmaktadır.

Gagauzlar, kültürleri ve dilleri bağlamında bir Türk etnosudur. Büyük Türk dünyasını oluşturan halklardan birisidir. Fakat Gagauzların hangi Türk etnosu olduğu yönünde kesinlik bulunmamaktadır.[86] Daha önce de vurgulandığı gibi kesin ve net çıkarımlarda bulunulmamasının temelinde Gagauz etnosu üzerine tarihî kaynakların yetersiz kalması gibi, Gagauzların yazılı kültüre çok geç devirde geçmesi de vardır.

---

[82] Constantin Jos. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, Verlag Von F. Tempsky, Prag 1876, s. 380; Constantin Jos. Jirecek, *Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Surguci im heutigen Bulgarien*, Prag 1889, s. 23, 27, 28; Constantin Jos. Jirecek, *Das Fürstenthum Bulgarien*, Prag-Viyana-Leipzig 1891, s. 144.

[83] Tadeusz Kowalski, *Dobruca'da Türk Etnik Unsurları*, çev. Ferit Devellioğlu, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1942, s. 8.

[84] O. K. Radova Karanastas, "Bucak Gagauzların Etnogenezi Hem Etnik İstoriyası", *Put ka Sebe: Aspektı İstorii, Kulturı, Demografii, Etnogeneza Gagauzov*, Kişinev 2008, s. 119.

[85] Tadeusz Kowalski, "Kuzeydoğu Bulgaristan...", s. 499.

[86] O. K. Radova Karanastas, "Güneydoğu Avrupa Gagauzların Tarihini ve Kültürünü Korumak – Etnosun Gelişmesinde Bir Şart Temeldir", *Put ka Sebe: Aspektı İstorii, Kulturı, Demografii, Etnogeneza Gagauzov*, Kişinev 2008, s. 177; Vlodzimej Zayonçkovskiy, "Gagauzların Etnogenezine Dair", çev. Bülent Hünerli, *TÜRÜK: Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 6, Sayı 12, Bolu 2018; s. 262; Kırımlı Abdullah Oğlu Hasan, *agm.*, s. 46.

Etnonimleri, dillerinin Kuzey Oğuz Türk lehçesi olması, Turanî antropolojik görünümleri, folklorik örnekleri gibi ögeler Gagauzların Oğuz menşeli Türk olduğunu kanıtlayan en önemli delillerdir.[87]

Gagauzlar, Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara inen Peçenek, Uz ve Kuman-Kıpçaklar ile Karadeniz'in güneyinden Balkanlara geçen Selçukluların kaynaşmasından meydana gelen sentez bir Hıristiyan Türk halkı olarak kabul edilebilinir. Bu kaynaşmada hâkim unsur, Oğuzlardır.[88]

Gagauzların Doğu kökenli bir Türk halkı olduğunu bilimsel veriler kanıtlamaktadır. Bilim camiasında bu konuda uzlaşma vardır. Bu görüşü ilk ortaya atan ve sonra da geliştirenlerin Doğu Avrupalı sosyal bilimciler olması bu düşüncenin kesinliğine önemli katkı sağlamıştır. Hattâ Bulgar hükümetlerinin etnik politikaları dışına çıkarak bazı Bulgar bilim adamlarının Türk kökeni yönünde görüş bildirmesi oldukça anlamlıdır.

Türk tezi, Gagauzların Karadeniz'in kuzeyinden mi yoksa güneyinden mi gelen Türk oldukları yönünde tartışılagelmektedir. Bu noktayı açıklığa kavuşturmak oldukça güçtür. Fakat mevcut bilimsel gerçeklikler göz önünde bulundurulduğunda günümüz Gagauzlarının Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara göç eden *Uz Türklerinden* olması daha mantıklı durmaktadır. Uzlar, Balkanlara geldiklerinde Bizans'ın etkisiyle kadim inanç sistemlerini bırakarak Hıristiyan oldular. Ama kültürlerini ve dillerini günümüze kadar muhafaza ettiler. Gagauz etnonimindeki Uz vurgusu, Gagauzların Uz kökenli Türkler olduğunu ispatlayan önemli bir delildir. Karadeniz'in güneyinden geldikleri savı ise diğerine göre daha az ihtimaldir. Çünkü yüzyıllardır Müslüman olan Selçuklu Türklerinin Balkanlarda *kitleler halinde* canlarını feda ederek mücadele ettikleri, karşısında durdukları Hıristiyanlık dinine geçmeleri pek akla yatmamaktadır. Bir semavi dinden diğerine toplu halde geçmek neredeyse imkânsız bir durumdur. Ama şurası nettir ki Balkanlarda Selçuklularla Gagauzların atası olarak kabul edilebilecek Uzlar, Türk olduklarından birbirleriyle kaynaşmışlardır. Bu kaynaşmayı Gagauzların kültüründe görebilmek mümkündür. Tam olarak hangi yönden Balkanlara geldikleri bilinmese de Gagauzlar, büyük Türk dünyasının nevi şahsına münhasır bir etnosudur.

---

[87] A. V. Şabaşov, "Etnogenez Problemasına Göra Gagauzların Kimi Antropologiya Özellikleri için", *Sabaa Yıldızı*, Sayı 23, Komrat 2003, s. 28, 30; Enver Mahmut, "Gagavuz Türkleri", *Türk Kültürü*, Yıl: XXIX, Sayı: 335, Ankara 1991, s. 147; Valentin Aleksandroviç Moşkov, *age.*, s. 15; Wilhelm Radloff, *age.*, s. 32, 33; Dionis Tanasoğlu, *agm.*, s. 5556; Gagavuzlar, *agm.*, s. 1643; Mihail Nikolayeviç Guboglu, *agm.*, s. 76, 77.

[88] Harun Güngör, Mustafa Argunşah, *Gagauz Türkleri: Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 4; Muharrem Dördüncü, "Gagauzların Menşei Hakkında İleri Sürülen Görüşler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Afyon 1999, s. 70; Mustafa Argunşah, Hülya Argunşah, *age.*, s. 22; Mihail Nikolayeviç Guboglu, *agm.*, s. 78.

SONUÇ YERİNE

19. yüzyılda imparatorlukların mutlak iktidarını derinden sarsan milliyetçilik akımıyla ortaya çıkmaya başlayan milli devlet pratiği, halkların etnogenezinin araştırılmasına zemin hazırladı. Balkanların çok kültürlü etnik yapısı, etnogenez araştırmaları için oldukça müsaitti. Yüzyıllardır Balkanların can damarı Tuna'nın kuzey ve güney yakalarında yaşayan Gagauzların yer aldıkları bölgelerde çoğunluğu oluşturan halkların faaliyetleri neticesinde, onların adı ve etnik temeli bilimsel araştırma konusu oldu.

Küçük bir etnos olan Gagauzlarla ilgili bilimsel çalışmalar, özellikle köken ve ad temelinde 19. yüzyılda başlamış olup günümüze kadar devam etmiştir. Ağırlıklı olarak bu tartışmalar, 1850-1950 yılları arasında yoğunlaşmıştır. Yukarıda zikredilen çeşitli gerekçelerle Gagauzların etnonimi ve etnogenezi tartışmalarıyla ilgili bilim camiasında bazı noktalarda uzlaşma bulunmamaktadır.

Gagauzların etnonimiyle alâkalı ortaya atılan iddialar ayrıntılı bir şekilde değerlendirildiğinde ortaya Türk gerçeği çıkmaktadır. Farklı arka planlardan kaynaklansalar da, bu iddiaların ortak yönleri vardır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, bu savların hepsinin Ortaçağda Karadeniz'in kuzeyinden ve güneyinden Balkanlara göç eden inanç bakımından farklı Oğuz Türklerine dayanmasıdır. Ayrıca bu görüşler, zaman bakımından 11. ve 13. yüzyıllar arası Güneydoğu Balkanlarda yaşayan göçebe Türklere atıfta bulunmaktadır. Gagauz etnoniminin temelinde Türk vurgusu, Gagauz etnosunun etnogenezi tartışmalarında Türk savını oldukça güçlendirmektedir. Ağırlıklı olarak kabul edilen görüşler içinde Gagauz adının Keykavus ya da Uz'dan geldiği daha baskın olarak bilim camiasında kabul edilmektedir ama kesin ifadelerde bulunmak güçtür.

Gagauzların etnogenezi problemi, etnonim tartışmalarına göre daha fazla bilim camiasında sorgulanmıştır. Gagauzların yaşadıkları bölgeleri yöneten devletler onların etnik kökeniyle ilgili araştırmalar yapmıştır. Sosyal bilim camiasının farklı alanlarında uzman bilim insanları saha araştırmaları ve mevcut tarihi veriler üzerinden görüşlerini sunmuşlardır. Gagauzların kökeniyle ilgili yirmiden fazla iddia ortaya atılmıştır. Fakat Gagauzların etnogeneziyle ilgili Bulgar, Yunan ve Türk savları bilim camiasında daha fazla kabul görmüştür. Doğrudan doğruya belli bir ideolojinin ürünü olan Yunan ve Bulgar tezlerinin arka planları bilimsel açıdan tatmin edici dayanaklardan yoksundur. Bu nedenle bilim dünyasında genel kanıtı, Gagauzların Ortaçağda Balkanlara gelen göçebe Türkler oldukları yönündedir. Türk tezleri içinde ise onların 11. yüzyılın ortalarında Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara gelen ve Bizans kaynaklarında Uzlar olarak geçen

göçebe Oğuz Türkleri oldukları kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca bu görüş, Türk bilim adamlarından önce ilk olarak Batılı uzmanlar tarafından dile getirilmiştir. Zamanla bu görüşü benimseyenlerin sayısı artmıştır. Üstelik etnogenez tartışmalarının yoğun olarak yapıldığı 1930'larda Gagauzların başpapazı Mihail Çakır, bu konu hakkında görüşünü Türk tezi yönünde bildirip bu savı oldukça güçlendirmiştir çünkü bir halkın başkalarından ziyade kendilerini ne olarak tanımladıkları daha önemlidir. Gagauzların kendilerini Oğuz Türkü olarak benimsemeleri Türk tezinin bu tartışmalardaki konumunu oldukça sağlamlaştırmaktadır.

KAYNAKÇA

Acaroğlu, M. Türker, "Gagauzların Kökeni", *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, cilt LXIII, Ankara 2001.

Argunşah, Mustafa, Argunşah, Hülya, *Gagauz Yazıları*, Türk Ocakları Kayseri Şubesi Yayınları, Kayseri 2007.

Baltsiotis, Lambros, "*The Discovery of the New Greeks. The Cases of Gagauz in Moldova and "Pontians" in Turkey*", International Journal of Science and Sport, cilt 2, sayı 4, Ankara 2014.

Baykurt, Cami, *Hıristiyan Türkler*, Karma Kitaplar, İstanbul 2007.

Bessarabia, Handbook, No: 51, Londra 1920.

Bruna, F., *Çernomare: Sbornik, İzslodovaniy pa İstoriçeskoy Geografii Yujnoy Rossii*, Bölüm 2, Odessa 1880.

Cahen, Claude, "Gagauzların Kökeni ile İlgili Tartışmalı Hususlar", çev. Harun Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

Cansızof, İstoyan, "Balkan Şib-i Cezиresinde Türkler", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, cüz: 18, İstanbul 1912.

Cebeci, Ahmet Hasan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre Gagauzlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara 2008.

Clair, S. G. B. St., Brophy, Charles A., *A Residence in Bulgaria*, Londra 1869.

Çakır, Mihail, *Besarabielâ Gagauzlarân İstorieasâ*, Tipografia Tiparul Moldovenesc, Kişinev 1934.

Dördüncü, Muharrem, "Gagauzların Menşei Hakkında İleri Sürülen Görüşler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 1, sayı 2, Afyon 1999.

Ercilasun, Ahmet Bican, "Gagauzlardan Yeni Haberler", *Türk Kültürü*, yıl: XXVII, Sayı 316, Ankara 1989.

Gagauzlar (Rus İmparatorluğu Coğrafya Cemiyetinin Haberleri, XL: Cilt), çev. Haver Aslan, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 17, İstanbul 1982.

Gagavuzlar, *Hayat Ansiklopedisi*, cilt 4, İstanbul 1933.

Gangloff, Sylvie, "Controverses et débats sur l'origine, l'historie et l'identité des Gagaouzes, Turcophones Chrétiens de Moldavie", *D'un orient l'autre*, ed. Jean-Louis Bacque-Grammont, Angel Pino, Samaha Khoury, Paris 2005.

Guboglu, Mihail Nikolayeviç, "Gagauzların Etnik Aidiyeti", çev. Bülent Hünerli, *TÜRÜK: Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, yıl 6, Sayı 12, Bolu 2018.

Guboglu, Mihail Petroviç, "Gagauzların "Türkçe" Dili, Edebiyatı ve Tarihi Hakkında Araştırmalar: Bibliyografya/Kaynakça Denemesi", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, Tebliğler: I. Türk Dili*, cilt 2, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987.

Gumilev, Lev Nikolayeviç, *Etnogenez, Halkların Şekillenişi Yükseliş ve Düşüşleri*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004.

Güngör, Harun & Argunşah, Mustafa, *Gagauz Türkleri: Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

—, *Gagauzlar: Gagauz Türklerinin Etnik Yapısı, Nüfusu, Dili, Dini, Folkloru Hakkında Bir Araştırma*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.

—, *Gagauz Türkleri: Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Güngör, Harun, "Le problème de l'origine des Gagaouzes d'après les chroniques Seldjoukides et Ottomans", *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, cilt LX, sayı 229, Ankara 1996.

—, "Gagauzlar", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı V.*, sayı 70, Ankara 2015.

Gradeşliev, İvan, *Gagauzite*, Dobriç 1993.

—, "Gagavuzlar", çev. Nuri Eyüboğlu, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 1, İstanbul 1997.

—, "Gagavuzlar (II)", çev. Nuri Eyüboğlu, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 2, İstanbul 1997.

—, "Gagavuzlar (III)", çev. Nuri Eyüboğlu, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 3, İstanbul 1997.

Grek, İ. F., "Etnonim "Gagauz" i Glottonim "Gagauzskiy Yazık" (Etnogenezis Gagauzov v XIX – Naçale XX v.v. Usloviyah Bessarabii)", *Revista de Etnologie şi Culturologie*, cilt 2, Kişinev 2007.

Hasan, Kırımlı Abdullah Oğlu, "Ğağauzlar", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, yıl: 3, sayı 26, İstanbul 1934.

Hatiboğlu, Vecihe, "Türk Tarihinin Başlangıcı", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türkoloji Dergisi*, cilt 8, sayı 1, Ankara 1979.

Hoppe, Ernest Max, "The Turkish Christian Gagauz", *The Muslim World*, cilt 24, sayı 3, New York 1934.

Ischirkoff, A., *Les Bulgares en Dobroudja*, Imprimerie Pochon-Jent & Bühler, Bern 1919.

İnalcık, Halil, "Dobrudja", *The Encyclopaedia of Islam*, Ed. B. Lewis, Ch. Pellat, J. Schacht, cilt 2, Brill, Leidin 1991.

İsmayılov, Meşdi, "Avrasyacı Lev N. Gumilev'in Tarih Görüşünde Türk Etnosunun Etnogenezi Meselesi", *İstanbul Üniversitesi, Avrasya Enstitüsü, Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, cilt 1, sayı 1, İstanbul 2012.

İusiumbeli, İrina, *Gagauz Yeri'nde Kadın*, Karaağaç Yayıncılık, Ankara 2017.

Jirecek, Constantin Jos., *Geschichte der Bulgaren*, Verlag Von F. Tempsky, Prag 1876.

—, *Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Surguci im heutigen Bulgarien*, Prag 1889.

—, *Das Fürstenthum Bulgarien*, Prag-Viyana-Leipzig 1891.

Karanastas, O. K. Radova, "Güneydoğu Avrupa Gagauzların Tarihini ve Kültürünü Korumak – Etnosun Gelişmesinde Bir Şart Temeldir", *Put ka Sebe: Aspektı İstorii, Kulturı, Demografii, Etnogeneza Gagauzov*, Kişinev 2008.

—, "Bucak Gagauzların Etnogenezi Hem Etnik İstoriyası", *Put ka Sebe: Aspektı İstorii, Kulturı, Demografii, Etnogeneza Gagauzov*, Kişinev 2008.

—, "Güneydoğu Avrupa Gagauzların Tarihini ve Kültürünü Korumak – Etnosun Gelişmesinde Bir Şart Temeldir", *Put ka Sebe: Aspektı İstorii, Kulturı, Demografii, Etnogeneza Gagauzov*, Kişinev 2008.

—, "TC Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ve Diğer Belgelere Göre, Balkan Yarıması Göçmenlerin ve Yerli Bucak Gagauzlarının Etnik Tarihi ve Kültür Mirası (MÖ 7.-6.-21. yüzyıllar)", *1. Uluslararası Devleti Olmayan Türk Toplulukları Bilgi Şöleni: Gagauz Dili, Tarihi, Coğrafyası ve İnanç Sistemleri Bildiri Kitabı*, ed. Selçuk Kırlı, Alev Sınar Uğurlu, Bursa 2018.

Kanitz, Félix, *La Bulgarie Danubienne et le Balkan: Etudes de Voyage (1860-1880)*, Librairie Hachette, Paris 1882.

Karpat, Kemal H., "Gagauzlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 13, İstanbul 1996.

—, "Gagauzların Selçuklu-Anadolu Kökenleri", *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Kitabevi, Ankara 2004.

—, "Gagauzların Tarihi Kökeni Üzerine ve Folkloründen Parçalar", *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Kitabevi, Ankara 2004.

Kasap, Teodor, "Gagavuz", *Hayâl Gazetesi*, Numara: 239, İstanbul 1876.

Kılıç, Ayten, *The Gagauz: Past and Present*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Ankara 1997.

Kowalski, Tadeusz, *Dobruca'da Türk Etnik Unsurları*, çev. Ferit Devellioğlu, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1942.

—, "Kuzeydoğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili", çev. Ömer Faruk Akün, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt 3, sayı 2-3, İstanbul 1949.

Köksal, Rafet, "Gagavuzlar", *Türk Yurdu*, cilt 34, sayı 318, Ankara 2014.

Kurat, Akdes Nimet, *Peçenekler*, yay. haz. Ahsen Batur, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

Mahmut, Enver, "Gagavuz Türkleri", *Türk Kültürü*, Yıl: XXIX, sayı 335, Ankara 1991.

Manov, Atanas, "Gagauzların Menşei (Hıristiyan Türkler)", çev. M. Türker Acaroğlu, *Varlık: Milliyetçi ve Memleketçi Fikir Mecmuası*, sayı 145, Ankara 1939.

—, *Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)*, çev. M. Türker Acaroğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.

Maruneviç, Mariam, "Gagauz Halk Kültüründe Evvelki Türk Kültürünün Bulunması ve Gagauzların Şimdiki Etnik Durumları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 74, İstanbul 1993.

Mehmet, Mustafa, "Romaniyada Gagauzlar Hakkında Yapılan Araştırmalara Genel Bir Bakış", *Sabaa Yıldızı*, sayı 24, Komrat 2003.

Menz, Astrid. "The Gagauz Between Christianity and Turkishness", *Cultural Changes in the Turkic World*, ed. Filiz Kıral, Barbara Pusch, Claus Schönig, Arus Yumul, Ergon Verlag Würzburg in Kommission, Würzburg 2007.

—, "The Gagauz: People and Language", *Tehlikedeki Türk Dilleri II A*, cilt 2, ed. Süer Eker & Ülkü Çelik Şavk, Ankara-Astana 2016.

Menzel, Th., "Gagauzlar", *Islâm Ansiklopedisi: Islâm Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, cilt 4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988.

Moşkov, Valentin Aleksandroviç, "Gagauzi Benderskago Uezda", *Etnograficeskoye Abazrnıye*, Moskova 1901.

—, *Balkan Yarımadasında Türk Kavimleri*, çev. Elena İvanova, Manas Yayıncılık, Elazığ 2006.

Miletiç, Lubomir, *Starato Bılgarsko Naselenie v Severoiztoçna Bılgariya*, Sofya 1902.

Mutafciev, Peter, *Die Angebliche Einwanderung von Seldschuk-Türken in die Dobrudscha im XVII. Jahrhundert*, Sofya 1943.

Orkun, Hüseyin Namık, *Yeryüzünde Türkler*, Bilge Karınca, İstanbul 2011.

Örnek, Sedat Veyis, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.

Özçelik, Muhammet Emin, *Gagauzların Menşeî Meselesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara 2018.

Özkan, Nevzat, "Gagauzlar: Hıristiyan Türkler", *Atlas Coğrafya ve Keşif Dergisi*, sayı 109, İstanbul 2002.

Peez, Carl, "Christliche Türken oder Türkische Christen", *Österreichische Monatsschrift für den Orient*, cilt 20, sayı 6-7, Viyana 1894.

Pokrovskya, Ludmila A., "Gagauz Kelimesinin Kökeni Üzerine Yeni Bir Görüş", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları, Fuat Özdemir Anısı*, Adana 1997.

Radloff, Wilhelm, *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler*, haz. Tülay Çulha, Muvaffak Duranlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Sümer, Faruk, "Gagauzların Aslı", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, sayı 52, İstanbul 1991.

—, "Gagavuzların Aslı II", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, sayı 53, İstanbul 1991.

Shevchuk, Valentina, "The Ethno-Linguistic Geography of the Gagauz People in the Danube Basin", *Journal of Danubian Studies and Research*, cilt 5, sayı 2, Galati 2015.

Şabaşov, A. V., "Etnogenez Problemasına Göra Gagauzların Kimi Antropologiya Özellikleri için", *Sabaa Yıldızı*, sayı 23, Komrat 2003.

—, "Etnogenez", *İstoriya i Kultura Gagauzov*, yay. haz. Stepan Stepanoviç Bulgar, Komrat 2006.

Şkorpil, Karel, "Materiali kım Vıprosa za "Sjdbata na Prabılgarit i na Severit" i kım Vıprosa za "Proizhoda na Dneşnit Bılgari", *Byzantinoslavica*, cilt 5, Prag 1933-1934.

Tanasoğlu, Dionis, "Gagauzlar", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı V*, sayı 70, Ankara 2015.

Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

Turan, Refik, "Tarih İçinde Selçuklu-Gagauz İrtibatı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşi Veli Araştırma Dergisi*, sayı 39, Ankara 2006.

Wittek, Paul, "Yazijioglu Ali on the Christian Turks of the Dobruja", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, cilt 14, no: 3, Londra 1952.

—, "Les Gagaouzes: Les Gens de Kaykaus", *Rocznik Orientalistyczny*, cilt 17, Z Zasilku Ministerstwa Szkolnictwa Wyzszego, Kraków 1953.

Yoloğlu, Güllü, *Qaqouzlar*, Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, Bakü 1996.

Zanet, Todur, *Gagauzluk: Kultura, Ruh, Adetlar*, Pontos, Kişinev 2010.

Zanetov, Gavril, "Bılgarskit Kolonii v Rusiya", *Periodiçesko Spisaniye na Bılgarskoto Knijovna Drujestva v Sredets*, cilt 48, Sofya 1895.

—, Bılgarskoto Naseleniye v Srednite Vekove, Rusçuk 1902.

Zaşçuk, A., *Materialı, dlya Geografii i Statistiki Rossii, Sobrannıye Ofitserami Generalnogo Şlaba*, Bölüm: 1, Sankt-Peterburg 1862.

Zayonçkovskiy, Vlodzimej, "Gagauz", *The Encyclopaedia of Islam*, Ed. B. Lewis, Ch. Pellat, J. Schacht, cilt 2, Brill, Leidin 1991.

—, "Gagauz Araştırmalarının Durumu ve Öncelikli Hedefleri", çev. Bülent Hünerli, *Dil Araştırmaları*, sayı 20, Ankara 2017.

—, "Gagauzların Etnogenezine Dair", çev. Bülent Hünerli, *TÜRÜK: Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, yıl: 6, sayı 12, Bolu 2018.

"Akropolis'te Bayrak Töreni", 31 Ekim 2017.

DIONISIOS SOLOMOS VE YUNAN ULUSAL MARŞI

Meryem Batan [Maria Vasilikiotou]*
& Levent Kayapınar**

Bu çalışmanın amacı Yunan Ulusal Marşı'nın yazarı olan Dionisios Solomos'un hayat hikâyesini, şiirini oluştururken etkilendiği edebiyat akımlarını, oluşturduğu "Yedi Ada edebiyat ekolünü", Yunan Ulusal Marşı'nın içeriğini ve bu marşta Türklerle ilgili anlatımları okuyucunun dikkatine sunmaktır.

DIONISIOS SOLOMOS'UN HAYATI (ZAKINTOS 1798 - KORFU 1857)

Yunan milli marşının yazarı Dionisios Solomos, 1798 yılında Zakintos/Zante adasında[1] doğdu ve 1857 senesinde vefat etti. Yunan edebiyatında derin izler bırakan Yedi Ada (İyon adaları) edebiyat ekolünün en önemli temsilcisiydi. Araştırmacı Veloudi'ye göre Yedi Ada romantizm akımının kullandığı halk dili (*dimotiki*) ile yazı dili olarak katherevusa'yı (Antik Yunancayı taklit etmeye çalışan dil) kullanan rakibi Atina ekolünün ro-

* Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi.
** Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı.

[1] Σολωμός Διονυσιος, *Εκπαιδευτικη Ελληνικη Εγκυκλοπαίδεια* [Dionisios Solomos, *Ekpedeftiki Elliniki Egiklopedia*,] 9. Cilt, Ekdotiki Atinon Yayınevi, Atina 1985, s. 315.

mantizminden farklı Yunanistan'da kendine özgün bir romantik akım olarak temayüz etti. Bununla birlikte ne Yedi Ada ne de Atina Ekolü Avrupa Romantizmi kadar özümsenip benimsenmemişti.[2]

Babası Girit kökenli kont (*konte*) Nikolaos ve annesi çok genç bir hizmetçi olan Angeliki Nikli idi. Dionisios, Kont Nikolaos Solomos ve Angeliki Nikli'nin iki çocuğundan ilkiydi. Salamone - Salamon - Salomone adı, Venedik idaresinin ilk yüzyılından itibaren Girit ve özellikle de Handaka'da görülen bir soyadıdır. Venedik Arşivi'nde 1271[3] yılına ait korunan en eski Girit ile ilgili sözleşmelerde, Handaka'da bir tüccar ve heykeltıraş olan tefecilik yapan, mal alıp satan, Yahudi Sabat'ın oğlu olan Solomos'a atıfta bulunan belgeye rastlanır. Daha sonra Girit Solomon ailesi Venedikli ve Girit aileleri gibi, belki de Yahudi olarak sahip olmadığı hakları ve pozisyonu elde etmek için vaftiz oldu. Ama Yahudi soyadı olan Solomos ismini kullanmaya devam etti. Girit'te Solomos ailesinin çocukları adanın asil olan yöneticilerinin evinde büyümeye ve yasal asil çocuklar ile neredeyse aynı ayrıcalıklara sahip oldu. Solomos ailesinin kullandığı kont unvanı ve kökleri bu döneme kadar uzanır. Babası Kont Nikolaos Solomos, ölümünden kısa bir süre önce, Angeliki ile evlendi ve evlik ile birlikte Dionisios ve kardeşi Dimitrios da meşruluk kazanarak baba mülklerini devraldılar.

Solomos'un büyüdüğü aile ortamı, ona bir beyefendiye uygun şekilde eğitim alma fırsatı sundu. Sosyal çevresi onu çok kültürlü bir toplum hayatına soktu. Çeşitli dilsel sesler (büyükbabası Dimitrios Niklis'in tarafından Mani (Mora'nın Akdeniz'e üç parmak şeklinde uzanan ortada kalan uzantısı Manya olarak da tesmiye edilir) şarkılarını, annesinin tarafından halk şarkılarını ve İtalyan kontu olan babasından Venedik nağmeleri dinleyerek büyüyen Solomos, bunlardan çok etkilendi. Böylece genç Dionisios'un dilsel hassasiyetleri gelişti.

Genç Dionisios'un ilk öğretmeni Kremona'dan, Don Santo Rossi adında sürgün edilen bir İtalyandı. Solomos on yaşında iken, ölümünden birkaç yıl önce babası onu 1818 yılına kadar kalacağı İtalya'ya tahsil için gönderir. İtalya'da iken genç öğrenci Solomos, zamanının en önemli yazarlarıyla tanışır ve onlarla ilişki kurar. Solomos'un kültür hayatındaki destansı yolculuğu, Yunan destanlarını nazım tarzında kompozisyon şeklinde yazmasıyla başlamamıştır. Solomos ilk şiirsel destanlarını İtalyanca olarak kaleme

---

[2] Βελουδής, Γ ."*Ο επτανησιακός, ο αθηναϊκός και ο ευρωπαϊκός Ρομαντισμός.Στο Μονά-Ζυγά. Δεκα νεοελληνικά μελετηματα*, [G.Veludis , "*O Eptanisiakos, o Athinaikos ke o Evropaikos Romantismos Sto mona Ziya". Deka Neoellinika Meletimata*], Gnosi Yayınevi, Atina 1992, s. 103-112.

[3] Στεργιάδης Σπανάκης, *Η οικογένεια των Σολωμών της Κρήτης, Κρητικά Χρονικά*, τετραμηνιαια επιστημονική εκδοσις, βραβείον Ακαδημίας Αθηνων ιβ, Σεπτεμβριος-Δεκεμβριος [Stergiadis Spanakis, *I İkogenia Ton Solomon Tis Kritis*], Kritika Hronika, Atina 1958, s. 415.

aldı ve bunları Kremona Lisesi'nde ve daha sonra Pavia Üniversitesi'nde (1815-1818) hukuk öğrencisi iken yazdı. Sadece altı adet olan bu şiirlerini hem sınıf arkadaşlarına hem de yeteneğini tanıyan ve yeteneklerini gören öğretmenlerine gösterdi. Öğretmenlerinden birinin (belki de Skotti) genç öğrencisinin yazdığı şiirlerinin sözlerini yorumladığı[4] sırada şu sözleri söylediği rivayet edilir: "Yunan! Kendi Monti'imizi bize unutturacaksın."

O zamanlar, İtalyan üniversiteleri ideolojik fikirlerin yeşerdiği yerler ve liberal sosyal politik hareketlerin anaokullarıydı. Ne de olsa, Fransız Devrimi o zamana kadar kurulan değerlerin çoğunu değiştirmişti. Ulusal kurtuluş hareketleri, çoğu Avrupa ülkesinde varlığını hissettirdi ve yankıları, Rumlara umut vererek Yunanistan'a ulaştı. Buna rağmen, Solomos, Yunan devleti kurulduktan sonra bile, hiçbir zaman silah tutmamış ve Yunanistan'a ayak basmamıştır. Büyük bir servete sahip olmasına rağmen, 1821'li yılların gerektirdiği çalışma zorunluluğuna gerek yoktu, çünkü hayatının sonuna kadar yetecek bir mirasın sahibiydi ve eğitimliydi. 1822 yılının sonlarında, Yunan isyanının neredeyse ilk resmî tarihçisi ve siyasetçisi olan Spyridon Trikupis, Yunan isyanın yabancı destekçilerinin (Filelenleri) temsilcisi olan Lord Guilford'un daveti ile Zakintos [Zante] adasını ziyaret etti. Orada Trikupis, Solomos'la tanıştı ve Solomos'un kaygısız sorumsuz gençliğini terk ederek geçen yıl Yunanistan'da başlayan Yunan isyana ilgi göstermesini sağladı.[5] Spyridon Trikupis söylediklerine göre, Parnassos'ta [Eski Yunanistan'da Tanrıların yaşadığı dağın en yüksek zirvesi] yeni bir Dante'ye [Yeni bir Tanrıya] ihtiyacı vardı. Solomus, zaten bağımsızlık ve kronolojik olarak Rigas Velestinli Fereos'un devamıdır. Rigas Fereos şöyle yazmıştı:

Ως πότε, παληκάρια, να ζούμε 'ς τα στενά
(Gençler, ne zamana kadar dar yerlerde yaşayacağız.)

Solomos ondan etkilenerek şöyle yazdı:

Αλλά τώρα αντιπαλεύει κάθε τέκνο σου με ορμή
(Fakat şu an her çocuğun gücü ile şavaşıyor).[6]

---

[4] Κοσκινάς Νίκος, *Το Ιταλογλωσσο το εργο της τελευταίας δεκαετίας του Διονυσίου Σολωμου, (1847-2857)*, [Koskinas Nikos, *To Italoglosso Ergo Tis Teleutaias ΔDekaetias Dionysiou Solomou (1847-2857)*], Doktora Tezi, Yanya Üniversitesi, Yanya 2014, s. 10.

[5] Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Τραπέζης, Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, [Linos Politis, *Istoria tis Neoeelinikis Logotehnias*], Morfotiko İdrima Trapezis, Atina 1998, s. 105-106.

[6] Γ. Ζώρας, *Διονυσιος Σολωμός Ο Εθνικός Ποιητής της Νεώτερας Ελλάδας*, [G. Zora, *Dionisios Solomos, O Ethnikos Piitis tis Neoteras Elladas*], Idrima Kostas kaı Eleni Urani Yayınları, Atina, 2000, s. 23.

Solomos'un insana değer veren ve daha ideal olan insana dokunma konusundaki hassasiyeti, ideal dil mücadelesinde ve halk dilini kullanmasında ve geliştirmesinde görülür. Sonuncusu yani halk dili dimotiki, Solomus'un fikirlerine ulaşmak ve onu anlamak için temel ön koşuldur. "... Solomos şiirsel bir şekilde ifade etmek istediği gerçeğin ışığını görüyor. Didaktik olan bu yöntemle her zaman kalıcı oluyor. Bu yüzden "bize [kullandığı dil] ne kadar eski olursa olsun, sözleri asla eski değil, daima yeni [...] çünkü ebediyen yazdıkları bizimle iletişim kurabiliyor, zaman değişse bile özü[7] değişmiyor ve bizim (Yunanlar) kim olduğumuzu daima hatırlatıyor."

Solomos, İtalya'da, sanat ve edebiyat okurken, romantizm edebiyat akımı doruktaydı. Romantizm, duyguların özgürce ifade edilmesini, geçmişin değerlerine geri dönülmesini önermekte ve sanat eserlerini tasarlamanın ve yaratmanın baskın bir aracı olarak hayal gücünü teşvik etmekteydi. Alman romantik akım şairlerin etkisi altında. Alman romantiklerden etkilenerek Solomos, sanatı felsefeyle ilişkilendirir. Araştırmacı ve akademisyen Eratosthenis Kapsomenos'a göre[8] Solomos'un eserlerinin yaratılış dönemi (ilk evresi), Hegel'in idealist felsefesi ve sanat teorisi ile sürekli "diyalog" içindedir. Monti, Giordani ve Luigi Bello gibi şairler ile Solomos eserlerinde bir iletişim kurmaktadır. O zamanlar esas olarak Kuzey İtalya'da doğup geliştirilen tutkuyla İtalyan edebiyatını inceleyen İtalyan romantik akımına Solomos büyük bir ilgi duyar. Aynı zamanda ilk şiirlerini İtalyanca kaleme alan Solomos'un şiirlerinde İtalyan harflerinin vezini (harflerin kısa uzun olması) ve İtalyan metriğinin (ölçüsünün) etkisi belirgin olarak görülür. Solomos'un ilk Yunanca şiirleri, İtalyanca yazdığı şirlerinin Yunancaya çevirisidir. Bununla birlikte, bu şiirlerin seviyesi, İtalyan klasisizmindeki köklerini[9] ve etkilerini ortaya çıkaran basit bir şiirsel çabanın sınırlarının ötesine geçmez. Araştırmacı Mackridge, "Solomos'un iki dilliliğinin (yani, İtalyanca ve Yunanca kullanımı), İyonya adalarındaki sömürge yönetimi nedeniyle geçerli olan ikili kültürel durumun bir sonucu olduğunu" belirtti.

Solomos 1818 yılında üniversite diplomasını almayı başardı. İtalya'da, ruhsal oluşumunun temellerini ona kesinlikle veren ülkedeki uzun süre kalmasından sonra, kendi ülkesi Zante'ye[10] döndü. Bununla birlikte, Solomos evden uzun süre ayrı kalması nedeniyle, adadaki evinin kültür çevresine

---

[7] Παλαμάς Κωστής, Διονυσιος Σολωμός, Ερμής, Αθήνα, 1981, σελ. 58; Palamas Kostıs, Dionisios Solomos, Ermis, Atina, 1981, s. 58.

[8] Καψωμενος, *Ανθολόγιο θεματων της σολωμικης ποίησης*, [E. Kapsomenos,Anthologio *Thematon tis Solomikis Piisis*], Vuli ton Ellinon Yayınları, Atina, s. 129.

[9] Άωτος Γλωκής, N. Βιδουδης, *Η Φυση στο σύμπαν του Διονυσίου Σολωμου*, 2007, σελ. 240 Erythela, [Aotos Glikis, N.Biduds, *i fisi sto piitiko siban tu Dionisiu Solomu*] Studia Byzantina Et Neohellenica Ludovico Aegidio Octogenario Dicata, n. 28, 2007, s. 240.

[10] *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*,οπτ, σελ. 315 [*Ekpedeftiki Elliniki Egiklopedia*], *age.*, s. 315.

yeniden uyum sağlamaya çalıştığında, çoğunlukla kendi ana dili ile ilgili birçok uyum sorunuyla karşılaştı. Bu sebeple şiirlerini sadece İtalyanca olarak yazmaya devam ediyordu. Böylece hayatının sonuna kadar devam edecek olan şiir külliyatının ilki olan *Rime Improvvisate* adlı şiir koleksiyonunu 1822 yılında yayınladı. Bununla birlikte, aynı zamanda, Solomos'un ilk Yunanca şiir yazma girişimleri de başladı. Bu Yunanca şiir yazma çabalarında iki unsur daha etkili olmuştur. Birincisi güçlü İtalyan etkisi diğeri ise Mora Arkadia halk şiirleri ve tabiata dayalı hayat tarzıdır. Ayrıca Solomos kendi döneminde Yunanca şiirlerinin içerisinde, sadece İtalyanca değil Fransızca, Latince kelimeler ve kültürel ögelerinin yanısıra aynı zamanda Kerkira adasının birçok deyimi ve kültürel değeri de yer alıyordu. Bunları Yunanca bilen okuyuculara tanıtıyor ve bazı hicivli metinler yazıyordu. Şiirlerinde Latin ve Ortodoks kültürünün izleri taşıyan Zakintos'un o dönemdeki karışık Yunan lehçesini kullanıyor ve taklit ediyordu.

Bununla birlikte, Solomos'un Yunan dilinde şiir yaratma (yazma) girişimlerinde, genel itibarıyla çok zayıf bir içerik ve az sayıda kelime kullanımıyla birlikte ortaya çıkan çeşitli dilsel zorluklar görülmektedir. Solomos'un Yunanca metinleri aynı dönem İtalyanca olarak yazdığı şiirleri ile karşılaştırıldığında bu kusurlar daha da belirgindir. Ancak Solomos'un şiirinde romantik ögelerin yanında neoklasik öğeler de vardır. Solomos, zamanının iki baskın edebî akımını biliyor ve birleşme ihtimalini dikkate alıyor gibi görünüyordu. Fakat onun bu şiirsel üretimle ilgili ilginç olan şey şudur, iki dilde (dimotiki ya da katharevusa) çok iyi düzeyde dilbilgisine sahip olmamasıdır. Tam da bu yıllarda Solomos'un kendi şiirleri için seçtiği dilin kullanımına ilişkin bir ayrılık ortaya çıkmaya başlar: Bir yanda eğitim dili ve entelektüel formasyonunu sağladığı İtalyanca ve diğer diller, diğer yanda çocukluğunun dili, ana dili, Yunanca vardır.

Bu arada, 1821'de, Türk yönetiminden ayrılıp bağımsız olmak için ulusal isyan mücadelesi Yunanistan'da zuhur eder.[11] Yunanların isyanda ilk başarılarının coşkusuyla kendinden geçen şair Solomos, Arcadia'nın doğa/tabiat temasını terk ederek yurttaşlarının mücadelesini onların diliyle anlatmaya çalışır. 1821 yılındaki Yunan isyanın etkisi Solomos'un şiir diline yararlı etkisi oldu ve bu konularda (temalarda) yazmaya başladı. Araştırmacı Travers'e göre,[12] Solomos'un iç dünyasında Yunan isyanı, ulusal ve uluslararası alanda bir mesele olarak gündeme geldi ve ona göre 1821 ayaklanması Yunan halkının haklı silahlı mücadelesi şeklini aldı. Solomos'un görevi şiiriyle asilerin (bağımsızlık için savaşanların) mücadele ruhunu teşvik

[11] Erythcla, Biduris, *agm.*, s. 241.

[12] Travers, M. (2005). *Εισαγωγή στη Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία*, [M. Travers, *Isayoyi sti Neoteri Evropaiki Loyotehnia*] Vivliorama Yayınevi, Atina, s. 83.

etmek ve bu uğurdaki davranışlarını özgürlük için en değerli şey olduğuna vurgu yapmaktır. Bu değer (özgürlük) elde edildiğinde, insan ideal duruma gelecektir. Ancak çoğu romantizm eserinde olduğu gibi, geçmişin idealize edilmiş dünyasının günümüzde geçerliliği yoktur.

DIONISIOS SOLOMOS'UN ESERLERİNİN DÖNEMLENDİRİLMESİ

İLK EVRE 1818-1823

Solomos, yazı hayatının başında 1818-1823 yılları arasında, İtalyanca olarak aşk ile ilgili lirik şiirler, soneler ve hiciv şiirleri yazar. Ancak bunların dışında Yunan kültürel mirası, Girit edebiyatı ve halk şarkılarını da özümseyerek şiirsel eserlerini çeşitlendirir. Solomos'un yazdığı Yunanca "Ksanthoula - Ξανθούλα - Sarışın kız" şiiri bu erken döneme ait şiirlerinden biridir.

ULUSAL İÇERİKLİ ÇALIŞMA EVRESİ 1823-1833

Solomos, eski İtalyan doğaçlama şiirlerinden esas olarak dinsel içerikli şiirlerden daha geniş kapsamlı ve daha olgun eserler üretmiştir. Türk hâkimiyeti altındaki Yunanistan'da isyan patlak verdiği zaman Solomos olayları izliyor ve isyancıların özgürlük arzusunu paylaşıyordu. Özgürlük kavramını beyninde öngörüyor ve bağımsızlık konulu çalışmalarını yazıyordu. Bu konularla ilgili en önemli eseri olan "*Ύμνος εις την Ελευθερία - İmnos is tin Eleftheria*" yani Özgürlüğe Övgü/Yunanistan Milli Marşı'nı 1823 yılında kaleme aldı, Daha sonra "*Ωδή εις τον θάνατον του λόρδου Μπάυρον - Odi is ton Thanaton tu Lordu Bayron*" yani "Lord Bayron'ın Ölümüne Methiye"yi yazdı. Bu eseri, "*Η καταστροφή των Ψαρών-İ katastrofi ton Psaron* - Psara Adasının Yıkımı", "*Ελεύθεροι Πολιορκημένοι - Eleftheri Poliorkimeni* - Özgürler ve Kuşatılmışlar" (Birinci Bölüm), "*Λάμπρος - Lambros* - Lambros ve iki önemli nesir tarzı şiirsel içerikli metinlerden ilki olan, Yunan halk dilinin (dimotiki) savunmasını yaptığı "*Diyalog - Διάλογος*" (1824) ve ikincisi "Zakintos Kadını - *Η Γυναίκα της Ζάκυνθος - I Yineka tis Zakintos*"[13] adlı eserler takip etti.

[13] Σαϊμίρα Γιαπι, *Εθνικη ταυτότητα και εθνικοί ποιητες. Η ελληνικη και η αλβανική εκδοχή* ,Μεταπτυχιακή διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονικης, Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδων, Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 54; Saimira Gjapi, *Ethniki Taftotita Kai Ethniki Piites. I Ellininiki Ke Alvaniki Ekdohi* – Yüksek Lisans Tezi, Aristoteles Üniversitesi Bizans ve Çağdaş Yunan Bölümü, Selanik 2012, s. 54

OLGUNLUK DÖNEMİ 1833-1849

Solomos'un olgun şiirsel döneminin ilk örneğini, "*Ο Κρητικός - O Kritikos*" Giritli teşkil eder. Yazar bu çalışmayı 1833 yılında kaleme almıştır. Konusu 1669 yılında Girit'in Osmanlılar tarafından fethi sonrası Kandiye'den bir kayıkla sevdi kızla kaçan kişinin hikâyesidir. Olgunluk döneminin ikinci eserini "*Ελεύθεροι Πολιορκημένοι - Eleftheri Poliorkimeni* - Özgürler ve Kuşatılmışlar" adlı şirinin ikinci ve üçüncü bölümleri oluşturur. Bu dönemin son eseri "*Πορφύρας - Porfiras* - Köpek Balığı" başlıklı şiiridir.

DIONISIOS SOLOMOS'UN YUNAN ULUSAL MARŞI

Solomos ilk kez anadilinde (Yunanca) yazdığı, "Ύμνος εις την Ελευθερία - *İmnos is tin Eleftheria* - Yunanistan Milli Marşı" (1823) şiiriyle şiirsel kariyerinde başarılı oldu. Şair, İtalya'da oldukça yaygın olan metrik bir modele göre, dört kıtalı, 8 heceli ve 158 dizeden (kıta/dörtlükten) oluşan bir şiir yazmıştı. Ünlü İtalyan şair Monti'nin "*Bella Italia, amante sponde* - Güzel İtalya Sevdiğim Deniz" şiirinde yaptığı gibi Solomos da ülkesini metheden bir şiir yazdı. Solomos, böylece, isyanın ilk yıllarında Yunanların muzaffer! mücadelesine övgülerde bulundu.

Solomos'un Yunanistan Milli Marşı'nda Yunan vatanseverliğini, İtalyan şiirinin ve kültürünün titiz tarzını kullanarak Yunanca sözlerle canlandırır ve coşturur. Bu noktada iki kutuplu bir eserden bahsedebiliriz: Bir yandan Solomus'un Yunan karakteri, diğer yandan İtalyan vezinli şiir formu. Bu iki unsurun birlikte kullanılması bakımından eserde bir bölünme ya da bir birleşme söz konusu değildir. Her ikisinin de birlikte kullanılması vardır. Solomos şiirinde her bir beyit için Bizans döneminde ve Turkokratia (Osmanlı devri) devrinde halk türküleri için kullanılan on beş heceli vezin ölçüsünü kullanarak dörtlükler oluşturdu. Her bir dörtlük satır hecesi zaman zaman 7 ve 8 bazen de 8 ve 7 hece şeklinde oluşan iki beyitten mütevellit dörtlükler oluşturdu. Solomos'un şiirinin temaları özgürlük, bağımsızlık, din, vatanseverlik, dil, ölüm, tabiat ve aşktır.

Solomos şiirlerini bir anda ya da uzun yıllar çalışarak bitirmedi. Yazdığı şeyler bir şiirin bitmiş hali değil şiirin parçalarıydı. O hayatta iken bu şiir fragmanlarının hiçbiri bitmiş bir tam şiir formatında değildi. Bu konuda pek çok bilim insanı, bu şiir parçalarının oluşturulması ve ne zaman kaleme alındığı konusunda araştırmalarda bulunmuşlardır.[14] Bunlardan birisi olan Veloudis'e göre, şiirdeki parçalanma Solomos'un tüm olgun şiirsel aşamasının yani ustalık döneminin bilinçli ve programlı tercihi ya da sanatsal

[14] Κριαράς, Ε. *Σολωμός: Ο βιος* - Το έργο,Εστία, [Kriaras E, *O Solomos: O vios]* To ergo, Estia Yayınevi, Atina, s. 114-117.

acısının bilinçsiz ve kendiliğinden bir sonucu olarak ortak bir özelliğidir. Yakın zamanlarda diğer başka araştırmacılar ise, bu fragmanlara şiirin parçaları değil tamamen bir anlatı ya da yazılı metin veya lirik şiirler olabilir, bunları birbirine entegre etmeye gerek yoktur demektedirler.[15] Bu şiirlerin parçalarının gerçekçi duygularla kaleme alınmadığını iddia etmek, Solomos'u aynı zamanda lirik (duygusal) şiirin öncüsü yapan bir form oluşturduğunu da iddia etmek anlamına gelir.

Dionisios Solomos, Yunanistan'ın milli şairi olarak kabul edilir.[16] Milli marşın bilinen ve söylenen şiiri ilk iki dörtlüktür. Ancak ulusal marş toplam 158 kıtadan oluşur. 1859 yılında Iakovos Polilas, "*Ta apanta ta Evriskomena - Τα άπαντα τα Ευρισκόμενα* - Bütün Şiirler" adlı eserde Solomos'un şiirlerini yayınladı ve Solomos'u Yunanistan'ın milli şairi olarak nitelendirdi. Bununla birlikte bu yayımdan önce de o dönemde Solomos popülerdi ve entelektüeller onu milli şair olarak kabul ediyorlardı. Yunan Devleti, resmî olarak Osmanlı Devleti tarafından tanımasının ardından ve kralın Bavyera'dan gelmesi ile birlikte 1832'de kuruldu. Bu dönemde birçok kişi Solomos'un şair özelliğini ve ulusal şiirini kabul etmedi. O dönemde mevcut olan iki edebiyat merkezi arasındaki çatışma Solomos üzerinden açıkça ortaya çıkıyordu. Bu edebiyat merkezleri bir yandan Solomos'un öncülük yaptığı İyon Okulu (Yedi Ada ekolü) ve diğer ise Atina Okulu'ydu (ekolü idi). Aslında Atina Okulu'nun en büyük temsilcisi Alexandros Soutsos, Solomos ve Kalbos'un şiirlerinin gölgesinde unutulacaklarını yazmıştır. Yani kimse onları yani Solomos ve Kalbos'u hatırlamayacaktı. Solomos'un ve Kalbos'un önemli ve büyük şair olmayacağını Sutsos ifade etmiştir. Aleksadros Sutsos, "*Epistoli pros ton Vasilea tis Ellados Othona Επιστολη προς το βασιλεα της Ελλάδος Όθωνα"* Yunanistan'ın Kralı Otto'ya Bir Mektup başlıklı şiirinde Solomus ile Kalvos hakkında şu dizeyi yazdı:[17]

> Ο Κάλβος και ο Σολωμός, ωδοποιοί μεγάλοι,
> κι οι δύο παρημέλησαν της γλώσσης μας τα καλλη
> ιδέαι όμως πλούσιαι, πτωχά ενδεδυμέναι,
> δεν είναι δι' αιωνιον ζωήν προωρισμέναι.
>
> Kalvos ile Solomos'u çok methedenler,
> İkisi de anadilimizin güzelliğini unutmuşlar,
> Zengin fikirleri, fakir gibi giyindirdiler,
> (Fikirleri) Sonsuz yaşam için yol değil.

[15] Λ.Πολίτης, *Γύρω στο Σολωμό, Μελέτες και Άρθρα (1938-1982)*, [L.Politis, *Giro sto Solomo, Meletes k Arthra (1938-1982*], MIET, 3. Cilt, Atina, s. 188.

[16] Γ.Βελουδής, *Κρητικά στο Σολωμό, Δωδώνη*, [Veludis Giorgos, *Kritika sto Solomo, Dodoni*] Atina - Giannena, 2000, s. 224.

[17] Παλαμάς Κωστής, οππ, σελ. 165; [Palamas Kostis, *age.*, s. 165.]

SOLOMUS'UN ULUSAL MİLLİ MARŞ'INDA KULLANDIĞI DİL

Yunanistan'da dil (Halkın konuştuğu dili yazı dili olarak savunma yani dimotiki ile eski antik dönem Yunancasını edebi dil olarak kullanılmasını savunmak olan kathareusa) tartışmaları Yunanistanın bağımsızlık kazman sürecinde başlamıştır. Bir yandan Atina Okulu Eski Yunancaya yakın birçok kelime ve ifadeyi resmî dil olarak kullanmakta ısrar ediyor, diğer yandan da İyon Solomos Okulu (Yedi Ada ekolü), hem konuşma dili hem de eski Yunanca unsurlarını içeren bir dil kullanıyordu. Bu form, konuşma diline yaklaşan daha basit bir dildir. İyon adaları okulunun amacı, eski zamanların filozoflarının yaptığı gibi Eski Yunanca unsurlarıyla sentetik bir dil değil, ortak bir dil kullanmaktı. Solomos, Alman, Fransız ve İtalyan dillerinin geçirdiği süreci tatbik ediyordu. Solomos inanıyordu ki nasıl bu Alman, Fransız ve İtalyan dilbilimcileri kendi dillerin eski formlarını biliyor ama aynı zamanda dönemlerinde halkın konuştuğu dille yazabiliyorlarsa bunu Yunanlar da yapabilirdi.

Solomos, İtalya'da on yaşından beri okula gittiği için Yunanca bilmemekle suçlandı. Solomos geri döndüğünde konuşulan ortak dilin yazı dili olmasını isteyenlere destek verdi. Eğer Solomos halkın konuştuğu kelimeleri, eski Antik Yunanca ifadeler ile harmanlayarak kullanmasaydı nasıl ulusal bir şair olabilirdi ki? Ancak hem yayıncılar hem de İakovos Polillas tarafından biraraya getirilen Solomos'un şiirlerinde yer alan birçok halk deyişi, deyimi, antik dilin kaideleri anlayışı ile değiştirildi. Bu müdahale bazı yerlerde şiirin veznini bozacak boyuta vardı. Solomos, ortak halk dilinin destekçisi idi ve kullandığı deyimler herkes tarafından anlaşılabilir olarak kabul ediliyordu.

Solomos'un şiirsel koleksiyonunda, halk şarkıları (türküleri) içeren bir el yazma metin bulundu. İtalyan yazar Tomaszko bile ondan Zakintos[18] şarkıları göndermesini istedi ve Yorgo Iacovatos da Kefalonya'dan Solomos'a şarkılar gönderdi. Solomos bu şarkılarda sadece sözlerin dizim ve anlam dinamiğini inceliyordu.

Solomus'un dili her zaman bir problemdi. Seferis, onu (Solomos'u) Yunanca bilmeyen ve yurtdışında yetişen Yunan olmayan üç ölü şair arasında (Kalvos ve Kavafis ile birlikte) saydı.[19] Ancak herkesin Sutsos ve Parashos'u unuttuğunu ama Solomon ve Kavafis'i hatırladığını belirtmek gerekir.

---

[18] Εμμανουήλ Χατζηγιακουμής, *Νεοελληνικαί πηγαί του Σολωμου, Κρητικη λογοτεχνία*, [Emanuil Haciyakumis, *Neoellinikes Piges Tu Solomu, Kritiki Logotehnia*], Atina Kapodistrias Üniversitesi Kütüphanesi,1968, s. 134.

[19] Βελουδης, ὀππ, σελ. 143; [Veludis, *age*., s. 143.]

YUNAN MİLLİ MARŞI

Yunan milli marşı 1823 yılında Zakintos'ta Dionisios Solomos tarafından yazılmıştır. O zaman Solomos 25 yaşındaydı. Yunanistan bağımsızlığı için mücadele ediyor, kan, gözyaşları, zorluklar ve acı birbirine karışıyordu.[20] Solomos, bu zamanda isyana katılıp mücadele etmedi, ama kendisi kalemi ile isyancılara destek verdi. Bir ayda yazdı bu ulusal şiiri. Yunanistan'ın (1865'ten beri) milli marşı bu şiir, 1966'dan beri Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin de milli marşıdır. 632 satır ve 158 kıtadan (dörtlükten) oluşan şiir 1824'te Messolongi'de basıldı ve 1825 yılında İtalyancaya Gaetano Grassetti, Almancaya J. F. H. Schlosser ve Wilhelm Müller, Rusçaya N. Gneditch, İngilizceye Charles Brinsley Sheridan ve Fransızcaya ise Stanislas Julien tarafından[21] tercüme edildi.

Solomos, Aralık 1828'de Korfu'ya yerleşti. Orada iken Solomos'un Farmakomeni (Zehirlenmiş) şiirini besteleyen müzisyen Nikolaos Mantzaros (1795-1872) ile tanıştı ve Mantzaros bu şiiri 1826'da besteledi. Mantzaros daha sonra Solomos'un ulusal marşını da besteledi. Bildiğimiz kadarıyla Mantzaros, ulusal marşı ilk olarak 1829 yılının sonundan 1830 senesinin yazına kadar süren bir süreçte besteledi. Orijinal eser dört erkek tenor kişi ile bir piyano eşliğinde söylenmektedir. İngiltere'nin başkenti Londra'da Yunan işçi gurbetçilerin paralarıyla 1873 yılında Clayton & Co tarafından müzik bestesi olarak kayda alındı. İlk basılı Yunan ulusal marşını daha geniş bir Yunan kitlesine yaymak amacıyla halkın en çabuk benimseyebileceği kıtaları seçildi. Zaten bu da şiirin ilk iki dörtlüğü idi. Öncelikle uyumlu melodik usulleri birleştiren küçük seslerin eşlik ettiği ana melodik sesin uyumlu birliği kullanılmıştır. Yani basit ve akılda kalıcı söz ve müzik uyumu vardı. Orijinal beste nüshası, Mantzaros'un öğrencisi Spyridon De Viazis tarafından yayımlanmak üzere kopyalanmıştır.[22] Yunan ulusal marşı, oluşturulma sürecinde bariz edebî önemine ek olarak, Mantzaros'un şiire müzik ile kattığı performans unsurları kadar Solomos'un diğer şiirlerinin unsurlarını da içeren çok boyutlu bir metindir. Mantzaros, marşı besteledi ve şair ile müzisyen arkadaşı birlikte marşı söyleyerek ağlıyorlardı. Çünkü marşta çok duygulanıyorlardı.[23]

---

[20] Ζώρα, όπ., σελ. 24; [Zora, *age*., s. 24.]

[21] *Εθνικες Επάλξεις* αρ. 114, Αθήνα 10-12/2015, σελ. 15-18; [*Ethnikes Epalksis*] Makale No: 114, Atina 10-12/2015, s. 15-18.

[22] Σπυρίδων Δε Βιάζης, "*Ο Μάντζαρος*", *Παναθηναια*, V/15. Τομος, Αθηνα, 15-30/6/1905, σελ. 129-136; Spiridon De Viazis, [*Mancaros, Panathinea*], cilt V/15, Atina 15-30/6/1905, s. 129-136.

[23] Κυριακή Φραντζή, *Ο Μιχαήλ Μαρμαρινός και η διαπολιτισμική διάσταση του εθνικου υμνου*, Αυστραλία, 2009, σελ 633-5; Kiriaki Frantzi, [*O Michael Marmarinos Ke İ Diapolitismiki Diastasi Tu Ethniku İmnu*], 2009, s. 633-35. M. Rossetto, M. Tsianikas, G. Couvalis ve M. Palaktsog-

1831 ile 1837 yılları arasında besteci,[24] piyano eşliğinde dört kişilik bir korodan çok daha fazlası için, bu kez polifonik formda, yani bağımsız ve eşdeğer seslerin eşzamanlı kullanımıyla, yeni bir formda marşı besteledi. Hem polifonik hem de dört kişilik erkek koroya bir piyanist eşliğinde marşın seslendirilmesi 1842-1843 yılları arasında gerçekleşti. Mantzaros, bu şekilde marşın seslendirilmesini içeren bestenin el yazısıyla yazdığı notu Aralık 1844'te özverili bir şekilde Kral Otto'ya gönderdi. Kral Otto, 1845 yılı Haziran ayında bu çalışması için "Kraliyetin Kurtarıcı Şövalyelerinin Gümüş Haçı" ile Mantzaros'u onurlandırdı.

1844 yılında bestenin formu ile ilgili dördüncü bir girişim daha gerçekleşir. Marşın ilk iki kıtası 1884 ve 1885 yıllarında Nikolaos Gonemis (1825-1894) tarafından[25] İtalyancaya çevrilir. Venturini Françesko Müzik Salonunda İtalyanca icra edilir. 1861 yılında Mantzaros, bu kez savunma bakanının talebi üzerine, beşinci kez bestesini yeniledi. Melankolik ayarlı Solomonic ilahinin ilk iki kıtası 1865 yılının Haziran ayında yeni Kral I. Yorgios tarafından Yunanistan Ulusal Marşı olarak kabul edildi. Aynı ayda Mantzaros, "Kraliyetin Kurtarıcı Şövalyelerinin Altın Haçı" ile tekrar onurlandırıldı.

Şiir romantizm ve klasisizm unsurlarını birleştirir. Kullanılan nazım şekli dörtlüktür. Dizeler sekiz trohaik yani uzun hece ile yedi kısa ya da tam tersi hece ölçüsüyle kaleme alınmıştır. Yani 8+7= 15 hece veznin ilk sırası genelde 8, onu takip eden sıra ise 7 hece oluyordu. Yunan milli marşındaki vezin, aslında uzun ve kısa iki heceden oluşur. Biri vurgulu, diğeri vurgusuz ve onlar birbirini aşağıdaki sıra ile takip ediyordu.

¯ Uzun
U Kısa
| Kesme işareti
Bir uzun bir kısa hece: (¯ U)
Örneğin:
¯ U | ¯ U | ¯ U| ¯ U
Σε γνωρίζω από την κόψη
Böyle okunur:
sEgno/rİza/pOtin/kOpsi

lou (ed.) "*Greek Research in Australia: Proceedings of the Eighth Biennial International Conference of Greek Studies, Flinders University June 2009*" içinde, Flinders University Department of Languages - Modern Greek: Adelaide, s. 633-45.

[24] Herausgegeben von Hans-B. Schlumm, *Andreas Kertscher und Konstantinos Zervopoulos. Hymne an die Freiheit. Die erste vollständige deutsche Übersetzung der Hymne nach Dionysios Solomos, zur Musik von Nikolaos Mantzaros*. Epsilon, Atina 2010.

[25] Κώστας Καρδάμης - Νικόλαος Χαλικιόπουλος, *Μάντζαρος*, Fagotto Books, Atina 2015, σελ. 325; Kostas Kardamis, Nikolaos Halikiopulos, [*Mancaros*], Fagotto Books, Atina 2015, s. 325.

Bu tarz sadece hece ölçüsüne göre okumayı değil aynı zamanda gramatik ve fonetiği de birleştirir. Bu parçada ω+α birleşerek kaynaşıp devam ediyor ω+α= α olarak okunurken, aynı şekilde herhangi iki ünlü yan yana gelirse birleşir, kaynaşır ve o şekilde söylenir.

Şiirin kafiyesi uyumludur, örneğin:

Εκεί μέσα εκατοικούσες πικραμένη, εντροπαλη,
κ' ένα στόμα εκαρτερούσες, έλα πάλι, να σου πει.

Άργειε νάλθη εκείνη η μέρα, και ήταν όλα σιωπηλά,
γιατί τα σκιαζε η φοβέρα, και τα πλάκωνε η σκλαβιά.

Kısaca, dört satır içinde yer alan her iki beytinde aynı ses ile bitirmesi ve kafiyeli olması gerekmektedir. Mesela, εντροπαλή - πει και σιωπηλά-σκλαβιά gibi.

Solomos'un ilk iki dörtlüğünü "Milli Marş" olarak nitelendiren ve şiirin "Tüm Kraliyet Donanması"nda ulusal marş olarak okunmasını isteyen Donanma Bakanlığı Kraliyet Kararnamesi bakan D. St Boudouris tarafından yayımlandı. Daha sonra Yunan kralına, yabancı büyükelçilere ve yabancı gemilerin kaptanlarına bilgi verildi ki bundan sonra Yunan Bayrağının göndere çekilmesi sırasında bu milli marş okunacak. O zamandan beri Yunanistan'ın milli marşı bu şekilde kabul ediliyor ve okunuyor. Askerî Bando'nun eski direktörü Albay Margaritis Kastellis, Ulusal Marşı bandonun bazı üflemeli ve vurmalı enstrümanlarını ilave ederek icra etti. Marş öğünden bugüne bu şekilde icra ediliyor. Yunanistan milli marşı, 1865 yılına kadar 6 kıta olarak icra edilirken, 1865'ten sonra iki kıta olarak seslendirilmeye başlandı. Milli Marş çalınırken askerî selam verilir ve halk da 'hareketsiz' şekilde bekler.

Milli Marş olarak kabul edilen şiir gerçekte 158 kıtadan oluşur. Şair 1821 yılı mücadelesini anlatır. "*Νίκη ή Θάνη* - Zafer ya da Ölüm" cümleleri ile kararlılığı "Birlik olmanız size zafer getirecek, emin olun": "Πάντα η νίκη αν ενωθείτε πάντα εσάς θ' ακολουθεί sözleri ile umudu ve Rigas'ın "savaş zaferini haykırır" sözleri ile izlenecek metodu anlatır. Milli marş, kendi içinde bir "hikâye" içermektedir. Solomos şiirinde Yunan devriminin ilk iki yılını ve şiddeti sert bir dille anlatarak tarif eder. "Ulusal" olarak tanımlanan bir şairden bekleyebileceğimiz gibi bağımsızlıklarına mani olan Osmanlı Türklerini sert kelimelerle betimler. Mesela Tripoliça'daki, bağımsızlık mücadelesinde Türk askerinin boğulmasını adaletin tecellisi olarak görür.

Şiirin ilk iki kıtasında şair özgürlük ile özdeşleşen ve mücadelede maddi bedenlerinin önemi kalmayan ve ölümü göze alan Yunanlara onların daha önce hiç duymadığı sözlerle övgüde bulunur. Özgürlüğü kişileştirilerek onu ikinci bir tekil kişiye dönüştürerek hitap eder ve onu tebrik eder. Şairin "Özgürlük"ü selâmlaması, "Kılıcı elimde tutuyorum, akıbetim olarak ölümü değil özgürlüğümü görüyorum" cümlelerinden anlaşılır. Solomos'a göre Özgürlük, Yunanistan'ın üzerinde duran bir tanrıça olarak zavallı Yunanlara yardım edecektir. Özgürlük, gücünü görkemli geçmişten, Yunan atalarının ruhundan alır. Dahası, Solomos büyük ölçüde etkilendiği İtalyan şair Dante'nin özgürlük konusundaki fikirlerinden kendi şiirinin giriş kısımlarında istifade eder. Yunanların uzun ve zorlu mücadelesinden sonra, haklı çıkmasının zamanı gelmiştir. Ama memleketin özgürlük kazanması çok zordu. Binlerce Yunanın isyanı bastırıldı ve Yunan devletinin kurulması şiirin yazıldığı yıllarda durduruldu, ama yine de Sultanın imparatorluğundan bir parça kaybedilmiş gibiydi. Şairin ses tonu muzaffer, çünkü ilk defa 400 yılın ardından Yunanların tekrar bağımsızlığı önünde duruyor, yani bunun için savaşmaya hazır. Kılıcın önünde durarak Yunanlar özgürlük için savaşma yeteneklerini göstermektedir. Farklı temalar ile ilgili dize parçalarını bir araya getirmek için şair genellikle marşın ikinci dizesini nakarat olarak kullanır.

İÇERİĞİNE GÖRE YUNAN ULUSAL ŞİİRİN BÖLÜMLERİ

ÖNSÖZ, 1-16 KITALAR

Şair, eski Antik Yunan dönemini anımsatır şekildeki kölelerin isyanı, Antik Yunan sevinci, Yunanların Avrupalı yöneticilere karşı olan nefreti ve Yunanların bu konudaki hoş olmayan duygularını özgürlük tanrıçası olarak özdeştirdiği Yunanistan'a sunar.

Sevdiğim şarkı, özgürlük
Hayatı kimin için reddettiğini nereden biliyorsun?
Dante

158 dörtlükten oluşan Yunan Ulusal Marşı'nın ilk iki kıtası okunur. Bu kıtalar şöyledir:

Σε γνωρίζω από την κόψη	(Bilirim) Tanırım seni o korkunç
του σπαθιού την τρομερή,	Keskinliğinden kılıcının
σε γνωρίζω από την όψη,	Tanırım seni o şiddetle
που με βία μετράει τη γη.	Yurdu arşınlayan bakışından.

Απ' τα κόκαλα βγαλμένη	Kutsal kemiklerinden
των Ελλήνων τα ιερά,	Dirilmiş Yunanların
και σαν πρώτα ανδρειωμένη,	İlk zamanlarda olduğu gibi cesurca
χαίρε, ω χαίρε, Ελευθεριά!	Selâm olsun sana, selâm ey özgürlük,

3-16. KITALARI

Bu kıtalar asında, "Özgürlük veya Ölüm - Ελευθερία ή Θάνατος" ikilemini, Özgürlük tanrıçasının (Yunanistan'ın) tercih etmesini bekler. Özgürlük acı olarak nitelendirilir, çünkü Yunanistan'a zulmedilmektedir, ancak aynı anda buna katlanılır ama ümit de edilir. Giriş bölümünü şiir yapısının temel unsurlarından biridir. Aynı formda, özgürlük ve ölüm iki yönde ifade edilen zıtlıktır. Şair, aceleci bir şekilde etrafındaki korku ve heyecanı doğuran vahşi savaşı ve özgürlüğün görüntüsünü şiirinde bitimler. Çoğu zaman Özgürlük aşağılanmada, sefil ve yoksul bir şekilde temsil edilir. Aynı yüzün bu iki karşıt tarafı ile şair, Yunanın iki farklı tarihi ânını, bir yandan köleliği, diğer yandan da özgürlük mücadelesini ifade eder. "Özgürlük"için iki zıt taraf vardır. Biri Antik Yunan dönemini diğeri isyan zamanının halini anlatır. Bir tarafta, aşağılanmış Özgürlük, yani Yunanistan şimdiki durumu (8) diğer tarafta ise övünülecek geçmiş vardır. Solomos, daha sonra gelen 9-14 dizileri, ihtiyaç olmasına rağmen "kapıları açmayan" ülkelere ve Yunanistan'a yabancıların yardım etmeyi reddetmelerine odaklanır. Şair Batılıların bu davranışını, tipik bir davranış olarak göstermektedir. Fakat yardım edeceğini gösterenler bile nihayetinde Yunanistan'ı kandırdılar ve taktiklerini değiştirdiler. Çünkü o zaman hiçbir güç Osmanlı İmparatorluğu'nu "üzmek" istememiştir. Batılıların verdikleri sözler yanlıştır (11. Kıta) ve ironi ile sona erer (12. Kıta). Daha sonra mezarlıklardan dönen ve aynı şekilde hisseden "Özgürlük veya Ölüm"e karar veren Yunanlar gibi üzüntüden (13. ve 14. Kıtalar) kahrolurlar ve Özgülük tanrıçasından yardım dilerler. Özgürlüğün diğer yüzü, o dönemin acımasız korkunç mücadelesini temsil eder. Bu durumdaki Yunanistan yani Özgürlük, şairleri selamlar. Özgürlüğün bir yandan acı sesi, diğer yandan lirik yanı vardır. Geçmişin acılarını anlatmaya daha fazla ihtiyaç olduğu gerçeği onun bir açıklamasıdır. Solomos, Yunanlara ve yabancılara siyah köleliğin ne olduğunu ve bu nedenle de kaldırılması için verilen mücadelenin (15. Kıta) ne kadar adil olduğunu hatırlatmak için ahlaki bir zorunluluk hisseder.

17-34 KITALARI

Solomos'a göre 17-34 kıtalarda Yunanların vatanlarını kurtarmalarının zamanı gelmiştir. Çünkü zulmün korkunç olduğunu fark ettiler ve bu nedenle özgürlük isteği gerçekleşti (18. Kıta). Tabii ki bunun ardından şiirde Fereos

Rigas'ın keşfi (18. sıra) gerçekleşir. Özgürlük yönünde devam eden "isyan" ve "ve İyon Adalarının yaşadığı yapay bağımsızlık ile İngiliz ve Fransız yöneticilerin Yunanistan'a destekleri anlatılır. (21. Kıta). Heyecanları artar ve Solomos, neşeli mesajı olan "Özgürlük" haberini vermeyi kendi görevi görür (19. ve 20. Kıtalar). İngiltere, gerçekler ve şüpheler tarafından ürkütülürken, Avusturya Şansölyesi Metternich bir kartala benzetilir. Türkler, Yunanların yolunu kesen vahşi bir canavardır (26. Kıta), ancak buna rağmen Yunanistan hâlâ mücadele etmeye devam etmektedir (28. Kıta). Takip eden 24 ilâ 30. kıtalarda Solomos, çok etkileyici bir şekilde muhalefetini gösteriyor (24. Kıta). Deniz kenarındaki İngiltere'nin kibrini (25. Kıta), Rusya'nın[26] diplomasi yoluyla etkisini (24. Kıta), Avusturya-Almanya'nın rolünü ifade eder. Metternich politikası tarafından ifade edilen Avusturya-Almanya, İmparatorluğu Yunanlara soğuk davranıyordu. (26 ve 27. Kıtalar). Maalesef Yunan bağımsızlığına yardımcı olabilecek ülkeler, mevcut şartlar altında yapabileceklerinin çok uzağındaydılar. Şair, Amerika Birleşik Devletleri'nin (22. Kıta) - yakın zamanda bağımsızlık kazanmış (1776) – olmasından ve e ABD Başkanı Monroe'nun Beyannamesinde Yunan devrimi için destek ve sevincinden bahseder ("*το όνομα της Ελλάδας γεμίζει τον νου και την καρδιά με τα υψηλότερα αισθηματα*"). 4 Aralık 1822'de, "Yunanistan'ın aklı ve yüreği en yüksek duygularla doluyor". Ayrıca, o zamanda İspanyollar, Fransızları benzer bir isyanla kovmuştu bundan dolayı Solomos da onların mutlu olduklarını ve Yunan devrimini memnuniyetle karşıladıklarını düşünüyordu (23. Kıta).

35-74 KITALARI

Tripoliç'nın düşüşü ve yıkılışı. Savaş tanrıçası Özgürlük savaşına başlamaya hazır. Önünde Tripoliça[27] kalesi var. Yıldırım'ın işareti ile gece onun (Tripoliça) üzerine düşüyor. Savaş devam ediyor. Tüfek ateşlenir ve kılıç keser. Düşmanlar kaleye saklanmak için koşarlar. Kavga inatla ve geceler boyunca devam eder. Tripoliça savaşı ve oradaki Türklerin katliamı, şair tarafından gerçekçilik ve birçok imge ile tanımlanmaktadır. Yunanların ilk dikkat çekici başarısı olan Tripoliça'nın düşmesi tarihî bir olay olarak şair tarafından kutsanmaktadır. Olayla ilgili olarak tarih belirtmez. Şair için, Özgürlük yolunda duran ve bir tiranlık sembolü olan bir kale vardır. Ele geçirilmesi yüksek bir hedef haline gelmiştir. Şair Özgürlük adına Yunanları barbarca hareketlerinden dolayı (kaçmak ve savaşı kaybetmek) karalamak (kötülemek) istemiyor. Solomos'a göre Türklerin yenilgisi ise yüzyıllarca

[26] Politis, *age*., s. 72.
[27] Politis, *age*, s. 142-143.

süren köleliğin tanıkları için İlâhi bir yargı ve haklı bir öfkenin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (74. Kıta).

75-87 KITALARI

1821 yılında başlayan Mora'daki Yunan isyanı sırasında Korinthos çatışması ve Dervenakia'da Dramalis'in imhasını şair Solomos, Dramalis'i Leonidas ve onun üç yüz gladyatörüne benzeterek anlatıyor. "Açlık ve Ölüm" şiirinin 78. kıtasında, Dervenakia'daki Dramalis ordusunun geri çekilmesi ve yıkılması ile ilgili bilgi verilmektedir. Şair Solomos özgürlüğü bir ev kadınına benzetiyor ve burada Antik Yunan şairi Pindaros'un bir takipçisi olduğunu kanıtlıyoryor. Panik halindeki Türkler, sefalet içinde açlık ve hastalıklarla sonlarının geldiği Korinthos kalesine sığınıyorlar. Gururlu Yunan ordusu ovada kalırken, Özgürlük vahşi duyguları yaratıyor ve Yunanlar ilâhi dinledikten sonra saldırıyorlar. Şair, Korinthos ovalarında Özgürlüğün kanlı yürümesini sunar, Türklerin kuşatılmasını ve Aheloos nehrinde boğulması (katledilmesini) anlatır. Benzer bir resim (durum), şair tarafından, 83 ilâ 86. kıtalarda, isyanın muzaffer seyri nedeniyle yaşadığı mutluluğu ifade etmek istediği dizelerde ve dans eden genç kızları betimlediği kıtada ortaya çıkar. Bu kızların çocukları köle değil özgür olacaklardır, bundan dolayı olay (katliam) Solomos tarafından mutlulukla anlatılır.

88-122 KITALARI

1822 yılında Solomos, Özgürlük tanrıçasının Noel günü Messolongi'ye gitmesini hayal ediyor. Din, kalenin kutsal topraklarında Özgürlüğü karşılamaktadır. Özgürlük ve Din bir kucaklaşma ile birleşir ve tütsü bulutunda gizemin başladığı kiliseye doğru ilerler. Özgürlük, düşmanlarına bugün dünyaya geldiğini ve Türklerin yıkılışlarını, her şeyin başlangıcı ve sonu olan Mesih'in sözleriyle hatırlatır. Şimdi Tanrı Hıristiyanları değil kâfirleri tehdit ediyor. Messolongi tarafında kurtarılmak için acele eden Türkler, Aheloos nehrinin taşmış coşkulu sularına atılıyor. Manzara korkunç. Köpüren nehrin sularına boğulanların (katledilenlerin) sesleri ve atların çıngırak sesleri ekleniyor. Su yavaşça sakinleşir ve boğulan bedenleri alır götürür.[28] Tam bir felaket olan bu durum karşısında, şair Mısırlıların Kızıldeniz'de boğulmasına benzetiyor, Hz. Musa'nın Yahudilerin kurtuluşu için Tanrı'ya şükretmesini hatırlatıyor. Mısırlıların Kızıldeniz'deki yıkımına ve Hz. Meryem ilâhilerine atıfta bulunulması, Solomos'un İncil'i çok iyi tanıdığını göstermesi kadar onun Hıristiyan dinî kişiliğine de işaret ediyor. Şair, Musa ismini kullanarak Özgürlüğü övüyor ve ağırlıyor

[28] Ιακωβος Πολυλάς İakovos Polilas, *Τα άπαντα Ευρισκόμενα*, [*Ta Apanta Ta Evrıskomena*], Sakelariu Yayınevi, 1901, s. 44-70.

(misafir ediyor). Şair, İstanbul'daki Türklerin Yunan isyanı nedeniyle misillemesinden söz ediyor (113. ilâ 116. Kıtalar) Messolongi olayında dini figürlerin kullanılması, Türklerin Noel Günü'nde saldırmaya karar vermesi ve böylece Hıristiyanlığa da saldırmaları göz önüne alındığında Haç tarafından sembolize edilen dinin nezdinde Solomos Yunan halkın zulümden kurtulmasını tamamen haklı çıkarmaya çalışıyor. Bu şekilde, bir kez daha Yunanların mücadelesi kutsanmış ve düşmanın yenilmesi kaçınılmaz gösteriliyor. Doğa bile Yunanlar ile müttefiktir. Bu noktadaki açıklamaları İncil'in pasajlarına aittir.

123-138 KITALARI

Bu bölüm, denizdeki savaş, Bozcaada (Tenedos) yakınlarında Türk amiral gemisinin yakılması ve patrik IV. Gregorios'a minnettarlığın anlatıldığı kıtalardır. Solomos'un denizin resmini oldukça ayrıntılı bir şekilde yansıttığı bölüm 123. ilâ 129. kıtalarda yer alıyor. Bu şekilde okuyucuyu "denizin" isyana katılması için hazırlanıyor. Dolayısıyla 130. kıta, Türk donanmasının Çanakkale Boğazı'nda ablukaya alınmasını ve Bozcaada'daki amiral gemisinin batırılmasını anlatıyor. Birkaç Yunan deniz gücü tarafından takip edilen bir Türk askerinin görüldüğü hayal ediliyor ve canlandırılıyor. Sakız adası ve Bozcaada'daki Türk gemilerini yakmanın püf noktaları anlatılıyor. Şair denizde batan Türk gemisinin kalıntılarını ve Türklerin denizde boğulmasını Türklerin Boğaz'ın sularına attığı Patriğin trajik ölümü ile kıyaslıyor. Patrik'in 1821 yılında asıldığı korkunç Paskalya'yı hatırlıyor. Solomos'a göre yakın zamanda Kinoniya[29] âyininde Mesih'in Vücudunu ve Kanını almış olan kişi, Patrikhane kapısına asıldı ve en kötü adam olarak aşağılandı. Sonunda, yabancı ülkeler, Yunanistan'ın siyasi özgürlüğünü kazanmasına destek olacak mı yoksa Yunanlar Özgürlüğü kendi kanlarıyla mı kazanmak isteyecekler? Eğer yabancı Hristiyanlar Haç'a saldırmış Osmanlılara saldırmıyorlarsa ve Hristiyan Yunanlara destek vermiyorlarsa o zaman onlar Haç'a saldırıyorlar. Ancak Solomos kasten ya da cahilliğinden Yunanların Makedonya (Haziran-Aralık 1821), Eğriboz (Ocak 1822) ve Doğu Ege adaları (1822 Baharı) ile Peta Muharebesi'nde (Temmuz 1822) aldıkları büyük yenilgilere atıfta bulunmaz. Şair ayrıca, binlerce Türk sivil ve kadının katledilmesinin detaylarından ve Tripoliça'nın Yunanların eline düşmesinden sonra Kolokotronis militanlarının Türkleri katledilmesinden bahsetmiyor.

[29] Bir gün önceden oruçlu olan Ortodoksların kilisede yaptıkları âyinlerde bir tasın içinde bulunan ekmek ve şarabı (Kinoniya) aynı kaşık ile âyine katılan cemaate yedirirler ve ağızlarını da papazın elindeki mendille silerler. Ekmeğin Hz. İsa'yı şarabın ise onun kanını simgelediğine düşünenler böylece Hz. İsa ile bütünleştiklerine inanırlar.

EPILOGUE, 139-158

Şiirinin son kısmında Solomos, isyana katılan Yunanların parçalanıp bölünmelerden kurtulmaları için militanlara tavsiyelerde bulunuyor ve Avrupa'nın Yunanistan'ı özgürleştirme potansiyeli olduğundan bahsediyor. 144. ilâ 145. kıtalarda, şairin asi Yunanlar arasındaki sivil çekişmelere atıfta bulunduğunu görüyoruz. Yunan ihtilafları 140. ilâ 158 kıtalarda yer alıyor. Ayrıca milli marşın sonunda Solomos, (Kabil ve Habil'e) Abel'a (Habil'e) atıfta bulunarak bu olaya yorum yaptıktan sonra, insanoğlunun bir şekilde "insanlık dışı" eylemleri[30] olduğuna da vurgu yapıyor. Özgürlüğün ağzından konuşan şair, Yunanlara yekvücut olmalarını tavsiye eder, çünkü bölücülük şimdiye dek yarattıklarını yok edebilir ve yabancı ülkelere Yunanların birbirlerinden nefret eden ve bundan dolayı da özgürce yaşamaya değmez insanlar olduğu izlenimini de verir. Mücadelenin bitmediğini hatırlattır ve herkesi gerici Kutsal İttifak'a karşı Haç için mücadeleye çağırır. Böylece Avrupalılar Haç için, din için kanlı bir savaş verildiğini görecekler ve müdahil olacaklardır.

Solomos'un özgürlüğü metheden şiiri, Polilas tarafından yüzyıllarca gerilemenin ardından gelen Yunan hayal gücünün ilk meyvesi" olarak nitelendirildi *"πρώτος καρπός της Ελληνικής φαντασίας ύστερα από αιώνες μαρασμού*. Solomos bu şiirle, Yunan isyanını meşrulaştırdı ve Avrupalılara ve Avrupa'da yaşayan Rumları sundu. Antik dönemin Yunanlarına ve şimdiki Yunanlara isyanı ulusun bir başarısı olarak gösterdi. Yüksek sanatsal tarzı ve heyecanı ile çarpıcı bir eser yazdı: Yunanistan'ın Özgürlüğünü, Esaretten Kurtuluşu ve Türklerin Katliamını.

YEDİ ADA OKULU

Yedi Ada olarak bilinen ve Solomos'un hayatının büyük bir kısmını geçirdiği İyon adaları 18. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın sonlarına kadar Batılı güçler tarafından işgal edilmiştir. Adalar bu asırlarda Osmanlı yönetiminde değildir ve 1864'te Yunanistan'a kral olan Yorgios'a İngiltere tarafından hediye olarak sunuldu. İyon adalarının Batı'ya ve özellikle de İtalya'ya dönük olması tarihsel bağlamda bu adalarda Batı eğitiminin kalıcı olmasını sağlamış ve Batı ile manevi bağlarının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, Yedi Ada, Türk hâkimiyeti altındaki diğer Yunan bölgeleriyle ilişkilerini sürdürmüştür. Adalar Yunan kimliğini ve Hıristiyan inancını korurken, Batı'nın ahlakını ve kurumlarını özümsemiştir. Dikkat çekici yerel edebiyatın geliştirilmesinin önkoşulları vardı. Bunlar

[30] Petru Konstantinos, *İlk Okuldaki Yunan Edebiyatı* [*Νεοελληνικη Λογοτεχνία Ε΄ Δημοτικου*], Τίτλος: "Σε γνωρίζω από την κόψη...", Çağdaş Yunan Dili ve Milli Eğittim ve Diyanet İşleri Bakanlığı, Espa Avrupa Programı, Selanik, 2013.

arasında herkesin İtalyanca konuşabilmesi, matbaaların varlığı, yerel basının ve edebiyatın gelişmiş olması (özellikle edebî), herkesin Yunan halk dilini kullanıyor olabilmesi ile İyon Ekolünü benimsemiş Korfu'da bulunan ilk Yunan üniversitesini sayabiliriz. İyon Akademisi" veya "İyon Okulu" terimi, Konstantinos Asopios ve Emmanuel Roidis tarafından, 19. yüzyılda Dionisios Solomos merkezli olarak İyon adalarında yer alan tüm yazarları isimlendirmek için kullanıldı. İyon adaları terimiyle İyon adalarında 18. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın sonuna kadar gerçekleşen edebî üretimine atıfta bulunulur.

Yedi Ada ekolünün ana edebî tür şiirdi (lirik, epik, hiciv). Şiirsel üretimin özü ve ekseni ise şair Dionisios Solomos'un (Fransız aydınlanması, neoklasiklik, Alman idealizmi, romantizm) eserleridir. İyon şiirinin geri kalan kısımlarının tasnifi Solomos öncesi (prosolomiki), Solomos sonrası (metasolomiki) ve Solomos dışındaki –eksosolomikoi– şairler[31]) şeklinde yapılmıştır. İyon adalarının diğer büyük şairi ise, eserlerinde İtalya'daki Karbonarizm hareketinden etkilenmiş felsefi hareketler kadar neoklasizm ve Avrupa romatizmin izlerini de taşıyan Andreas Kalvos'tu. Yedi Ada şiiri romantik ve klasik unsurların bir terkibine dayanıyordu. Halk dilinin kullanımı sabitti ve İyon edebiyatı, özellikle İtalyan edebiyatından olmak üzere Avrupa yazımından güçlü bir şekilde etkilenmişti. Aynı anda, Girit edebiyatının, halk şarkıların ve şiirlerinin de Yedi Ada ekolü üzerinde tesirleri vardı. Yedi Ada edebî üretimin ana temaları aşk, kadın, vatan, din ve doğa[32] ile ilgiliydi. Solomos bu ekolün en büyük temsilcisi idi. Kendisi halk dilini kullandı. Solomos, 17. yüzyılın başında Giritli Vitentzos Kornaros'un eseri *Erotokritos*'ta kullanılan 15 heceli satır şeklindeki şiir ölçüsü yavaş yavaş benimsedi ve onu yeniledi. Alman romantizminin konuları olan doğa, karanlık ve idealize edilmiş kadın temalarını kullandı.

SOLOMOS ÖNCESİ ŞAİRLER (1821'E KADAR - MARTELAOS):

18. yüzyılın ortasından 19. yüzyılın ilk yirmi yılına kadar olan dönemin şairleri olarak kabul edilir. Bu şairler ayrıca öncü olarak da nitelendirilebilir, çünkü İyon adalarının daha sonraki kültürel ilerlemesinin yolunu açtılar. Bu şiirlerin hemen hepsi Zakintoslular Stefanos Ksanthos, Nikolaos Logothetis-Gouliaris, Nikolaos Koutouzis gibi Zakintoslular tarafından üretildi.

---

[31] Garantoudıs Γαραντούδης , To γραμματολογειακό Ζητημα- to grammatologıako zıtıma, Kastaniotis Yayınevi, 2001, s. 62.

[32] Purnara Konstantina, *Κάλβος Ο Μεγάλος μας Ποιητής* - [*Kalvos O Megalos Mas Piitis*], Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Rodos Adası, 2013, s. 15.

SOLOMOS'U GÖREN ŞAİRLER

Solomos'u tanıyan, onunla dostane bir şekilde ilişkili olan ve çalışmalarında Solomos'un etkin izlerini güçlü bir şekilde izleyen şairlerdir.[33] Bunların en önemlileri arasında "Fesleğen" başlıklı tiyatro eseri ile en iyi lirik ve hiciv şiir yazarı olarak bilinen Antonios Matesis, halk türkülerinden etkilenen ve özelliklerini edebî bir dil olarak yaymayı amaçlayan Yorgo Tertsetis, lirizm, tasavvuf ve vatan sevgisi konusunda yazan Iulios Tipaldos, "yemin" adlı büyük epik şiiri ile bilinen Gerasimos Markoras ile şiir ve nesir, çeviri ve eleştiri alanlarında büyük katkısı olan Iakovos Polilas'ı sayabiliriz. Polilas, Solomos'un en uzun şiirlerinin bir kısmını veya basılmamış olarak kalan Solomos'un ilk şiirlerinin yayıncısı olarak biliniyordu ve onun eserlerini toplu olarak "Ta Apanta Ta Evriskomena" (Bütün Eserler) başlığı ile 1859 yılında yayınlamıştı.

SOLOMOS SONRASI ŞAİRLER (1857-1900)

Solomos'un Korfu'daki ölümünden (1857) sonra onun yorumlarından etkilenen şair ve çevirmenler mevcuttu.[34] Polilas, Yedi Ada ekolü edebiyatını eski Yunan ve çağdaş Avrupa edebiyatını modern Yunanca sürümleriyle zenginleştirmek için iddialı bir çeviri projesi uygulanmasına ilişkin görüşlerini açıkladı. Bu dönemin ana temsilcileri St. Chrysomalis ve eleştiriyle ilgili makaleleriyle bilinen G. Kalosgouros ve N. Kogevinas idi.

EKSOSOLOMİKOS ŞAİRLER

İyon adalarının[35] şairi Solomos'un etki alanının bir parçası olmayan ve bu ekolde yazmayan şairlere *eksosolomikos* denir. Solomos'u görüp görmediği konusunda kesin bir bilgiye sahip olmadığımız Andreas Kalvos ve 19. yüzyıl Yedi Ada ile Atina edebiyatı arasındaki arabulucu olan ve Antik Yunancayı halk dili ile kullanan Aristoteles Valaoritis ile Andreas Laskaratos, Solomos'un çağdaşı olmalarına rağmen onun ekolünü benimsemezler ve kendi tarzları ile eserlerini kaleme alırlar. Bu üç şair ne Yedi Ada ne de Atina ekolüne dâhildir.

YUNAN MİLLİ MARŞI VE TÜRKLER

1823 yılında kaleme alınan Yunan milli marşı, 1821 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı başlayan isyanı 1822 yılına kadar gelen olaylarla anlatmakta-

[33] Garantoudis, *age.*, s. 138-140.

[34] Sfakianu Maria, *Δ. Σολομός: Υπό την Οπτική μίας Συγχρονης Κρίτικης Θεορίας*- [Solomos, İpo Tin Oprtiki Mias Sighronis Kritikis Theorias] – Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Rodos Adası, 2014, s. 12-15.

[35] Garantoudis, *age.*, s. 78-80.

dır. Bu yönüyle şiir Türklere karşı Yunanların isyanını betimlemek üzere kaleme alınmıştır. Her şeyden önce Dionisios Solomos'a göre bu mücadelenin adı isyan değil, Yunanların özgürlük mücadelesidir. Bundan dolayı şair şiirine özgürlüğe atıfta bulunduğu ilk iki kıta ile başlamakta ve Yunanların küllerinden (kemiklerinden) dirilerek Antik Yunanlar gibi tekrar özgür olacağına dair inancını ifade etmektedir. Solomos'a göre bu özgürlük bütün yurtta ancak sert bir silahlı (kılıç) mücadeleyle olacaktır ve bu mücadelede ölüm de göze alınacaktır.

15	15
Ναι αλλά τώρα αντιπαλεύει	Evet ancak şimdi her evlâdın
κάθε τέκνο σου με ορμή,	Şiddetle mücadele ediyor
που ακατάπαυστα γυρεύει	Hiç durmaksızın ya zafer
ή τη νίκη ή τη θανή!	ya da ölümün peşinde koşarak.

Özgürlük için şiddete övgü Solomos'un 158 kıtadan oluşan şiirinin tamamında gözlemlenebilmektedir. Bu şiddet sık sık "kan" kelimesinin kullanımı ile tekrarlanmakta, bazı anlatımlar vahşet boyutuna ulaşabilmektedir. Şiirin sekizinci ve dokuzuncu kıtalarını bu duruma örnek olarak verebiliriz.

8	8
Τότε εσήκωνες το βλέμμα	O zaman bakışlarını doğrultuyordun
μες στα κλάηματα θολό,	Bulanık gözyaşları arasında
και εις το ρούχο σου εσταζ' αίμα	Ve elbisene kan damlıyordu
πλήθος αίμα ελληνικό.	Çok fazla kan, Yunan kanı.
9	9
Με τα ρούχα αιματωμένα	Kanlı giysilerle
ξερω ότι εβγαινες κρυφά	Gizlice çıktığını biliyordum,
να γυρεύης εις τα ξένα	Yabancı diyarlarda
άλλα χέρια δυνατά.	Daha güçlü eller aramak için.

Solomos, Yunanların Türklere karşı isyanında dış güçlerin isyancıları yalnız bırakmasından şikâyet etmektedir. Bahsi geçen dış güçler arasında Amerika Birleşik Devletleri, İspanya, İtalya ve Rusya gibi devletler bulunmaktadır. Bu durum aşağıdaki kıtalarda şöyle anlatılmaktadır:

11	11
Άλλος σου έκλαψε εις τα στήθια	Kimisi ağladı bağrında
αλλ' ανάσασιν καμιά	Ancak hiç nefes almaksızın
άλλος σου έταξε βοήθεια	Kimisi sana yardım vaat etti
και σε γέλασε φρικτά.	Ve seni korkunç bir şekilde kandırdı.

22	22
Γκαρδιακά χαροποιήθη	İçtenlikle mutlu oldu
και του Βάσιγκτον η γη	Washington diyarı
και τα σίδερα ενθυμήθη	Ve hatırladı onu da
που την έδεναν κι αυτή.	Bağladıkları prangaları.
23	23
Απ' τον πύργο του φωνάζει,	Ona kuleden sesleniyor
σα να λέη "σε χαιρετώ",	Sanki "Sana selâm olsun" diyor
και τη χητη του τινάζει	Yelesini savuruyor
το Λεοντάρι το Ισπανό.	İspanyol Arslanı.
24	24
Ελαφιάσθη της Αγγλίας	İngiltere'nin canavarı
το θηρίο και σέρνει ευθύς	Şaşkına döndü ve
κατά τ' άκρα της Ρουσίας	Öfkenin homurtularını
τα μουγκρίσματα τς οργής.	Rusya'nın öbür ucuna sürüyor.
26	26
Σε ξανοίγει από τα νέφη	Bulutlardan sana ışık tutuyor
και το μάτι του Αετού,	İtalyanın bağrından kopanlarla
που φτερά και νυχια θρέφει	Kanat ve pençelerini besleyen
με τα σπλάχνα του Ιταλού	Kartalın gözü.

Solomos için Türkler bir canavardır ve her tarafı şiddete boğmaktadırlar. Bu durum otuz ikinci ve otuz üçüncü kıtada şöyle ifade edilmektedir:

32	32
Το θηρίο, π' ανανογιέται	Yavrularının olmadığını
πως του λείπουν τα μικρά,	Fikreden canavar
περιορίζεται, πετιέται,	Etrafına bakınıyor, fırlıyor
αίμα ανθρώπινο διψά	İnsan kanına susamış bir halde.
33	33
τρέχει, τρεχει όλα τα δάση,	Koşuyor, koşuyor tüm ormanları
τα λαγκάδια, τα βουνά,	Vadileri, dağları,
και όπου φθάση, όπου περάση	Nereye ulaşırsa, nereden geçerse
φρίκη, θάνατος, ερμιά	Dehşet, ölüm, ıssızlık.

Şiddet karşısında savaşılmalıdır. Bu savaş yiğitlikle eş anlamlıdır ve acımasız olunmalıdır. Bu durum aşağıdaki kıtalarda şöyle anlatılmaktadır:

34	34
ερμιά, θάνατος και φρίκη,	Issızlık, ölüm ve dehşet var
όπου επέρασες κι εσύ	Senin de geçtiğin yerlerde
ξίφος έξω από την θήκη	Kılıç kınından çıkmış
πλέον ανδρείαν σου προξενεί.	Artık sana yiğitlik yaraşır.
35	35
Ιδού εμπρός σου ο τοίχος στεκει	İşte karşında duruyor suru
της αθλίας Τριπολιτσάς	Sefil Tripoliça'nın
τωρα τρόμου αστροπελέκι	Şimdi korkunun yıldırımını
να της ρίψης πιθυμάς.	Ona fırlatma arzusundasın.
39	39
Κατεβαίνουνε, και ανάφτει	İniyoruz aşağıya ve savaşın
του πολέμου αναλαμπή	Parıltısı ateş alıyor
το τουφέκι ανάβει, αστράφτει,	Silahlar patlıyor, parıldıyor
λάμπει, κόφτει το σπαθί.	Parlıyor, kılıç kesiyor.

Bu kıtalarda Mora Sancağı'nın merkezi olan Tripoliça'da Türklere karşı uygulanan katliam bilinmektedir.[36] Solomos Tripoliça'da yapılan Türk katliamına o kadar destek verir ki bu durumun yavaşlamasından bile rahatsızlık duyar.

40	40
Γιατί η μάχη εσταθη ολίγη;	Neden muharebe yavaşladı bir an?
Λίγα τα αίματα γιατί;	Neden az kan?
Τον εχθρό θωρώ να φυγη	Düşmanın kaçışını ve kaleye
και στο κάστρο ν' ανεβή.	Tırmanışını görüyorum.
44	44
Ακουω κούφια τα τουφέκια,	Silahların kof sesini duyuyorum
ακούω σμίξιμο σπαθιών,	Kılıçların şakırtısını duyuyorum
ακούω ξύλα, ακουω πελέκια,	Tahta sesi duyuyorum, baltaları duyuyorum
ακούω τρίξιμο δοντιών.	Diş gıcırtılarını duyuyorum.
45	45
Α! τι νύκτα ήταν εκείνη	Ah ne geceydi o!
που την τρέμει ο λογισμός;	İnsanın aklının bile dehşete düştüğü
Άλλος ύπνος δεν εγίνη	Fakat uyku değildi söz konusu olan
πάρεξ θάνατου πικρός.	Sadece acı ölümdü.

[36] Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul 2009, s. 40.

Solomos, Türklere karşı yapılan bu katliamı haklı çıkarmak için kaynağını Rigas'a ve Türk idaresi altında haksız yere öldürülenlere bağlar.

18	18
εγαλήνευσε και εχύθη καταχθόνια μία βοή και του Ρήγα σου απεκρίθη πολεμόκραχτη η φωνή	Sakinleşti ve duyuldu Sinsi bir ses Sana yanıt verdi Rigas'ın Savaş narasını andıran sesi.
50	50
Τόσοι, τόσοι ανταμωμένοι επετιούντο από τη γη, όσοι είν' άδικα σφαγμένοι από τούρκικην οργή.	O kadar çok o kadar çok ki rastlaşanlar Fırlıyor toprağın bağrından Türkün öfkesinden Haksız yere boğazlanmış olanlar.
59	59
Κτυπούν όλοι απάνου κάτου κάθε κτύπημα που εβγή είναι κτύπημα θανάτου, χωρίς να δευτερωθή.	Vuruyor hepsi bir aşağı bir yukarı Gelen her vuruş Ölüm vuruşudur Tekrarı olmaksızın.
60	60
Κάθε σώμα ιδρώνει, ρέει λες και εκείθεν η ψυχή απ' το μίσος που την καίει πολεμάει να πεταχθή.	Her beden terliyor, akıyor Zannedersin ki oradan ruh Onu yakan öfkeden Fırlamak için savaşıyor.
64	64
Κοίτα χέρια απελπισμένα πώς θερίζουνε ζωές! Χάμου πέφτουνε κομμένα χέρια, πόδια, κεφαλές,	Bak ümitsiz eller Nasıl biçiyor yaşamları Düşüyor yere kopmuş Eller, ayaklar, başlar.
65	65
και παλάσκες και σπαθία με ολοσκόρπιστα μυαλά, και με ολόσχιστα κρανία σωθικά λαχταριστά.	Palaskalar ve kılıçlar, Tümüyle saçılmış beyinlerle Ve tümüyle yarılmış başlarla Arzuları uyandıran bağırlar.

66
Προσοχή καμία δεν κάνει
κανείς, όχι, εις τη σφαγή
πάνε πάντα εμπρός. Ω! φθάνει,
φθάνει έως πότε οι σκοτωμοί;

66
Hiç dikkat ettiği yok
Kimsenin, hayır katliamda
Her zaman önde gidiyorlar. Ah, yeter,
Daha ne zamana kadar öldürmeler.

68
Ολιγόστευαν οι σκύλοι,
και "αλλά" εφώναζαν, "αλλά"
και των χριστιανών τα χείλη
"φωτιά" εφώναζαν, "φωτιά".

68
Köpekler azalmaktaydı
"Daha, diye bağırıyorlardı, "daha"
Ve Hristiyanların dudakları
"ateş" "ateş" diye bağırıyorlardı.

72
Σαν ποτάμι το αίμα εγίνη
και κυλάει στη λαγκαδιά,
και το αθώο χορτο πίνει
αίμα αντίς για τη δροσιά.

72
Kan dere gibi oldu
Ve vadiye akıyor
Ve masum ot çiy yerine
Kan içiyor.

Douglas Dakin, William Claire, W. De Le Febre ve Brengeri gibi dönemin görgü tanıkları ve modern tarihçiler Mora'da, Korinthos'ta Türklere yapılan katliamı ayrıntılarıyla anlatmaktadırlar.[37] Mora İsyanı sırasında Korinthos'ta zor durumda kalan Türklerin hali ve yok edilmeleri, Antik Yunan'da Perslere karşı savaşan 300 Spartalı ve Hıristiyanlık dininden alınan ögelerle anlatılmaktadır.

73
Της αυγής δροσάτο αέρι,
δεν φυσάς τώρα εσύ πλιο
στων ψευδόπιστων το αστέρι
φύσα, φύσα εις το Σταυρό.

73
Şafağın serin esintisi
Şimdi sen fazla esmiyorsun
Sözde inançlıların Hilaline
Es es Haça doğru.

75
Της Κορίνθου ιδού και οι κάμποι
δεν λάμπ' ήλιος μοναχά
εις τους πλάτανους, δεν λάμπει
εις τ' αμπέλια, εις τα νερά

75
Korinthos'un işte ovaları
Güneş parlamıyor sadece
Çınarlara, parlamıyor
Bağlara, sulara.

[37] Salahi R. Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, İstanbul 2011, s. 34-35.

76	76
εις τον ήσυχον αιθέρα	Huzurlu gökyüzüne
τώρα αθώα δεν αντηχεί	Şimdi masum bir şekilde
τα λαλήματα η φλογέρα,	Yankılanmıyor kavalın sesleri
τα βελάσματα το αρνί	Kuzunun melemeleri.
77	77
τρέχουν άρματα χιλιάδες	Binlerce savaş arabası koşuyor
σαν το κύμα εις το γιαλό	Denizdeki dalga misali
αλλ' οι ανδρείοι παλικαράδες	Fakat yiğit delikanlılar
δεν ψηφούν τον αριθμό.	Sayılarını umursamıyorlar.
78	78
Ω τρακόσιοι! σηκωθήτε	Hey üç yüzler! Kalkın
και ξανάλθετε σ' εμάς	Yeniden bize gelin
τα παιδιά σας θέλ' ιδήτε	Evlatlarınızı göreceksiniz
πόσο μοιάζουνε μ' εσάς.	Size ne kadar benzediğini.
79	79
Όλοι εκείνοι τα φοβούνται,	Tüm onlar bunlardan korkuyor
και με πάτημα τυφλό	Ve kör adımla
εις την Κόρινθο αποκλειουνται	Korinthos'ta mahsur kalıyor
κι όλοι χάνουνται απ' εδώ.	Ve hepsi buradan yok olup gidiyor.
80	80
Στελνει ο άγγελος του ολέθρου	Felaketin meleği gönderiyor
Πείναν και Θανατικό	Açlık ve salgın hastalık
που σε σχήμα ενός σκελεθρου	Öyle ki her ikisi de birlikte
περπατούν αντάμα οι δυο.	Bir iskelet misali ilerliyor.
82	82
Και εσύ αθάνατη, εσύ θεία,	Ve sen ölümsüz, sen ilâhi güç,
που ό,τι θέλεις ημπορείς,	Ne istersen yaparsın,
εις τον κάμπο, Ελευθερία,	Vadiye, Özgürlük
ματωμένη περπατείς.	Kanlar içinde yürüyorsun.

Tripoliça ve Korinthos olaylarından sonra Solomos'un anlattığı üçüncü tarihî olay ise Mesolongi'de yaşananlardır. Burada da Türklerin Yunan asiler tarafından nasıl katledildikleri acımasızca anlatılır.

88
Πήγες εις το Μεσολόγγι
την ημέρα του Χριστού,
μέρα που άνθισαν οι λόγγοι
για το τέκνο του Θεού.

89
Σου 'λθε εμπρός λαμποκοπώντας
η Θρησκεία μ' ένα σταυρό
και το δάκτυλο κινώντας
οπού ανεί τον ουρανό,

90
"σ' αυτό", εφώναξε, "το χώμα
στάσου ολόρθη, Ελευθεριά"
και φιλώντας σου το στόμα
μπαίνει μες στην εκκλησιά.

91
Εις την τράπεζα σιμώνει,
και το συγνεφο το αχνό
γύρω γύρω της πυκνώνει
που σκορπάει το θυμιατό.

105
Κακορίζικοι, που πάτε
του Αχελώου μες στη ροή
και πιδεξια πολεμάτε
από την καταδρομή

112
Έτσι ν' άκουα να βουίξη
τον βαθύν Ωκεανό,
και στο κύμα του να πνίξη
κάθε σπέρμα Αγαρηνό

115
Κάθε πέτρα μνήμα ας γένη,
και η Θρησκεία κι η Ελευθεριά
μ' αργοπάτημα ας πηγαίνη
μεταξύ τους, και ας μετρά.

88
Mesolongi'ye gittin
İsa'nın gününde
Longozların Tanrı'nın oğlu için
Çiçek açtığı günde.

89
Geldi önüne pırıltılar içinde
Din bir haç ile
Gökyüzünü yaran
Parmağını sallayarak.

90
Ona seslendi toprak
Dimdik dur, Özgürlük
Ve öperek dudağını
Giriyorsun Kiliseye.

91
Kutsal masaya yaklaşıyor
Buhur saçan
Buğulu bulut
Etrafında yoğunlaşıyor.

105
Kadersizler, nereye gidiyorsunuz
Aheloos nehrinin akıntısında
Ve mahirce savaşıyorsunuz
Baskından.

112
Derin Okyanusu
İşte böyle uğuldasın isterdim
Ve dalgasında boğsun
Her Türk tohumunu.

115
Her taş mezar olsun
Din de Özgürlük de
Aralarında ağır adımlar gitsin
Ve saysın (adımlarını).

Daha sonra Solomos, Bozcaada önlerinde yaşanan deniz çatışmasını ve Yunan isyanına destek verdiği gerekçesiyle idam edilen Fener Rum Patriği V. Gregorios'u Hırsitiyanlığın figürleri ile anlatmaktadır.

131
Πιάνει, αυξαίνει, κοκκινίζει
και σηκώνει μια βροντή,
και το πέλαο χρωματίζει
με αιματόχροη βαφή.

131
Yakalıyor, artıyor, kırmızıya boyanıyor
Ve bir gürültü koparıyor
Ve kan rengi boya ile
Denize renk veriyor.

132
Πνίγοντ' όλοι οι πολεμάρχοι
και δεν μνεσκει ένα κορμί
χάρου, σκιά του Πατριάρχη,
που σ' επέταξεν εκεί.

132
Tüm elebaşı savaşçılar boğuluyor
Ve bir azrail bedeni yerinde durmuyor
Seni attıkları yerden
Patrik'in gölgesi.

135
Όλοι κλαύστε αποθαμένος
ο αρχηγός της Εκκλησιάς
κλαύστε, κλαύστε κρεμασμένος
ωσάν να 'τανε φονιάς.

135
Hepiniz ağlayın
Kilisenin başı öldü
Ağlayın, ağlayın, asılmış vaziyette
Sanki bir katil gibi.

136
Έχει ολάνοιχτο το στόμα
π' ώρες πρώτα είχε γευθή
τ' Άγιον Αίμα, τ' Άγιον Σώμα
λες πως θενά ξαναβγή

136
Ağzı açık sonuna kadar
Saatler var ki tadına vardı
Kutsal Kanın, Kutsal Beden
Zannedersin ki yerinden fırlamak ister.

147
"Μην ειπούν στο στοχασμό τους
τα ξένα εθνη αληθινά:
"Εάν μισούνται ανάμεσό τους,
δεν τους πρέπει ελευθεριά".

147
Yabancı milletler geçirmesin
Gerçekten akıllarından
"Eğer aralarında nefret varsa
Onlara özgürlük yaraşmaz."

148
"Τέτοια αφήστενε φροντίδα
όλο το αίμα οπού χυθή
για θρησκεία και για πατρίδα,
όμοιαν έχει την τιμή.

148
Böyle özen gösteriniz
Tüm kan nereye akarsa
Din için vatan için
Aynı ölçüde şereflidir.

157
"Τί θα κάμετε; θ' αφήστε
να αποκτήσωμεν εμείς
Λευθερίαν ή θα την λύστε
εξ αιτίας Πολιτικής;

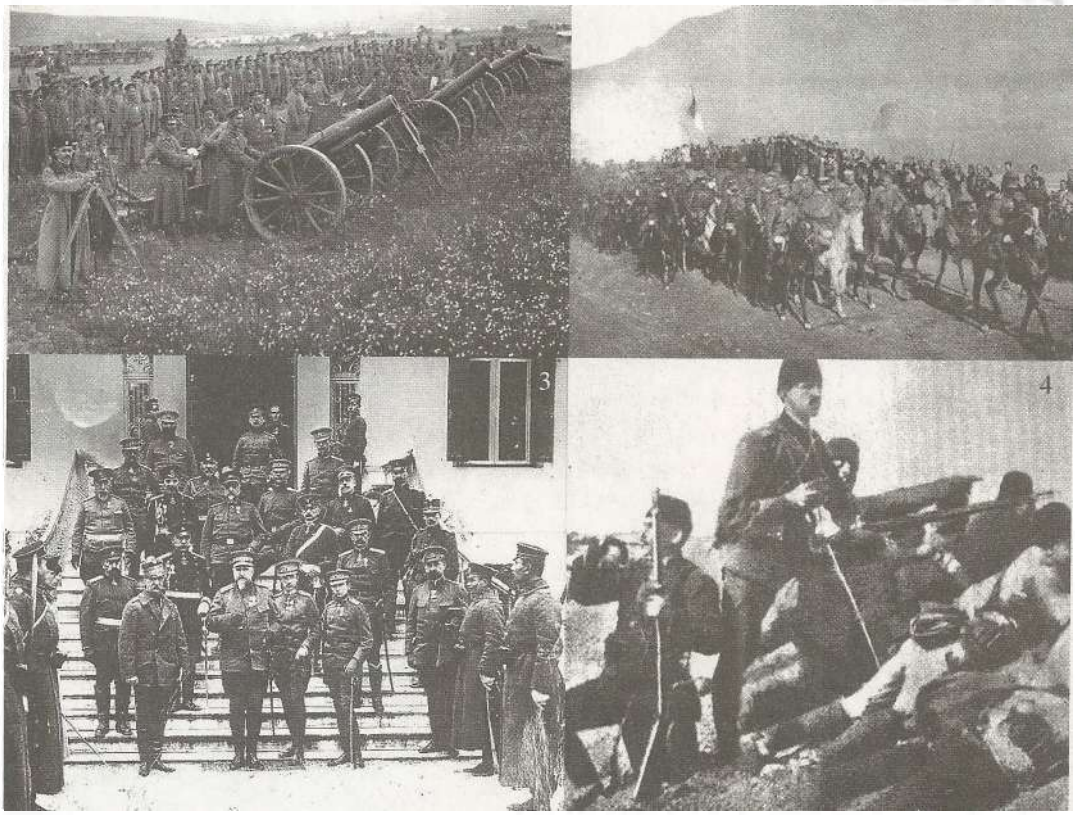
157
Ne yapacaksınız?
Bırakacak mısınız kazanalım
Özgürlüğümüzü yoksa onu serbest
bırakacak mısınız
Siyaset yüzünden.

158
"Τούτο ανίσως μελετάτε,
ιδού εμπρός σας τον Σταυρό
Βασιλείς! ελάτε, ελάτε,
και κτυπήσετε κι εδω".

158
"Şunu eğer inceliyorsanız
İşte önünüzde duran Haçı
Kralları gelin, gelin,
Ve vurun buraya."

Sonuç

1798-1857 yılları arasında yaşamış olan Dionisios Solomos, Yunan ulusal şairi olarak bilinir. Ancak kendisi kıta Yunanistanı'na hiç ayak basmamış, Zakintos, İtalya ve Korfu adaları arasında hayatını geçirmiştir. Yunancayı yeteri kadar bilmemekle suçlanmıştır. Ulusal şiiri halk Yunancasıyla kaleme almıştır. Bu anlayışı ile "Yedi Ada edebiyat ekolünün" başlamasına neden olmuştur. İtalya'da bulunduğu sırada fikir akımlarından ve Alman romantizminden etkilenmiştir. 1823 yılında kaleme aldığı "Yunan Ulusal Marşı" Yunanların 1821 yılında Osmanlılara karşı başlattığı isyanı anlatmaktadır. Şiir özgürlük için şiddeti ve Türklerin katledilmesini meşrulaştırmaya çalışır. Türklere yapılan bu durumu da esaret altında yaşamalarına bağlar. Türkleri canavar, adil olmayan bir millet olarak tanımlamakta ve bundan dolayı da öldürülmeleri gerektiğini savunmaktadır. Günümüzde bu şiirin ulusal marş olarak okullarda çocukların körpe beyinlerine nakşedilmesi Yunanistan'daki Türk karşıtlığının başlangıç noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

1- Bulgar Topçu Birliği.

2- Sırp Kuvvetleri Mitrovica kasabasına girerken.

3- Selanik'te Yunan Kralı ve Bulgarı Çarı.

4- Kumanovo Savaşı'nda Osmanlı birlikleri.

SİYASET

Kaynak: newstatesman.com

BALKANLARIN SİYASİ TOPOĞRAFYASI

Kürşat Çınar*

Avrupa'nın ortası, çukurdasın, Sarajevo'da...

– *Limonata* filminden

Chiki: Bir kötümserle iyimserin arasındaki farkı biliyor musun?
Nino: Hayır bilmiyorum, nedir?
Chiki: Bir kötümser işlerin daha da kötü olmayacağını düşünür. Bir iyimserse daha kötü olabileceğini bilir.

– *No Man's Land* filminden

GİRİŞ

Her ne kadar Balkan coğrafyası sıklıkla savaşlar ve acılarla anılagelse de, bu kadim topraklarda birbirine düşman kesilmiş toplulukların bile ortak hafızalarında savaşlar ve acılar kadar ortak şarkılar, türküler, söyleyişler, atasözleri de var. Âdeta etle tırnak gibi olmuş Balkan toplumlarında birbiriyle ve dünyayla iletişim ve etkileşim bugün de çoklukla devam etmekte.

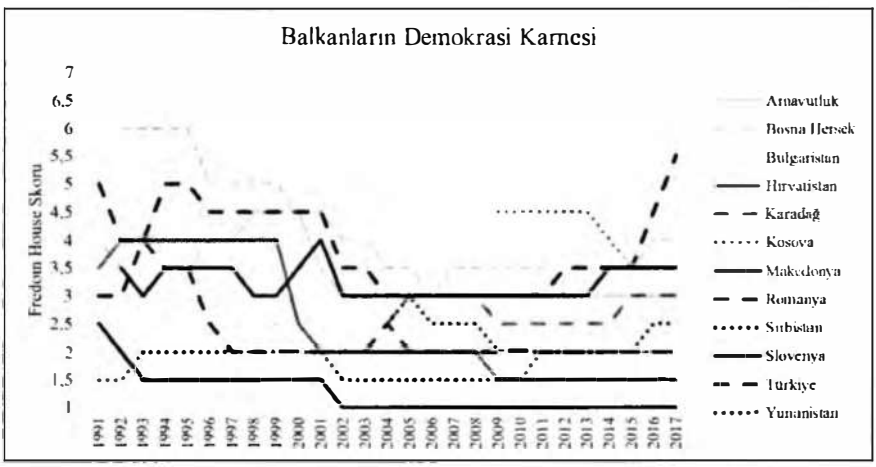
Peki, bu toprakların şu anki siyasi atmosferi nasıl? Derin kırılmalar yaşamış Balkan ülkelerinin siyasi olarak son durumu ne halde? Bu çalışmamızda Balkanların siyasi topoğrafyasını ele alacağız. Balkan ülkelerinin

* Kürşat Çınar, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, SBKY Bölümü.

demokrasi karnelerine göz atarken, yaşanan inişleri ve çıkışları ile gelecekle ilgili beklentileri değerlendireceğiz. Balkan devletlerindeki siyasi parti sistemlerini ele alırken, bu ülkelerin hangisinin daha kapsayıcı, hangisinin daha çoğunlukçu siyasi yapılara sahip olduğunu irdeleyeceğiz. Demokratik kurumların devamlılığının olmazsa olmazı siyasi güvenin bu topraklardaki durumuna bakacağız. Ve son olarak Balkanlarda kimin "öteki"leştirildiğini, hangi topluluklarda ayrıştırıcılığın daha üst ya da alt seviyelerde olduğunu analiz edeceğiz. Her neresinden bakarsak bakalım, Balkanlar bizlere karşılaştırmalı siyaset alanında da çok önemli veriler sağlayacak ve bakış açımızı köklü tarihî ve girift yapısıyla her daim zenginleştirecektir.

BALKANLARDA DEMOKRATİKLEŞME

1990'ların başında komünist rejimlerin çöküşü Balkanların siyasi ikliminde çok önemli değişikliklere neden oldu. O dönem Yugoslavya'ya dâhil, Varşova Paktı'na üye pek çok Balkan ülkesi kendilerini yeni bir dönemde yeni siyasi rejimler inşa etme telaşında buldular. Bu ülkelerden bazıları demokratikleşmede daha başarılı olurken, bazılarının siyasi özgürlükler ve demokratikleşme konusunda sıkıntıları halen devam ediyor. Bu bölümde bölgedeki demokrasi trendlerine göz atıp, Balkan devletlerinin demokrasi karnelerini değerlendireceğiz.

Kaynak: Freedom House 2019, https://freedomhouse.org/content/freedom-world-data-and-resources. Freedom House skorları 1-7 arasında değişirken, 1 skoru siyasi ve temel haklar konusunda en demokratik koşullara tekabül ederken, 7 skoru en otoriter eğilimleri ve rejimleri göstermektedir.

İlk olarak Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin ardılı olan ülkelere göz atacağız. İlkin, 25 Haziran 1991 tarihinde Yugoslav federasyonundan ayrıldığını açıklayan *Hırvatistan* ve *Slovenya*'yı değerlendireceğiz. Bağımsızlığını ilân etmesinden itibaren 1990'ların sonuna kadar Franjo Tudjman tarafından yönetilen *Hırvatistan*, Tudjman yönetiminin fasit milliyetçi politikalarının sona ermesiyle yeni bir demokratikleşme trendine girdi. 2000'lerin başıyla beraber temel insani haklar ve siyasi özgürlükler konusunda gelişmeler gösteren Hırvatistan, 2005'te başlayan AB sürecini başarıyla yürüterek 2013 yılında AB'ye tam üye oldu. Bu süreçte bazı zamanlarda 1990'ların başındaki etnik kökenli savaşa dâhil olmuş savaş suçlularının adil yargılanması, Sırp ve Roman azınlıkların haklarının garanti altına alınması konularında bazı sorunlar yaşansa da Hırvatistan'ın genel demokrasi karnesinin iyi olduğunu söyleyebiliriz. Ülkede şu andaki temel sorunların başında yolsuzluk geliyor. Bağımsızlık sonrası uzun yıllar Hırvatistan'ı yönetmiş merkez-sağ Hırvatistan Demokratik Birliği (HDZ) ve HDZ'li başbakan Ivo Sanader 2014 yılında milyonlarca doları devlet kasalarından zimmetine geçirmek suçundan tam 9 yıla mahkûm edildi. Etnik azınlıkların hakları konusunda son yıllarda iyileşmeler olsa da bu konularda da halen gelişim ihtiyacı olduğu açık.

Diğer yandan, *Slovenya* Yugoslavya'nın dağılma sürecinde en erken davranmış ve kendini siyasi karmaşalardan uzak tutabilmiş bir ülke olarak karşımıza çıkıyor. 2004 yılında AB'ye tam üye olan Slovenya Yugoslavya ardılı ülkelerin içerisinde bunu başarmış ilk ülke. Hırvatistan'la yaşanan bazı sınır gerginlikleri, etnik azınlıkların hakları ve yolsuzluk konularında bazı sorunları olsa da Slovenya, Balkan devletlerinin içerisinde en demokratik ülke olarak öne çıkıyor.

Yugoslavya ardılı ülkelerin içerisinde bu iki ülkeye en çok yaklaşan ülke *Sırbistan*. Ancak, Radovan Karadziç ve Ratko Mladiç gibi savaş ve soykırım suçlularının uzun dönemler adalete teslim edilememesi ve yargılanamaması ile Yugoslavya döneminde Sırbistan'ın altında otonom bölge olan Kosova'nın 2008'de ilan edilen bağımsızlığının tanınmaması gibi mevzular Sırbistan'ın uluslararası karnesini lekeleyen konuların başında geliyor. 2012 yılında AB'ye tam üyelik adaylık statüsü onaylanan Sırbistan, halen bu konuda çalışmalarına devam ediyor. Demokratikleşme karnesinde 2000'li yıllarda genel olarak pozitif bir görüntü çizen Sırbistan, son yıllarda Aleksandar Vuçiç'in yönettiği popülist ve muhafazakâr Sırp Yenilikçi Partisi (SNS) hükümetlerinin medya ve sivil toplum üzerindeki artan baskıları nedeniyle ulusal ve uluslararası camiaların eleştirilerine hedef oluyor. 2012 yılından beri hükümette olan SNS'nin bilhassa 2016 seçimleri sonrası denge-denetleme sistemlerini erozyona uğratması ve demokra-

tik muhalefeti zayıflatması Sırbistan demokratikleşmesinde pozitif ivmeyi tersine çevirmiş ve Freedom House kuruluşunun 2019 yılında bu ülkenin "özgür" statüsünü "yarı özgür" statüsüne düşürmesine neden olmuştur.

2006 yılında Sırbistan'la olan konfederasyonunu lağv eden *Karadağ* ve 2008'de bağımsızlığını ilân eden *Kosova* demokratikleşme karnesinde benzer tablolar çiziyorlar. 1990'da çok partili sisteme geçişten beri Karadağ'da hükümette olan Sosyalist Demokrasi Partisi (DPS) yolsuzlukla mücadelede genel olarak sınıfta kalırken, muhaliflere yapılan baskılar devam ediyor. Benzer sorunlar Kosova'da da baş gösterirken, denge-denetleme sistemi yürütmeden gelen müdaheleler nedeniyle zayıflıyor. Yugoslavya'nın en güneydeki üyesi *Makedonya* (2018'de Yunanistan'la yapılan Prespa Antlaşması'na göre yeni adıyla *Kuzey Makedonya*) Karadağ ve Kosova'ya çok yakın bir demokratik görünüm sergiliyor. Yolsuzluk, muhalefete baskı ve zayıf denge-denetleme mekanizmaları nedeniyle bu üç ülke "yarı özgür" statüde demokratik rejimlerini devam ettiriyorlar.

Yugoslav ardılı olan son ülke *Bosna-Hersek*'te ise Dayton Antlaşması'na göre oluşturulmuş âdemimerkeziyetçi yapıya göre Boşnak ve Hırvatların oluşturduğu *Bosna-Hersek Federasyonu* ve Sırpların başını çektiği özerk *Republika Srpska* isimli iki bölgeden oluşuyor. Milliyetçi kökenli partizanlık temel sorunların başında gelirken, yolsuzluk da buna eşlik ediyor.

Yugoslavya'ya komşu ülkelerden *Arnavutluk*, demokrasi karnesinde son olarak bahsettiğimiz Yugoslavya ardılı ülkelere "yarı özgür" yapısıyla çok benziyor. Ekonomide patronaj ilişkileri ön plana çıkarken, yolsuzluk önemli bir problem olmaya devam ediyor. Roman azınlıkların karşılaştığı ayırımcılık da ülkedeki temel problemlerden biri olarak gösteriliyor.

Balkanlarda yer alıp, ikisi de 2007 yılında AB'ye girmeyi başarmış *Bulgaristan* ve *Romanya*'nın demokrasi karnesi son olarak üzerinde durduğumuz Yugoslavya ardılı ülkelerin önünde yer alıyor. 1990 yılında komünist rejimin son bulmasından sonra çok partili sisteme geçiş yapan *Bulgaristan*, 2000'li yıllarda demokratikleşme sürecini hızlandırıp, 2007'de AB'ye tam üye oldu. Demokrasi karnesine adını "özgür" ülkelerden biri olarak yazdıran Bulgaristan'da halen yolsuzluk, organize suçlar ve medyada kartelleşme sorunları devam ediyor. *Romanya* da Bulgaristan'a benzer bir portre çizerken, denge-denetlemedeki kısmi sorunlar ve siyasi yolsuzluklar toplumda tepkilere neden olan ana unsurların başında geliyor.

2008 küresel krizinin en çok etkilediği ülkelerin başında gelen *Yunanistan*, ekonomik krizin yarattığı siyasi ortamda demokratik hayatını devam ettirmeye çalışıyor. Nea Demokratia ve PASOK'un başını çektiği iki-partili siyasal sistemin sonunu getiren bu ekonomik buhran, solcu SYRIZA ve neo-Nazi Altın Şafak gibi partilerin önünü açtı. Bilhassa çıkışa geçip hükü-

meti devralan SYRIZA büyük umutlarla iktidara geldiyse de son dönemlerde ortaya çıkan yolsuzluk söylemleri ve ülkeyi derinden etkileyen Suriyeli mülteciler meselesindeki hükümetin tutumu Yunanistan'ın demokrasi karnesine eksi olarak yazılıyor. 7 Temmuz 2019'da yapılan genel seçimlerde Kyriakos Mitsotakis liderliğindeki Nea Demokratia partisi 300 kişilik Helenik Parlamento'da 158 milletvekili kazanarak SYRIZA hükümetine son verdi. Uzun yıllar Yunanistan siyasetinde yer almış merkez-sağ ND'nin Yunanistan demokrasisine neler getireceğini gelecek günlerde göreceğiz.

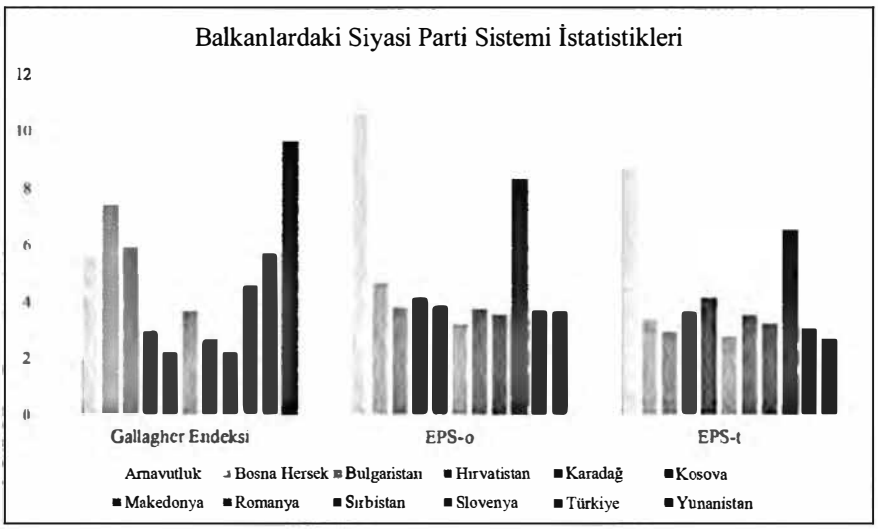
Son olarak, *Türkiye* Balkanlarda toprağı olan ülkeler içerisinde demokratikleşmede gerileme yaşayan ülkelerin başında geliyor. 2002'de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ilk dönemindeki reformist yaklaşımlarını sonraki dönemlerde terk etmesi ve bilhassa 2010 Anayasa Referandumu ve 2013 Gezi Eylemlerini takiben hükümetin önce muhalif sesleri gitgide daha az önemseyen çoğunlukçu bir demokrasi anlayışına ve giderek otoriterleşen bir yapıya bürünmesi Türkiye'nin bölgedeki en az demokratik olan ülkeye dönüşmesine neden oldu. Öyle ki, Freedom House'un son trendlerine göre ülke halihazırdaki "yarı özgür" pozisyonundan bile gerileyerek "özgür olmayan" bir statüye geçti. Bunda denge-denetleme mekanizmalarındaki ciddi erezyon, medya, sivil toplum ve akademideki otoriter uygulamalar ve temel hak ve özgürlüklerdeki gerilemeler önemli rol oynamakta. Son yerel seçimlerle beraber demokrasiye dair artan umutların gerçekleşip gerçekleşmeyeceği de ilerleyen yıllarda görülecek.

Genel mânâda baktığımızda Balkanların demokrasi karnesinin orta karar olduğunu söyleyebiliriz. Slovenya ve Hırvatistan demokrasi karnesinde başı çekerken, pek çok ülkede siyasi yolsuzluk, çarpık patronaj ilişkileri, bozuk denge-denetleme sistemleri ve temel hak ve özgürlüklerde problemler dikkat çekmekte. Bu topraklarda "demokratikleşme" söylemindeki teleolojik ve pozitif beklenti –genel mânâda durum çok kötü olmasa da– yüzde yüz gerçekleşmeden uzak bir durumda. Balkan ülkelerinde tam kurumsallaşmış bir demokrasi inşası için sanırım biraz daha beklememiz gerekiyor...

Balkanlarda Siyasi Parti Sistemleri

Balkanlardaki siyasi durumu anlamak için siyasi parti sistemlerine kısaca göz atmamız gerekiyor. Bu bölümde siyasi kurumsallaşma ve siyasi parti sistemleriyle ilgili bize önemli veriler sağlayan iki tane endeks üzerinde duracağız. Birincisi, siyasi partilerin aldıkları oy ile meclislerde elde ettikleri temsiliyetlerinin arasındaki orantısızlığı hesaplayan Gallagher Endeksi (Gallagher, 1991). Seçim sonuçlarındaki hesaplamalarda bu endeks ne kadar yüksekse o ülkede nisbi temsiliyet o kadar az, yani küçük partiler kendilerine aldıkları oy oranlarının çok altında temsiliyet sağlarken, büyük

partiler pastadan hak ettiklerinin çok üstünde bir pay alıyorlar anlamı çıkıyor. İkinci önemli endeksse, efektif parti sayısı (EPS) (*effective number of parties*) (Laakso ve Taagepera, 1979). Bir örnek verecek olursak, bir ülkede oyların büyük çoğunluğunu alan iki siyasi parti ve görece daha az oy alan bir üçüncü parti varsa bu ülkede EPS'nin yaklaşık olarak 2.5 olduğunu, yani bu ülkede iki buçuk partilik bir parti sisteminin olduğunu söyleyebiliriz. EPS ne kadar düşükse (bilhassa 2'den azsa) o ülkede oyların ve temsiliyetin bir ya da birkaç partide yoğunlaştığını, EPS ne kadar yüksekse o ülkede pek çok siyasi partinin hatırısayılır oy ve temsiliyet sağladığını iddia edebiliriz. EPS değeri oy oranları üzerinden hesaplanabileceği gibi (bu makalede kısaca EPS-o), meclislerdeki temsiliyet oranlarından da hesaplanabilir (kısaca EPS-t). Bu iki değer arasındaki fark da aslında bize bir ülkede temsiliyetteki orantısızlıklar hakkında gene bilgi verebilir (mesela EPS-o EPS-t'den çok büyükse o ülkede partilerin aldıkları oy oranlarınca temsiliyet kazanamadıklarını söyleyebiliriz). Siyaset bilimi literatüründe sıkça kullanılan bu iki ana endeksi ve genelde üç göstergeyi, yani Gallagher Endeksini, EPS-o ve EPS-t endekslerini bu bölümde Balkan devletlerinde yapılan en güncel seçimler ışığında hesaplayıp bu ülkelerdeki siyasi parti sistemlerini karşılaştıracağız.

Kaynak: Endekslerin hesaplanması için temel kaynaklar, Gallagher (1991) ve Laakso ve Taagepera (1979). En güncel verileri sunmak için her ülkede yapılan en son genel seçimler baz alınmıştır. Buna göre Arnavutluk, Bulgaristan, Kosova, Makedonya ve Romanya için 2017, Bosna Hersek, Slovenya ve Türkiye için 2018, Hırvatistan, Karadağ ve Sırbistan için 2016, Yunanistan için 2019 genel seçimleri verileri kullanılmıştır.

Gallagher endeksi en yüksek Balkan ülkesi 9.66 değeriyle Yunanistan olurken, bu ülkeyi Bulgaristan, Hırvatistan ve Türkiye sırasıyla takip etmektedir. En düşük endeks skoru ise 2.22 değeriyle Sırbistan'a aitken, Kosova ve Romanya da düşük skorlarıyla dikkat çekmektedir. Gallagher endeksinin yüksekliği bir ülkede "temsilde adalet" mefhumundan ne denli uzaklaşıldığının bir göstergesi olduğu için Yunanistan'ın açık ara en yüksek skoruyla bu konuda ciddi problemleri olduğu çıkarımını yapabiliriz. Sırbistan, Kosova ve Romanya'nın ise nisbi temsiliyet konusunda daha adil ülkeler olduğunu söyleyebiliriz. Yunanistan'da en son yapılan 2019 seçimlerinde de uygulanan ve en çok oy alan partiye siyasi istikrar sağlanması için 50 ekstra milletvekili veren bonus uygulamaları,[1] Türkiye'de siyasi partilere uygulanan yüzde 10'luk seçim barajı gibi yüksek seçim barajları, daraltılmış seçim bölgeleri büyük partilerin önünü açarken, küçük partilerin temsiliyet sağlayamamasına ve bu partilerin seçmenlerinin isteklerinin zaman zaman göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Gallagher endeksinin yüksek olduğu ülkelerde bu ve bunun benzeri uygulamaların bir ya da birkaçının bulunduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Bu durumun ise temsiliyette adalet anlayışına zarar verdiğini, hattâ uç örneklerde çoğunluğun tiranlığını getirebilecek uygulamalara neden olabileceğini iddia edebiliriz. Bu bağlamda Balkan devletlerinin siyasi parti sistemlerinin bu pencereden de değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

Diğe yandan, yaptığımız hesaplamalara göre efektif parti sayısı en yüksek ülke 10.68 EPS-o ve 8.73 EPS-t değerleriyle Bosna Hersek olurken, bunu Slovenya en yakından takip etmektedir. Genel tabloya baktığımız zaman Balkan devletlerinde yaklaşık üç-dört partili sistemlerin hüküm sürdüğünü gözlemlemekteyiz. Bosna ve Slovenya örnekleri dışında kalan ülkelerin hem EPS-o, hem EPS-t değerleri 3-4 civarında görünüyor. Bu da çoğu Balkan devletinde üç ya da dört partinin efektif olarak siyasi rekabet halinde olduğunu bize gösteriyor. Genel mânâda bu değerler karşılaştırmalı olarak Balkan devletlerinin makul seviyelerde kaldıklarını gösteriyor. Zira EPS değerleri çok yüksek olan Bosna-Hersek gibi ülkeler çok fazla siyasi partinin kıran kırana yarıştığı ve çoğu zaman siyasa üretiminde sorunlar yaşanan parti sistemlerine işaret ederler. Bir diğer değişle, "temsilde adalet"in sağlanması esnasında "yönetimde istikrar" kavramından uzaklaşılabilir.

Hem Gallagher endeksi, hem de efektif parti sayısı göstergeleri bize parti sistemleri hakkında çok önemli bilgiler veriyor. Karşılaştırmalı olarak

[1] Bu uygulama nisbi temsiliyetin daha iyi sağlanması için 2019 sonrası seçimlerde uygulanmamak üzere 2016 yılında çıkan 4406 no'lu yasayla kaldırılmıştır.

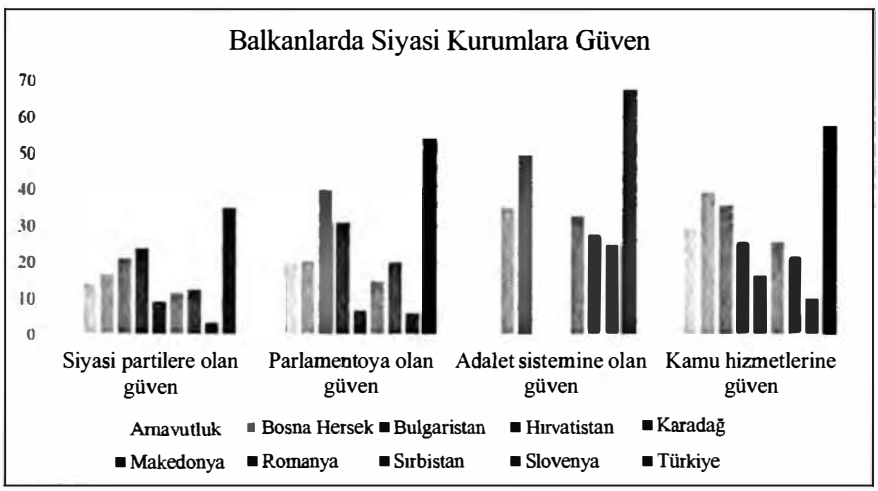
Balkan devletlerinin ve parti sistemlerinin bu şekilde ele alınması bu ülkelerin siyasi topoğrafyasını anlamamız için aydınlatıcı oluyor.

BALKANLARDA SİYASİ KURUMLARA GÜVEN

Şu âna kadar yaptığımız değerlendirmelerde Balkanların siyasi ikliminin makro yanlarını ele aldık. Bu ve bunu takip eden bölümde ise bölgedeki siyasi atmosferin mikro bazlı analizlerini yapacağız. Bu analizlerin ilkinde Balkanlarda siyasi kurumlara olan güven seviyelerini irdeleyeceğiz.

Siyasi kurumlara olan güven demokratik rejimlerin sürekliliği, etkin siyasa yapımı ve medeni yurttaşlık ilişkilerinin devamlılığı için olmazsa olmazlardan biri (McLaren, 2012). Son yıllarda dünya demokrasilerinde siyasi kurumlara olan güvendeki düşüş kendini seçimlerde daha düşük katılım, siyasi parti mensubiyetinin azalması, aşırı siyasilerin ve siyasi partilerin ortaya çıkmasıyla tezahür ediyor (Ignazi, 2014). Bu bağlamda Balkanlarda siyasi kurumlara olan güvenin bir analizinin yapılması elzem görünüyor.

Çalışmamızda dünyanın pek çok ülkesinde mikro düzeyli ve geniş katılımlı çalışmalar yapan World Values Survey (WVS) verilerini kullanacağız. Her ülke için en güncel verileri kullandığımız bu bölümde Balkanlarda insanların çeşitli siyasi kurumlara olan güven seviyelerini karşılaştıracağız.

Kaynak: World Values Survey, http://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp.

Genel tabloya baktığımız zaman güven seviyesinin en düşük olduğu kurumların siyasi partiler olduğunu görüyoruz. Bu seviye Slovenya'da yüzde

3.4 seviyelerine kadar bile inerken, Makedonya, Romanya ve Sırbistan'da da siyasi partilerin güven telkin etmediklerini gözlemliyoruz. Karşılaştırmalı olarak parlamentoların siyasi partilere göre daha fazla güven teşkil ettikleri de aşikâr. Bu tablo, günümüzdeki demokrasilerdeki meşruiyet krizlerinde insanların en çok suçladıkları ve güvenlerinin en alt seviyede olduğu siyasi partilerin Balkan demokrasilerinde de yeteri kadar güven kazanamadığını bize gösteriyor.

Görece adalet sistemine ve kamu hizmetlerine olan güvenin Balkan demokrasilerinde daha yüksek olduğu da dikkati çeken unsurlardan biri. Bu, dünyanın pek çok ülkesinde ve bölgesinde olduğu gibi bize insanların siyasi partiler, parlamentolar gibi "temsilî siyasi kurumlar"la, mahkemeler, kamu hizmetleri gibi "düzenleyici siyasi kurumlar" arasında bir çizgi koyduğunu, birinci grubun siyasi çalkalanmalardan, usülsüzlüklerden ve istikrarsızlıklardan daha çok etkilendiklerini düşünüp, ikinci grubu bu etkilerden daha azade görerek bu gruba daha çok güven duyduğunu gösteriyor (Çınar ve Uğur-Çınar, 2018).

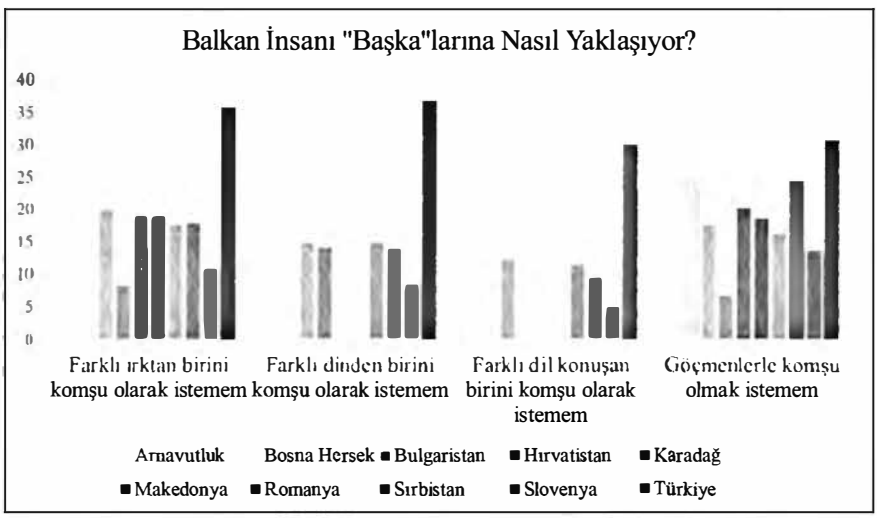
Çalışmada dikkati çeken bir başka nokta ise Türkiye örneğinde siyasi güven seviyelerinin görece çok yüksek çıkması, diğer yandan demokratik olarak en kurumsallaşmış Slovenya'da ise siyasi güvenin en alt seviyelerde olması. Bu duruma iki açıklama getirilebilir: Birincisi, kimi araştırmacılara göre siyasi güven eksikliği konsolide demokrasilerde istenmeyen bir olgu olmasının aksine, iyi eğitimli ve siyasi kurumlara mesafeli ve eleştirel bakabilen bireylerin bir tezahürü olabilir (Norris, 1999: Rosanvallon, 2008). Diğer yandan konsolide olmamış demokrasilerde ve daha ötesi otoriter rejimlerde insanlar siyasi görüşlerini samimi bir şekilde ifşa etmekten çekinip, bir "tercih çarpıtması" (*preference falsification*) yapabilirler. Böylesi rejimlerde sosyal ve siyasi baskılardan dolayı insanlar samimi görüşlerini kendilerine saklarken, kamu alanında siyasi kurumlara daha ılımlı bir profil çizebilirler (Kuran, 1997). Bu iki farklı açıklama, görece daha kurumsallaşmış Balkan demokrasilerinde (örneğin Slovenya) siyasi kurumlara olan güven daha az çıkarken, otoriterleşme eğilimi olan Türkiye gibi ülkelerde siyasi güven seviyesinin daha yüksek çıkmasını bize bir nebze açıklayabilir.

Genel mânâda Balkan topluluklarının siyasi güveninin çok üst seviyelerde olmadığını, toplumun yarısından fazlasının pek çok Balkan ülkesinde siyasi kurumlara güvenmediğini gözlemliyoruz. Bu da bizlere Balkan demokrasilerinin gelecekte meşruiyetle ilgili travmalar yaşayabileceğini gösteriyor. Halihazırdaki siyasi kurumlarda aradığını bulamayan vatandaşlar, dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi burada da siyasi mekanizmalardan kendilerini soyutlayabilirler ve apolitize olabilirler. Yahut yeni çıkan siyasi

oluşumlara kapılıp, daha polarize bir toplumun inşasında rol oynayabilirler. Siyasi kurumlara olan güvenin yansımalarını yakın gelecekte bu coğrafyada da göreceğimiz kanaatindeyim.

BALKANLARDA "BAŞKA"SI OLMAK: BALKAN TOPLULUKLARINDA "ÖTEKİ" ALGISI

Benedict Anderson *Hayalî Cemaatler* kitabında toplumların sosyal olarak inşa edilen ve siyasi, iktisadi, eğitimsel ve iletişimsel kurumların da etkisiyle insanların zihinlerinde hayal edilerek güçlendirilen olgular olduğunu ortaya koymuştur (Anderson, 1991). Bu topluluklar kurulurken, "biz" kavramının içi ders kitaplarıyla, kahramanlık öyküleriyle, medya unsurlarıyla doldurulmaya çalışılırken, bir (ya da birkaç) "öteki" imgesi de insanların beyinlerine kazınır. Bu kimi zaman bir "Batılı"dır, kimi zaman bir "Doğulu", kimi zaman bir Müslümandır, kimi zaman bir Yahudi ya da Hıristiyan, kimi zaman bir "çingene"dir, kimi zamansa bir mülteci. Tüm bu ayırımlar ve ayrıştırmalar Balkan topluluklarının kaygan zeminli coğrafyasında da kendine yer bulmuş olabilir. Bu nedenle bu bölümde biz Balkanlardaki "öteki" algısını ele alacağız.

Kaynak: World Values Survey, http://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp.

Bir önceki bölümde olduğu gibi bu bölümde de WVS'nin ilgili bölümlerini kullanacağız. WVS'nin araştırmalarında sorulan ilginç soru dizilerinden birisi "Kimlerle komşu olmak istemezsiniz?" sorusu etrafında oluşturulmuş. Bizim konumuz olan "öteki" algısıyla ilgili de çok yerinde sorular

var. Bu soruların cevaplarına baktığımız zaman Balkanlardaki "öteki" algısı hakkında da önemli ipuçları elde ediyoruz. Hangi toplulukta farklı ırktan, dinden yahut dilden birinin istenmediğini, hangi toplulukta göçmenlerin açık kollarla karşılanmadığını gözlemleme şansına sahip oluyoruz.

Genel tabloda, en çok "istenmeyen" grubun göçmenler olduğunu görüyoruz. Pek çok Balkan ülkesinde toplumun yaklaşık beşte birinden fazlasının göçmenlerle komşu olmak istemediğini gözlemliyoruz. Buna ek olarak, kendi aralarında kıyasladığımızda "ırk"ın, "dil" ve "din"e göre daha önemli bir ayrıştırıcı olduğunu, birçok Balkan topluluğunda farklı ırktan olmanın "öteki" algısında en kuvvetli unsurlardan biri olduğunu da görüyoruz. Ortalamada Hırvatistan ve Slovenya gibi ülkelerde daha kucaklayıcı bir yapı varken, Arnavutluk, Bosna Hersek, Karadağ ve Makedonya'da "öteki" algısının ve ayrıştırıcı dilin daha kuvvetli olduğunu bulgularımıza ekliyoruz.

Çok ilginç ve kritik bir nokta olarak, "öteki" algısı açık ara en yüksek, farklı ırktan, dinden ya da dilden biriyle ya da göçmenlerle aynı mahallede oturmak istemeyen insanların en yüksek oranda olduğu ülkenin Türkiye olduğunu görüyoruz. WVS'nin altıncı yani son Türkiye araştırmasını 2012 yılında yaptığını da burada belirtmek gerek. Yani, bu durum Suriye iç savaşı ve sonrasında oluşan mülteci krizleriyle açıklanacak bir olgu değil. Türkiye'de nüfusun yüzde 35'ten fazlası farklı ırktan ya da dinden biriyle komşu olmak istemezken, yüzde 30'dan fazlası da farklı dil konuşanları ve göçmenleri kendi mahallesinde görmek istemiyor. Bu bulgu aslında bizlere çoğulcu toplum inşasında ülkemizde yapılagelmiş siyasi, sosyal, eğitimsel yanlışlarımızı da yüzümüze çarpıyor. Türkiye bir topluluk olarak inşa edilirken ve bu inşa süreci günümüz siyasi mekanizmalarıyla da devam ettirilirken ne kadar önemli unsurların bu yaratımın dışında kaldığını da bizlere gösteriyor.

Son Tahliller

Derin bir tarihe sahip Balkan coğrafyası, içerisinde yüzyıllık yaraları, öfkeleri, hamasetleri barındırdığı kadar, paydaşlığı, dostluğu ve ortak bir kültür mirasını da içeriyor. Hazırlanan yemeklerden, söylenegelen atasözlerine, şarkılardan, halkoyunlarına pek çok şey Balkanların ortak kadim mayasının çekirdeğini oluşturuyor. En derin sorunların yaşanageldiği topluluklarda bile "öteki" olmadan "biz" olmanın mümkün olamayacağı bu bölgede yaşayan pek çok bireyce anlaşılıyor.

Bu makalede biz Balkanların bu derin mirasından süzülüp gelen siyasi ortamın bir serencamını sunmaya çalıştık. Tabii ki bu kadar yüklü bir mirasa ve etrafında oluşmuş zengin yazına sahip bir coğrafyanın siyasi

ahvalini bu kadar kısa bir çalışmada tamamen kapsamak söz konusu değil. Bu çalışma bu bağlamda Balkanların siyasi topoğrafyasını ele alırken dikkat edilmesi gereken bazı noktaları okuyucuyla buluşturmayı amaçlamıştır. Konuyla ilgili daha derinlemesine çalışmaların hem mikro hem makro düzeyde sürdürülmesi gerekmektedir. Kökleri çok derine uzanan bu toprakların dinamik siyasi atmosferi yeni yüzyılda yeni gelişmelere gebe. Umarız bu gelişmeler, daha çok demokratikleşme, daha çok ve yaygın insan hakları ve daha kucaklayıcı toplumlara doğru tezahür eder.

Kaynakça

Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* Londra: Verso.

Çınar, K. ve Uğur-Çınar, M. (2018). "The effects of executive constraints on political trust", *Democratization*, 25(8): 1519-1538.

Gallagher, M. (1991). "Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems." *Electoral Studies*. 10 (1): 33-51.

Ignazi, P. (2014). "Power and the (Il)legitimacy of Political Parties: An Unavoidable Paradox of Contemporary Democracy?". *Party Politics*. 20(2): 160-169.

Kuran, T. (1997). *Private Truths, Public Lies: The Social Consequences of Preference Falsification.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Laakso, M. ve Taagepera, R. (1979) "Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe", *Comparative Political Studies*, cilt 12, ss. 3-27.

McLaren, L. (2012). "The Cultural Divide in Europe: Migration, Multiculturalism, and Political Trust". *World Politics*. 64 (2): 199-241.

Norris, P. (1999). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government* (ed.), Oxford: Oxford University Press.

Rosanvallon, P. (2008). *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust.* Cambridge University Press.

NEUILLY ANTLAŞMASI (27 KASIM 1919): BULGARİSTAN'IN İKİNCİ BÜYÜK FELAKETİ

Aşkın Koyuncu*

"El hükm-ü li-men galeb"

I. Dünya Savaşı (1914-1918), dünya tarihinin o zamana kadarki en büyük hesaplaşmasına sahne oldu. Dört yıl süren mücadelenin sonunda İngiltere, Fransa ve Rusya önderliğinde kurulan ve sonradan Sırbistan, Belçika, Karadağ, Japonya, İtalya, Romanya, ABD, Yunanistan vb. devletlerin de katıldığı İtilâf Devletleri, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'dan oluşan İttifak Bloku'nu mağlup etti. Savaşın faturası yenik devletler için ağır oldu. Paris Barış Konferansı'nda her birine galip devletler tarafından tek taraflı olarak hazırlanan barış şartları müzakereye açılmadan dikte edildi. Böylece ABD Başkanı Woodrow Wilson'un "Galipsiz Barış" ve "Adil Barış" sloganına rağmen, İttifak Devletleri büyük toprak kayıplarından başka tazminat ödemeye, ağır yaptırımlara ve birtakım aşağılayıcı koşullara razı olmak zorunda kaldı. Bu doğrultuda Almanya ile 28 Haziran 1919'da Versailles, Avusturya ile 10 Eylül 1919'da Saint-Germain, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919'da Neuilly,

* Doç. Dr. Aşkın Koyuncu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Macaristan ile 4 Haziran 1920'de Trianon ve Osmanlı Devleti ile 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması imzalandı. Ancak, bu son antlaşma Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Türk milletinin direnişi sebebiyle uygulanamadı ve Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanması üzerine TBMM hükümeti ile 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile revize edildi. Paris Barış Konferansı'nda Versailles Sistemi çerçevesinde hazırlanan antlaşmaların yaptırımlarından ve külfetinden kurtulmak, adı geçen devletlerin başlıca amaçlarından biri oldu ve II. Dünya Savaşı'na giden yolu açtı. Neuilly Antlaşması, Türk tarih yazıcılığında daha çok Bulgaristan topraklarında kalan Türk azınlık bağlamında tarihçilerin dikkatini çekmiş, buna karşılık Türkiye'yi de ilgilendirdiği halde antlaşmanın sınırlar hakkındaki bazı maddeleri (Bulgaristan ve Yunanistan sınırı, Batı Trakya meselesi) eksik veya yanlış yorumlanmıştır. Ayrıca, antlaşmanın Bulgaristan'a yönelik askerî, ekonomik yaptırımları, tazminat meselesi, toprak kayıpları ve diğer konular da genel olarak araştırmacıların ilgisini çekmemiştir. Biz bu çalışmamızda Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'na giriş süreci ve savaş sırasındaki durumu, Paris Barış Konferansı esnasında Bulgaristan'a yönelik tutum ve davranışlarla, *Bulgaristan'ın ikinci büyük felaketi* olarak kabul edilen Neuilly Antlaşması'nın Bulgaristan üzerindeki yansımalarını ve sonuçlarını ortaya koymaya çalışacağız.

BULGARİSTAN'IN I. DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞİ

Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'na girişinde, II. Balkan Savaşı'ndan sonra 10 Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Antlaşması ile Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'ya terk etmek zorunda kaldığı bölgeleri geri alma arzusu, ulusal birliğini tesis etme hevesi ve toprak ihtirasları belirleyici oldu. Bulgaristan'ın toprak iddialarının arka planına bakıldığında ilhamını büyük ölçüde 1870 yılında kurulan Bulgar Eksarhlığı'na ait bölgeler esas alınarak hazırlanan Ayastefanos Antlaşması'nda (3 Mart 1878) çizilen Bulgaristan sınırlarından aldığı görülmektedir. Şöyle ki, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 6. maddesine göre özerk bir Bulgaristan Prensliği kurulması öngörülüyordu. Buna göre, prensliğin sınırları batıda Sırbistan tarafında Vidin'den başlayıp Tuna yoluyla Silistre'ye uzanıyor ve Rasova üzerinden geçerek Mankalya'da Karadeniz'e ulaşıyordu. Gene Vidin'den güney istikametine doğru Şehirköy (Pirot), İvraniye, Kumanova, Üsküp, Kalkandelen, Debre, Struga, Ohri, Manastır (Bitola), Florina, Görice ve Kesriye'ye kadar uzanıyordu. Prenslik hudutları, ayrıca, oradan Selanik ve Halkidiki yarımadasını Osmanlı Devleti'nde bırakacak şekilde Selanik'in güneyinde ve Kavala ve İskeçe bölgesinde Ege Denizi'ne ulaşıyordu. Keza, İskeçe üzerinden Gümülcine, Ahi Çelebi

(Paşmaklı), Sultanyeri, Ortaköy ve Edirne'yi Osmanlı Devleti'nde bırakarak Edirne'nin kuzeyinden geçiyor ve Lüleburgaz ve Kırkkilise'yi (Kırklareli) içine alarak Midye'nin (Kıyıköy) kuzeyinde gene Karadeniz'e erişiyordu. Ancak, Bulgaristan yoluyla Rus nüfuzunun Ege Denizi'ne inmesinden rahatsızlık duyan Avusturya-Macaristan ve İngiltere'nin itirazı sonucunda Berlin Antlaşması'nda (13 Temmuz 1878) Bulgaristan Prensliği'nin muhtariyeti teyit edilmekle birlikte sınırları daraltıldı. Makedonya, ıslahat yapılması şartıyla Osmanlı Devleti'ne iade edildi. Edirne Vilâyeti'ne bağlı Filibe ve İslimye sancakları üzerinde ise Şarkî Rumeli adıyla Hıristiyan bir vali yönetiminde özerk bir vilâyet kuruldu. Buna göre, Bulgaristan Prensliği'nin sınırları Tuna ile Kocabalkan arasında Sofya, Vidin, Tırnova, Rusçuk ve Varna sancaklarından oluşuyordu.[1]

Berlin Antlaşması'ndan sonra Ayastefanos Antlaşması'ndaki sınırlara ulaşma hayali ile yaşayan ve 1885'te Şarkî Rumeli'nin ilhakı ile bu amacına doğru bir adım atan Bulgaristan, 1908'de bağımsızlığını elde etmesinden sonra Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ ile müttefik olarak 1912'de Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği I. Balkan Savaşı'nda Rodopların yanısıra İştip, Ustrumca (Strumitsa), Gevgeli, Kılkış, Serez, Kavala, Drama, Batı Trakya ile Midye-Enez hattının batısında kalan Osmanlı topraklarını ele geçirmişti. Ancak, Osmanlı Devleti'nden aldıkları toprakların taksiminde müttefikleri ile anlaşamaması ve özellikle Makedonya'nın paylaşımı konusunda Sırbistan ve Yunanistan'ın ittifak antlaşmasındaki taahhütlerine uymaması sebebiyle 29 Haziran 1913'te Sırbistan ve Yunanistan'a saldıran Bulgaristan, Karadağ'ın yanısıra Dobruca'yı ele geçirmek isteyen Romanya'nın da kendisine karşı savaş açması üzerine mağlup olmuştu. Bükreş Antlaşması ile Bulgaristan, Doyran, Serez, Kavala ve Drama bölgesini Yunanistan'a; İştip dolaylarını Sırbistan'a; Tutrakan-Balçık hattına kadar Güney Dobruca'yı da Romanya'ya kaptırmıştı. Buna karşılık, Makedonya'da Ustrumca ve Melnik bölgesi ile Karasu (Mesta) ile Meriç nehirleri arasındaki Batı Trakya bölgesini muhafaza edebilmişti. 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması ile de Kırkkilise, Dimetoka ve Edirne'yi

[1] Aşkın Koyuncu, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu", *Avrasya Etüdleri*, S. 44, 2013-2, s. 179, 180; Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı, 2: Bulgaristan*, İstanbul: İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1987, s. 2-4; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 11-19; Aynı yazar, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul: Kitabevi, 1996, s. 125-128; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 520-526; Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarında Bulgaristan'ın durumu hakkında bkz. *Muâhedât Mecmûası*, IV. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 188-192; *Muâhedât Mecmûası*, V. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 113-125.

Osmanlı Devleti'ne iade etmek zorunda kalmıştı (bkz. Ek 1).[2] Bulgar tarihinde *birinci ulusal felaket* olarak adlandırılan bu durum, Bulgaristan'ı rövanşist bir politika izlemeye itmişti. Daha, II. Balkan Savaşı bitmeden Çar Ferdinand, Rusya yanlılarını iktidardan uzaklaştırmış ve Alman yanlısı liberal Vasil Radoslavov kabinesi iktidara gelmişti.

I. Dünya Savaşı başladığı zaman Başbakan Radoslavov tarafsızlık ilân etti. Ülke henüz Balkan Savaşlarının yorgunluğunu üzerinden atamamıştı.[3] Balkan Savaşlarında 56.000'den fazla Bulgar askeri ölmüş, 110.000'den fazla asker de yaralanmıştı.[4] Siyasi mahfiller ve kamuoyu savaşa girip girmeme konusunda ikiye bölünmüştü. Bununla birlikte, geleneksel olarak pek çok Bulgar Rusya yanlısıydı. Balkan Savaşı kahramanlarından General Radko Dimitriev, Petersburg'daki orta elçilik görevinden istifa edip gönüllü olarak general rütbesiyle Rus ordusuna katılmıştı.[5] Çar Ferdinand ve Başbakan Radoslavov, İttifak Güçleri tarafında savaşa girmenin Bulgaristan'ın menfaatine olduğu düşüncesindeydiler; ancak durumu fırsata çevirmek için beklemeyi tercih ettiler. Savaş karşıtı grupta yer alan Bulgar Çiftçi Ulusal Birliği Partisi başkanı Aleksandır Stamboliyski tarafsızlık ilânından memnundu ve hükümeti yabancı devletlerin baskısı ile hareket etmemeye, seferberlikten kaçınmaya ve tarafsızlık kararına aykırı davranışlardan uzak durmaya çağırdı. Stamboliyski, Bulgaristan'ın ulusal birliğine karşı değildi. Ancak, ona göre Bulgar evlatlarının kanı her türlü birlik ve yayılmacılıktan daha kıymetli ve azizdi.[6] Çiftçi Birliği'nin yanısıra Rusya yanlısı Halk Partisi, Geniş Sosyalistler ve Radikal Parti de savaşa karşı çıkarak, Rusya'nın desteğinde mevcut sorunların çözülebileceği kanaatindeydiler. Buna karşılık, Çar Ferdinand ve subayların başını çektiği Almanya yanlısı

---

[2] Aşkın Koyuncu, "Alman Birliği'nin Kurulmasından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Avrupa (1871-1914)", *Yakınçağ Avrupa Tarihi*, ed. Hayrettin Pınar, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2017, s. 102, 103; Kuyucuklu, *age*., s. 21, 22. Balkan Savaşları hakkında bkz. Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)", *Türkler*, C. 13, Eds. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 296-307; Mehmet Okur, "Balkan Savaşları", *Balkanlar El Kitabı, C. 1: Tarih*, der. Osman Karatay - Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: KaraM&Vadi, 2006, s. 612-624.

[3] R. J. Crampton, *Aleksandŭr Stamboliiski, Bulgaria: Makers of the Modern World, The peace conferences of 1919-23 and their aftermath*, London: Haus Publishing, 2009, s. 53.

[4] Ayten Kılıç, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, ed. Ümit Özdağ, Ankara: Kripto Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti, 2014, s. 133. Krş. Kuyucuklu, *age*., s. 22.

[5] Richard C. Hall, "Bulgaria", *World War I: The definitive encyclopedia and document collection*, ed. Spencer C. Tucker, 2nd ed., Santa Barbara, Denver & Oxford: ABC-Clio, 2014, s. 311; Aynı yazar, "Bulgaria in World War I", *War in the Balkans: an encyclopedic history from the fall of the Ottoman Empire to the breakup of Yugoslavia*, ed. Richard C. Hall, Santa Barbara, Denver & Oxford: ABC-Clio, 2014, s. 54; Kılıç, agm., s. 133.

[6] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliiski*, s. 54.

grup, Balkan Savaşlarında Sırbistan'ı desteklediği için Rusya'ya tepkiliydi ve Makedonya'nın büyük bölümünü işgal ettiği için de Sırbistan'a karşı intikam hisleriyle doluydu.[7] Radoslavov, Bükreş Antlaşması'nda Rusya'nın kendilerine sırtını döndüğü ve Makedonya ve Kavala'yı almaları için bir sözü yeteceği halde, bunu esirgediği kanaatindeydi.[8] Neredeyse bütün Bulgarlar, savaşı, kendilerini Makedonya'daki ulusal hedeflerinden mahrum bırakan Bükreş Antlaşması'nı tersine çevirme fırsatı olarak görüyordu.[9] Dolayısıyla I. Dünya Savaşı, Bulgarlar için bir anlamda III. Balkan Savaşı niteliğindeydi.

Osmanlı Devleti'nin, Ekim 1914'te İttifak Devletleri safında savaşa girmesinden sonra, her iki blok da Ege'den Karadeniz'e kadar uzanan Bulgaristan'ın stratejik öneminin farkındaydı. Almanya ve İngiltere, Bulgaristan'ı kendi taraflarına çekmeye çalışıyordu.[10] İtilâf Devletleri için Bulgaristan'la yapılacak ittifak İstanbul'a karşı bir saldırıyı kolaylaştıracağı gibi, Sırbistan'ı desteklemek de mümkün olacaktı. Keza, Almanya, Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında demiryolu bağlantısının kurulması ve Sırbistan'ın ortadan kaldırılması için de Bulgaristan'ın İttifak Bloku'na katılması elzemdi.[11] Bulgaristan açısından savaşı kimin kazanacağından çok, II. Balkan Savaşı'nda komşularına kaptırdığı toprakları geri almak ve özellikle Makedonya'yı ele geçirmek önemliydi. Bu sebeple Bulgaristan'ın herhangi bir tarafa katılmasının ön şartı Makedonya idi. Ancak, Balkan Savaşları sonunda Makedonya'nın büyük bölümünü eline geçiren Sırbistan, İngiltere, Fransa ve Rusya himayesinde İtilâf Bloku'na dâhil olduğundan İttifak Güçleri, pazarlıklar konusunda daha rahat ve avantajlıydı. Nitekim Almanya ve Avusturya-Macaristan, Bulgaristan'la yaptıkları görüşmelerde Makedonya'yı Bulgaristan'ın önüne koymak konusunda çok cömert davranıyorlardı. Çanakkale cephesinin açılması, İtilâf Devletleri için Bulgaristan'ın önemini daha da arttırdı. Zira Bulgaristan, I. Balkan Savaşı'nda kısa sürede Çatalca'ya kadar gelmeyi başarmıştı ve Osmanlı Devleti'nin saf dışı kalması Rusya ile daimi deniz bağlantısının

[7] İbrahim Kamil, "Neuilly Barış Antlaşması ve Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi (1919-1927)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 60, Bahar 2017, s. 93.

[8] Richard C. Hall, "Bulgaria in the First World War", *The Historian*, Vol. 73, No. 2, Summer 2011, s. 302-303.

[9] Hall, "Bulgaria", s. 311; Kılıç, agm., s. 134.

[10] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi, C. 2, 20. Yüzyıl*, Terc. Zehra Savan-Hatice Uğur, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, s. 125; Hall, "Bulgaria", s. 311; Aynı yazar, "Bulgaria in World War I", s. 54.

[11] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III, Kısım II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 230, 475; Crampton, *Aleksandür Stamboliĭski*, s. 53, 54; Ali Ata Yiğit, "Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması", *Bilig*, S. 63, Güz 2012, s. 277; Hall, "Bulgaria in the First World War", s. 303.

kurulması demekti. Buna karşılık, İtilâf Devletleri'nin Bulgaristan'a toprak açısından sunabileceği en iyi teklif, Osmanlı Devleti'ne ait Doğu Trakya'da Midye-Enez hattının batısı ile Sırbistan ikna edilebildiği takdirde hali hazırda Sırplara vaat edilmiş olan Avusturya-Macaristan'a ait Voyvodina, Bosna-Hersek ve Dalmaçya'ya çıkış karşılığında savaşın sonunda Makedonya'nın bir kısmının Bulgarlara verilmesiydi. Ancak, ne Rusya ne İngiltere ne de Fransa 1912 Sırp-Bulgar İttifak Antlaşması'nda Makedonya'da Bulgaristan'a bırakılması öngörülen toprakları garanti edemiyordu. Sırbistan'ın, Makedonya'nın herhangi bir parçasını feda etme konusundaki isteksizliği, İtilâf Devletleri'nin Bulgaristan'ı kendi taraflarına çekme konusunda en önemli engeldi. 1915 yazına kadar Bulgarlar her iki tarafla da müzakere halindeydiler.[12] Böylece, Bulgaristan hem savaşı hangi tarafın kazanacağını kestirmeye çalışıyor hem de diplomatik pazarlıklar yoluyla ulusal hedeflerine ulaşmaya çalışıyordu. 1915 yazında İtilâf Güçleri'nin Batı Cephesi'nde hiç ilerleyememesi; Rus birliklerinin Alman ve Avusturya-Macaristan orduları karşısında Galiçya'da büyük geri çekilişi ve Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerinin Çanakkale'de kazandığı Anafartalar Zaferi, Çar Ferdinand ve Başbakan Radoslavov'da savaşı İttifak Devletleri'nin kazanacağı kanaati uyandırdı ve Makedonya'yı almak için İttifak Devletleri'ne katılmanın doğru tercih olacağı düşüncesine sevk etti.[13] Bu süre zarfında Bulgaristan, son derece başarılı bir diplomasi yürüterek hem Osmanlı Devleti'nden hem de Almanya ile Avusturya-Macaristan'dan istediklerini almıştı.

Vasil Radoslavov, iktidara geldiği günden beri Osmanlı Devleti ile yakınlaşma politikası güdüyordu ve I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Bulgaristan'ın ittifak yapabileceği tek komşusu Osmanlı Devleti idi. Ancak, Bulgaristan karşılıksız bir ittifaka girmeye de niyetli değildi. Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli ittifak antlaşması imzaladıktan sonra, daha 19 Ağustos'ta Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ve Başbakan Radoslavov arasında Sofya'da iki ülke arasında mevcut sınırlara saygı gösterilmesi ve Balkan ülkelerinden gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı gizli

[12] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III, Kısım I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 106-109, 441-454; Aynı yazar, *age.*, III/II, s. 230-239, 469-475; Hall, "Bulgaria in the First World War", s. 303, 304; Aynı yazar, "Bulgaria", s. 311; Jelavich, *age.*, s. 125; Yusuf Sarınay, "Savaştan İttifaka: I. Dünya Savaşı'nda Türk-Bulgar İlişkileri", *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, 3-5 Kasım 2014, Budapeşte*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin - Selcan Koçaslan, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 266.

[13] Hall, "Bulgaria in the First World War", s. 304; Aynı yazar, "Bulgaria", s. 311; Aynı yazar, "Bulgaria in World War I", s. 54; Yiğit, agm., s. 279; Sarınay, agm., s. 268; Crampton, *Aleksandŭr Stamboliiski*, s. 54.

bir ittifak antlaşması imzalanmıştı.[14] Almanya ve Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti'ni Bulgaristan'ın İttifak Güçleri yanında savaşa girmesini temin etmek üzere taviz vermeye zorluyordu. Çanakkale Muharebeleri devam ederken Bulgaristan'ın İtilâf Devletleri safında savaşa girme ihtimali Osmanlı devlet adamlarını da tedirgin ediyordu. Taraflar arasında görüşmeler ilk başladığında Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nden sınır düzenlemesi talebinde bulunmuş ve 18 Mayıs 1915'te İstanbul Maslahatgüzarı Koluşev vasıtasıyla Sadrazam Said Halim Paşa'dan tarafsız kalmak ve ileride imzalanacak antlaşmaya zemin teşkil etmek üzere Midye-Enez hattının batısında kalan toprakları istemişti. Said Halim Paşa, Edirne ve Kırkkilise'nin kaybı anlamına gelen bu teklifi doğrudan reddetmişti. Aslında Sofya'da hiç kimse bu teklifin kabul edilmesini beklemiyordu. Bulgaristan'ın amacı Tunca ve Meriç'in batısında kalan topraklarla bir kısmı Osmanlı Devleti'nin elinde kalmış olan Cisri Mustafa Paşa-Dedeağaç demiryolu güzergâhını ve aşağı Meriç vadisini tamamen ele geçirmekti. Ancak, resmî görüşmeler başlamadan önce Bulgarlar diplomatik taktik gereği pazarlığı yukarıdan açmıştı.[15] 3 Temmuz'dan itibaren Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasındaki müzakereler Meclis-i Mebusân Reisi Halil Bey (Menteşe) ile Maslahatgüzar Koluşev, Albay Nikola Jekov ve Dr. Toçkov tarafından yürütüldü. Halil Bey, sınır düzenlemesi yapılabilmesi için Bulgaristan'dan Almanya ve Avusturya-Macaristan ile ittifak yaparak harbe iştirak etmesini ve her türlü mühimmat geçişine serbestçe izin verilmesini istedi. Buna karşılık, Meriç'in batısında Kadıköy ve Şahincik arasındaki çizginin ötesinde kalan yerlerin Bulgaristan'a bırakılabileceğini aktardı. Bulgar heyeti ise Karadeniz üzerinde İğneada'dan başlayarak Kırkkilise'nin güneyinden ve Babaeski'nin 10 km kuzeyinden geçip, Edirne'nin 10 km kadar kuzeyinde sona eren bir hattın kuzeyindeki yerlerle, Edirne'nin güneyinden başlayıp Meriç'in sol sahilinden Enez'e kadar iki km arazi ile birlikte Meriç'in batısında kalan bütün araziyi talep etti. Aşırıya kaçan bu teklifin reddedilmesi

[14] Bayur, *age.*, III/I, s. 111, 112; Yiğit, agm., s. 274; Sarınay, agm., s. 264-265; Ayşe Eryaman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı Müttefik Olarak Kendi Safına Çekme Girişimleri", *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi: 100. Yılında 1. Dünya Savaşı ve Mirası*, Çanakkale: Çanakkale Valiliği Yayınları, 2015, s. 108, 109; Uğur Kurtaran, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Arasındaki Sınırların Yeniden Belirlenmesi ve Düzenlenmesi", *Mondros Mütârekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütârekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler; Kahramanmaraş, 24-26 Ekim 2018*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, H. Aytuğ Tokur, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2019, s. 188, 189.

[15] Voin Bojinov, "From Enemies to Allies: Bulgaria and the Ottoman Empire on the Eve of the First World War, 1914-1915", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak: Uluslararası Sempozyum, 20-21 Kasım 2014-İstanbul*, ed. Zekeriya Türkmen, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 2015, s. 87, 88; Sarınay, agm., s. 268.

üzerine Almanya, Bulgaristan'a makul isteklerde bulunmayı tavsiye etti.[16] Yukarıda belirtildiği üzere, Galiçya Cephesi'nde yaşanan son gelişmeler ve Anafartalar Zaferi Bulgaristan'ı İttifak Güçleri'ne yöneltmişti. Almanya'nın da tavassutu ile Osmanlı hükümeti, sınırın Bulgaristan'ın istediği şekilde düzenlenmesine razı oldu. Osmanlı Devleti adına Sofya Sefiri Ali Fethi Bey (Okyar) ile Bulgaristan Başbakanı Radoslavov arasında 6 Eylül 1915 tarihinde Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması (Sofya Antlaşması) imzalandı. Buna göre, Bulgaristan Tunca Nehri'nin batısında kalan bazı köylerle, Cisri Mustafa Paşa'nın 10 km doğusundan başlamak üzere Meriç Nehri'nin sol kolunda 2 km'lik bir şerit boyunca ilerleyip, Karaağaç'ı içine aldıktan sonra tekrar Meriç'in sol kolunda (doğusunda) 2 km'lik dar bir şerit izleyerek Enez'i Osmanlı Devleti'nde bırakacak şekilde Ege Denizi'ne ulaşan ve ayrıca Meriç'in batısındaki Kuleliburgaz, Dimetoka, Saltıkköy, Mandıra, Karakilise, Sarıhızır ve Çirmen bölgesini içine alan toplam 2.588 kilometrekarelik bir toprak parçasını tavizen almayı başardı. Bulgaristan'a terkedilen topraklar üzerinde büyük çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşan, takriben 65.000 kişi yaşıyordu. Yeni sınır Alman, Avusturyalı ve İsveçli üç uzmandan oluşan bir komisyon tarafından çizilecekti (bkz. Ek 1, 2, 3).[17]

Osmanlı-Bulgar Antlaşması ile aynı gün Bulgaristan ile Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında üç antlaşma daha imzalandı. Bunlardan ilki Radoslavov ile Alman elçisi arasında Sofya'da imzalanan Almanya ve Bulgaristan arasında 1920 yılına kadar geçerli bir dostluk ve ittifak antlaşmasıydı. İkincisi, Pless şehrinde Alman genel karargâhında, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile Bulgaristan arasında imzalanan askerî bir antlaşmaydı. Buna göre, Bulgaristan 35 gün içinde Almanya ve Avusturya-Macaristan ordularıyla birlikte Sırbistan'a saldırmayı taahhüt ediyordu. Müttefik kuvvetlerinin başına Alman Mareşali Mackensen getirilecek ve Sırbistan işgal edilerek Avusturya-Macaristan'la kara bağlantısı sağlanacaktı. Almanya, Varna ve Burgaz'a birer tugay asker ve denizaltılar gönderecek, Bulgarların talebi halinde Dedeağaç'ın savunması için de Osmanlı

[16] *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, yay. haz. İsmail Arar, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 218, 219; Bayur, *age.*, III/II, s. 477-479; Yiğit, agm., s. 278; Sarınay, agm., s. 268.

[17] A. R. H. [Arthur R. Hinks], "The New Boundaries of Bulgaria", *The Geographical Journal*, Vol. 55, No. 2 (Feb., 1920), s. 133, 137; [Arthur R. Hinks],"The New Boundaries of Bulgaria", *Geographical Review*, Vol. 9, No. 4 (Apr. - Jun., 1920), s. 300, 304; Bayur, *age.*, III/II, s. 480; Kuyucuklu, *age.*, s. 68; *Osmanlı Belgelerinde I. Dünya Harbi*, C. I, yay. haz. Kemal Gurulkan, Ersin Kırca vd., İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 219-222; Yiğit, agm., s. 279; Kamil, agm., s. 94; Kurtaran, agm., s. 189, 190; Hall, "Bulgaria in the First World War", s. 304; Hikmet Öksüz - Mehmet Okur, "I. Dünya Savaşı'nda Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı, C. 1: Tarih*, Der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: KaraM&Vadi, 2006, s. 635.

Devleti'ni Bulgar komutasında olmak üzere oraya asker göndermeye sevk edecekti. Ayrıca, Almanya, Bulgaristan'a 200.000.000 leva askerî yardım yapacak ve imkânlar nispetinde savaş araç-gereçleri verecekti. Antlaşmayı imzalayan üç devletten herhangi birine saldıran devlet ortak düşman sayılacak; Romanya ve Yunanistan tarafsız kaldığı sürece Bulgaristan da onlara karşı tarafsız kalacaktı. Bulgaristan ise Almanya ve Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında silah ve askerî malzeme sevkiyatına izin verecekti.[18] Üçüncü antlaşma ise Almanya ile Bulgaristan arasında imzalanan gizli bir antlaşmaydı. Buna göre, Almanya, Bulgaristan'a Vardar Makedonyası ve Morava Nehri'nin doğusundaki Sırbistan toprakları (1912 Sırp-Bulgar Antlaşması'ndaki ihtilaflı bölgeler dâhil Ayastefanos Antlaşması'ndaki Bulgaristan sınırının doğusunda kalmış olan Sırbistan toprakları) ile Romanya ve Yunanistan'ın İtilâf Devletleri'ne katılması halinde Bükreş Antlaşması ile Romanya'nın aldığı Güney Dobruca'yı ve Yunanistan'a verilmiş olan Serez, Drama ve Kavala bölgesini vaat ediyordu. Böylece, savaştan galip çıkılması durumunda Ayastefanos Antlaşması'nda öngörülen *Büyük Bulgaristan* yeniden teşkil edilmiş olacaktı.[19] Bu antlaşmalar Bulgaristan'ı İttifak Bloku'nun bir parçası yaptı. Ancak, son tahlilde evdeki hesap çarşıya uymadı ve bu seçim Bulgaristan'ı *ikinci ulusal felakete* sürükledi.[20]

Başbakan Radoslavov ve Çar Ferdinand'ın, İttifak Güçleri safında savaşa girme kararını resmen ilân etmeden önce 17 Eylül'de muhalefet partileriyle yaptığı görüşmede, Aleksandır Stamboliyski, Çar'ı alınan kararın yanlış olduğu konusunda ağır sözlerle eleştirdi ve Bulgaristan'ı felaketle sonuçlanan II. Balkan Savaşı'na sokma kararından sonra Bulgar milletinin gözünde saygınlığını yitirdiğini; bu kararından dolayı halkın tepkisi yarın kendisine yöneldiğinde Çiftçi Partisi olarak onu dizginlemeyeceklerini, bilakis destekleyeceklerini söyledi ve seçtiği yoldan dönmezse önce kendi kellesini düşünmesi gerektiği konusunda uyardı. Çar Ferdinand da bu tehdide "Benim kellem için endişelenme, ben yaşlıyım, sen kendi genç kelleni düşün!" sözleriyle cevap verdi. Stamboliyski, ayrıca halk ve orduya hitaben bir beyanname neşrederek onları savaşa katılmamaya ve seferberlik çağrılarına uymamaya davet etti. Bunun üzerine Stamboliyski 18 Eylül

[18] Bayur, *age.*, III/II, s. 480; 484, 485; Cengiz Hakov, "Birinci Dünya Savaşı ve Bulgaristan'ın Uğradığı İkinci Ulusal Buhran", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 14, S. 27-28, 2015/1-2, s. 29, 30; Sarınay, agm., s. 269; Eryaman, agm., 114.

[19] Bayur, *age.*, III/II, s. 485; Jelavich, *age.*, s. 125; Öksüz - Okur, agm., s. 635; Sarınay, agm., s. 269.

[20] Bojinov, agm., s. 90.

1915'te tutuklandı ve vatana ihanet suçundan 1916'da idam cezasına çarptırıldı. Ancak, cezası çar tarafından ömür boyu hapse tahvil edildi.[21]

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA BULGARİSTAN VE NEUILLY ANTLAŞMASI'NA GİDEN YOL

Bulgaristan, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile yaptığı anlaşma çerçevesinde 23 Eylül'de 559.000 kişiyi kapsayan genel bir seferberlik ilân etti.[22] 6 Ekim 1915'te Almanya ve Avusturya-Macaristan birliklerinin Tuna ve Sava üzerinden Sırbistan'a karşı taarruza geçmesinin ardından, Bulgaristan 14 Ekim 1915'te Sırbistan'a savaş ilân ederek Niş ve Üsküp istikametinde saldırıya geçti ve I. Dünya Savaşı'na fiilen girdi. Bulgar I. Ordusu birkaç hafta içinde Negotin, Zayçar, Knyajevaç, Şehirköy, Niş ve Leskofça; Bulgar II. Ordusu ise önce İvraniye'yi daha sonra da Kumanova, Ovçe Pole, Üsküp, Kalkandelen, Manastır ve Ohri'yi ele geçirdi. 24 Kasım'da Bulgar ordusu, Kosova Ovası'nda Sırp ordusunu mağlup ederek Priştine ve Prizren'i zapt etti.[23] Sırbistan, 26 Kasım'da Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan birliklerinin işgali altına girdi. Sırp ordusunun büyük bölümü, müttefiklerinin himayesinde Kasım ve Aralık ayında Arnavutluk üzerinden Yunanistan'a ait Korfu adasına çekildi. Böylece, Vardar Makedonyası 1918 Eylülü'ne kadar Bulgaristan ve İttifak Güçleri'nin kontrolünde kaldı.

Öte yandan, Yunanistan'ın tarafsızlığını korumasına ve Kayser II. Wilhelm'in kız kardeşi ile evli olan Kral Konstantin'in karşı çıkmasına rağmen, İtilâf Devletleri yanlısı Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos'un çağrısı üzerine İngiltere ve Fransa, 5 Ekim 1915'te Selânik'e 20.000 asker çıkarmıştı.[24] Ancak, İngiltere ve Fransa ileri harekâta başlayana kadar Sırbistan işgale uğramıştı. Sırbistan'a yardım amacıyla Vardar Nehri boyunca ilerleyen İngiliz ve Fransız birlikleri, Aralık ayında Ustrumca'da Bulgar II. Ordusu tarafından geri püskürtüldü ve Yunan topraklarına dönmek zorunda kaldılar. General Nikola Jekov, dağınık halde Selanik'e doğru geri çekilen İtilâf birliklerine saldırarak Selanik'i almayı planladı ise de Alman başkomutanlığı, İngiliz ve Fransız birliklerinin Yunanistan topraklarında takip edilmesine izin vermedi. Bu karar Bulgaristan için dönüm noktasıydı. Bul-

[21] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 55, 56; L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York: Rinehart & Company, 1958, s. 561, 562. Ayrıca bkz. Kuyucuklu, *age*., s. 24; Kılıç, agm., s. 134.

[22] Hakov, agm., s. 30; Richard J. Crampton, "The Balkans, 1914-19181", *The Oxford Illustrated History of the First World War*, ed. Hew Strachan, New York: Oxford University Press, 2014, s. 69.

[23] Hakov, agm., s. 30.

[24] Stavrianos, *age.*, s. 563; Piotr Mikietyński, "World War I in the Balkans, 1914-1918 – Third Balkan War?", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Ocak 2009, s. 125.

garistan'ın güneyinde büyük bir İtilâf gücü bulunması, yalnızca Makedonya için değil, aynı zamanda Bulgaristan için de bir tehdit oluşturuyordu ve bunun ortadan kaldırılması her iki bölgenin güvenliği için elzemdi.[25] Ancak Almanlar o sırada tarafsız Yunanistan'ın savaşa girmesine yol açabilecek böyle bir eylemden kaçınmayı tercih ettiler. Bu karar İngiliz ve Fransız birliklerinin toparlanmasını sağladı.[26] Almanlar, Makedonya'dan sürülecek İtilâf birliklerinin Batı Cephesi'ne kaydırılmasındansa Balkanlarda kalmasını tercih etmişti.[27] Buna karşılık, Bulgarlar savaşa girdikten iki ay sonra en büyük hedeflerini gerçekleştirmiş ve Makedonya'nın tümüne ve Kosova'nın mühim bir kısmına egemen olmuşlardı.[28] Almanlar, 1916 baharında Bulgar ordusunun Yunan topraklarına girmesine izin verdi. Bazı Alman birliklerinin de desteklediği Bulgar ordusu 17 Ağustos'ta Florina'yı; 19 Ağustos'ta Serez'i ve 12 Eylül'de de Drama ve Kavala'yı işgal etti.[29]

Romanya, 27 Ağustos 1916'da İtilâf Devletleri safında savaşa girdi. Bunun üzerine Romanya'ya karşı taarruza geçen Bulgaristan, Tervel, Dobriç ve Tutrakan'dan başlamak üzere Osmanlı birliklerinin de yardımıyla Tulça ve Maçin'e kadar bütün Dobruca bölgesini ele geçirdi. Ayrıca, Osmanlı VI.. Kolordusunun da bulunduğu Alman ve müttefik kuvvetleri Romenler'i yendi ve 7 Aralık'ta Bükreş'e girdi. 1917 Ocak ayının ilk haftasında Romanya'nın işgali tamamlandı.[30] Böylece, Bulgaristan savaşa girme amaçlarının tamamına ulaşmış oluyordu. Zira Ocak 1916'da Radoslavov, Sobranya'da, tarihî ve etnografik sınırları içinde Bulgar milletini birleştirmek amacıyla savaşa girdiklerini ve bunun için Makedonya, Batı Trakya, Dobruca ve Morava vadisini elde etmeyi hedeflediklerini açıklamıştı.[31] Bundan sonra Bulgaristan savunmada kalmayı tercih etti. Ancak, Dobruca ve Romanya topraklarının idaresi ve taksimi konusunda Bulgar, Alman ve Osmanlı devlet adamları arasında ihtilaf çıktı.

Öte yandan, Çanakkale Cephesi'nden çektikleri birliklerin yanısıra Rus, İtalyan ve Sırp askerleriyle takviye edilen Selanik'teki İngiliz ve Fransız

---

[25] Hall, "Bulgaria in the First World War", s. 304, 305; Hall, "Bulgaria", s. 311, 312; Aynı yazar, "Bulgaria in World War I", s. 55; Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 56.

[26] Kılıç, agm., s. 136.

[27] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliiski*, s. 56.

[28] Kılıç, agm., s. 136.

[29] Richard C. Hall, *Balkan Breakthrough: The Battle of Dobro Pole 1918*, Bloomington: Indiana University Press, 2010, s. 68; Aynı yazar, "Bulgaria in the First World War", s. 307; Aynı yazar, "Bulgaria", s. 311, 312; Aynı yazar, "Bulgaria in World War I", s. 55; Kılıç, agm., s. 136.

[30] Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 198; R. J. Crampton, *Bulgaria*, New York: Oxford University Press, 2007, s. 210; Hakov, agm., s. 30; Mikietynski, agm., s. 126; Süleyman Özbek - Tekin Önal, "Ocak 1918 Tarihli Rapora Göre Dobruca'nın İdari, Siyasi ve Demografik Yapısı", *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, S. 21, Kış 2017, s. 267-268.

[31] Crampton, *Bulgaria*, s. 210.

orduları, 1916 sonbaharında Doyran üzerinden taarruza geçerek 11 Aralık 1916'da Manastır'ı aldılar. Buna karşılık, Bulgarlar İngiliz ve Fransız birliklerinin Makedonya içlerine daha fazla ilerlemesini engellediler.[32] Yunanistan'ın 26 Haziran 1917'de İtilâf Devletleri safında savaşa girmesi Balkanlardaki güç dengelerini değiştirdi ve İtilâf kuvvetleri Bulgarlara karşı zaferler kazanmaya başladı. Yunan ve Sırp askerleri Bulgar savunma hatlarının kırılmasında önemli katkı yaptılar.[33]

1918 yılında savaşın seyri İtilâf Devletleri lehine döndü. Bulgar ordusu silah, mühimmat ve iaşe sıkıntısı yüzünden yıpranmıştı. Almanlar Makedonya Cephesi'ndeki askerlerini Batı Cephesi'ne kaydırmaya başlamışlardı. Bu durum Bulgaristan'a gönderilen savaş malzemesinin azalmasına yol açmıştı. Bulgaristan'da üretilen yiyecek ve hammaddenin çoğunun Almanya'ya gönderilmesi, Balkan Cephesi'ndeki Alman ve Avusturyalı askerleri beslemenin yükü, Almanya'nın demiryolu ve haberleşmeyi kontrol etmesi gibi etkenler Bulgaristan'da memnuniyetsizlik yaratıyordu.[34] Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Dobruca'da hak iddia etmesi ve Sofya Antlaşması ile Bulgaristan'a terk ettiği yerleri geri almak istemesi Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştu.[35] Osmanlı Devleti'nin bilhassa Edirne'nin Meriç'in sağında kalan kısmını ve bu nehrin solundaki şerit gibi uzanan bölgeyi geri istemesi Bulgarları çok kızdırmıştı.[36]

Diğer taraftan, Bulgar halkı da iktisaden bunalmış durumdaydı. Savaş sebebiyle üretimin düşmesi, enflasyonun yükselmesi, kıtlık ve karaborsanın yaygınlaşması toplumsal patlamaları körükledi.[37] Sosyal Demokrat Parti lideri Dimitır Blagoev, 1917 Aralık ayında 10.000 kişinin katıldığı savaş karşıtı bir miting düzenledi. Yiyecek ve giyecek kıtlığı sebebiyle başlayan grev ve isyanlar, 1918 başında Gabrovo, Stanimaka ve Samokov'a sıçradı. Mayıs ayında İslimye'deki protestolarda bir kadının öldürülmesi, ülke çapında aç, yoksul ve kadınların desteklediği ve "Kadın Ayaklanması" diye bilinen protesto gösterilerine yol açtı.[38] Katılanların çoğu, kadın ve çocuklarına gıda bulmanın ötesinde oğullarının, babalarının ve eşleri-

[32] Kuran, agm., s. 198; Hall, "Bulgaria", s. 312; Aynı yazar, "Bulgaria in World War I", s. 55.
[33] Kılıç, agm., s. 139.
[34] Hall, "Bulgaria", s. 312; Aynı yazar, "Bulgaria in World War I", s. 56; Kılıç, agm., s. 139.
[35] Hall, "Bulgaria in the First World War", s. 310, 311; Kılıç, agm., s. 139.
[36] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III, Kısım IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 679.
[37] Crampton, *Bulgaria*, s. 212-217.
[38] Kılıç, agm., s. 139, 140; R. J. Crampton, *A Short History of Modern Bulgaria*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, s. 69; Aynı yazar, *A Concise History of Bulgaria*, 2nd ed., Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 142; Aynı yazar, *Bulgaria*, s. 215, 216.

nin cepheden evlerine dönmesini istiyordu.[39] 7 Mayıs 1918'de Romanya ile imzalanan Bükreş Antlaşması'nın detaylarının duyulması da hükümete yönelik tepkileri bir kat daha artırdı. Çünkü Güney Dobruca Bulgaristan'a geri verilmekle birlikte, Kuzey Dobruca dört ülkenin ortak idaresine bırakılmıştı. Oysa Bulgarlar Dobruca'nın tamamını istiyorlardı ve kamuoyu dökülen kanların bir işe yaramadığını, savaşta çekilen zorlukların ve yapılan fedakârlıkların boşa gittiğini düşünüyordu. Dobruca başarısızlığı üzerine Radoslavov, 20 Haziran 1918'de istifa etti ve yerine Aleksandır Malinov seçildi.[40]

İtilâf Devletleri, Eylül ayı ortalarında İngiliz, Fransız, Yunan ve Sırp birliklerinden oluşan 717.000 kişilik bir ordu ile Makedonya'da taarruza geçti. Bu sırada Bulgaristan'ın Makedonya Cephesi'nde 550.000 dolayında askeri bulunuyordu. Ayrıca Bulgar ordusu hizmetinde 18.000 dolayında Alman askeri mevcuttu.[41] 15-18 Eylül 1918'de Dobro Pole Muharebesi'nde, Fransız, Sırp ve Yunan birlikleri karşısında Bulgar ordusunun bozguna uğraması savaşın kaderini değiştirdi. 18-19 Eylül'de Doyran Muharebesi'nde Bulgar ordusu İngiliz, Fransız ve Yunan birliklerini mağlup etmesine rağmen, İtilâf kuvvetlerinin Makedonya içlerinde ilerleyişini durduramadı.[42]

Makedonya Cephesi'nde kritik gelişmeler yaşanırken Berlin'de Alman, Avusturyalı, Türk ve Bulgar diplomatlar arasında pazarlıklar sürüyordu. Almanlar Bulgaristan'ı savaşta tutmak, Bulgarlar Bükreş Antlaşması'nda Dobruca'nın taksiminden dolayı yaşadıkları hayal kırıklığını gidermek, Talat Paşa başkanlığındaki Osmanlı heyeti ise Sofya Antlaşması'nda Bulgaristan'a verilen yerleri geri almak istiyordu. Nihayet 24 Eylül'de imzalanan Berlin Protokolü'ne göre Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devleti

---

[39] Milen Kumanov - Desislava Kostadinova, "«Pryaporets» Gazetesine Göre Birinci Dünya Savaşı Sonunda Bulgaristan ve Osmanlı Devleti", *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, C. I, ed. Hikmet Öksüz, Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 200.

[40] Kılıç, agm., s. 140; Crampton, *A Short History*, s. 70; Aynı yazar, *A Concise History*, s. 143; Aynı yazar, *Bulgaria*, s. 215, 216. Dobruca meselesi ve I. Dünya Savaşı'nda Dobruca'daki gelişmeler için bkz. Constantin Iordachi, "Diplomacy and the Making of a Geopolitical Question: The Romanian-Bulgarian Conflict over Dobrudja, 1878–1947", *Entangled Histories of the Balkans, Volume Four: Concepts, Approaches, and (Self-)Representations*, Eds. Roumen Daskalov, Diana Mishkova, Tchavdar Marinov, Alexander Vezenkov, Leiden: Brill, 2017, s. 291-393; Özbek - Önal, agm., s. 267-273.

[41] Hall, *Balkan Breaktrough*, s. 134. Krş. Kuran, agm., s. 199.

[42] Bayur, *age.*, s. 679; Muzaffer Başkaya, "İngiliz Basınına Göre Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 10, S. 1, 2015, s. 60; Yaşar Arslanyürek, "Bulgaristan Cephesi'ndeki Gelişmelerin Mondros'a Etkisi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 1, Nisan 2019, s. 20, 21. Dobre Pole Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. Hall, *Balkan Breaktrough*, s. 126-160.

Dobruca'nın tamamının Bulgaristan'a verilmesini kabul ederken, Bulgaristan Meriç'in sol kıyısındaki şeridi Osmanlı Devleti'ne bırakıyor, Osmanlı Devleti de bundan sonra Bulgaristan'dan hiçbir toprak talebinde bulunmayacağını taahhüt ediyordu.[43]

Dobro Pole bozgunundan sonra Makedonya'da yüz bin Bulgar askerinin İtilâf devletleri tarafından kuşatılması, binlercesinin esir alınması ve geri kalanların da hızla geri çekilmesi üzerine, ordu içinde ayaklanma çıktı. Makedonya'daki birlikler arasında başlayan isyan 24 Eylül'de Köstendil, Yukarı Cuma (Gorna Djumaya) ve Radomir'e sıçradı. Askerler, İttifak Devletleri tarafında savaşa katılma kararı verenlerin cezalandırılmasını istiyordu. Bozgun ve orduda çıkan isyan üzerine 25 Eylül 1918'de Bulgar hükümeti bütün partilerin onayıyla ateşkes teklifi yapma kararı almak zorunda kaldı ve üç yıldan beri tutuklu bulunan Aleksandır Stamboliyski ile eski Dışişleri Bakanı Nikola Genadiyev serbest bırakıldı.[44] Aynı gün İngiliz ve Fransız birlikleri Bulgaristan topraklarına girmiş bulunuyordu. İşgalden kaçınmak isteyen Bulgar hükümeti ateşkes için resmen İtilâf Devletleri'ne başvurdu.[45] Ertesi gün Maliye Bakanı Andrey Lyapçev, Tümgeneral Lukov ve Simeon Radev'den oluşan Bulgar heyeti, İtilâf Ordusu Kumandanı General Franchet d'Esperey ile mütareke şartlarını görüşmek üzere Selanik'e hareket etti.[46]

Öte yandan, 26 Eylül'de Stamboliyski, Savunma Bakanı Sava Savov, Geniş Sosyalist Yanko Sakızov ve bazı milletvekilleriyle birlikte ayaklanan askerlerle görüşmek üzere Radomir'e gitti. Heyette bulunan Bulgar Çiftçi Birliği milletvekillerinden Rayko Daskalov, Stamboliyski ile anlaşarak ayaklanmanın başına geçti ve 27 Eylül 1918'de Radomir'de Bulgaristan Cumhuriyeti ilân edildi. Cumhurbaşkanlığına da Stamboliyski getirildi. Ardından başkomutan seçilen Daskalov yirmi bin kişilik bir kuvvetle Sofya'ya yürüdü ve hükümetin istifasını istedi. 29 Eylül'de Gorna Banya, Knyajevo ve Boyana köyleri civarında yaşanan çarpışmalarda isyancı askerler hükümete bağlı kuvvetler ve Alman birlikleri tarafından bozguna uğratıldı. 2 Ekim'de Radomir zapt edildi ve ayaklanma bastırıldı. Daskalov Selânik'e kaçarken, Stamboliyski de Sofya'da saklanarak canını kurtardı.[47]

---

[43] Bayur, *age.*, III/IV, s. 146; Hall, *Balkan Breaktrough*, s. 153; Iordachi, agm., s. 358.

[44] Kuyucuklu, *age.*, s. 25; Hall, *Balkan Breaktrough*, s. 155, 156; Fatih Mehmet Sancaktar, "Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918 Selanik Mütarekesi'yle Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilmesi ve Osmanlı Devleti", *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, C. I, ed. Hikmet Öksüz, Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Koksal, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 173, 175.

[45] Hall, "Bulgaria", s. 313; Aynı yazar, "Bulgaria in World War I", s. 56; Kılıç, agm., s. 140.

[46] Sancaktar, agm., s. 176.

[47] Kuyucuklu, *age.*, s. 25, 26, 50-52; Crampton, *Bulgaria*, s. 218; Hall, *Balkan Breaktrough*, s. 162.

Diğer taraftan, Bulgaristan ateşkes istemesine rağmen Makedonya cephesinde muharebeler sürüyordu. Bulgar II. Ordusu, Struma Nehri civarında Yunan birliklerini yenmişti. Ancak bir kısım Alman birliği ile düzenli bir şekilde Ovçe Pole'ye çekilen II. Trakya Tümeni ve Köprülü'de konuşlanan IV. Preslav Tümeni İtilâf Güçleri'ni durduramadı. 23 Eylül'de Pirlepe, 26 Eylül'de Ustrumca, 27 Eylül gecesi Köprülü, ertesi gün Ohri ve 29 Eylül'de Üsküp düştü. Bu arada Bulgaristan'ın ateşkes istediğinden habersiz olan Kayser II. Wilhelm, 27 Eylül'de Çar Ferdinand'a Bulgarlara yardım etmek ve İtilâf Güçleri'ni geri püskürtmek üzere Alman ve Avusturya birliklerinin yolda olduğunu ve Bulgaristan'ın dayanması gerektiğini belirten bir telgraf göndermişti.[48] Ancak Bulgaristan için savaşın sonuna gelinmişti.

Nitekim 29 Eylül'de İtilâf Devletleri ile Selanik Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak resmen teslim olan Bulgaristan, savaştan çekildi. Buna göre Bulgaristan, savaşta ele geçirdiği Sırbistan ve Yunanistan topraklarını, Ege Makedonyası dâhil, terk edecekti; bütün Bulgar askerleri terhis edilecek; İtilâf Devletleri'nin Tuna üzerinde askerî seferlerine izin verilecek; Bulgaristan içinde askerî operasyonlar engellenmeyecek; bütün gemi, demiryolu ve ulaşım araçları İtilâf Güçleri'ne teslim edilecek; bütün silah ve mühimmat depoları İtilâf birliklerinin kontrolüne bırakılacak; İtilâf Devletleri Sofya hariç stratejik açıdan önemli gördüğü yerleri işgal edebilecek; bu işgaller İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından yapılacak ve Sırp ve Yunan birliklerinin Bulgaristan'a girişine izin verilmeyecekti. Ayrıca, dört hafta içinde bütün Almanlar sınır dışı edilecekti ve savaş esirleri serbest bırakılacaktı.[49] Mütareke şartları 1 Ekim'de Bulgaristan hükümeti ve Kral Ferdinand'a sunuldu ve ertesi gün Alman sefirine bildirildi.[50] Bulgarlara göre mağlubiyetin başlıca sebeplerinden biri Almanya ve Avusturya'dan beklenen yardımların bir türlü gelmemesiydi. Malinov, 4 Ekim'de Sobranya'da yaptığı konuşmada müttefiklerin nakit desteğini Ocak, mühimmat desteğini ise Şubat ayında kestiğini belirtti ve Ağustos ayından beri de asker gönderilmediğini açıkladı.[51]

Lyapçev tarafından İtilâf Devletleri'nin tahtını terk etmesinin istendiğinin kendisine iletilmesi üzerine Çar Ferdinand, 3 Ekim'de oğlu III. Boris lehine tahttan çekildi ve bir trenle Almanya'ya gitti.[52] Böylece Bulgaristan tarihinde bir devir kapanmış oldu. Bulgaristan'ın teslim olması İttifak Bloku'nda çözülmeye yol açtı. Almanya ile arasında ulaşımın kesilmiş olması

[48] Hall, *Balkan Breaktrough*, s. 153-159.

[49] Bayur, *age*., III/IV, s. 679, 680; Hall, *Balkan Breaktrough*, s. 160, 161; Kılıç, agm., s. 140, 141; Kamil, agm., s. 97-99; Başkaya, agm., s. 64, 65; Arslanyürek, agm., s. 21, 23.

[50] Sancaktar, agm., s. 176.

[51] Sancaktar, agm., s. 177.

[52] Kumanov - Kostadinova, agm., s. 201; Hall, "Bulgaria in the First World War", s. 314.

Osmanlı hükümetini de mütareke istemek zorunda bıraktı ve 30 Ekim'de Mondros Mütarekesi yapıldı. Yenilgiyi kabul eden Avusturya 3 Kasım'da, Almanya da 11 Kasım'da ateşkes antlaşması imzaladılar.[53]

PARİS'TE *GALİPSİZ BARIŞ* SLOGANINDAN *VAE VICTIS* ANLAYIŞINA: BULGARİSTAN'IN İKİNCİ ULUSAL FELAKETİ

Selanik Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Bulgaristan, savaş sırasında ele geçirdiği topraklardan çekilmeye başladı. Antlaşmada Batı Trakya'dan söz edilmediği için oradaki sivil ve askerî Bulgar idaresi devam ediyordu.[54] Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'nın askerî işgaline izin verilmemesi de Bulgaristan için büyük avantajdı. Buna karşılık, antlaşma çerçevesinde Bulgar toprakları önce İngiliz birlikleri, ardından İtalyanlar ve son olarak karma bir İtalyan-Fransız birliği tarafından geçici olarak işgal edildi.[55] Aleksandr Malinov hükümeti iç politikada açlık ve sefaletin yol açtığı problemler ve devrimci havanın yatıştırılması ile uğraşırken, dış politikada ülkenin menfaatlerini korumanın hesaplarını yapıyordu. Ancak, ateşkes antlaşmasına aykırı olarak İtilâf Devletleri'nin Kasım ayında Romanya'nın Güney Dobruca'yı işgal etmesine izin vermesi üzerine Malinov, 28 Kasım 1918'de istifa etti. Çar III. Boris, Halk Partisi lideri Teodor Teodorov'u yeni başbakan olarak atadı.[56]

1918 yılı sonbaharında imzalanan ateşkes antlaşmalarının ardından galip devletler barış şartlarını müzakere etmek ve kurulacak olan Milletler Cemiyeti'nin esaslarını görüşmek üzere 18 Ocak 1919'da Paris'te bir araya geldiler. Konferansa mağlup imparatorluklar ve onların yerine kurulan devletler (Almanya, Avusturya, Macaristan, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan) davet edilmedi. Onlar kendilerine dayatılacak barış antlaşmaları tamamlandıktan sonra ayrı ayrı davet edileceklerdi. Paris Barış Konferansı'na Rusya hariç İngiltere, Fransa, ABD, İtalya ve Japonya'nın yanısıra İttifak Devletleri'ne savaş açan veya İtilâf Bloku'nu destekleyen toplam 32 devlet katıldı. İtilâf Cephesi'nin kurucu unsurlarından biri olan Rusya'nın konferansta temsil edilmemesinin en önemli sebebi İngiltere ve Fransa'nın Bolşevik

[53] Kuran, agm., s. 199.

[54] Borisova, "Bulgaria, Greece, Britain's Policy 1919", *Etudes Balkaniques*, No. 3, 1983, s. 84; Rumyana Komsalova, "I. Dünya Savaşı Sonrası Bulgar-Türk İlişkilerinde Trakya Sorunu (1919-1925)", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, 11-13 Mayıs 2005, Bildiriler Kitabı,* Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, 2005, s. 129.

[55] H. W. V. Temperley (ed.), *A History of the Peace Conference of Paris*, Vol. IV, Londra: Henry Frowde and Hodder & Stoughton, 1921, s. 166, 412.

[56] Kumanov - Kostadinova, agm., s. 202.

devriminden sonra Lenin'e karşı Beyaz Rusları desteklemesiydi.[57] Konferansın açılış günü Fransa Başbakanı Georges Clemenceau tarafından özel olarak 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'nda Fransa'nın küçük düşürücü yenilgisinin ardından 1871'de I. Wilhelm'in Versailles Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda Alman imparatorluğunun kuruluşunu ilân etmesinin yıldönümüne denk getirildi.[58] Fransa, 1870 Sedan mağlubiyeti ve Alsace-Lorraine'in intikamını almak peşindeydi ve Almanya'yı cezalandırmak istiyordu. Konferans görüşmelerine ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya hâkim oldu ise de baş aktörler İngiltere ve Fransa idi.[59] Woodrow Wilson'un "Galipsiz Barış" ve "Adil Barış" sloganı[60] unutuldu ve İngiltere ve Fransa'nın etkisiyle barış antlaşmaları mağlup devletlerin cezalandırılması, etkisizleştirilmesi ve kazananların zararlarının tazmin edilmesi esası üzerine kuruldu. Paris Barış Konferansı'nda Milletler Cemiyeti'nin kuruluş ilkelerinin yanısıra mağlup devletlerle imzalanacak anlaşmaların şartları tespit edildi. İttifak Devletleri'nin her biriyle Paris'in beş ayrı banliyösünde ayrı ayrı imzalanan antlaşmalardaki üç temel ceza toprak kaybı, galiplere savaş tazminatı ödenmesi ve mağlup devletlerin ordularının küçültülmesi idi.[61]

ABD Başkanı Wilson, Balkan devletleri arasındaki ilişkilerin büyük güçlerin tavsiyeleri doğrultusunda dostane biçimde düzene koyulması, siyasi ve ekonomik bağımsızlık garantisi verilmesi ve toprak bütünlüğü konusunda temin edilmeleri gerektiğini açıklamıştı. Ancak, pratikte bunun bir önemi yoktu. Büyük güçler yalnızca kendi çıkarlarının peşinden gidiyorlardı. Bulgaristan, âdeta bir günah keçisi idi. İngiliz diplomatlar Bulgaristan'ın cezalandırılması ve yol açtığı zararları tazmin etmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Osmanlı Devleti hariç İtilâf Cephesi'nde yer alan muzaffer komşuları da Bulgaristan'ın mağlubiyetini fırsata dönüştürme peşindeydiler.[62] Mesela Yunanistan Selanik Antlaşması'nın imzalanmasından sonra toprak talepleri için liste yapmaya başlamıştı. Ülkesini İtilâf Devletleri safında savaşa sokmak için her türlü riski göze alan Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos, *Megali İdea* uğrunda hazırladığı bir memorandumu 30 Aralık'ta büyük güçlerin temsilcilerine bildirdi. Yunanistan'ın ilk hedefi Bulgaristan'ın elindeki Batı Trakya'yı almaktı. Venizelos, birtakım coğ-

[57] Robert Gerwarth, *Mağluplar: Birinci Dünya Savaşı Neden Bitmedi? 1917-1923*, çev. Yüksel Taşkın, İstanbul: Doğan Kitap, 2018, 185, 186; Kamil, agm., s. 100.

[58] Gerwarth, *age.*, s. 186; Margaret Macmillan, *Barış Yapanlar: 1919 Paris Barış Konferansı ve Bu Konferansın Savaşlara Son Verme Girişimi*, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul: Alfa Yayınları, 2015, s. 110.

[59] Gerwarth, *age.*, s. 186; Kamil, agm., s. 100.

[60] Gerwarth, *age.*, s. 187.

[61] Frederick B. Chary, *The History of Bulgaria*, Santa Barbara, Denver, Oxford: Greenwood, 2011, s. 57.

[62] Borisova, agm., s. 79, 80.

rafi, siyasi ve stratejik mülahazalarla Batı Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi gerektiğini savunurken, Bulgaristan'a da Ege'ye ekonomik bir çıkış noktası verilebileceği kanaatindeydi. Venizelos, 16 Ocak'ta bu düşüncesini bir kez daha vurguladı. 25 Ocak'ta İngiliz diplomatlarla yaptıkları görüşmede Yunan tarafı, Trakya konusundaki taleplerinin adil olduğunu ileri sürerken Edirne ve Kırklareli'nin de Bulgarlara bırakılabileceğini belirttiler. Şubat ve Mart ayında yapılan görüşmelerde Batı Trakya konusundaki Yunan talepleri, ABD delegasyonu dışında kabul gördü. ABD delegeleri, İngiltere'nin önerisiyle Batı Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi konusunda yumuşadı ise de 11 Haziran'da yapılan müzakerelerde Bulgaristan'ın güney sınırının 1913'teki gibi bırakılması konusunda ısrar ettiler.[63] Amerikan temsilcileri self-determinasyon prensibi çerçevesinde Batı Trakya'nın tamamının, Doğu Trakya'da ise Midye-Enez hattının batısının Bulgarlara verilmesini savunuyordu. Venizelos ise deniz kıyısındaki kasabaların nüfusunun çoğunun Yunan olduğunu, Müslümanların da Bulgar idaresini istemediklerini ileri sürüyordu.[64] Bu sebeple Yunan tarafı, 24 Ağustos'ta Batı Trakya sorununa iki çözüm önerisi getirdi. Bunlardan ilki Batı Trakya'nın ikiye bölünerek, İskeçe ve Gümülcine'nin Yunanistan'a, bu iki şehrin kuzeyindeki bölgenin de Bulgarlara verilmesi idi. İkincisi ise Batı Trakya'nın tamamının, Doğu Trakya'nın ise üçte ikisinin Yunanistan'a verilmesi ve Dedeağaç limanı ve Karaağaç-Dedeağaç demiryolu hattında uluslararası bir denetim kurulmasıydı. Clemenceau ve Lord Balfour, 2 Eylül 1919'da Amerikalıların itirazına rağmen Bulgaristan'ın güney sınırını değiştirdiler ve Batı Trakya'nın İtilâf Güçleri'ne –İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan birliklerine– teslim edilmesi ve Bulgaristan'a Ege'de bir limana erişim hakkı verilmesi konusunda mutabık kaldılar ki bu husus antlaşmanın 48. maddesinin nüvesini teşkil etti. Batı Trakya'nın İtilâf Güçleri'ne bırakılması geçici bir çözümdü. Venizelos, Batı Trakya sorununun Yunanistan'ın istediği gibi çözülememiş olmasından üzgün olmakla birlikte, ABD dışında bütün büyük güçlerin desteğinin yanında olduğunu bilmesi, sorunun kendilerinin istediği şekilde çözüleceğine olan inancını arttırıyordu. Nitekim 5 Eylül'de Lloyd George, Bulgaristan itiraz ederse Yunanistan'ın hem Batı hem de Doğu Trakya'yı işgal edebilecek kadar güçlü olduğunu söylemişti.[65]

Öte yandan, Rumenler Dobruca'nın tamamını isterken, Sırp hükümetinin de Vidin, Kula (Adliye), Belgradçık, Breznik, Trın, Radomir, Köstendil, Petriç, Çaribrod (Dimitrovgrad), Bosilegrad şehirleri ve mücavir alanları ile ilgili planları vardı. Sırplar ayrıca Ustrumca ve civarını da isti-

[63] Borisova, agm., s. 82-84.
[64] Komsalova, agb., s. 129.
[65] Borisova, agm., s. 84, 85.

yor; Pernik kömür havzası konusunda da İtilâf Güçleri'ni ikna etmeye çalışıyorlardı. Bulgaristan'da Sırp nüfus varlığı konusunda yanıltıcı istatistik ve haritalarla iddialarını güçlendirmek isteyen Sırp hükümeti, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau'ya gönderdikleri bir belgede, Batı Bulgaristan'da Vidin'den Belasitsa'ya kadar 320 km'lik bir hatta 20 ilâ 70 km'lik derinliğinde bir toprak parçasını istiyor ve üzerinde yaşayan nüfusu da sırf Sırp olarak tanımlıyordu.[66] Dolayısıyla Bulgarlar Paris'e gelene kadar epey yol alınmıştı.

Paris Barış Konferansı arifesinde Bulgar dış politikası tam bir çaresizlik içindeydi. Bulgarlar, Wilson prensiplerini ve ABD'nin Bulgaristan ile savaşa girmemiş olmasını kendi lehlerine bir durum olarak görüyorlardı. Bulgaristan, İttifak Güçleri içinde savaşta toprakları işgal, istila veya tahrip edilmeyen tek ülkeydi. Bu durum Bulgar tarafında yenilginin gerçekliğine dair bazı yanlış algılamalara yol açtı.[67] Sofya'daki Amerikan temsilcisine göre Bulgarlar konferansın başlamasını büyük bir iyimserlikle bekliyorlardı.[68] Bulgar hükümeti Paris'e bir heyet göndermeden önce ülkesinin çıkarlarını koruma adına ilk adım olarak 29 Mayıs'ta büyük güçlerin Sofya'daki temsilcilerine gönderdiği bir nota ile tartışmalı bölgelerde ve Bulgaristan'ın egemenliği altındaki yerlerde Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde plebisit yapılmasını teklif etti. Ancak, bu teklif hiçbir karşılık bulmadı.[69]

Paris'te Bulgaristan'ı temsil etmek üzere Başbakan ve Dışişleri ve Mezhepler Bakanı Teodorov başkanlığında aralarında Venelin Ganev (Adalet Bakanı), Yanko Sakızov (Ticaret Bakanı), Aleksandır Stamboliyski (Bayındırlık Bakanı), Mihail K. Sarafov, İvan E. Geşov ve Yordan Ivanov'un da bulunduğu kalabalık bir heyet teşkil edildi. Üyelerin tamamı galip devletlere şirin görünme adına İtilâf Devletleri yanlılarından seçildi.[70]

Bulgar heyeti, Senegalli askerlerin korumasında altı günlük tren yolculuğundan sonra 26 Temmuz 1919'da Paris'e ulaştı.[71] Fransa sınırını geçerken heyette bulunan iki kadına çiçek takdim edilmişti.[72] Paris'e vardıklarında ise kendilerine tahsis edilen otele götürmek üzere bekleyen resmî

---

[66] Valentin Kostadinov, "Zapadnite pokraynini v ramkite na Sırbiya: istoriko-geografski osobenosti", *Geopolitika*, No. 3, 2014. <https://geopolitica.eu/spisanie-geopolitika/10-2014?limit=7&start=84>, Erişim tarihi: 15.09.2019.

[67] Temperley, *age.*, s. 412.

[68] Macmillan, *age.*, s. 221.

[69] Borisova, agm., s. 86.

[70] Georgi P. Genov, *Bulgaria and the Treaty of Neuilly*, Sofia: H.G. Danov & Company, 1935, s. 16, 17.

[71] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 75. Genov (*age.*, s. 24.), heyetin 28 Temmuz'da Paris'e ulaştığını belirtir.

[72] Borisova, agm., s. 87; Crampton, *Aleksandŭr Stamboliiski*, s. 75.

konferans temsilcileri tarafından karşılanmışlardı.[73] Ancak, kendilerine tokalaşmak üzere elini uzatan kimsenin olmayışı heyette şaşkınlık uyandırmıştı.[74] Bulgar heyeti, iki ay boyunca Neuilly banliyösünde Château de Madrid Oteli'nde nezaret altında tutuldu. Paris'e geçmeleri yasaktı. Konferans toplantılarına katılmalarına izin verilmediği gibi, bir gün önceden izin almadan dışarı çıkmalarına da müsaade edilmiyordu. Tek tek veya küçük gruplar halinde yürüyüşe ve alışverişe çıktıklarında da polis tarafından takip ediliyorlardı. Geceleyin koruma daha da arttırılıyordu. Her türlü haberleşme ve mektupları sansür ediliyor, aile üyeleri dâhil ziyaretçi kabul etmelerine izin verilmiyordu.[75] Konferans için Paris'te bulunan diplomatik temsilciler ve gazeteciler de buna dâhildi.[76] Kendilerine âdeta savaş esiri gibi davranılıyordu. Heyet kullandığı mobilyaların kirası olarak 2.500 frank ödemek zorundaydı, ayrıca herkesin yediği yemek için günlük 40 frank ödemesi gerekiyordu.[77] Konferans hakkındaki gelişmeleri ve imzalamak zorunda oldukları anlaşmanın koşullarını basından ve dolaylı yollardan öğreniyorlardı. "Tan" ve "Figaro" başta olmak üzere Fransız gazeteleri Bulgarları "uygar ulusların güvenine ve dostluğuna layık olmayan barbar bir halk" şeklinde aşağılarken, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau da Bulgar heyetiyle ilk karşılaşmasında küçümseyici bir ifade ile "Neydiniz siz? Cumhuriyet mi, Krallık mı?" diye sormuştu.[78]

Bulgar delegeleri, daha Paris'e vardıklarında karşılanış biçiminden kendilerini neyin beklediğini anlamışlardı. Teodorov, ilk olarak 29 Temmuz'da İtilâf Güçleri'ne Batı Trakya'nın tarihî, siyasi, ekonomik ve demografik durumunu içeren bir memorandum gönderdi. Doğu Trakya ile ilgili olarak da Bulgaristan'ın elini güçlendirmek üzere bazı tezler ileri sürdü. Bulgarlar Batı Trakya'da nüfus çoğunluğunun kendilerinde olduğunu savunuyordu. Bu iddiasını da etnik kimlikler üzerine bina ediyorlardı. Buna göre, Batı Trakya'da 260.693 Bulgar (Hıristiyan ve Müslüman Bulgarlar, yani Pomaklar A.K.), 197.863 Türk ve 70.210 Yunan yaşıyordu. Bulgaristan böylece, Batı Trakya'nın elinden alınmasını engellemeye çalışıyordu.[79] Bulgar

[73] Genov, *age.*, s. 24.
[74] Temperley, *age.*, s. 411; Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 75.
[75] Genov, *age.*, s. 48; Macmillan, *age.*, s. 224; Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 75; Kamil, agm., s. 100.
[76] Genov, *age.*, s. 48.
[77] Mari A. Firkatian, *Diplomats and Dreamers: The Stancioff Family in Bulgarian History*, Lanham: University Press of America, 2008, s. 192.
[78] Genov, *age.*, s. 49; Macmillan, *age.*, s. 224; Kamil, agm., s. 100.
[79] Borisova, agm., s. 87. 1916 tarihli bir diğer Bulgar istatistiğine göre ise Batı Trakya'da 230.956 Bulgar (Ortodoks Bulgar 127.736, Patrikhaneye tâbi Bulgar 30.374, Müslüman Bulgar 72.846), 136.776 Türk, 9.600 Yunan, 20.810 muhtelif nüfus olmak üzere toplam 398.142 nüfus mevcuttu.

istatistiklerine karşı Venizelos, Manchester Guardian gazetesine Trakya'da 730.000 Yunan nüfus yaşadığını açıkladı.[80]

Bulgar heyetinin bir bölümü 17 Ağustos 1919'daki seçimler için Bulgaristan'a dönmek zorunda kaldı. Seçimlerden Aleksandır Stamboliyski'nin Bulgar Çiftçi Ulusal Birliği Partisi birinci çıktı ve koalisyon hükümetinin kurulması çalışmalarına başlandı.[81]

Diğer taraftan, Sırpların taleplerini basın yoluyla öğrenen Bulgar delegasyonu, 23 Ağustos'ta konferans heyetine gönderdiği mektupta Batı Bulgaristan ile ilgili Sırpların iddialarının gerçek dışı olduğunu ve sınır düzenlemesi bahanesiyle asıl amaçlarını gizlemeye çalıştıklarını belirterek 12.000 kilometrekarelik bu bölgedeki Vidin, Kula, Belgradçık, Çaribrod, Trın, Bosilegrad, Köstendil, Ustrumca ve Petriç gibi şehirlerin sırf Bulgar şehirleri olduğu ve toplam 500.000 dolayında Bulgar nüfusu yaşadığını açıkladı.[82]

Teodorov, Bulgar halkının Almanya ile ittifaka en başından karşı çıktığını, ittifakı destekleyen seçkinlerin iktidardan uzaklaştırıldıklarını, ordudaki çok sayıda subayın İtilâf Devletleri'ne sempati duyduğunu ve bir kısmının da gönüllü olarak Rus ordusunda savaştıklarını vurgulayarak Bulgaristan'ın olumsuz imajını düzeltmeye çalışıyordu.[83] Teodorov, 1 Eylül'de George Clemenceau'ya gönderdiği mektupta antlaşma içeriğine dair bilgilendirilmeksizin beş haftadır Château de Madrid'de beklediklerinden yakındı. Muhtemel şartlar hakkında basından elde ettikleri bazı bilgilerden hareketle antlaşma şartlarını tahmin etmeye çalıştıklarını kaydetti. Teodorov, Bulgaristan'ın suçlu, saldırgan ve emperyal bir devlet olduğu iddialarını da reddetti ve Bulgaristan'ın hâlihazırda çaresiz bir şekilde dört bir yandan düşmanlarının saldırısına uğradığını belirtti. Ayrıca 1912'den beri 400.000 asker kaybettiklerini ekledi. Teodorov, ön oturumlarda Bulgar şehirleri Çaribrod ve Ustrumca'nın Sırbistan'a; Batı Trakya'nın Yunanistan'a verilme düşüncesini de şiddetle protesto etti ve self-determinasyon temelinde Trakya ve Makedonya'da plebisit yapılmasını istedi.[84] Keza, Bulgarların ele geçirdikleri topraklarda mezalim yaptığı iddialarını da yalanladı.[85]

Galip devletler tarafından hazırlanan antlaşma taslağı, Clemenceau tarafından 19 Eylül'de Teodor Teodorov, Venelin Ganev, Yanko Sakızov,

---

Mustafa Budak, "Paris Barış Konferansı Sürecinde; (22 Mart-10 Nisan 1922) İtilâf Devletlerine Sunulan Batı Trakya Hakkında İki Muhtıra", *Türkiyat Mecmuası*, C. 27, S. 2, 2017, s. 110.

[80] Borisova, agm., s. 87.

[81] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 76.

[82] Genov, *age.*, s. 34.

[83] Gerwarth, *age.*, s. 225.

[84] Temperley, *age.*, s. 412, 413.

[85] Genov, *age.*, s. 49; Borisova, agm., s. 87.

Aleksandır Stamboliyski ve Mihail K. Sarafov'dan oluşan Bulgar temsilcilerine teslim edildi ve 25 gün değerlendirme süresi verildi. Heyet başkanı Teodorov, savaşın bütün sorumluluğunu ve suçunu Çar Ferdinand ve Radoslavov'un yanlış kararlarına yıkan ve Bulgar halkının masumiyetini öne çıkaran; eski rejimin devrildiğini vurgulayan; savaş sırasında ele geçirilen bazı yerlerde aşırılıklara kaçanların hâlihazırda cezalandırıldıklarını ve soruşturmaların sürdüğünü belirten; Bulgaristan'ın emperyal amaçları olmayıp, Bulgar Eksarhlığı Fermanı ile Tersane Konferansı ve Ayastefanos Antlaşması'nda özerk Bulgaristan'a verilen toprakların Bulgarların meşru hakkı olduğunu savunan ve Bulgaristan'ın komşularıyla iyi geçinme niyetini ortaya koyan; tarihî ve etnografik açıdan Bulgarlara ait topraklara riayet edilmesini umduklarını belirten ve hak ve adalet gereği ihtilaflı bölgelerde plebisit yapılmasını isteyen uzun bir konuşma yaptı.[86] Teodorov, adalet ilkesi gereği halk ile devletin birbirinden ayrılması gerektiğini vurgulamış ve devleti suçlamıştı, ancak Bulgaristan'da monarşinin devam ettiğini ve Ferdinand'ın tacı oğluna bırakıp gittiğini unutmuş görünüyordu.[87]

Bulgarlar Wilson prensiplerinden, adil barış yapılması ilkesinden, self-determinasyon söylemlerinden ümitlenmişlerdi. Ancak, antlaşma taslağı beklediklerinden çok daha ağırdı ve üçte ikisi Versailles Antlaşması'ndan kopya edilmişti. Bulgaristan, topraklarının yüzde 10'u kadarını yitiriyor, savaşta kazandıkları Güney Dobruca, Vardar Makedonyası, Ege Makedonyası ve Sırbistan topraklarının yanısıra Batı Trakya ile Batı Bulgaristan'da bazı bölgeleri de kaybediyordu. Böylelikle Ege'ye çıkışı da kalmamış oluyordu. Ayrıca ordusu tasfiye ediliyor ve yüklü bir tazminat ödemeye mahkûm ediliyordu.[88] Antlaşma taslağının açıklanması Bulgaristan'da protesto gösterilerine yol açtı.[89] Stamboliyski, 30 Eylül'de parlamentoda yaptığı konuşmada Bulgaristan'ın Wilson prensiplerinin değil barbarlık prensiplerinin uygulandığı tek ülke olduğunu ve tartışmalı bölgelerde etnik kimliklerin tanınmadığı gibi Bulgaristan'ın vücudunun bir parçasının koparıldığını iddia etti.[90] Bulgar hükümeti, Batı Trakya'da halk oylaması yapılmasını istiyordu. Dışişleri Bakanı Mihail Macarov, Batı Trakya'nın Bulgaristan'da kalmasını veya hiç olmazsa müttefiklerin himayesinde bağımsızlık verilmesini önerdi.[91]

[86] *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference 1919*, Vol. III, Washington: United States Government Printing Office, 1943, s. 435-441; Genov, *age.*, s. 48; Leonard V. Smith, *Sovereignty at the Paris Peace Conference of 1919*, New York: Oxford University Press, 2018, s. 95.

[87] Smith, *age.*, s. 97.

[88] Macmillan, *age.*, s. 224.

[89] Komsalova, agb., s. 130.

[90] Borisova, agm., s. 90.

[91] Komsalova, agb., s. 130.

Bu arada, Aleksandır Stamboliyski 6 Ekim'de Bulgaristan başbakanı oldu. Çiftçi hükümetinin ilk icraatlarından biri 14 Ekim'de *ulusal felaket*in sorumlularının cezalandırılmasına dair bir kanun çıkarmak oldu. 4 Kasım'da çoğunluğu Radoslavov kabinesi mensupları, general vs. kişiler olmak üzere çok sayıda kişi tutuklandı. Yalnızca, yurt dışında bulunan Radoslavov, General Jekov ve eski Sağlık Bakanı Hristo G. Popov tutuklanmaktan kurtuldu.[92] Şüphesiz bu hem iç politikaya yönelik popüler bir önlem, hem de İtilâf Güçleri'ne Bulgaristan'ın yakın geçmişini reddettiğini, barışçı bir politika izlediğini ve Bulgaristan'ın değiştiğini göstermeye yönelik bir gösteriydi.[93]

Diğer taraftan, Bulgaristan 7 Ekim'de 10 gün daha süre istedi ve itirazlarını yazılı olarak ancak 24 Ekim'de teslim edebildi.[94] Bulgarlar itirazlarını daha önce dile getirdikleri gibi Bulgaristan'da yönetimin değiştiği ve barışçı ve demokratik bir idare kurulduğu iddiası üzerine kurmuşlardı.[95] Bu sebeple Bulgaristan'ın Milletler Cemiyeti'ne alınmayışını protesto ettiler.[96] Wilson prensiplerinden hareketle Bulgar halkının desteklemediği ve sorumlusu olmadığı politikalardan dolayı cezalandırılmayacağını ümit ettiklerini belirttiler. Teodorov, Bulgar milletinin aslında Almanya ile ittifak yanlısı olmadığını, II. Balkan Savaşı'nda yayılmacı komşularına toprak kaybetmesinin Bulgaristan'ı zoraki olarak İttifak Devletleri'ne doğru ittiğini; bu paylaşıma seyirci kalan İtilâf Devletleri'nin de bunda payı olduğunu vurguladı.[97] Dolayısıyla Bulgaristan kendi hakkı olan ve kendisinden gasp edildiğini düşündüğü toprakları geri alabilmek adına meşru bir mücadeleye girişmişti. Bulgarlar, kendi kaderini tayin ilkesi çerçevesinde Güney Dobruca, Batı Trakya ve Vardar Makedonyası'nda çoğunluk olduklarını iddia ediyorlar ve toprak kayıplarını azaltmak için de buralarda plebisit yapılması isteklerini yineliyorlardı.[98] Bulgarlar çoğunluğu anayasalarında mevcut olan azınlık hakları ile ilgili maddelere prensip olarak karşı çıkmadılar, fakat bu tür hakları garanti eden aynı antlaşmanın kendisiyle birlikte diğer Balkan devletleri tarafından da imzalanmasını istediler. Askerî maddeler konusunda da köylülerin gönüllü olarak uzun vadeli askere alınmasının güçlüklerinden bahsederek sınırlı bir zorunlu askerlik getirilmesine izin verilmesini ve ordu ve silahlı birliklerin sayısının 33.000'den 40.000'e

[92] Todor Galunov, *Vtorota Natsionalna Katastrofa: Protsesıt. Vinovnitsite*, Veliko Tırnovo: İzdatelstvo Abagar, 1998, s. 18.
[93] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 76.
[94] Temperley, *age.*, s. 413.
[95] Temperley, *age.*, s. 413; Smith, *age.*, s. 96.
[96] Temperley, *age.*, s. 413.
[97] Smith, *age.*, s. 96.
[98] Macmillan, *age.*, s. 217, 221, 222.

çıkarılmasını talep ettiler. Ayrıca Karadeniz'de bir torpido donanması, Tuna'da ise silahlı motor-botlar bulundurulmasını istediler.[99] Bulgarlar ülke kaynakları göz önünde bulundurulduğunda makul bir tazminat ödemeye hazırlardı, bu sebeple tazminatın düşürülmesini istiyorlardı. Ancak tasarıda en adaletsiz ve en çok itiraz ettikleri hususlardan birisi Batı Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi ve böylece Ege'ye çıkışlarının engellenmesiydi. 48. maddenin Ege'ye çıkış konusunda muğlâk bir teminat vermesi dışında anlamı yoktu.[100]

Komisyon, 3 Kasım'da Bulgaristan'a resmî olarak cevap verdi. Kapak mektubunda müttefikler Bulgarların topyekûn savaşa karşı çıktığı ve savaştan diğer Balkan devletlerinin sorumlu olduğu iddiasını reddettiler. Bulgaristan'ın en büyük suçu İttifak Güçleri'ne katılmak, yenilginin mukadder olduğunu görene kadar Almanya'nın yanında kalmak, Rusya ile irtibatlarını koparmak, Almanya'ya doğu yolunu açmak ve savaşı uzatmaktı. Bu sebeple İtilâf Güçleri'nin her türlü kaybından da sorumlu tutuluyordu. Müttefikler ayrıca intikam duygusuyla hareket ettikleri iddiasını kabul etmiyorlardı ve Bulgaristan'a antlaşmanın imzalanması için 10 gün süre verdiler. Resmî cevapta ise Bulgaristan'ın gelecekteki davranışları memnun edici olursa Milletler Cemiyeti'ne hızlı bir şekilde kabul edileceğini belirttiler. Sınırlar konusunda ise 1913 Bükreş Antlaşması'nda Dobruca'nın Romanya'ya verilen parçasının tartışmaya açık olmadığını ifade ettiler. Bulgaristan'ın sınırlarının her türlü problem unsuru gözetilerek hazırlandığını ve yeniden gözden geçirmeye lüzum olmadığını kaydettiler. Ayrıca, Ege'ye erişimini güvence altına alarak Bulgaristan'ın ekonomik çıkarlarını korumaya özellikle özen gösterdiklerini de eklediler. Müttefikler azınlık hakları ve askerî talepler konusunda da esneklik göstermediler. Yalnızca Karadeniz'de küçük bir donanma ile Tuna'da silahsız torpido bulundurulması isteklerini dikkate aldılar. Antlaşmanın tazminat ve ekonomik konularla ilgili bazı maddelerinde küçük ilave ve değişiklikler yapılması dışında Bulgarların bütün itirazları reddedildi.[101]

Bulgarların, aşırı iyimser bir şekilde en başından beri medet umdukları Wilson prensiplerinden çok, antlaşma maddelerinin hazırlanmasında askerî ve stratejik mülâhazalar dikkate alınmıştı. Dolayısıyla, self-determinasyon taleplerinin müttefikler nezdinde hiç bir önemi yoktu. Yeni sınırların tespitinde etnik aidiyetler değil, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya'nın çıkarları gözetilmiş ve Bulgaristan'ın komşularına karşı yeniden saldırgan bir teşebbüse girişemeyecek şekilde askerî ve ekonomik açıdan paralize

[99] Temperley, *age.*, s. 413.
[100] Smith, *age.*, s. 97.
[101] Temperley, *age.*, s. 414, 415; Genov, *age.*, s. 84, 85.

edilmesi hedeflenmişti.[102] Teodorov, Sofya'ya döndükten sonra böyle bir antlaşmanın altına imzasını atamayacağını belirterek heyet başkanlığından istifa etti.[103] Antlaşmayı imzalamanın ağır yükünü Aleksandır Stamboliyski üstlendi ve başka bir alternatif olmadığı için "kötü bir barış"a bile imza atacağını söyledi.[104]

Stamboliyski, imza töreni için Paris'e gider gitmez antlaşma maddelerini iyileştirilmesi temennisiyle son bir çaba olarak Clemenceau ile Romen, Sırp ve Yunan delegasyonuna mektup gönderdi. Stamboliyski, mektuplarında savaş karşıtı birisi olarak hükümetinin barışçıl politikalar takip edeceğini belirtti ve Balkan devletleri arasında uzlaşma ve işbirliğinin önemine vurgu yaptı. Self-determinasyon talebini yineledi ve cömertliğin Balkanlarda kalıcı bir barışın temeli olabileceğini vurguladı. Ancak mektubun bir etkisi olmadı.[105]

Neuilly Antlaşması, "Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler" (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, ABD) ve "Müttefik ve Ortak Devletler" (Belçika, Çin, Hicaz, Küba, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, Siyam, Yunanistan, Çekoslovakya) ile Bulgaristan arasında 27 Kasım 1919'da Paris'te Neuilly-sur-Seine'de eski bir hükümet konağında imzalandı. Stamboliyski, Bulgaristan adına antlaşmayı tek başına imzaladı. Clemenceau'nun yönettiği imza töreni çabucak bitti. İmza töreninde bulunan Yunan Başbakanı Venizelos memnuniyetini gizlemeye çalışıyordu. Atina'da o gün tatil ilân edildi ve kiliselerde şükran ilahileri söylendi. Sofya'da ise hüzün ve matem havası egemendi.[106]

Neuilly Antlaşması, 13 bölüm ve 296 maddeden oluşuyordu. Antlaşmanın 1. bölümü, Paris Barış Konferansı'nda hazırlanan diğer antlaşmalarda olduğu gibi (1-26. maddeler) Millet Cemiyeti Sözleşmesi'nden ibaretti.[107] 2. bölüm, Bulgaristan'ın yeni sınırlarına ilişkindi. 27. maddenin 1. bendi ile Bulgaristan'ın batı sınırında Vidin'e bağlı Kula kazasının bazı köyleri

---

[102] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 76, 81, 82; Kamil, agm., s. 101; Gerwarth, *age.*, s. 224, 225.

[103] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 76.

[104] Gerwarth, *age.*, s. 226.

[105] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 76, 77. Ayrıca bkz. Gerwarth, *age.*, s. 227.

[106] Macmillan, *age.*, s. 224, 225; Gerwarth, *age.*, s. 226.

[107] Tsentralen Dırjaven Arhiv (TsDA), f. 284K, op. 2, a.e. 218, l. 1-63. 27 Kasım 1919 Tarihli Neuilly Antlaşması'nın Çar III. Boris, Başbakan Aleksandır Stamboliyski ve Dışişleri Bakanı Mihail Macarov tarafından 15 Şubat 1920 tarihinde imzalanan kopyası. <http://archives.bg>, Erişim tarihi: 15.09.2019; "Treaty between the Principal Allied and Associated Powers and Bulgaria and Protocol, signed at Neuilly-sur-Seine at November 27, 1919", *Peace Treaties, Various Treaties and Agreements between the Allied and Associated Powers and Serb-Croat-Slovene State, Roumania, Bulgaria, Hungary and Turkey, together with some other agreements signed by the Peace Conference at Paris and Saint-Germain-En-Laye*, Washington: Government Printing Office, 1921, s. 49-59.

ile Bosilegrad, Çaribrod ve Ustrumca bölgeleri Sırbistan öncülüğünde yeni kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'ne verildi.[108]

27. maddenin 2. bendine göre Bulgar-Yunan sınırı, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti sınırının kesişme noktası olan Belasitsa dağındaki 1253 no.lu Tumba tepesinden, 1913 sınırının güneydeki Mesta-Karasu ile kuzeyde 1587 no.lu Dibikli tepesi yakınındaki Meriç havzaları arasındaki seti bıraktığı noktaya kadar, Bulgaristan ve Yunanistan arasındaki 1913 sınırı olacaktı.[109] 27. maddenin 3. bendi ile Bulgaristan, statüsü İtilâf Devletleri tarafından daha sonra belirlenmek üzere Balkan Savaşları sırasında ele geçirdiği Karasu ile Meriç nehirleri arasındaki Batı Trakya topraklarından vazgeçti. Ayrıca, 6 Eylül 1915 tarihli Sofya Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden taviz olarak aldığı Meriç'in batısındaki Dimetoka, Çirmen ve Karaağaç bölgesi ile Meriç'in doğusunda Bulgaristan'a verilen 2 km'lik koridor da buna dâhildi. Bu bölgede yalnızca Ortaköy'ün doğu ve kuzeyinde dar bir şerit ile Cisri Mustafa Paşa'nın doğusunda küçük bir bölge Bulgaristan'a bırakıldı. Cisri Mustafa Paşa'nın 10 km doğu ve güneydoğusundan başlayarak Karadeniz'e kadar 1913 (İstanbul) ve 1915 (Sofya) antlaşmalarındaki sınır kabul edildi (bkz. Ek 1, 3, 4).[110] Böylece Bulgaristan, Balkan Savaşları sırasında ele geçirdiği Batı Trakya'yı İtilâf Devletleri'ne teslim ederek Ege Denizi'nden uzaklaştırıldı. 27. maddenin 5. bendine göre Bulgaristan-Romanya sınırı ise II. Balkan Savaşı'ndan sonra 1 Ağustos 1914 tarihli antlaşmayla belirlenen şekliyle bırakıldı ve Güney Dobruca yeniden Romanya'ya verildi.[111] Antlaşmanın sınırlarla ilgili 28-35. maddeleri sınır komisyonlarının teşekkülü, masraflarının karşılanması ve çalışma prensipleri ile ilgiliydi. 36. madde ile Bulgaristan, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'ni tanıyordu.[112]

Antlaşmanın 3. bölümü (m. 36-63) siyasi konulara ilişkindi ve beş kısımdan oluşuyordu. Birinci ve ikinci kısım (m. 36-41, 42-47) Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Yunanistan ile ilgili hususları düzenliyordu. 36. madde ile

[108] TsDA, f. 284K, op. 2, ae., 218, l. 9 (s. 12, 13); "Treaty between the Principal Allied...", s. 59, 60; A. R. H., agm., s. 134-136; [Arthur R. Hinks], agm., s. 299-303; Genov, *age.*, s. 41; Kuyucuklu, *age.*, s. 27; Rıdvan Tümenoğlu, *Bulgar Kaynaklarına Göre Mondros'tan Lozan'a Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 5, 6.

[109] TsDA, f. 284K, op. 2, ae., 218, l. 10 (s. 14); "Treaty between the Principal Allied...", s. 60; A. R. H., agm., s. 136; [Arthur R. Hinks], agm., s. 303; Genov, *age.*, s. 41; Krş. Tümenoğlu, *agt.*, s. 6, 7; Budak, agm., s. 103.

[110] TsDA, f. 284K, op. 2, ae., 218, l. 10 (s. 14). "Treaty between the Principal Allied...", s. 60, 61; A. R. H., agm., s. 136-138; [Arthur R. Hinks], agm, s. 303, 304.

[111] TsDA, f. 284K, op. 2, ae., 218, l. 10 (s. 15). "Treaty between the Principal Allied...", s. 61; A. R. H., agm., s. 137; [Arthur R. Hinks], agm., s. 303; Tümenoğlu, *agt.*. s. 8.

[112] "Treaty between the Principal Allied...", s. 60-62.

Bulgaristan, yeni kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'ni tanıyordu. Bulgaristan 27. maddede Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Yunanistan'a terk ettiği yerlerdeki bütün haklarından vazgeçiyordu. Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonraki 15 gün içinde beş üyesi İtilâf Devletleri, birer üyesi ilgili devletler tarafından atanacak sınır komisyonları kurulması öngörülüyordu. Keza bu bölgelerde yaşayanlar otomatik olarak Bulgar vatandaşlığını kaybetmiş sayılıyordu, ancak 18 yaşından büyük olanlara iki yıl içinde Bulgar vatandaşlığına geçme hakkı verildi. Üçüncü kısım, Trakya ile ilgiliydi ve antlaşmanın en tartışmalı maddelerinden birisi 48. madde idi. Buna göre, Bulgaristan, Trakya topraklarındaki bütün haklarından Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler lehine feragat ediyor ve Bulgaristan monarşisine ait olan bu bölgenin 27. maddede çizilen Bulgaristan sınırlarının dışında kaldığını ve herhangi bir devlete tahsis edilmemiş olduğunu kabul ediyordu. Bulgaristan, Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler tarafından bu bölge hakkında üzerinde yaşayanların milliyeti göz önünde bulundurularak yapılacak düzenlemeyi kabul etmeyi taahhüt ediyordu. Buna karşılık, Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler ise Bulgaristan'a Ege Denizi'nde ekonomik bir çıkış noktası vermeyi garanti ediyordu. Ancak bunun koşulları daha sonraki bir tarihte kararlaştırılacaktı.[113]

Antlaşmanın gene 3. bölümünün dördüncü kısmı (m. 49-57) Bulgaristan'daki azınlık haklarını düzenliyordu ve Bulgaristan'da yaşayan Türk ve Müslüman azınlıkları yakından ilgilendiriyordu. 49. madde bu bölümde düzenlenen hükümlerin temel yasa olarak tanınmasını ve hiçbir yasa, düzenleme veya resmî eylemin bu hükümleri ihlal edemeyeceğini ve bu hükümlerden üstün tutulamayacağını hükme bağlıyordu. 50. maddede Bulgaristan doğum, milliyet, dil, ırk ve din farkı ayırt edilmeksizin Bulgaristan'da yaşayan herkesin hayat ve özgürlüklerini tam ve eksiksiz olarak korumayı taahhüt ediyordu. Bulgaristan'ın bütün ahalisi, kamu düzeni ve genel ahlaka ters düşmedikçe her türlü mezhep, din ve inançlarını açık veya özel olarak yerine getirme hakkına sahipti. 51 ve 52. madde vatandaşlık hakkını düzenliyordu. 53. madde bütün Bulgaristan vatandaşlarının ırk, dil veya din farkına bakılmaksızın kanun önünde eşitliğini vurguluyor ve aynı medeni ve siyasi haklardan yararlanacaklarını belirtiyordu. Medeni ve siyasi haklardan yararlanma, bilhassa kamu görev ve işlerine girmede veya çeşitli mesleklerde ve işlerde çalışma bakımından din, inanç ve mezhep farkı hiçbir Bulgar vatandaşına önyargı teşkil etmeyecekti. Bulgar vatandaşlarının gerek özel ve ticari işlerinde, gerek din, basın veya her türlü yayın konusunda ve gerekse halka açık toplantılarda herhangi bir dili serbestçe kullanmalarına hiçbir kısıtlama getirilemezdi. Bulgar hükümeti

[113] "Treaty between the Principal Allied...", s. 63, 65; Kamil, agm., s. 102, 103.

resmî bir dil kabul etmiş olsa dahi anadili Bulgarca olmayan Bulgar vatandaşlarının Bulgarcadan başka bir dili mahkemeler önünde gerek sözlü, gerekse yazılı olarak kullanmaları için lâzım gelen imkânları sağlamayı taahhüt ediyordu. 54. maddeye göre ırk, din veya dil azınlıklarına mensup olan Bulgar vatandaşları, diğer Bulgar vatandaşlarının fiilen ve hukuken yararlandıkları aynı muamelelerden ve güvencelerden yararlanacaklardı. Özellikle, masrafları kendilerine ait olmak üzere hayır kurumları, dinî ve sosyal kuruluşlar, okullar ve diğer eğitim kurumları açmak, bunları yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve ibadet etmek bakımından eşit haklara sahip olacaklardı. 55. maddeye göre eğitim öğretim konusunda Bulgar hükümeti, Bulgarca dışında başka bir dil konuşan Bulgar vatandaşlarının önemli oranda yaşadıkları kent ve bölgelerde bunların çocuklarına ilkokullarda kendi dillerinde eğitim öğretim verilmesi için gereken kolaylıkları sağlamayı taahhüt ediyordu. Bu hüküm, Bulgar hükümetinin söz konusu okullarda Bulgarca öğretilmesini zorunlu kılmasına engel teşkil etmeyecekti. Ayrıca ırk, din veya dil azınlıklarından olan Bulgar vatandaşlarının önemli oranda bulundukları şehir ve bölgelerde, eğitim, din ve hayır işleri için devlet ve belediye bütçeleriyle diğer bütçelere konmuş olan kamu fonlarından bu azınlıklara da adil bir pay ayrılacaktı. 56. madde ile Bulgaristan bu antlaşma kapsamında veya Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler'in Almanya, Avusturya, Macaristan, Rusya veya Türkiye ile yaptığı veya kendi aralarında yaptıkları antlaşmalarda karara bağlanan kişi haklarının kullanılması ve Bulgar vatandaşlığına dönüp dönmeyeceklerini seçme konusunda engel çıkarmamayı taahhüt ediyordu. İkinci paragrafta ise Bulgaristan, Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler'in etnik azınlıkların karşılıklı ve gönüllü olarak göç etmeleri için uygun gördüğü hükümleri kabul etmeyi taahhüt ediyordu. 57. maddeye göre ise Bulgaristan, bu kısımda yer alan maddelerin, ırk, din veya dil azınlıklarından olan kişileri etkilediği ölçüde, uluslararası nitelikte yükümlülükler olduklarını ve bu hükümlerin Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına alınmasını kabul ediyordu.[114] Beşinci kısım (m. 58-63) uluslararası antlaşma ve ilişkilerle ilgili genel hükümleri içeriyordu.

Antlaşmanın dördüncü bölümü (m. 64-104) ordu, donanma ve hava kuvvetleri hakkında maddeleri ihtiva ediyordu. Antlaşma, Bulgaristan'a askerî açıdan ağır kısıtlamalar getirmekle kalmıyor, 700.000 kişilik Bulgar ordusunu ortadan kaldırıyordu. Keza donanma ve hava gücü de lağvedilmekteydi. Bulgar ordusu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra 3 ay

[114] Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986, s. 374-376; Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e: Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 106-108.

içinde terhis edilecek, zorunlu askerlik kaldırılacak ve Bulgar ordusu yalnızca gönüllülerden oluşturulacaktı. Bulgar ordusunun sayısı 20.000 kişi ile sınırlandırılırken, jandarma, polis, gümrük memurları ve korucuların sayısı da 10.000'i aşmayacak, 3.000 sınır muhafızıyla birlikte toplam sayı ise 33.000'i geçmeyecekti. Ayrıca, askerî malzeme ihracat ve ithalatı yasaklanmış; Bulgar ordusunun kullanacağı silahların türü ve sayısı da kısıtlanmış ve denetimi İtilâf Devletleri'ne bırakılmıştı.[115]

Antlaşmanın beşinci bölümü (m. 105-117) savaş esirlerinin serbest bırakılması ve mezarlıklar, altıncı bölümü (m. 118-120) ise savaş suçlularının cezalandırılması ile ilgiliydi.[116] Antlaşmanın yedinci bölümü (m.121-131) savaş tazminatına ilişkindi ve Bulgaristan'a ağır bir tazminat ve malî yaptırımlar yüklüyordu. Bulgaristan, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın İtilâf Devletleri'ne karşı başlattığı saldırı savaşına katılmak suretiyle İtilâf Devletleri'nin her türlü zarar ve kayıplarından sorumlu olduğunu ve yol açtığı zararın tamamını tazmin etmek zorunda olduğunu kabul ediyordu. Diğer taraftan, İtilâf Devletleri Bulgaristan'ın kaynaklarının yol açtığı bütün zararları tazmin için yeterli olmadığını kabul ediyorlardı. Buna göre, Bulgaristan İtilâf Devletleri'ne 2.250.000.000 altın frank tazminat ödeyecekti. Bu meblağ 1 Temmuz 1920'den başlamak üzere her yıl 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde altı aylık taksitler halinde ödenecekti. 1 Ocak 1920'den itibaren 1 Temmuz 1920 ve 1 Ocak 1921 ödemeleri için toplam borca yıllık yüzde 2 faiz uygulanacaktı. Geriye kalan ödemeler için her yıl yüzde 5 faiz eklenecek ve 1 Ocak 1921'den itibaren 37 yılda ödenecekti. Bunun dışında Bulgaristan komşularına da aynî birtakım ödemeler yapmayı kabul etti ve antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonraki altı ay içinde Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'ne 125 boğa, 13.500 inek, 12.500 at ve kısrak, 2.500 katır, 9.200 çift öküzü, 33.000 koyun teslim etmeyi taahhüt etti. Ayrıca, Bulgaristan, işgal esnasında Bulgar ordusunun Sırp kömür madenlerine verdiği zarardan dolayı, Pernik'te bulunan devlet madenlerinden çıkarılan kömürden 5 yıl boyunca Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'ne yıllık 50.000 ton kömür vermeyi üstlendi.[117]

Antlaşmanın sekizinci bölümü (m. 132-146) savaş tazminatı dışında kalan altın, ihracatı, Bulgaristan'daki İtilâf Devletleri ordularının bütün masraflarının Bulgar hükümetince karşılanması, savaş öncesi Osmanlı borçlarından Bulgaristan'ın hissesine düşecek miktar vb. malî konulardan oluşuyordu. Dokuzuncu bölüm (m. 147-203) ekonomik konularla ilgiliydi ve

[115] "Treaty between the Principal Allied...", s. 69-80; Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 80.
[116] "Treaty between the Principal Allied...", s. 80-84.
[117] "Treaty between the Principal Allied...", s. 84-89; Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 81; Tümenoğlu, *agt.*, s. 10-12.

ticari ilişkiler, gümrük düzenlemeleri, vergiler, ekonomik kısıtlamalar, gemicilik, haksız rekabet, İtilâf Devletleri tebaasının durumu, genel hükümler, Bulgaristan'ın tanımak durumunda olduğu uluslararası antlaşmalar, borçlarla vs. muhtelif malî konularla ilgili maddelerden oluşuyordu. 10. bölüm (m. 204-211) havacılık; 11. bölüm (m. 212-248) limanlar, suyolları ve demiryolları 12. bölüm (m. 249-289) iş gücü, emek ve çalışma hayatı organizasyonu ile ilgiliydi ve Versailles Antlaşması'ndan kopyalanmıştı. 13. son bölüm (m. 290-296) ise çeşitli konulardan oluşuyordu.[118]

Neuilly Antlaşması, 15 Şubat'ta onaylandı[119] ve 9 Ağustos 1920'de resmen yürürlüğe girdi.[120] Diğer taraftan, Neuilly Antlaşması ile aynı gün, antlaşmanın 56. maddesinin 2. paragrafı doğrultusunda Bulgaristan ile Yunanistan arasında 17 maddelik gönüllülük esasına dayanan nüfus mübadelesi antlaşması imzalandı.[121]

NEUILLY ANTLAŞMASI'NIN SONUÇLARI

Büyük Bulgaristan umutlarıyla girilen I. Dünya Savaşı, Bulgaristan için askerî, siyasi, idarî, demografik ve ekonomik açıdan büyük bir felaketle sonuçlandı. 1912'den beri devam eden savaş koşulları Bulgaristan'ın enerjisini ve ekonomik kaynaklarını tüketmişti. Genç erkekler orduya alındığından, tahıl üretimi savaştan önceki ortalamanın yüzde 47'sine düşmüştü.[122] 1914-1919 yılları arasında yiyecek fiyatları ortalama 12 kat, karma enflasyon ise 8.5 kat artmıştı.[123] Savaş boyunca yaklaşık 900.000 kişi (erkek nüfusun yüzde 40'ı) askere alınmıştı.[124] Resmî rakamlara göre I. Dünya Savaşı'nda 101.224 Bulgar askeri ölmüş, 144.026 asker de yaralanmıştı. Balkan Savaşları ile birlikte Bulgaristan'ın toplam kaybı 157.000 ölü ve 254.000 yaralı idi.[125] Yaralıların bakımıyla birlikte, devlet, Yunan veya Sırp kontrolündeki topraklardan kaçmaya mecbur kalan yaklaşık 200.000 mülteciye bakmak zorundaydı.[126]

Neuilly Antlaşması'nın en çok tepki çeken maddeleri sınırlar, askerî yaptırımlar ve tazminat ile ilgili olanlardı. Antlaşma ile Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'ne terk edilen Batı Bulgaristan'da 1.545 km^2 toprak üzerindeki 107

[118] "Treaty between the Principal Allied...", s. 89-162.
[119] TsDA, f. 284K, op. 2, a.e. 218, l. 63.
[120] Temperley, *age*., s. 415.
[121] Kamil, agm., s. 104-107; Stelios Nestor, "Greek Macedonia and the Convention of Neuilly (1919)", *Balkan Studies*, Vol. 3, No. 1, 1962, s. 172. Geniş bilgi için bkz. Kamil, ag.m., s. 107-113.
[122] Jelavich, *age.*, s. 176; Crampton, *Bulgaria*, s. 217.
[123] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliiski*, s. 86; Aynı yazar, *Bulgaria*, s. 212.
[124] Jelavich, *age*., s. 176; Kılıç, agm., s. 141.
[125] Hall, "Bulgaria", s. 313; Aynı yazar, "Bulgaria in World War I", s. 57; Kılıç, agm., s. 141.
[126] Stavrianos, *age.*, s. 655; Jelavich, *age*., s. 176. Gewarth (*age.*, s. 226.), bu sırada Bulgaristan'ın bakmakla yükümlü olduğu mülteci sayısını 280.000 olarak belirtir.

yerleşim yerinde 1910 yılı verilerine göre 64.509 kişi yaşıyordu. Bu nüfusun 54.758'i Bulgar, 8.637'si Ulah, 549'u Çingene ve sadece 127'si Sırp'tı.[127] Ayrıca, Ustrumca bölgesinde de 1.021 km^2 toprak üzerinde çoğunluğu Balkan Savaşlarından sonra yerleştirilen Bulgar mültecilerin meskûn olduğu 70 köyde 27.714 kişi yaşıyordu.[128] Dolayısıyla Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'ne terkedilen bölgelerdeki nüfusun büyük bölümü Bulgarlardan oluşuyordu. Bulgaristan'ın uğruna savaşa girdiği Makedonya hayali, aslında daha Selanik Ateşkes Antlaşması'nda sona ermişti. Bulgarlar self-determinasyon talepleri ile bir süre daha ümitlerini muhafaza etmişlerdi. Keza Dobruca bölgesinde de savaş öncesi sınırlara dönülmesi ile Bulgaristan'ın savaş sırasında zapt ettiği 6.641 km^2 arazi Romanya'ya iade edilmişti.[129] Neuilly Antlaşması'nda 1913 Bulgaristan-Yunanistan sınırı büyük ölçüde korunmakla birlikte Dibikli bölgesinde 242 kilometrekarelik bir toprak parçası Yunanistan'a bırakılmıştı.[130] Bulgaristan için şüphesiz en büyük kayıp, Balkan Savaşlarında ele geçirdiği Batı Trakya'nın yanısıra I. Dünya Savaşı'na girmesi karşılığında Osmanlı Devleti'nden aldığı Dimetoka-Çirmen-Karaağaç bölgesinin de hülle yoluyla kendisinden kaçırılması ve Ege Denizi'nden uzaklaştırılmasıydı. Bu bölgenin statüsünün galip devletler tarafından daha sonra belirlenecek olması ABD heyetinin itirazlarını dizginlemeye yönelik ara bir formüldü ve Venizelos'un diplomatik zaferiydi. Gene 48. maddede bahsedilen Ege Denizi'nde ekonomik bir çıkış noktası verilmesi vaadi de Venizelos'un fikriydi ve Bulgaristan için geçici bir teselli vesilesi olmaktan öteye gitmeyecekti. Böylece Bulgaristan, güney sınırında da –Dibikli bölgesi dâhil– 8.712 km^2 toprak kaybetmiş oluyordu. Buna göre, Bulgaristan savaşta ele geçirdiği yerler dışında toplam 11.278 km^2 toprak yitirdi.[131] Bulgaristan'ın tek kazancı Sofya Antlaşması ile elde ettiği yerlerden Cisri Mustafa Paşa'nın doğusunda ve Ortaköy'ün doğu ve kuzey taraflarında küçük bir bölgeyi elinde tutabilmek oldu (bkz. Ek 1, 3, 4). Dobruca, Batı Trakya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'ne terkedilen yerlerde yaşayan Bulgarların yanısıra Bulgar oldukları kabul edilen Makedonya Slavları ile birlikte bir milyondan fazla Bulgar nüfus ulusal sınırların dışında kalmıştı.[132] Bu sebeple antlaşmanın toprak ve sınır düzenlemeleri ile ilgili maddeleri Bulgar kamuoyunda hayal kırıklığı yarattı ve 1878'den beri sürdürülen ulusal birlik konusundaki Bulgar siyasi programının iflası şeklinde yorumlandı. Berlin Antlaşması'ndan bu yana başka hiçbir belge

[127] Genov, *age.*, s. 34, 155; Kostadinov, agm.
[128] Genov, *age.*, s. 34.
[129] Kamil, agm., s. 102.
[130] [Arthur R. Hinks], agm., s. 305.
[131] Kuyucuklu, *age.*, s. 68; Kamil, agm., s. 101.
[132] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 81; Chary, *age.*, s. 57.

Bulgar toplumunda bu kadar infial ve öfkeye yol açmamıştı. Bu sebeple II. Balkan Savaşı'nın kayıplarına yenilerini ekleyen Neuilly Antlaşması, Bulgarlar tarafından *ikinci ulusal felaket* olarak algılandı.[133] Bulgarların gözünde Neuilly Antlaşması bağımsız devlet olarak varoluşlarının en dibe vurduğu andı.[134]

Paris Barış Konferansı ve Neuilly Antlaşması'ndan en kârlı çıkan Balkan devleti şüphesiz Yunanistan'dı. Venizelos, ilk etapta Bulgarlara Ege Denizi'nde bir çıkış noktası verilerek Batı Trakya'nın Bulgaristan'dan ayrılması, Bulgaristan'la nüfus mübadelesi yapılması ve Doğu Trakya konusunda başarılı bir politika yürütmüştü. Çünkü Batı Trakya'nın Bulgaristan elinde bırakılması *Megali İdea* hedefi için önemli bir engeldi. Neuilly Antlaşması ile kaderi İtilâf Devletleri'ne terk edilen Batı Trakya'nın Yunanistan'a bırakılması mukadderdi. İtilâf Devletleri, Batı Trakya'nın geleceğini milliyet esasına göre belirleyecekti. Fakat Bulgarların çoğunluk olduğu düşüncesini kabul etmiyorlardı. Aslında müttefiklere göre etnik açıdan baskın bir çoğunluk söz konusu değildi, kesin olan şey Müslümanların çoğunlukta olmasıydı.[135] Sonuçta karar Yunanistan'ın istediği gibi çıktı. Nitekim İtilâf Devletleri Osmanlı Devleti ile imzalanacak antlaşmanın nihaî şartlarının tespit edildiği San Remo Konferansı'nda (18-26 Nisan 1920) Batı Trakya'nın Yunanistan'a verilmesini kararlaştırdı. Osmanlı Devleti'nin Türk ve Müslüman nüfusun çoğunluk teşkil etmesi sebebiyle Batı Trakya'da plebisit yapılması isteği ile Bulgaristan'ın otonomi konusundaki talepleri ise dikkate alınmadı.[136] Üstelik San Remo Konferansı'nda Doğu Trakya'nın da Yunanistan'a verilmesi kabul edildi. Bunun üzerine Batı Trakya, Türk ve Bulgar halkın protestosuna rağmen 22 Mayıs 1920 tarihinde Fransa'nın da yardımıyla Yunanistan tarafından işgal edildi.[137] Bu durum 10 Ağustos 1920'de imzalanan üç ayrı Sevr Antlaşması ile teyit edildi. İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya, Yunanistan ile imzaladıkları Trakya Antlaşması (*Batı Trakya Sevr'i*) ile Batı Trakya'yı resmen Yunanistan'a devrettiler.[138] İkinci olarak Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler ile Yunanistan arasında *Yunan Sevr'i* diye bilinen Yunanistan'daki Azınlıkların Korunması Hakkında

---

[133] Theodora Dragostinova, *Between two motherlands: nationality and emigration among the Greeks of Bulgaria, 1900--1949*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2011, s. 119.
[134] Gerwarth, *age.*, s. 226.
[135] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 82, 83.
[136] Kamil, agm., s. 110; Dragostinova, *age.*, s. 119; Komsalova, agb., s. 130.
[137] Metin Ayışığı, "Dünden Bugüne Batı Trakya Meselesi", *Osmanlı*, C. II, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 512, 513.
[138] Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986, s. 43; Ayışığı, agm., s. 519.

Sevr Antlaşması imzalandı.[139] Üçüncü olarak ise İtilâf Devletleri'nin mağlup devletlerle yaptığı son antlaşma olan ve Osmanlı Devleti'ni parçalayan Sevr Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın 84. maddesi ile Neuilly Antlaşması'nda Bulgaristan'a tanınan sınırlar saklı kalmak şartıyla Osmanlı Devleti, Avrupa kıtasındaki toprakları ve bu antlaşmayla saptanan sınırların ötesindeki bütün haklarını Yunanistan'a bıraktı. Gökçeada ve Bozcaada da Yunanistan'a verildi.[140] İzmir ve çevresinin idare hakkının da Yunanistan'a devredilmesi[141] ile Yunanistan, hezimetle sonuçlanacak olan Anadolu'nun işgaline soyundu. Bulgaristan'ın güney sınırı, Türkiye'yle kalıcı anlaşmanın 1923 yılında imzalanmasına kadar kesinleşmedi (bkz. Ek 3).[142]

Antlaşmanın en tartışmalı hususlarından birisi 48. madde çerçevesinde Batı Trakya'da Bulgaristan'a verilecek ekonomik çıkış noktası idi. Ancak, bunun yeri, statüsü ve nasıl erişileceği belirtilmemişti. Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Venizelos, Bulgaristan'a en uygun çıkış noktası olan Kavala limanının Selanik-Sofya hattına bağlanmak üzere Struma vadisi üzerinden yapılacak bir demiryolu ile kullanılmasını teklif etti. Bununla birlikte, demiryolunun maliyeti ve hattın Yunan kontrolünde olacak olması bir yana Bulgaristan, Batı Trakya'dan henüz ümidini kesmemişti. Bulgaristan Batı Trakya'nın otonom olmasını savunuyordu. Batı Trakya'nın San Remo'da Yunanistan'a verilmesinin ardından Yunan işgaline uğramasından ve Trakya Antlaşması ile bunun tescil edilmesinden sonra bile Bulgaristan, Anadolu'da Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yürütülmekte olan Milli Mücadele sebebiyle umudunu kaybetmemişti. Bu sebeple, Milli Mücadele döneminde Türkiye ile yakınlaşmayı tercih etti. İtilâf Devletleri, 1920 yılı Ağustos ayında Bulgaristan'a Milletler Cemiyeti tarafından atanacak bir komiser nezaretinde Dedeağaç limanını kullanmak üzere başvurma hakkı verdi ise de bu teklif cazip gelmedi.[143] Fransa, Şubat-Mart 1921'de düzenlenen Londra Konferansı'nda Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini teklif etti. 1922 başlarında da bu teklifini yineleyerek Meriç'in batısında Bulgaristan'a Ege Denizi'ne çıkış koridoru sağlayacak özerk bir eyalet kurulmasını önerdi. Ancak, Cenova Konferansı'nda bu teklif reddedildi. Stamboliyski'nin Bulgaristan'a kalıcı bir koridor verilmesi teklifi de ka-

[139] Oran, *age.*, s. 43-45; Abdurrahman Bozkurt, "Yunan Sevr'i ve İtilaf Devletleri", *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, C. II, ed. Hikmet Öksüz, Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Koksal, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 867-871.

[140] Çağdaş Cansın Korkmaz, *Birinci Dünya Savaşı Sonunda İmzalanan İki Barış Antlaşması: Sevr ve Versay*, İstanbul: Boyut Yayınları, 2018, s. 169; Dragostinova, *age.*, s. 119; Komsalova, a.g.b., s 130.

[141] Korkmaz, *age.*, s. 165-169.

[142] Macmillan, *age.*, s. 225.

[143] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 102-104.

bul edilmedi.[144] Lozan Antlaşması'na kadar Bulgaristan, Batı Trakya'nın özerkliği konusundaki taleplerini sürdürdü. Venizelos, Bulgaristan'ın Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ile yakınlaşması ve Anadolu'daki yenilgi sebebiyle Batı Bulgaristan'dan aynı miktarda toprak vermesi karşılığında Bulgaristan'a Dedeağaç'a çıkan bir koridor vermeyi önerdi ise de Stamboliyski'nin hükümet darbesi ile devrilmesi ve ardından öldürülmesi üzerine bu teklif sonuçsuz kaldı.[145] Lozan Antlaşması'nda Türkiye'nin plebisit yapılması teklifi reddedilerek Batı Trakya'nın Yunanistan'ın elinde bırakılması, Bulgaristan'ı hayal kırıklığına uğrattı. Lozan Antlaşması'ndan sonra Yunanistan 1923'te Dedeağaç,[146] 1930'da Selanik'te Bulgaristan'a serbest ticaret bölgesi vermeyi teklif etti.[147] Ancak, Bulgaristan, kendi kontrolünde denize çıkan bir geçit ısrarını sürdürdü. Bulgaristan, 1933'te bu mesele çözülürse Balkan Antantı'na girebileceğinin işaretini verdi.[148] Fakat bu kez de Yunanistan bu teklifi kabul etmedi. Bulgaristan aynı sebepten Fransa'nın teşvikiyle Yunanistan, Türkiye, Romanya ve Yugoslavya arasında 9 Şubat 1934'te kurulan ve üye devletlerin sınırlarını teminat altına alan Balkan Paktı'na da katılmadı. Zira Bulgaristan, halen sınırların revizyonunu savunuyordu ve statükoyu tanıması anlamına gelecek herhangi bir pakt ve sözleşmeden uzak durmayı tercih etti.[149] Bundan dolayı 48. madde hiçbir zaman uygulanamadı.

Neuilly Antlaşması'nın en önemli sonuçlarından birisi de Bulgaristan ve Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesidir. Mübadele fikri, Paris Konferansı esnasında ilk olarak 1919 yılı Ağustos ayında Yunanistan tarafından dile getirilmişti. Yunanistan, hem Bulgar azınlık sorunundan, hem de Bulgaristan'ın ilerideki iddialarından kurtulmak niyetindeydi. Mübadele antlaşması, 18 yaşını tamamlamış herkese iki yıl içinde göç hakkı verdi ise de bu süre daha sonra uzatıldı. Ayrıca göç etme gönüllü olması gerekirken Yunanistan, Bulgar nüfustan kurtulmanın yollarını aradı. Bilhassa Batı Trakya'nın San Remo'da Yunanistan'a verilmesinden sonra Bulgarlar üzerindeki baskı arttı. Yunanistan'ın Anadolu'da yaşadığı bozgun ve Lozan Antlaşması çerçevesinde yapılan Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi neticesinde Anadolu'dan gelen Rumların Ege Makedonyası ve Batı Trakya'ya yerleştirilmesi amacıyla Bulgar nüfus göç ettirilmeye çalışıldı.[150] Ge-

[144] Komsalova, agb., s. 130.
[145] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliiski*, s. 105.
[146] Raymond Detrez, *Historical Dictionary of Bulgaria*, 2nd ed., Lanham, Maryland, Toronto, Oxford: The Scarecrow Press, 2006, s. 481.
[147] Esra S. Değerli, "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, 2008, s. 123.
[148] Değerli, agm., s. 126.
[149] Stavrianos, *age.*, s. 738; Detrez, *age.*, s. 40.
[150] Kamil, agm., s. 107-110.

rek Neuilly Antlaşması, gerekse Yunan Sevr'i etnik köken, dil, din farkı gözetmeksizin bütün azınlıkların korunmasını öngörüyordu. Ancak hükümetlerin azınlık meselesine bakışı farklıydı. Bulgar hükümeti, Neuilly Antlaşması'nın sınırlarla ilgili maddelerinin revizyonu için vesile olması umuduyla Romanya, Sırbistan ve Yunanistan'a terk ettiği bölgelerdeki Bulgarların yerlerinde kalmasını istiyordu.[151] Bulgaristan ve Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesinde göç edenlerin sayısı konusunda uzlaşma yoktur. Stavrianos, 1923 sonrasında 53.000 Bulgar ile 30.000 Rumun karşılıklı göç ettiğini belirtir.[152] Nestor'a göre bu kapsamda 46.000 Yunan ve 92.000 Bulgar yer değiştirmiştir. Yunanların 16.000'i 1923'ten önce göç etmiş olup, 1923'ten sonra göç eden Bulgarların sayısı ise 53.000'dir.[153] Borisova'ya göre Yunanistan'a verilen bölgelerden 42.878 Bulgar aile (192.000 kişi) Bulgaristan'a göç etmiştir.[154] Kamil'e göre 1922-1925 yılları arasında Yunanistan'dan Bulgaristan'a 123.000 Bulgar, Bulgaristan'dan Yunanistan'a 46.000 Yunan göç etmiştir.[155] Yunan istatistiklerine göre ise 1928'de Bulgaristan'dan gelmiş olanların sayısı 49.027 idi ve bunların 28.050'si 1923'ten sonra gelenlerden oluşuyordu.[156] Dragostinova'nın aktardığına göre mübadele çerçevesinde 1929 Mayısı'na kadar 46.000 Yunan göç etmişti. 1931 yılında ise bu sayı 52.891'e ulaşmıştı. Gene 1931 yılı itibarıyla göç eden Bulgarların sayısı 101.800'i bulmuştu.[157]

Neuilly Antlaşması'nın getirdiği yükümlükler içinde toprak kayıpları ve Bulgar ordusunun tasfiye edilmesinden sonra, Bulgaristan'ı en çok zorlayan ve rencide eden hususlardan biri de tazminat maddesiydi. Bu kapsamda Bulgaristan komşularına karşı aynî yükümlüklerinin tamamını yerine getirdi. Ancak, nakden ödenecek tazminat, milli servetin yüzde 25'ine, yıllık ödenmesi gereken 105.000.000 altın frank ise bütçenin yüzde 55'ine karşılık geliyordu.[158] 1921 yılında tazminatın ilk taksiti geldiğinde Bulgaristan'ın bunu ödemesine imkân olmadığı anlaşıldı ve ilk ödeme 1923 Martı'na ertelendi. 1923'te ise Stamboliyski'nin girişimiyle yeni bir antlaşma yapıldı ve tazminat iki kısma ayrıldı. İlk etapta ödenecek rakam yüzde 5 faizle 550.000.000 altın franga düşürüldü ve 60 yıla yayıldı. Geri kalan miktarın ödemesinin ise faizsiz olarak 1953'te başlaması kararlaştırıldı.[159] İtilâf Devletleri 1932'de Lozan Konferansı'nda imzaladıkları bir moratoryumla

[151] Dragostinova, *age.*, s. 120.
[152] Stavrianos, *age.*, s. 590.
[153] Nestor, agm., s. 182, 183.
[154] Borisova, agm., s. 90.
[155] Kamil, agm., s. 111.
[156] Dragostinova, *age.*, s. 162.
[157] Dragostinova, *age.*, s. 153.
[158] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 98.
[159] Crampton, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 100, 101.

mağlup devletlerin ödeyeceği savaş tazminatlarını askıya aldılar. Böylece, Bulgaristan tazminat konusundan kurtulmuş oldu. Bulgaristan o zamana kadar aynî ödemeler dışında 41.000.000 altın frank nakit para ödemişti.[160]

Stamboliyski, Neuilly Antlaşması'nın külfetini hafifletmek, düşündüğü radikal reformlar ve köylerden başlatmayı planladığı ekonomik kalkınma için barış ve istikrara ve komşularla iyi geçinmenin önemine samimi biçimde inanmıştı. Stamboliyski, komşu ülke başbakanlarına gönderdiği mektuplarda mevkidaşlarını geçmişi unutmaya çağırdı ve bütün Balkan ülkelerinin ortak güvenliği ve ekonomik refahı için işbirliğine davet etti. Stamboliyski, gerçek özgürlüğün ekonomik gelişmeyle mümkün olabileceğine inandığı için antlaşmanın ağır yükünü ve Bulgar ordusunun kısıtlanmasını umursamıyordu. Zorunlu askerlik yerine 20-40 yaşları arasında sağlıklı vatandaşlara zorunlu çalışma yasası çıkardı ve 50 yaşına kadar sekiz ayda bir devlet yararına 21 gün çalışma mecburiyeti getirdi. Bekâr kadınlardan az bir çalışma yükümlülüğü bekleniyordu; evli kadınlar yasadan muaftı. Bu uygulama, aynı zamanda Bulgaristan'ın zorunlu askerlik eğitimini yasaklayan Neuilly Antlaşması'nı aşmak için kullandığı bir yöntemdi. Stamboliyski'nin çıkardığı kanun kısa sürede meyvelerini verdi. 1925 yılı sonuna kadar 800 köprü, yaklaşık 700 km demiryolu ve 1900 km karayolu yapıldı. Bataklıklar kurutuldu, sulama kanalları kazıldı, telefon hatları döşendi ve yüz binlerce ağaç dikildi.[161]

Sonuç yerine

Neuilly Antlaşması'nın Bulgarlar üzerinde yarattığı ulusal hayal kırıklığının etkisi uzun süre silinmedi. Antlaşma, Balkan devletleri arasındaki zıtlaşmayı ve uçurumu derinleştirdi. Toprak ve nüfus meselesi çözülemediği de için azınlıklar üzerinde baskıların artmasına yol açtı. Bulgaristan, iki savaş arası dönemde uluslararası izolasyondan ve Neuilly Antlaşması'nın askerî, siyasi ve ekonomik yükümlülüklerinden kurtulmaya çalıştı ve revizyonist bir politika izledi. Stamboliyski döneminde 1923 yılına kadar Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ile ilişkilerini yoluna koymak için uğraştı. Bu süreçte Bulgaristan, Türkiye ile de ilişkilerini geliştirmeye gayret etti. Milli Mücadele döneminde Türkiye'nin tarafını tuttu. 18 Ekim 1925 tarihinde Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya ekli protokolün A bendine göre Neuilly Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili maddeleri Bulgaristan'daki Türk azınlık açısından da geçerli kabul edildi.[162] Önce

[160] Crampton, *A Short History*, s. 83, 84; Aynı yazar, *Aleksandŭr Stamboliĭski*, s. 101. Krş. Chary, *age.*, s. 57; Kuyucuklu, *age.*, s. 27.
[161] Gallagher, *age.* s. 96, 97; Stavrianos, *age.*, s. 647, 648.
[162] Dayıoglu, *age.*, s. 108.

Batı Trakya meselesi, ardından 48. maddenin uygulanması konusundaki problemler ve mübadele sorunu nedeniyle Bulgaristan, Yunanistan ile ilişkilerini sağlıklı bir zemin üzerine oturtamadı. Yukarıda belirtildiği üzere sınırları garanti altına alan Balkan Paktı'na da aynı gerekçelerle katılmamayı tercih etti. Bu dönemde Romanya ile olan ilişkileri ise olumlu yönde ilerledi. II. Dünya Savaşı arifesinde uluslararası alanda yaşanan gelişmeler izolasyondan kurtulmak isteyen Bulgaristan ile Almanya'nın tehditkâr tavırlarından endişe eden ve güneydoğu sınırından emin olmak isteyen Yugoslavya'yı yakınlaştırdı. Böylece, 24 Ocak 1937'de Belgrad'da iki ülke arasında "Ebedî Dostluk Antlaşması" imzalandı.[163] Ardından, Almanya ve İtalya'nın Balkanlarda artan etkisini dizginlemek isteyen İngiltere'nin inisiyatifi ile de 31 Temmuz 1938'de Selanik'te Bulgaristan ve Balkan Paktı üyeleri arasında saldırmazlık anlaşması imzalandı. Selanik Paktı ile mevcut dört üye, Bulgaristan'ın güç kullanmak suretiyle sınırların revizyonu peşinde koşmama sözü karşılığında Neuilly Antlaşması'nın Bulgaristan'a dayattığı bütün askerî kısıtlamaları kaldırdı ve Bulgaristan'ın yeniden bir ordu kurmasına izin verdi. Karşılığında Yunanistan'ın da Batı Trakya'yı silahlandırması onaylandı.[164] Bu suretle, II. Dünya Savaşı öncesinde Bulgaristan Makedonya için yeni bir teşebbüse hazırlanmaya başladı. II. Dünya Savaşı başladığında Bulgaristan, bir kez daha Almanya'nın yanında yer aldı. Almanya'nın baskısıyla Romanya, Güney Dobruca'yı Bulgaristan'a iade etti. Bulgarlar, 1941 yılında Makedonya'nın kendisine verilmesi şartıyla Mihver Devletler safında II. Dünya Savaşı'na girdi ve Alman ve İtalyan birlikleri ile Makedonya ve Batı Trakya'yı işgal etti. Ancak, savaşın sonunda Bulgaristan, gene mağlup taraftaydı ve Makedonya yüzünden 3. kez hayal kırıklığına uğradı. 8 Eylül 1944'te Kızılordu tarafından işgal edildi. 10 Şubat 1947 tarihinde Müttefik ve Ortak Kuvvetler ile imzalanan Paris Antlaşması'ndan sonra elinde sadece Güney Dobruca kaldı.[165] Diğer taraftan, Neuilly Antlaşması, 1947 Paris Antlaşması ile yürürlükten kaldırıldı. Buna karşın, 1925 tarihli Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması yürürlükte olduğu için Neuilly Antlaşması'nın Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlık hakkındaki hükümleri günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir.[166]

---

[163] Detrez, *age.*, s. 189.

[164] Tom Gallagher, *Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989. From the Ottomans to Milosevic*, London & New York: Routledge, 2001, s. 108; Detrez, *age.*, s. 25, 389.

[165] Macmillan, *age.*, s. 226; Hall, "Bulgaria in the First World War", s. 314.

[166] Dayıoğlu, *age.*, s. 108.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları ve Yayımlanmış Belgeler:

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, C. I, yay. haz. Kemal Gurulkan, Ersin Kırca vd., İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2013.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference 1919, Vol. III, Washington: United States Government Printing Office, 1943.

"Treaty between the Principal Allied and Associated Powers and Bulgaria and Protocol, signed at Neuilly-sur-Seine at November 27, 1919", *Peace Treaties, Various Treaties and Agreements between the Allied and Associated Powers and Serb-Croat-Slovene State, Roumania, Bulgaria, Hungary and Turkey, together with some other agreements signed by the Peace Conference at Paris and Saint-Germain-En-Laye*, Washington: Government Printing Office, 1921, s. 47-162.

Tsentralen Dırjaven Arhiv, Sofia (TsDA), f. 284K, op. 2, a.e. 218, l. 1-63.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HRT.h., No. 0159, (1330-1914); No. 0242, (tt. 1339-1923).

Araştırma Eserler:

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Arslanyürek, Yaşar, "Bulgaristan Cephesi'ndeki Gelişmelerin Mondros'a Etkisi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 1, Nisan 2019, s. 17-30.

Aydın, Mahir, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul: Kitabevi, 1996.

—, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

Ayışığı, Metin, "Dünden Bugüne Batı Trakya Meselesi", *Osmanlı*, C. II, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 505-526.

Başkaya, Muzaffer, "İngiliz Basınına Göre Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 10, S. 1, 2015, s. 51-74.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III, Kısım I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

—, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III, Kısım II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

—, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III, Kısım IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Bojinov, Voin, "From Enemies to Allies: Bulgaria and the Ottoman Empire on the Eve of the First World War, 1914-1915", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak: Uluslararası Sempozyum, 20-21 Kasım 2014-İstanbul*, ed. Zekeriya Türkmen, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 2015, s. 85-91.

Borisova, Galina M., "Bulgaria, Greece, Britain's Policy 1919", *Etudes Balkaniques*, No. 3, 1983, s. 77-91.

Bozkurt, Abdurrahman, "Yunan Sevr'i ve İtilaf Devletleri", *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, C. II, ed. Hikmet Öksüz, Mehmet

Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Koksal, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 867-894.

Budak, Mustafa, "Paris Barış Konferansı Sürecinde (22 Mart-10 Nisan 1922) İtilâf Devletlerine Sunulan Batı Trakya Hakkında İki Muhtıra", *Türkiyat Mecmuası*, C. 27, S. 2, 2017, s. 101-117.

Chary, Frederick B., *The History of Bulgaria*, Santa Barbara, Denver, Oxford: Greenwood, 2011.

Crampton, R. J., *A Short History of Modern Bulgaria*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

—, *A Concise History of Bulgaria*, 2nd ed., Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

—, *Bulgaria*, New York: Oxford University Press, 2007.

—, *Aleksandŭr Stamboliĭski, Bulgaria: Makers of the Modern World. The peace conferences of 1919-23 and their Aftermath*, London: Haus Publishing, 2009.

—, "The Balkans, 1914-19181", *The Oxford Illustrated History of the First World War*, ed. Hew Strachan, New York: Oxford University Press, 2014, s. 66-79.

Dayıoğlu, Ali, *Toplama Kampından Meclis'e: Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Değerli, Esra S., "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, 2008, s. 105-134.

Detrez, Raymond, *Historical Dictionary of Bulgaria*, 2nd ed., Lanham, Maryland, Toronto, Oxford: The Scarecrow Press, 2006.

Dragostinova, Theodora, *Between two motherlands: nationality and emigration among the Greeks of Bulgaria, 1900–1949*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2011.

Eryaman, Ayşe, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı Müttefik Olarak Kendi Safına Çekme Girişimleri", *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi: 100. Yılında 1. Dünya Savaşı ve Mirası*, Çanakkale: Çanakkale Valiliği Yayınları, 2015, s. 93-119.

Firkatian, Mari A., *Diplomats and Dreamers: The Stancioff Family in Bulgarian History*, Lanham: University Press of America, 2008.

Gallagher, Tom, *Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989. From the Ottomans to Milosevic*, London & New York: Routledge, 2001.

Galunov, Todor, *Vtorota Natsionalna Katastrofa: Protsesut. Vinovnitsite*, Veliko Tırnovo: İzdatelstvo Abagar, 1998.

Genov, Georgi P., *Bulgaria and the Treaty of Neuilly*, Sofia: H.G. Danov & Company, 1935.

Gerwarth, Robert, *Mağluplar: Birinci Dünya Savaşı Neden Bitmedi? 1917-1923*, çev. Yüksel Taşkın, İstanbul: Doğan Kitap, 2018.

Hakov, Cengiz, "Birinci Dünya Savaşı ve Bulgaristan'ın Uğradığı İkinci Ulusal Buhran", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 14, S. 27-28, 2015/1-2, s. 27-32.

Hall, Richard C., "Bulgaria in World War I", *War in the Balkans: an encyclopedic history from the fall of the Ottoman Empire to the breakup of Yugoslavia*, ed. Richard C. Hall, Santa Barbara, Denver & Oxford: ABC-Clio, 2014, s. 53-57.

—, "Bulgaria in the First World War", *The Historian*, Vol. 73, No. 2, 2011, s. 300-315.

—, "Bulgaria", *World War I: the definitive encyclopedia and document collection*, ed. Spencer C. Tucker, 2nd ed., Santa Barbara, Denver & Oxford: ABC-Clio, 2014, s. 310-313.

—, *Balkan Breakthrough: The Battle of Dobro Pole 1918*, Bloomington: Indiana University Press, 2010.

[Hinks, Arthur R.], "The New Boundaries of Bulgaria", *Geographical Review*, Vol. 9, No. 4 (April-June, 1920), s. 299-305.

—, "The New Boundaries of Bulgaria", *The Geographical Journal*, Vol. 55, No. 2 (February, 1920), s. 127-138.

Iordachi, Constantin, "Diplomacy and the Making of a Geopolitical Question: The Romanian-Bulgarian Conflict over Dobrudja, 1878-1947", *Entangled Histories of the Balkans*, Vol. 4, *Concepts, Approaches, and (Self-)Representations*, ed. Roumen Daskalov, Diana Mishkova, Tchavdar Marinov, Alexander Vezenkov, Leiden: Brill, 2017, s. 291-393.

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi, 20. Yüzyıl*, C. 2, çev. Zehra Savan-Hatice Uğur, İstanbul: Küre Yayınları, 2006.

Kamil, İbrahim, "Neuilly Barış Antlaşması ve Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi (1919-1927)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 60, Bahar 2017, s. 91-118.

Kılıç, Ayten, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, ed. Ümit Özdağ, Ankara: Kripto Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., 2014.

Komsalova, Rumyana, "I. Dünya Savaşı Sonrası Bulgar-Türk İlişkilerinde Trakya Sorunu (1919-1925)", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, 11-13 Mayıs 2005, Bildiriler Kitabı*, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, 2005, s. 129-132.

Korkmaz, Çağdaş Cansın, *Birinci Dünya Savaşı Sonunda İmzalanan İki Barış Antlaşması: Sevr ve Versay*, İstanbul: Boyut Yayınları, 2018.

Kostadinov, Valentin, "Zapadnite pokraynini v ramkite na Sırbiya: istoriko-geografski osobenosti", *Geopolitika*, No. 3, 2014.

Koyuncu, Aşkın, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu", *Avrasya Etüdleri*, S. 44, 2013-2, s. 177-208.

—, "Alman Birliği'nin Kurulmasından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Avrupa (1871-1914)", *Yakınçağ Avrupa Tarihi*, ed. Hayrettin Pınar, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2017, s. 82-111.

Kumanov, Milen - Desislava Kostadinova, "«Pryaporets» Gazetesine Göre Birinci Dünya Savaşı Sonunda Bulgaristan ve Osmanlı Devleti", *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, C. I, ed. Hikmet Öksüz, Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 199-208.

Kuran, Ercüment, "Birinci Dünya Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 196-200.

Kurtaran, Uğur, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Arasındaki Sınırların Yeniden Belirlenmesi ve Düzenlenmesi", *Mondros Mütârekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütârekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler; Kah-*

ramanmaraş, 24-26 Ekim 2018, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, H. Aytuğ Tokur, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2019, s. 179-206.

Kuyucuklu, Nazif, *Balkan Ülkeleri İktisadı, 2: Bulgaristan*, İstanbul: İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1987.

Macmillan, Margaret, *Barış Yapanlar: 1919 Paris Barış Konferansı ve Bu Konferansın Savaşlara Son Verme Girişimi*, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.

Mikietynski, Piotr, "World War I in the Balkans, 1914-1918 – Third Balkan War?", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Ocak 2009, s. 119-127.

Nestor, Stelios, "Greek Macedonia and the Convention of Neuilly (1919)", *Balkan Studies*, Vol. 3, No. 1, 1962, s. 169-184.

Oran, Baskın, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, yay. haz. İsmail Arar, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.

Öksüz, Hikmet - Mehmet Okur, "Birinci Dünya Savaşı'nda Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı, C.1: Tarih*, Derl. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: KaraM&Vadi, 2006, s. 625-640.

Özbek, Süleyman - Tekin Önal, "Ocak 1918 Tarihli Rapora Göre Dobruca'nın İdari, Siyasi ve Demografik Yapısı", *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, S. 21, Kış 2017, s. 261-276.

Sancaktar, Fatih Mehmet, "Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918 Selanik Mütarekesi'yle Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilmesi ve Osmanlı Devleti", *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, C. I, ed. Hikmet Öksüz, Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Koksal, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 171-198.

Sarınay, Yusuf, "Savaştan İttifaka: I. Dünya Savaşı'nda Türk-Bulgar İlişkileri", *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, 3-5 Kasım 2014, Budapeşte*, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin - Selcan Koçaslan, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 257-270.

Smith, Leonard V., *Sovereignty at the Paris Peace Conference of 1919*, New York: Oxford University Press, 2018.

Stavrianos, L. S. *The Balkans since 1453*, New York: Rinehart & Company, 1958.

Şimşir, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.

Temperley, H. W. V., (ed.), *A History of the Peace Conference of Paris*, Vol. IV, London: Henry Frowde and Hodder & Stoughton, 1921.

Tümenoğlu, Rıdvan, *Bulgar Kaynaklarına Göre Mondros'tan Lozan'a Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Yiğit, Ali Ata, "Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması", *Bilig*, S. 63, Güz 2012, s. 271-288.

Ek 1.

Ayastefanos Antlaşması'ndan Neuilly Antlaşması'na kadar Bulgaristan sınırları (1878-1919)

Kaynak: <https://picryl.com/media/bulgariya-ot-san-stefano-do-noj-1878-1919-istoricheska-karta-176d1e> , Erişim tarihi: 15.09.2019.

EK 2.

Balkan Savaşlarından sonra imzalanan 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti-Bulgaristan hududu (Osmanlı Devleti-Bulgaristan sınırının 6 Eylül 1915 tarihli Sofya Antlaşması'ndan önceki durumu).

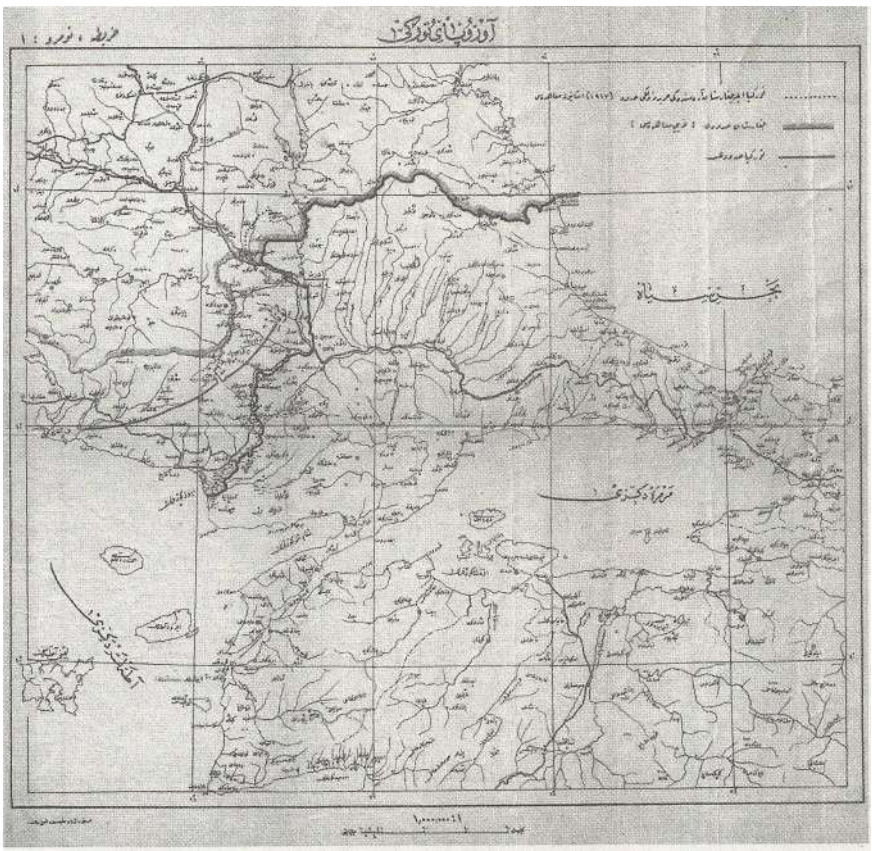

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HRT, No. 0159, (1330-1914).

Ek 3.

Avrupa-yı Türkî Haritası, 1923.

- Türkiye ile Bulgaristan arasındaki harpten evvelki hudut (1913 İstanbul Muahedesi).
- Bulgaristan Hududu (Nöyyi Muahedesi).
- Türkiye Hududu.

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HRT.h., No. 0242, (tt. 1339-1923).

EK 4.

Neuilly Antlaşması'ndan sonra Bulgaristan Sınırları

Kaynak: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/ca/Bulgaria_after_Treatry_of_Neuilly-sur-Seine.png>, Erişim tarihi: 15.09.2019.

Ağlayan Çayır, Theo Angelopoulos, 2004.

SİNEMA

Theo Angelopoulos

BALKAN SİNEMASI'NIN MELANKOLİK YÜZÜ: ANGELOPOULOS

Özgür Yılmazkol

GİRİŞ

Değişimin hayatın her katmanında sürdüğü günümüzde her ne kadar sınırların tartışmalı ortamı sürse de, bazı isimler her türlü zihinsel, siyasi, kültürel ezberleri, engelleri ve genellemeleri aşarak hedef kitleye kattıkları ile âdeta tüm insanlığa hizmet ederler. Özellikle kitle iletişiminin etkili ve yetkin bir dalı olan sinemada kimi anlatılar çağının özellikleri ve çağdaşlarını aşarak yeni bir dil ve görsellikle harmanlanmış filmlere dönüşürler. Bu "farklılık", gelenekselleşmiş ve kalıplaşmış denilen tüm yapıları kimi zaman alaşağı eder kimi zamansa yeniliklerle revize ederek dönüştürür. Angelopoulos, Yunanistan kökenli bir yönetmen olmasına rağmen, tarihselliğe daha genel perspektiften bakışı ve yorumları, anlatı yapısını inşa ettiği uzun sahneleri, geniş açıları ve durgun planları içine yerleştirdiği göç, sürgün, sınır konularının dram, ağıt, hüzün yüklü insanlarının melankolik hallerini etkileyici bir sinema dili ve tekniği ile yansıtmıştır. Geçmişle bağlantısı olan hikâyelerinde izleyenleri de tarihsel yolculuğuna davet eden yönetmen; aktif, düşünen ve sorgulayan bir izleyici profili de yaratmıştır. Tarih akıp giderken zamanı âdeta dondurarak izleyiciyi filmin içine çeken ve uzun soluklu yapımlarla gene izleyiciye düşünmesi ve sorgulaması için

zaman tanıyan sıra dışı, melankolik, yenilikçi ve tam anlamıyla "author" yönetmendir. Sözkonusu bu özgün dil ve teknikle farklılaşan yapımlar ve yönetmenin tarih ile yolculuğunda öne çıkan detaylar, eleştirel perspektiften okunarak yorumlanacaktır. Hiç kuşkusuz, zaman ile birlikte değişen dünyada öne çıkan değerler, alışkanlıklar ve yaşam pratikleri filmlerin yorumlanmasında gölge misali yorumcuyu takip edecektir. Angelopoulos, özelde Yunan tarihinin genelde ise dünyadaki değişimlerin paralelinde özgün bir sinema dili ve yetkin bir teknik kullanımı ile öne çıkarak, sinemanın bir sanat olarak algılanıp popülerliğine ayrı bir kulvar açılmasında etkili olmuştur.

Balkanlar

> Sorun donmuş Balkan imajının nasıl açıklanacağıdır. Nasıl olmuştur da coğrafi bir tanım, tarihte uluslararası ilişkilerde, siyaset biliminde ve şimdilerde de entelektüel söylemde en alçaltıcı sıfatlardan birine dönüşmüştür.
>
> Maria Todorova

Balkanlar, güneyinde Akdeniz, doğusunda Karadeniz, kuzeyinde Tuna nehri ile çevrili bir yarımadadır. Kimi zaman Güneydoğu Avrupa olarak da anılan Balkanlar adını, sıradağlardan alır. Batıdan doğuya uzanan Balkan dağlarının adı, daha sonra genel anlamda bu coğrafyayı tanımlamak için kullanılmıştır. Bölgenin tarihî geçmişine bakıldığında uzun süre Osmanlı egemenliği altında kaldığı, sonrasında savaşlar, bağımsızlıklar, parçalanmalar ile çok zengin bir tarihî mirasa ve kültürel çeşitliliğe sahip olduğu görülür.

Birçok farklılığı içinde barındıran ve karmaşık denilebilecek bir siyasi, dinî ve kültürel yapının iç içe geçmişliğine de vurgu yapan "Balkanlar" kavramına genel bir bakış açısıyla ortak paydalar üzerinden bakmakta fayda vardır. Zira farklılıklara rağmen bir bütünlük duygusu ya da ayrıştırmanın keskinliği ile ortak bir anlatı yapısı kurmak zor olacaktır. Tek tek ülke bazında bir yorumlamaya gitmek dışında artık her türlü sınır ve sınırlamaların bile tartışıldığı günümüz bakış açısında, meselelere kültürlerarası perspektiften bakmak hiç kuşkusuz ki araştırmacılara ufuk açacaktır. Böylelikle siyasi sınırlar gibi düşünceler de, daha özgür ve bağımsız bir şekilde dolaşarak etkin ve yerinde tespitlerin yapılmasına imkân sağlayacaktır.

Misha Glenny, "Balkan Yarımadası'na yönelik herhangi bir ciddi değerlendirme bizi sınırlar konusunda çözümsüz soruna götürür" der. Glenny ayrıca, yapılan her türlü "Balkan" tanımının mutlaka "coğrafi, tarihsel

ve siyasal bir karışımı" içerdiğine dikkat çeker.[1] Böylelikle bu karışımdan kaynaklı belirsizlik artar ve ülkelerle uyuşmayan unsurlar bölgenin kavramsal olarak anlaşılmamasına ve sınırlarının konulmamasına neden olur. Iordanova'ya göre Balkanlar; Küçük Asya, Doğu Akdeniz adaları ve Kafkasların Karadeniz kıyılarına sınırı olan Güneydoğu Avrupa'daki daha geniş bir bölgeyi ifade eder.[2]

"Balkanlar, (...) coğrafi bir kavram olmayıp, büyük ölçüde Bizans, Osmanlı ve Avusturya Macaristan ortak mirasıyla ve bölgenin Avrupa kıtasının batı tarafı karşısındaki özel sınırsal konumuyla tanımlanan kültürel bir unsura işaret eder. Balkanlar; Bulgaristan, Makedonya, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek ve Arnavutluk'u kapsar. Hırvatistan, Slovenya, Yunanistan, Romanya, Moldova ve Türkiye gibi ülkeler de tarihleri, mirasları ve öz-kavramsallaştırmalarındaki birçok unsur açısından Balkan'dırlar."[3]

Genel perspektiften bakıldığında, ulusal kökenlerin çeşitliliği ile zengin, milliyetçi akımların farklılığından kaynaklı çatışmalarla karışık ve dil zenginliği içerisinde geçmişten gelen ortak tarihin oluşturduğu bilinç, "Balkanların ortak sosyokültürel arka planını" oluşturur. Kerkinos'a göre Balkan ulusları arasındaki bağlar, tarihsel yaşanmışlıkların yanında post-sosyalist gerçeğe geçiş döneminde de gözlemlenebilmektedir.

"1. Bizans uygarlığının etkisinde 2. Osmanlı yönetimi altındaki uzun süren deneyim ve daha sonra aydınlara ve akademisyenlere ilham veren bir halk geleneğinin ortaya çıktığı bir dönem olan bağımsızlık mücadelesi ve 3. 19. yüzyılın başlarından itibaren direniş ideolojisi ve ulusal kurtuluş arayış",[4] Balkan coğrafyasındaki ulusların tarihsel kesişme noktaları ya da bir şekilde ortak olunan tarihsel yazgının izdüşümüdür.

Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek* kitabında, belirsiz coğrafi sınırlar ve silik kültürel referanslara rağmen, "Balkan" kavramının geçmişte inşa edilip bugün hâlâ geçerliliğini koruduğunu söyler. Aslında coğrafi tanımlamalarda hep karşılaşılan sorun, Balkan coğrafyası üzerine yapılacak tanımlamalarda da görülür. Sınırları kestirilemeyen ve tam olarak belirlenemeyen muğlâk anlayış, tarihî ve kültürel dokuya referans vererek tanımlamayı yapar. Balkan coğrafyası nerede başlar nerede biter, hangi ülkeler dâhil olur hangileri dışarıda kalır tarzı ülke bazlı tekcil bakış açısı kuşkusuz tanımlamayı eksik bırakacaktır. Diğer önemli referanslar; ortak tarihî geçmiş ve aynı ya da yakın kültürel doku incelendiğinde yapılacak tanımlamalar daha yerinde olacaktır.

[1] Dina Iordanova, Balkan Sineması, çev. Burcu Erdoğan, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007, s. 3.
[2] Iordanova, *age.*, s. 3.
[3] Iordanova, *age.*, s. 3.
[4] Dimitris Kerkinos,"Sözcüklerden Görüntülere: Balkan Edebiyatı ve Sineması", çev. Yusuf Güven, *Yeni Film*, Sayı: 47-48, İstanbul 2018, s. 127.

"Coğrafi bakımdan Avrupa'dan çıkarılamayan, ancak kültürel anlamda da 'öteki' biçiminde inşa edilen Balkanlar, zamanla bir dizi siyasal, ideolojik ve kültürel dışlamanın nesnesi haline gelmiş; Avrupalı'nın ve Batı'nın olumlu ve kendini olumlayan bir biçimde kurulan imajının karşısında, bir olumsuz karakteristikler haznesi görevini görmüştür."[5]

Todorova'ya göre, Balkanlara dair inşa edilen söylem, Batı'nın kendine ilişkin imgenin kurulmasında da önemli bir rol oynar. Bu söylem inşasında Doğu'dan farklı bir algıyla bakılan Balkanlar, âdeta Batı'nın kendi içindeki ötekiyi temsil eder şekilde konumlanmıştır. Batı içindeki farklılıklara da dikkat çeken yazar Todorov, homojen bir 'Batı' anlayışı kavramına da karşı çıkar. Çünkü Balkanlar gibi, Avrupa da (ya da daha geniş perspektifte ifade etmek gerekirse Batı) homojen değildir. Çok uluslu, çok dilli ve çok dinli hiçbir yapı/oluşum homojen olamaz. Aksine hayatın her katmanında var olan bu çoklu yapı mikro ölçekte olduğu gibi makroda da kültürel, siyasi ve sosyal bir zenginlik unsuru olarak okunabilir.

Balkan coğrafyasının, Avrupa'nın tam merkezinde konumlanan, Avrupa kültürünün beşiği olduğunu ve tarihsel iç içe geçmişliğin ortak paydasında Avrupa'nın gelişmesine ve ilerlemesine temel teşkil ettiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla yukarıda söylenenlerin ışığında ne Balkanları Avrupa'dan ne de Avrupa'yı Balkanlardan ayrı düşünüp ayrı yorumlamak mümkündür. Belli başlı özgün yapısal özellikler ile kültürel dokudan yansıyanlar sınıflandırmayı ve tanımlamayı çeşitlendirecektir.

Balkan Sineması

Sinema birçok duyuyu harekete geçiren önemli bir kitle iletişim aracı olması yanında, aynı zamanda da belge özelliği taşıyan bir sanat dalıdır. İçeriğini oluştururken pek çok disiplinden yararlanır. Edebiyat, tarih, psikoloji, din, dil, sosyoloji bunlardan sadece bazılarıdır. İnsana dair her şeyin konu edildiği anlatı yapısıyla filmleri; çekildikleri dönemin tarihsel, kültürel ve sosyal yapısından bağımsız yorumlamak mümkün değildir. Dönemin şartları, özellikleri ve dokusu göz önünde bulundurularak yapılan inceleme, kuşkusuz her filmi çekildiği dönem için bir kaynak, referans konumuna getirecektir. Bu durum sinemanın tarihe not düşmek ve kayıt altına almak özelliğinden kaynaklı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle anlatının fonunda tarihteki savaşların, mücadelelerin, parçalanma, bölünme, ayrılma ve toplumlar ile kişilerin belirsiz zamanlarının resmedildiği yapımlar, sinemanın beslendiği diğer disiplinler için de bir referans oluşturmaktadır. Bakış açılarının farklılığına rağmen, bir olayın hangi bağlam-

[5] Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, 3. basım, İstanbul, 2010, s. 453.

da, ne tarz bir dil ve görsellikle nasıl bir üslup içerisinde ele alındığı ve kişiselliğin nesnellik ile çatışma noktalarının ne ölçüde kesiştiği önemli bir duraktır. Zira ulusların olaylar karşısında takındığı tavır devlet politikası olarak ifade edilip farklılaşırken, yönetmenler de kendi kişisellikleri ile olayları âdeta yeniden yorumlamaktadır. Özellikle dünya tarihinde devletlerin bağımsızlık, egemenlik, özgürlük kartlarının yeniden karılıp dağılmasına sebep olan önemli kırılma noktası olaylar, pek çok araştırmacı, bilim adamı gibi yönetmenlerin de dikkatini fazlasıyla çekmiştir. Akdeniz çanağında yer alan, Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerin siyasal yapılanması ve bunun kültürel izdüşümünden farklı olarak Balkan ülkeleri, siyasal alanda daha uzun süreli mücadeleler vererek göç, sürgün, etnik kimlik konularında yıllara yayılan parçalanma ve dağılma süreçleri yaşamıştır ve hâlâ şiddeti azalsa da yaşamaya devam etmektedir. Bu sebepten dolayı Balkan filmlerinin çoğunun anlatısı yaşanan tarihî olaylarla yakından ilintilidir. Her yönetmen kendi perspektifinden yorumladığı tarihî olayları kayda alarak, film haline getirip âdeta tarihe not düşer.

Balkan Sineması özellikle 90'lı yıllarla birlikte Balkanlarda yaşanan her türlü gelişmeye paralel çizgide seyir izlemiştir. Söz konusu sinema içine dâhil olan filmler, Balkanlarda yaşananların, o bölgenin yönetmenleri tarafından dışavurumudur. Dışavurum, bu filmler aracılığıyla "Balkan Sineması" içine dâhil olacak filmlerin sinemasal dili ve teknik detaylarını da belirlemiş olmaktadır. Ortak kültürel iklimin ışığında, siyasal alanda yaşanılan her türlü savaş çıktısı: soykırım, etnik bölünme, göç ve sürgün, Balkanlı yönetmenlerin sinemasının en temel anlatı konularını oluşturmuştur.

1980'lerin sonuna doğru reel sosyalizm deneyiminin sona ermesinin ardından milliyetçiliğin yükselen bir değer olarak kabul edilmesi ve hızla girilen kapitalistleşme süreci, bölge ülkelerinin ortak yaşadıkları toplumsal değişikliklerdir. Bu değişikliklere uyumlanma, topyekûn bir farkındalığı ve farklılaşmayı da gerektirmiştir. Balkan ülkelerinin üzerinde yoğunlaştığı konular arasına, yaşanılan ekonomik değişimden kaynaklı sermaye sahipliği, sermayenin denetimi ve dağıtımı ile iletişim yoğun yeni dünya düzenine uyumlanma da dâhil olmuştur.

Geçmişten bugüne taşınan ortak kültürel kodlar kullanılarak, her ülke kendi yapımı ile ortaya çıksa da, yapımlar genel olarak "Balkan Sineması" içinde değerlendirilmektedir. Romanya, Bulgaristan, Slovenya, Hırvatistan, Bosna, Sırbistan, Arnavutluk, Makedonya ve Türkiye sinemaları içinde bazı filmler, kimi ortak teknik ve içerik ögeleri nedeniyle bu sınıflandırma içine dâhil edilmektedir. Geneli görebilmek için her ne kadar ayrı ayrı

ülke bazında bir yorumlamaya gidilse de, Genç'in de ifade ettiği gibi,[6] benzer bir anlayışın izine rastlanmaktadır. Bu benzer anlayış uyarınca birçok Balkan filminde "tarihsel olarak gecikmişliğin ve geri kalmışlığın" kültürel izlerini görmek mümkündür.

Balkan Sineması, Balkan coğrafyasında yaşanan savaşlar, işgaller, anlaşmalar, barış, çözülme ve kopuşlarla etnik kimlik, soykırım, siyasi kargaşa ve savaşın toplumun her katmanında yarattığı travmanın etkisinde ilerler. Filmler, bölgenin siyasal gelgitlerinden ve savaşçıl ikliminden fazlasıyla etkilenir. Benzer şekilde filmlerin dili de bölgenin yaşanmışlıklarına ayna tutar. Çünkü yaşanan problemler ve deneyimler ile sonrası, ortak tarihî bilincin oluşmasına sebep olmuştur. Faşizm, Nazi işgali ve savaş travmaları sonrası yansımalar ile ortaya çıkan etnik kimlik, direnme kültürü ve aidiyet duygusu ile 'biz' bilinci filmlerin anlatı yapısı gibi dilini de etkilemiştir. Bölgede yaşanan olayların yoğunluğu nedeniyle zaten filmler bu öyküler dışında farklı öyküler anlatmadığı için, sinema tarihe not düşerek belge niteliğinde eserlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

"Neo Liberal politikalar, Demokrasinin gelişmesi, sosyalizmin Üçüncü Dünya ülkelerinin sorunları karşısında çözümsüz kalması bunun yanısıra Soğuk Savaş'tan Sovyetler Birliği'nin mağlup ayrılması, NATO ve CIA yıkıcı ve bölücü faaliyetleri neticesinde Yugoslavya, Sovyetler Birliği ile eş zamanlı olarak dağılma sürecine girmiştir ve bu sürecin sonunda sosyalist blok Sovyetler Birliği ve Yugoslavya dağılmıştır Sovyetlerin dağılmasıyla 15 bağımsız devlet ortaya çıkarken Yugoslavya'nın dağılması ile Balkanlarda yedi bağımsız devlet oluşmuştur. 20. yüzyılda başlayan komünizm furyası, 21. yüzyıla gelindiğinde miadını doldurmuş ve yeni dünya düzeninde dünya tek kutuplu ve ABD'nin tek süper güç olduğu yeni bir düzene doğru evrilmiştir."[7]

Yugoslavya'nın dağılmasına sebep olan faktörlerden biri de, bölgedeki çok karmaşık etnik ve dinî yapıdır. Eski Yugoslavya'da Sırplar, Makedonlar ve Karadağlılar Ortodoks, Hırvatlar, Slovenler ve Macarlar Katolik kilisesine mensuptu. İslâm dinine mensup olanlar Boşnak müslümanları ve Sancaklılar, Arnavutlar, Türkler ve Pomaklar'dı.[8] 1789 Fransız Devrimi ile birlikte milliyetçiliğin tüm dünyada yayılması ve zamanla çok uluslu imparatorlukların parçalanmaları, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği gibi farklı etnik ve dinî unsurları bünyesinde barındıran yapıların da, Avusturya Macaristan ve Osmanlı imparatorlukları gibi yıkılmalarına sebep olmuş-

[6] Seray Genç, "Balkan Sineması İçin Kısa Bir Önsöz", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, Sayı: 10, İstanbul, 2002, s. 62.

[7] https://www.stratejikortak.com/2016/12/yugoslavyanin-dagilisi-2.html et.1.10.2019

[8] https://www.stratejikortak.com/2016/12/yugoslavyanin-dagilisi-2.html et.1.10.2019

tur. Parçalanma ve dağılma sonrası BM ve NATO kaynaklı restorasyon ve kapitalist inşa süreci başladığında sınırlar ve kimlikler yeniden gündeme getirilerek bir arada olma ve birlikte yaşama duygusu zedelenmiştir.

Balkanlarda yoğunlaşan mücadele ve çelişkiler, kuşkusuz Balkan filmlerine de yansımış ayrıca Balkanların kendisi bir konu olarak görülmüş ve Balkan sinemasının özgün bir özelliği olarak ortaya konmuştur. Filmlerde bir yandan dağılmış, parçalanmış ortak tarihî ve kültürel mirasa bir ağıt varken diğer yanda ise, milliyetçi duygular ile savaşa karşı duran yapıların yıkıcı şiddet eylemine ve söylemine karşı amansız mücadele süreci yer almaktadır.

Yugoslavya'da yaşanan siyasal karmaşa, etnik bölünme ve insanlık dramı; "Welcome to Sarajevo", "Before The Rain", "No Man's Land", "Belvedere", "Underground", "Snijeg", "Grbavica", "Savior", "The Hunting Party", "Savrseni Krug", "Resolution", "In the Land of Blood and Honey" ve "Go West" ile benzeri yapımlarda temel konu olarak işlenmiştir.

Makedon Sineması'ndan Milcho Manchevski imzalı "Yağmurdan Önce" (Pred Dozdot, 1994), Yugoslavya'daki iç savaşın Makedonya'daki etkilerine değinir. Hıristiyan Makedonlar ile Müslüman Arnavutlar arasındaki savaşa odaklanan filmde, çoğu Balkan filminde olduğu gibi, savaşın özelde insan hayatına genelde ise topluma verdiği acı ve zarar resmedilmiştir. Emir Kusturica da bir yönetmen olarak bölgede yaşananlara kayıtsız kalamayarak filmlerinde bu ortak temalara yer vermiştir. 10 binden fazla insanın hayatını kaybettiği ve 4 yıla yakın süren savaş tarihinin önemli kuşatması olarak görülen "Saraybosna Kuşatması"nın etkisi, Kusturica'nın filmlerine de yansır. Güçlü bir olay örgüsü ile ülkenin yaklaşık 40 yıllık tarihini ele aldığı "Yeraltı" (Kusturica, 1995) filmi ile yönetmen, II. Dünya Savaşı'nda Belgrad'da geçen bir savaş hikâyesi anlatır. Filmde mekân olarak dışarıda yaşanan her türlü olaydan soyutlanıp dış dünyada ne olup bittiğini bilmedikleri "Yeraltı"nda, Almanlara karşı kendi silahlarını yapma gayretinde olan iki eski dostun yaşadıkları anlatılır. Yugoslavya ülkeleri dışında da Balkanlara yolculuk teması sıklıkla işlenmiştir. Bu bölgede doğup bölgenin sorunlarını filmlerinde ana tema/yan tema olarak kullanan yönetmenler yanında farklı ülke sinemacıları da Balkanlar konusunu işlemişlerdir. Michael Winterbottom'un yönettiği 1997 yılı İngiltere yapımı "Sarayevo'ya Hoşgeldiniz" filminde çatışmaları izlemek ve ülkelerine haber geçmek üzere gelen gazeteciler, Batı'nın Avrupa'nın ortasında olan biten acımasızlığa, soykırıma sessiz kalmasını resmetmektedir. Danis Tanović imzalı 2002 yapımı "Tarafsız Bölge", filminde iki Boşnak ve bir Sırp askerin tarafsız bölgede mahsur kalmaları, Boşnak askerlerden birinin mayın üzerinde olması ve BM'nin işlevsizliği trajikomik bir dille aktarılmıştır.

Yugoslavya iç savaşı sonrası yaşanan çöküş, yozlaşma ve travma süreci "Yara" (1998) filminde Belgrad'da iki genç arkadaşın sokaklardan mafya dünyasına doğru uzanan hayatları paralelinde anlatılmıştır. Savaş ve sonrası yaşanan bölünme süreci Balkan ülkelerinden diğer Avrupa ülkelerine göçü zorunlu kılmıştır. Yaşanan göç ile birlikte Balkan ülkeleri ve diğer Avrupa ülkeleri arasındaki kültürlerarası etkileşim ve iletişim daha yoğun yaşanmaya başlamış bu süreçte Avrupa ülkelerinin sinemasına da dâhil olan Balkanlar, bu bölgede yaşayan insanların ekonomik nedenlerle ülkelerinden kaçtıkları bölge olarak, göç eden kişiler ise yoksulluğun, işsizliğin ve savaşın vurduğu insanlar olarak resmedilmiştir. Ayrıca Balkanlardan diğer ülkelere göç eden kişiler; filmlerde yasalara uyumda zorlanan, kaçak yaşayan, kültürel adaptasyonda zorluk çeken ve her an sınır dışı edilme korkusu altındaki insanlar olarak kullanılmıştır.

Balkan Sineması içinde ayrıcalıklı ve özel bir yere sahip olan Yunan sineması, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra filmleriyle uluslararası alanda varlığı kabul edilen ve etkili sinema diline sahip yönetmenlerin filmleri ile ilerler. Yunan sinemasının sosyal ve politik bağlamda bir sanat formu olarak gelişimine etki eden yönetmenler, filmlerinde anlattıkları hikâyeleri ile Yunan tarihini 'geçmiş'ten 'bugün'e taşırlar. Sinemada cinsiyet, azınlık, bellek, üslupsal zenginlik ve tarihsel travmaların temsili, *Michael Cacoyannis, Nikos Koundouros, Costas Ferris, Pantalis Voulgaris, Yannis Dalianidis, Theo Angelopoulos, Antouanetta Angelidi, Costas Gavras, Nicos Panayotopoulos, Yorgos Lanthimos* gibi yönetmenlerin filmleri ile anlatılır. Travmaların yarattığı umut ve umutsuzluk ile kolektif bellek ve tarih bilinci ile ulusal kimlik konuları da Yunan Sineması'nı ve filmlerini ayrıcalıklı kılar. Filmlerdeki anlatılar, yaşanmış ve iz bırakan hatıraların kuşattığı ve ulusal kimliği temsil etmek için gerçekliği dönüştüren unsurların göstergesi olarak okunabilir.

Son modernist* Angelopoulos ve sineması

> Ben hep filmlerimin üniversitelerim olduğunu söylerim. Filmlerimden çok şey öğrenmişimdir. Onlar benim kişisel bagajım ve psikanaliz seanslarımdır.

Tarihsel dokunun neredeyse tüm filmlerine önemli bir katman olarak fon olduğu Angelopoulos filmleri, yönetmenin tarihî olaylardan bağımsız düşünülemeyecek kadar iç içe geçmiş yaşantısından izler taşımaktadır. Öyle ki, 1935'te Atina'da doğan Theo Angelopoulos, II. Dünya Savaşı çocuğuydu. Siyasal karışıklıklar, diktatörlükler ve savaştan önce başlayıp resmen

* Tanımlama, D. Bordwell'e aittir.

savaştan çok sonra biten iç savaşlarla sürekli sarsılan bir ülkede yetişmiştir.[9] Tüm bu tarihî olaylar, yönetmenin filmografisindeki filmlerin sinematografik özelliklerinden, ışık-renk kullanımına, anlatı inşasından karakterlerin melankolik duygu hallerine kadar etkili olmuştur. Balkan coğrafyasının içinde barındırdığı savaştan, sürgünden ve göçten kaynaklı hüzün, Angelopoulos filmlerinin tamamını kuşatan bir perde gibidir. Hesaplaşma, düşünme ve sorgulama karakterlerin düşünce rotasını oluşturur. Bölgesel olarak Akdeniz sineması içinde de konumlandırılan Angelopoulos filmleri dingin, sakin yapısallığı ve soğuk renk tercihleri ile oradaki sınıflandırmada da aykırı ve ayrı bir pozisyonda yorumlanır. Filmler tekil başlıklar altında değil ortak kimi özellikler, tekrar eden anlatı yapıları, ortak temalar ile teknik-estetik kodlar özelinde genel başlıklar altında incelenecektir.

A. İlk Dönem Filmleri: Angelopoulos, tarihine duyarlı bir sinemacı olarak, 'benim yüzyılım' dediği 20. yüzyılı 1919 yılından itibaren, Yunanistan'da yaşanan tarihî, politik ve sosyal gelişmeleri anlamaya ve anlatmaya çalışmıştır.[10] Angelopoulos, ilk filmlerini Avrupa'daki ideolojik çatışmaların yoğunlaştığı zamanlarda tarihsel ve siyasal içerikli olarak çekmiştir. Angelopoulos ilk filmi "Tatbikat" (1970) için, "sakinlerince terk edilmiş, çürüyen bir ülkeye yakılan ağıt"[11] yorumunu yapmıştır. 1962 yılında Yunan vatandaşları için Almanya'da yaşama ve çalışma izninin çıkması sonucu oluşan göç dalgası kimileri için eleştirel yorumlara maruz kalırken diğer yandan özellikle muhalif seslerden çekinen askerî cephe, muhalifler de dâhil birçok kişinin göçle ülke dışına çıkacak olmasını kendi gelecekleri açısından olumlu karşılıyordu. Angelopoulos, tarihçi olmasa da, kendi tarihine duyarlı ve bilinçli bir yönetmen olarak, göçle ilgili yorumlarını filmi aracılığı ile yansıtmıştır. Yönetmenin gözünde siyasal filmlerin amacı, üstü örtülemez tarihsel gerçeklerin masumların gözleri önüne serme çabasıdır.[12]

B. İkinci Dönem Filmleri: Yönetmenin genel bakış açısı ve yorumdan kişisele geçtiği dönemde anlatılarının arka planında hep tarih vurgusu devam etmektedir ancak filmler daha çok karakterlere odaklanmıştır.

"Tarih şimdi suskun. Sessizlik içinde yaşamak çok güç olduğundan hepimiz cevapları kendi içimizde arıyoruz."

İkinci dönem filmlerine dair görüşlerini yukarıda da açıkladığı gibi yönetmen, tarihin sustuğu ve bu sessizliğin kişilerin kendi içine dönüşü/yolculuğu başlattığını vurgulamıştır. Bu bakış açısından hareketle bu dönemde çekilen filmler "Kitara'ya Yolculuk" (1983), "Arıcı" (1986), "Sisli Manza-

[9] Dan Fainaru (der.), *Theo Angelopoulos*, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, 2006, s. ix.
[10] Ebru Beyazıt, "20. Yüzyıl Yunan Tarihindeki Politik Dönüşümler ve Bunun Theodoros Angelopoulos Sinemasındaki Temsili",*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir, 2010, s. 1.
[11] Dan Fainaru (der.), *age*., s. ix.
[12] Dan Fainaru (der.), *age*., s. x.

ra" (1988), "Sessizlik Üçlemesi (*tarihin sessizliği-sevginin sessizliği-Tanrının sessizliği*)"[13] gösterilebilir.

C. Üçüncü Dönem Filmleri: Angelopoulos'un odaklandığı bireysel anlatıları içinde kader konusuna daha fazla yorum getirdiği dönem, yönetmenin üçüncü dönemi olarak kabul edilir. Bu dönem filmlerinde mekân, Yunanistan ve Balkan ülkeleridir. Yönetmenin filmografisindeki diğer filmler gibi "sınırlar-sürgün ve tüm bu olaylara maruz kalan insanların yaşadıkları travma ve ağıtlar", tekrarlanan motifler olarak görülür. "Leyleğin Adımı" (1991), "Ulis'in Bakışı" (1995), "Sonsuzluk ve Bir Gün" (1998), filmlerindeki kahramanların kaderleri ayrılmaz parçaları Yunanistan tarihi ile paralel bir anlatı içinde verilir.

Angelopoulos, yapıtlarını kendi sinemasal yolculuğu paralelinde iki döneme ayırarak sınıflandırır. Marx, Freud ve Brecht'in etkisinde olduğu ve psikolojik özdeşleştirmelerden kaçındığı, karakterlerinin bir grup olarak ya da bir grup içinde ortaya çıktığı ilk dönem ve "Kitara'ya Yolculuk" filmiyle başlayan, karakterlerinin kişisel yolculuklarında psikolojilerinin ve duygusal rotalarının vurgulandığı varoluşsal filmlerin ağırlıkta olduğu ikinci dönem.[14] Angelopoulos Sineması'nda ilk dönemde tarihsel süreçlerin etkisiyle şekillenen epik filmler öne çıkarken ikinci dönemde ise kişi merkezli ve kişinin duygu hali ve düşünme pratiklerine odaklanan filmler çekilmiştir. Aslında yönetmenin kendisinin yaptığı bu sınıflandırmadaki değişim, içinde yaşadığı yüzyıldaki farklılıklar ve değişimlerdir. Sözkonusu değişimler, toplumları her alanda olduğu gibi sanat ve sinema alanında da etkilemiş, tarihe duyarlı, sorgulayan ve bilinçli sosyolojik okumalar yapan yönetmenlerin filmlerine de yansımıştır.

Angelopoulos Filmlerinde Biçim ve İçerik

Tarihin Estetik Vurgusu

Theodoros Angelopoulos, yaşanan tarihsel süreci daha anlaşılabilir kılmak için sinemanın kayıt edici özelliğini işlevsel düzeyde kullanan bir yönetmen olarak, 1970 yılında çektiği ilk filmi "Tatbikat"tan 2008 yılında çektiği son filmi "Zamanın Tozu"na kadar tüm filmlerinde geride kalan, geçmiş tarihsel sürece bakmış ve bu bakışı yansıtmıştır. Filmleri bir bütün olarak incelendiğinde 20. yüzyıl Yunan tarihinden izler görülür. Angelopoulos'un filmleri insanları tarihsel süreçleri daha yakından ve daha yoğun incelemeye yönelten önemli bir başvuru kaynağı olarak okunabilir. Bu sebepten,

[13] Dan Fainaru (der.), *age*., s. xii.

[14] Ayça Gürdal Küey (haz.), *Sanatçı ile buluşma: Theo Angelopoulos*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2013, s. 56.

Angelopoulos'un filmleri, dönemin siyasal paradigmaları ışığında eleştirel olarak yorumlanacaktır.

Angelopoulos, kariyerine politik bir modernist olarak başladı. Yönetmen, özellikle ilk filmlerinde Yunanistan'ın geçmişinin ve bugününün eleştirilerini yapmıştır. Ancak her zaman Yunanistan'ın geleceğinin zengin olacağı ve yakın geçmişinin hatalarının potansiyel görkemli bir gelecek beklentisi ve umudu ile giderilebileceğini savunmuştur. Melankolik* sonlara sahip filmler, değişime tepki verirler ancak melankoliyi umut haline dönüştürmeye çalışırlar. Bu görünüm kısa sürede değişmeye başlayarak, *Οαλέξανδρος'da* (Megalexandros, 1980) daha derin bir karamsarlığın tohumları atılmıştır. Geçmişi kabul ederek inşa edilebilecek değerli bir geleceğe dair yorumlar *Ταζίδιστα Κνθηρα* (Cythera, Voyage, 1984) ile sona ermiştir. Sonraki filmlerde geçmişin prangalarından kurtulmuş bir gelecekle yeni bir iyimser bakış görülür. Geçmişin öngörülme biçimindeki dönüşümünün net örneği, Angelopoulos'un öncelikle *τασος*'da (Gezgin Oyuncular, 1975), daha sonra geri dönüşler yoluyla, göçebe bir oyuncu grubunun konumlandırılması üzerinden görülebilir.

Angelopoulos ve çağdaşı yönetmenlerin yaşadığı dönem ve öncesi süreçlerin yansıması olan savaşın yarattığı bireysel travmaların sosyolojik izdüşümleri göç, diaspora, yurtlarından edilen mülteciler, sürgün olma hali, sürülen insanların dramı, sınırların içine/dışına yolculuklar, filmlerin ana temasını oluşturmuştur. Yaşanan ve yaşanmış olan siyasi iklimden tamamen bağımsız yapımlar yerine, söz konusu tarihsel süreçler kendi gerçekliği içinde yönetmenin bakışı ile izleyenlere (belki de o süreci yaşamamış büyük bir kitleye) yeniden hatırlatmaktadır. Tarihsel bakış içinde "Hatırlatma" ya da "unutturmama" işlevi Angelopoulos filmlerinin temel karakteristliği olarak da okunabilir.

---

* *Melankoli:* TDK tarafından 'kara sevda' ve 'hüzün' olarak tanımlanır. Psikanalitik ekolde melankoli kelimesi ilk olarak Sigmund Freud'un 1917 yılında yayımladığı "Trauerund Melancholie" (Yas ve Melankoli) makalesinde yer almıştır. Kişinin belirli bir neden olmadan çöküntü durumuna girip çevreden gelen uyaranlara kapanması, güçlü suç ve günah duyguları içine düşmesi durumu, nedensiz yere depresyon hissi ve birşeyler yapmaya duyulan isteksizlik olarak da açıklanır. Freud melankoliyi duyuşsal bir düzensizlik olarak tarif etmiş ve özelliklerini şöyle sıralamıştır: Derin ve acı veren bir keyifsizlik, dış dünya ile ilgilenmekten vazgeçme, sevme yeteneğinin kaybolması, her türlü başarıdan çekinme ve kendi olma duygusunun azalması... Bütün bu belirtiler kişinin kendisini suçlamasına ve aşağılamasına yol açar, kuruntuya kapılarak bir ceza alma beklentisini de yükseltir (Freud, "Trauerund Melancholie"den akt. Katja Hettich, *Melankolik Komedi*, çev. Okşan Aytolu, Profil Kitap, İstanbul 2018, s. 29). "Vücutta 'kara safra'nın fazlalığından ileri gelen melankoli, hem Robert Burton hem de o tarihe kadar konuyu inceleyen diğer düşünürlere göre yakıcı tutkuların, büyük aşk acılarının, aşırı dindarlığın, çılgınlığın ve bunlara benzer durumların gerçek kaynağıdır." (Robert Burton, *Melankolinin Kısa Anatomisi*, çev. Alper Kaan Bilir, Maya Kitap, İstanbul 2018, s. 9).

Yönetmen, "Tatbikat", "36 Günleri", "Kumpanya", "Avcılar', "Kitara'ya Yolculuk", "Arıcı", "Sisli Manzara" ve "Ağlayan Çayır" filmlerinde sadece Yunan tarihine yönelmiştir. 1919'da Yunanistan'a gelen göçmenlerle başlayan süreç, Metaksas Diktatörlüğü, II. Dünya Savaşı, İç savaş ve sonrasında yaşananlarla birlikte Almanya ve Amerika'ya göç ve Albaylar Cuntası gibi olaylar ile devam etmiştir.[15] Bu önemli tarihsel dönüşümlerin bireysel ve toplumsal izdüşümleri filmlerde karakterler aracılığıyla yeniden hatırlatılmış, unutturulmamıştır. Angelopoulos böylelikle toplumsal belleğin kalıcı inşasına da yardımcı olan anlatıları ile bir ülke olarak Yunanistan'ın (genel anlamda belki de Balkanlar coğrafyasının) tarihi ile kendi kişisel/öznel tarihini bir araya getirerek filmlerini üretmiştir.

"II. Dünya Savaşı'ndan kısa süre önce doğduğum için tarihten –özellikle de ülkemin tarihinden– etkilenmemek elimde değildi. Savaştan önceki diktatörlük, sonra savaş ve ondan sonra olanlar: iç savaş ve sonrasında bir diktatörlük daha. Kendi hayatımdan ve deneyimlerimden kaçmam imkânsızdı. Ben, anlama çabasıyla tarihe ya da tarihin yansımalarına dayanan filmler yapıyorum. Bir yerin tarihi içinde kendi hikâyemi belirlerken kendi geçmişime dönmem çok doğaldır."[16]

Angelopoulos sonraki filmlerinde, yine tarihsel doku içinde ustalıkla inşa ettiği hikâyeler anlatmıştır. "Leyleğin Adımı" (1991), "Ulis'in Bakışı" (1995), "Sonsuzluk ve Bir Gün" (1998) filmleriyle sosyalizm sonrası soğuk savaşın bitmesinin ardından Balkanlarda yaşanan çözülme ve parçalanma ertesi yaşanan sınır mücadelesi, iç savaşlar, sürgünlük hali ve göç konuları sıklıkla işlenmiştir.

Angelopoulos son eseri "Zamanın Tozu" (2008) filminde 20. yüzyıl üçlemesinin ilk filmi *Ağlayan Çayır*'da (2004) incelediği 1919-1949 tarih aralığına karşılık gelen süreci devam ettirip 31 Aralık 1999'a kadar getirmiştir.[17] Anlatılar arasındaki bu eklektik yapı Fainaru tarafından da dile getirilmiştir. Fainaru yönetmeni ve sinemasını incelediği kitabında Angelopoulos filmlerinin hiçbirinin klasik bir "son" ile bitmediğini ve çektiği her filmin son sözünün bir sonraki filminin ilk sözü olduğunu söyler.[18] Yönetmen her filmini hiç bitmeyen ve devam eden aynı filmin bölümleri olarak yorumlar ve böylelikle anlatı yapısının klasik bitişinin aksine dinamik, anlatılmaya ve anlaşılmaya devam eden eklektik yapı vurgusu yapılır.

Barthelemy Amengual, Angelopoulos Sinemasını "tarihin bir poetikası" olarak yorumlar. Yönetmenin filmlerinde kullandığı geri dönüşleri

[15] Ebru Beyazıt, *age.*, s. 1-2.
[16] Dan Fainaru (der.), *age.*, s. 82.
[17] Ebru Beyazıt, *age.*, s. 2.
[18] Dan Fainaru (der.), *age.*, s. xiii.

"sahte geri dönüşler" (*falseflash-back*) olarak adlandıran Amengual, sahte geri dönüşlerin sinemada klasik olarak kullanılan geri dönüşlere kıyasla daha güçlü olduğunu vurgular. Sahte geri dönüşlerin anlatıya yeni başlangıçlar kattığı ve izleyene bu anlamda yeni yollar sunduğu için daha güçlü olduğunu söyler. Bakışın odağının değiştirilmesi, kronolojiyi altüst etme ve şimdileri göreceleştirme ile izleyene güçlü bir "bugün" duygusu bırakır.[19] Amengual'ın adlandırdığı sahte geri dönüşler, geçmiş ile geleceğin şimdide, yaşanılan anda yani bugünde bir araya gelmesidir. Özellikle toplumsal hafıza ve kişisel bellek konularında unutulanları hatırlatma, hatırlatılanları düşünme ve yorumlama süreci oluşturan etmenler olarak vurgulanmaktadır.

BİTMEYEN YOLCULUKLAR VE ARAYIŞIN TARİFSİZ GİZEMİ

> (...) filmlerim hep bir yolculuktur. (...) Benim açımdan her film bir yolculuktur, her şey bir yolculuk, bir arayıştır. Bilgi bana yolculuk sırasında gelir. (...) yolculuk yapmasaydım anlayamayacağımı sanıyordum. Sonunda çok şey anladığımı sanıyorum.

Angelopoulos Sineması'nda tekrar eden anlatı motiflerden biri de yolculuklar, sonrasında ulaşılan yer ve düşüncedeki farklılaşmadır. Yol filmlerinde bir rastgeleliğin olduğunu ama kendi filmlerinde ise bir arayışın öne çıktığını söyleyen Angelopoulos, filmlerindeki kişilerin kaybolmuş bir bakış, yitirilmiş bir denge ya da bir aidiyetin aranması nedeniyle yola çıktıklarını söyler. Bu yola çıkışlarda peşine düşülen insanlar, aile, aşklar ya da herhangi bir nesne, neyi aradıkları ve kim oldukları varoluşsal sorunlarının cevabını saklamaktadır. "Sisli Manzara" filminde iki çocuğun aradığı kişi babadır ve aidiyet duygusu özlemi ile yola çıkılır. "Leyleğin Adımı"nda muhabir, kaybolan politikacının izini sürerek, olayın üzerindeki bilinmezleri aydınlatmak istemektedir. "Ulis'in Bakışı" filminde ise kişi, her ne kadar Manaki Kardeşlerin kayıp filmini aramak için yola çıksa da, dolambaçlı bir güzergâh üzerinden yol aldığı Yunanistan-Arnavutluk-Makedonya-Bulgaristan-Romanya-Sırbistan ve son olarak Bosna'daki yolculuğunda kendi varlığı üzerinden çıktığı iç yolculuk ile yaşadıklarını, anılarını, çocukluğunu aramaktadır.

Karmaşık Balkan topraklarının seyahatname tarzı anlatımı hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Sinemada 'Balkan' ve 'Balkanlı olmak' temsili Batılı

[19] Ayça Gürdal Küey (haz.), *age.*, s. 40.

olan dışarıdan ya da Balkanlı olan içeriden yönetmenlerin filmleriyle iki türde şekillenir.

"Saraybosna'ya Hoşgeldiniz" filminde, Batılı gazetecilerin gözüyle görülen Bosna katliamı anlatılır. Godard'ın "Forever Mozart" filminde Parisli bir grup entelektüel, savaş sırasında Saraybosna'da bir Musset oyunu sahnelemek için yola çıkar. Savaş alanına girmeyi göze alırlar, ancak yerel eşkıyaların hışmına uğrarlar.[20] Batılı yönetmenler olay örgülerini çoğunlukla ideolojik olarak öteki olarak konumlandırdıkları Balkanlara macera ve heyecan aramaya giden "kahraman" miti üzerinden kurarlar. Bu kahramanlar, yapısal farklılık ve değişiklik (belki de savaşın tortularına dair) nedeniyle önce şaşkınlık yaşasalar da, sonrasında mutlak amaçlarına ulaşmaktadırlar. Kahramanın macerası ve varılan nihai sonuç, Balkanların Batı karşısındaki öteki konumlandırmasını pekiştirmektedir.

Iordanova, Balkan anlatısının seyahatname geleneği içerisinde özel olarak kurulması ile ilgili Balkan sinemacıların (içeriden) yaptığı iç filme dikkat çekmiştir: Romen filmi "Unforgettable Summer", Makedon filmi "Yağmurdan Önce" ve Yunan filmi "Ulis'in Bakışı". Sözkonusu filmler, Balkan dışı Batılı yönetmenlerin izlediği yol ve seçtiği anlatı izleğini aynı şekilde uygulayarak, Balkanların öteki perspektifi içinde batılı kahraman mitini pekiştirmişlerdir. Her üç filmde de yönetmenler, olayları bir yabancının bakış açısı ile anlatarak Batı'da artık kök salan Balkanların ötekiliğini kabul edip içselleştirmişlerdir.

Angelopoulos "Avcılar" filminde farklı meslek gruplarından kişileri aynı anlatı içinde bir araya getirerek geçmişi sorgulama ve kendi iç dünyalarına yolculuk ile birlikte kişisel hesaplaşmalarına da yer vermiştir. "Sisli Manzara" filminde ise, Almanya'da olduğunu sandıkları babalarını bulmak için yollara düşen iki küçük çocuğun bilinmezler, gizemler, tehlikeler, iyilik ve kötülüklerin dünyasına yolculuğu anlatılmıştır. "Leyleğin Adımı"nda ise, sınırdaki köyde yaşayan sığınmacılar ile sürgünler arasında bir politikacının kimliğini bulmaya yönelik çıkılan yolculuk tasvir edilmiştir. "Ulis'in Bakışı" filminde ise, Batı'da geçirdiği uzun yılların ardından ülkesine dönen bir sinema yönetmeninin Manaki Kardeşler'in çektiği kayıp filmi bulabilmek için Balkan ülkeleri boyunca çıktığı gizemli arayışın yolculuğu gösterilir. "Sonsuzluk ve Bir Gün"de ölümcül bir hastalığa yakalanmış yazarın; geçmişteki anıları, yaşanmışlıkları ve teğet geçtiği duygusal beklentilerine yaptığı yolculuk anlatılır.

Angelopoulos "Ağlayan Çayır" filminde (bütün bir yüzyıla yaydığı üçlemenin ilk kısmı) tanıdık temalar ve alışılmış üslubu bir arada kullanmıştır. Kahraman mitinin eve dönüş yolu uzun ve maceralı bir yolculukla bir-

[20] Dan Fainaru (der.), *age.*, s. 76.

likte verilir. Yolculuk sırasında savaşlar, yıkımlar ve birçok düğün görülür. Angelopoulos çabucak eve varmayı değil uzun bir yolu seçen eski dönemin bir yönetmeni olarak,[21] özgün yanlarının dışında temel metinlerin çoğunda Avrupa merkezci bakışı yinelemiştir.

Sözkonusu örnekler ve daha fazlası, Balkan sinemacılarının kendi kültürlerini Batılıların perspektifinden yansıtmaya devam ettiği ve anlatımın bitmeyen yolculuklar ve seyahatname formunda hâlâ yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir.

ZAMANIN ÖNEMİ

> Bence, geçmiş günümüzün ayrılmaz bir parçasıdır. Geçmiş unutulmaz, günümüzde yaptığımız her şeyi etkiler. Hayatımızın her ânı geçmiş ile şimdi, gerçek ile hayalden oluşur ve hepsi iç içe geçip birleşirler.

Angelopoulos Sineması'ndaki filmlerde zamanın kuralları değiştirilip dönüştürülür. Aynı sekans içinde oluşan zamansal atlamalar, Angelopoulos'un zamanın geçişini ve geriye gidişini belirten her türlü kurallarını yeniden yorumlamasına sebep olmuştur. Bu farklı bakış ve yorumlama zamansal süreklilik dışında tematik bir sürekliliğin önemine vurgu yapmıştır. Böylelikle tarihsel olayların mantığı daha derinlemesine ve daha detaylı şekilde incelenir/yorumlanır olmuştur.

Yönetmen bir sinema filmi çekerken, anlattığı öykünün dönemine ve durumuna uygun kendi zaman ve uzamını yaratır. Anlatı ile uyumlu olan zaman-uzam izleyenler üzerinde de etki bırakır ve filmler işlevlerini yerine getirir. Zaman, Mascelli'nin de ifade ettiği gibi: "sıkıştırılmış, genişletilmiş, yavaşlatılmış ya da hızlandırılmış" olabilir.[22] Ayrıca anlatı içindeki zaman öğesi günümüz tarihine vurgu yapabilir, geriye gidebilir ya da gelecek temalı olarak anlatılabilir. Olay, gerçekte olduğu gibi gösterilebilir ya da önemli noktalar kesilip parçalara bölünerek verilir. Yazın alanında var olan lineer ve klasik süreç film anlatıları içinde geçerlidir. Giriş-gelişme-sonuç olarak formüle edilen işleyiş kimi zaman farklı seyrederek bazen anlatıma renk katmak için, bazen izleyenleri şaşırtmak için, bazen de yeni bir dil yaratmak için tercih edilebilir. Angelopoulos da filmlerinde kimi zaman klasik zaman anlayışını tersyüz ederek anlatısını inşa etmiştir. Tarihin bir döneminden diğerine geçişin aynı kare içinde verilmesi "Ulis'in Bakışı" filminin açılış sahnesinde gösterilir. Aynı kare içinde kaydırma ile geçmiş ve bugün (filmin anlatısı içindeki bugün) bir arada verilir. Yönetmen klasik

[21] https://www.altyazi.net/yazilar/angelopoulos-sinemasina-bir-bakis/ et. 12.10.2019

[22] Joseph V. Mascelli, *Sinema'nın Beş Temel Öğesi*, çev. Hakan Gür, İmge Yayınları, Ankara 2002, s. 72.

tarih anlayışı yanında klasik kurgu anlayışını da parçalayarak tek bir çekim içinde görüntüleri kesmeden birçok şeyi anlatabilmiştir. Aslında kurgu ile kesilerek de verilebilecek olan kıyaslamalı dün ve bugün tarihsel anlayışı kaydırma ile tek bir çekim içinde etkileyici bir görsellik unsuruyla verilmiştir.

BRECHT ESTETİĞİ

Bertolt Brecht, yaklaşık üç bin yıllık estetik anlayışın egemenliğini ortaya koyduğu kuram ile sarsmıştır. Sözkonusu kuram uyarınca, "klasik estetiğin hiçbir sorgulamaya fırsat vermeden sunduğu ideolojik temalarına karşı, sahnede gösterilenin eleştirisini olanaklı kılmak ve seyircinin kendiliğinden ideoloji ile yüzleşmesini sağlamaktı."[23]

Günümüzde görsel sanatların en temel işlevlerinden biri eğlendirmedir. Temelde 'özdeşleşme' ve 'katharsis'e dayanan klasik sahne sanatlarının eğlendirme özelliği, dramatik yapının bir gereği olarak var olanın 'yeniden' üretilmesine ihtiyaç duyar. Brecht ise, çalışmalarını gerçeğin tüm saflığı ve boyutları ile yeniden ele geçirilmesi gerekliliğine yoğunlaştırmıştır. Klasik estetiğin egemen yapısını sarsarak modern estetiğin temellerini oluşturmuştur. 'Gerçeğe' benzemek adına klasik sanatların estetik çizgisini tersyüz etmiştir. Brecht düşünme biçimlerini ve yansıtılan (dayatılan) yaşamı sorgulamayı hedeflemiştir. Yaşama aktif olarak dâhil olma, onu yönlendirme ve değiştirme potansiyeline sahip olma çağın estetik anlayışının köşe taşlarını oluşturmuştur. Bu sebeple Brecht, kuramında seyirciyi katharsis üzerinde yoğunlaştıran özdeşleşme biçimlerini tersine çevirmek istemiştir. Brecht'e göre özdeşleşme, seyircinin görsel sanatlarda (tiyatro-sinema) yeniden yansıtılan yaşam ve yaşamın pratikleri içinde kaybolmuş olan gerçekliğe ulaşmasının önünde bir engeldi. Brecht, "özdeşleşme" ve "katharsis" olgusunu ortadan kaldırmak için eksenini "yabancılaştırma"nın oluşturduğu sekiz temel kavramdan oluşan bir estetik kuram geliştirmiştir.*

Brecht etkisi başta tiyatro sonra diğer görsel sanatlarda da etkili olmuştur. Angelopoulos Sineması'nda (tiyatroda gösterilen sahne, seyirci, perde vb. gibi) dramatik estetiğin yakın planların yokluğu, oyunculuk ve müziğin kullanılmaması gibi etmenler, yönetmenin filmlerini Brecht etkisinde

[23] Yüksel Zebil, "*Bertolt Brecht ve Sinema*", *25. Kare*, Sayı: 20, İstanbul, 1997, s. 54.

* Brecht'in geliştirdiği estetik kuram, sekiz temel kavramdan oluşur. 'Naivete, Mesel Çalışması, Epizodik Anlatım, Gestus, Yabancılaştırma, Tarihselleştirme, Anlatıcı Yapı ve Göstermeci Oyunculuk. Bu temel kavramlar, dramatik akışı kesintiye uğratmak, seyircinin olaylara yabancı bir gözle bakmasını sağlamak ve özdeşleşmeyi kırmak için kullandığı tekniklerdi. Teknikleri sinemada kuramlara en yakın şekilde kullanan Godard'dı. Parkan'a göre: gerçek, mutlaklaştırılmış ve sinemanın başlıca hedefinin, bu mutlaklaştırılmış gerçeği mimesis kuramına uygun bir şekilde vermek olduğu varsayılmıştır. Mutlu Parkan, *Brecht Estetiği ve Sinema*, İdeart Yayınları, İzmir, 1991, s. 5-50.

epik filmler kategorisine sokar. Özellikle Yunanistan'ın tarihsel geçmişine eğilen konularını, insanların toplumsal belleğinden ve bilincinden aktararak oluşan ortak akıl ve anıları tartışmaya açıp siyasal katmanı zengin epik filmler çeken yönetmen, sinemanın ilk yıllarından itibaren oluşagelmiş klasik biçimsel ve anlatı özelliklerini Brechtçi bir bakış açısı ile kırmıştır. "Avcılar" filminde yönetmen, tek bir uzun çekim içinde birçok kişinin kadraja girip çıkmasını kaydetmiş, böylelikle klasik kurguyu parçalayarak sinemanın biçimsel alanına yenilik katmıştır. Filmlerinde tarih ve geçmişle hesaplaşan yönetmen, durağan gibi görünen ama içeriğinde zengin bir katmana sahip iç hareketliliği vurgulayan görselleri ile seyircileri tarihsel bir ortamda tartışma içine çekmektedir:

> İncelikle manipüle edilmiş uzun çekimlerin dikkat çekici bir yoğunlukta kullanımı, yönetmenin karmaşık incelikleri nakletmesini mümkün kılmıştır. Angelopoulos'un gözünde kamera, bir noktada hikâyeyi anlatan kahramanla özdeşleşebilir ve sonra aynı çekim içerisinde tek bir eğiklikle hikâyeyi başka birinin bakış açısından anlatmaya devam eder; bu arada anlatıcı sorumluluğundan kurtulmuş olan kahraman kadraja girer ve biraz önce kenardan seyrettiği olaylara karışmış olarak görünür. Görünürde önemsiz olan bu anlatım, kişinin kendi kaderinin oyuncusuyken gözlemcisi olabildiği anlık değişimlerin çok fazla bilincinde olduğu Balkanlarda tarihin nasıl yaşandığı hakkında bize çok şey anlatır.[24]

Angelopoulos filmlerindeki tarihsel yolculuğunda hep sorular sorarak izleyende iç gözlemi harekete geçirmiştir. Çağdaşı diğer sinemacıların aksine coğrafi karışıklıklarla örülü Balkan coğrafyası kavramına tutunmadan; sürgün, yerinden edilme, kayıp olma hali meselelerine özne konumunda konumlandırdığı karakterleri özelinden bakarak anlatısını inşa etmiş, bu bakış açısıyla örtüşen teknik detayları (uzun plan-sekans, geniş açı, çerçevenin işlevsel ve estetik konumlandırılması) ile biçim-içerik dengesini sağlamıştır.

Yaşam gerçekliği karşısında aktif ve bilinçli bir özne olma zorunluluğu; bugün için belki de her zamankinden daha acil bir sorundur. İnsanın şeyleşmesi sürecinin her geçen gün artarak devam etmesi, öte yandan insanlar arası ilişkilerin yozlaşmışlığı, gündelik hayatın en siyaset dışı görünen alanlarında bile düşünen, sorgulayan, eleştiren ve değiştiren öznelerin varlığını gerekli kılmıştır.[25]

---

[24] Dina Iordanova, *age.*, s. 140-141

[25] Brecht'in bilimsel titizlikle ve yoğun bir pratik faaliyet içinde oluşturduğu estetik kuramı, sinemanın geride bıraktığı zengin bir düşünsel ve pratik mirasının belkemiğini oluşturur. Brecht estetiği ve bu estetiğin sinemadaki karşılığını oluşturan sinematografik örnekler, temelde binlerce yıllık dram geleneğinin oluşturduğu kavramları alaşağı eder ve seyirciyi özgürleştirir. Seyirci ar-

UZUN PLAN-SEKANSLAR

Gözün görüp beynin anlamlandırabildiği alışılagelmiş çekim süresinden daha uzun süren kesintisiz çekim olarak tanımlanan '*plan-sekans*', bir sahnenin hiç kesme yapılmaksızın çekilmesidir. İtalyan yönetmen Paolo Pasolini, "*Plan-Sekans veya Gerçeğin Semiyolojisi Olarak Film Tartışması*" adlı makalesinde plan-sekans kavramını, doğallık ile özdeşleştirir. Perdeye yansıyan mekân ve olaylar, onu takip eden birey için sonsuz bir gerçeklik ve şimdilik içerir der. Yönetmenin kamerası ile yarattığı subjektivite, izlek süresince izleyicinin kendi subjektivitesi halini alarak yer değiştirir. Zor bir çekim tekniği olan bu yöntem, çoğu zaman sinemada "realizm" akımı ile özdeşleştirilir. Çünkü yapılan kesmelerin (kurgunun/montajın) gerçeklik duygusu ve algısını yok ettiğini düşünen özellikle belgeselcilere göre kesmelerin olmadığı zamanı ve uzamı olağanca gerçekliği ile izleyiciye aktaran plan-sekanslar, gerçekliğin daha az yoğun sorgulanmasına da sebep olmuştur.

Plan-sekanslarda zaman, kendi akışında ilerler, ayrı bir sinemasal zaman (plan kesilmedikçe, akan plan üzerinde sinemasal zamandan bahsedilmez) yoktur. Kullanılan plan-sekansların anlatıya katkısı sinemasal zamanla gerçek zamanı eşleştirmesidir. Kısa planlarla kurgu ağırlıklı filmlerin aksine, uzun plan-sekanslar izleyiciyi düşünmeye çağırırken bunun için vakti olduğunu da söyler. Bu bağlamda ideolojisini, mesajını vermek isteyen yönetmenler için etkili bir tekniktir.

Angelopoulos'un, "Ulis'in Bakışı" filminde başarılı bir yönetmenin yüzyılın başında Manaki Kardeşler* tarafından çekildiğine inanılan ilk Yu-

---

tık sinematografik faaliyetin önemsiz ve pasif bir parçası değil, etkin ve önemli bir parçası haline gelmiştir. Diğer bir deyişle seyirci geleneksel alışkanlıkların dar kalıplarından kurtarılır ve özne konumuna yükseltilir. Müdahale etme, seçme, tartışma, eleştirme, karşı çıkma özgürlüklerine sahip kılınır ve yaşam gerçeği ile birebir her türlü ideolojik yanılsamadan kurtulmuş bir biçimde karşı karşıya gelmesi sağlanır. Dolayısıyla konvansiyonel sinemanın karşısına güçlü bir alternatif olarak çıkartılan bu yeni sinema, aynı zamanda yeni bir dünya görüşünü de temsil eder. Bu reel olanı önsel olarak kabul etmiş bir sinema değil; yeni olanı arayan, değiştirici, dönüştürücü ve seyircisini de bu doğrultuda etkin kılan bir sinemadır. Diğer yandan bu sinemada estetik haz pasif bir özdeşleşme ve bunun sonucunda ulaşılan sahte doyumdan değil, bilinçli ve eleştirel bir okumadan kaynaklanır. Mutlu Parkan, Yüksel Aksu, Yörükhan Ünal, "Brecht Estetiği ve Modern Sinema-2", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, sayı 12, İstanbul, 2002, s. 53.

* Manaki Kardeşler ile ilgili yazılar çoğunlukla etnik kimlik konusunda düğümlenmektedir. Farklı kaynaklarda Rus, Yunan, Makedon, Osmanlı ya da ilk Balkan sinemacı olarak kabul edilmektedir. Etnik sınıflandırma hevesine dâhil olup bu klişe tartışmaya dâhil olmadan söylemek gerekirse, 1905 civarı bilinen en eski çekimleri olan "Dokumacı Kadınlar", 1909-1910 Manastır'da II. Meşrutiyet'in yıldönümü kutlamalarından bir sahne ile Manastır'da hürriyetin ilânından sonra çekilen "Resneli Niyazi Bey ve Geyiği" çalışmaları bulunmaktadır. Eldeki verilere göre, 1905 civarında yüz yaşını aşmış büyükanneleri Despina'nın görüntüsü ile başladıkları kayıtlarda göçebe Ulahların hayatı, ücret karşılığında çektikleri bir düğün, bir Metropolit cenazesi, Sultan Meh-

nan ve Balkan filminin peşine düşmesi anlatılır. Manakilerin 1905 tarihli "Dokumacılar" filminden görüntüler ile açılan "Ulis'in Bakışı"nda bu görüntülerden iki buçuk dakikalık bir plan sekansa geçiş yapılır. Geçmiş ile geleceğin, siyah beyaz ile renklerin birbirinin yerini aldığı bu sekans, Angelopoulos'un öne çıkan olan plan sekans örneklerinden birisidir.

Angelopoulos'un kullanımı ile uzun plan sekanslar, Eisenstein'ın kurgu anlayışı ve kuramına karşı bir okuma olarak düşünülebilir zira, kesme seyircinin bilincine yapılmış aşırı bir müdahale olarak görülür. Tüm bunlar, yönetmenin seyirciyi düşünme ve sorgulama eyleminden uzaklaştıran kesme yerine uzun plan-sekansları tercih etmesinin sebepleri arasındadır. Uzun plan-sekanslar her ne kadar alışılagelmiş sinema kalıpları içinde sorgulansa da, hayatın ritmine ve zaman algısına yaklaşımı nedeniyle dikkat çekmiştir.

Bordwell'e göre uzun çekimler, mesafeli bakışlar, boş çerçeveler ve ölü zamanlar çekim üzerine ciddi bir ağırlık yükler.[26] Angelopoulos filmlerindeki tüm çekimlerde kameranın lokal hareketi bulunur. Birisi yürür ya da araba kullanır ve kamera onu pan yaparak ya da kayarak takip eder. Kamera hedefinden biraz daha hızlı hareket edebilir, fakat buna rağmen figürün hareketi uzamın açılımının itici gücü olur. Hareket sürerken hareketin içinde kamera ilk karakteri takibi bırakabilir, başka birisine yönelebilir ve onu da bir süre izleyebilir. Böylelikle Angelopoulos, kendi karakteristik evrenini oluştururken çekimini canlı tutarak görsel ilgimizi ve beklentimizi arttırır.[27] Angelopoulos, sıklıkla kullandığı uzun çekimler ve ölü alanların katkısı ile sahnelemeyi uzun tutar, böylece kameranın sıradaki takip nesnesi ya da hangi karaktere yöneleceğine dair beklenti içine giren seyirciye zaman tanır. Yavaş akan anlatı hem gerçek zamana paralel bir seyir izlerken hem de beklenti ve düşünme için seyirciyi daha aktif kılarak ona bolca zaman verir. Angelopoulos filmleri seyirciyi düşünme ve sorgulama konusunda hep aktif kılmış, edilgen konumdan etken konuma geçmesinde etkili olmuştur.

---

med Reşad'ın bir Romen heyetinin, Sırp kralı Karađorđevic'in Manastır'ı ziyaretleri Meşrutiyet merasimlerinin görüntüleri bulunmaktadır. Manakilerin filmleri, erken sayılabilecek bir tarihte fotoğrafçılıktan gelen ışık, açı, mizansen tecrübelerini seferber ederek film çeken iki sinemacının ürünleridir. Igor Stardelov'un da belirttiği gibi belgesel mantığı ile başından sonuna kadar izledikleri olaylar, kalabalık sahnelerdeki özenli açıları, yakın planlarda belli şahsiyetleri vurgulamaları ve hızlı akan törenlerde sürekli hareket halinde olan kameralarıyla Balkanların tarihindeki tek bir kimlik, milliyet ya da aidiyet ile ilişkilendirilemeyecek pek çok olayın görsel anlamda epik kayıtlarını tutmuşlardır (Saadet Özen, "Manaki Kardeşlerin Çoklu Tarihi", *Altyazı Dergisi*, sayı 132, Ekim 2013, s. 72-75).

David Bordwell,"Modernizm, Minimalizm, Melankoli: Theo Angelopoulos ve Görsel Biçim", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, sayı 7, 2000, İstanbul, s. 118.

[27] Bordwell, agm., s. 118.

Özellikle politik sinemanın ağırlıklı olarak yapıldığı yıllarda plan-sekansları kullanan Angelopoulos'a göre amaç, sinemaya politika sokmak değil, sinemayı politik olarak yapmaktı.[28]

İzleyiciler bir filmi kenar çizgileriyle sınırlanmış bir tablo ya da fotoğrafkarşısında değil de her an kadrajın içindeki nesnenin dışarı çıkabileceği ve dışarıdaki herhangi bir nesnenin içeriye girebileceği duygusuyla, filmsel evreninin tüm genişliğini duyumsayarak izler.[29] Kadraj teknik zorunluluktur. Bu zorunlu kadrajın oluşturulmasıyla (dekor, kostüm, ışık, nesne, kamera, oyuncu konumları, oyun aksiyonu, ses hazır olunca) başlayan çekim, gerçek uzamdan filmsel uzama alınmak istenen olayın canlandırılma sürecini gösterir. Amaca ulaşılınca, görüntü bir kesmeyle sonlandırılır. Angelopoulos, "Ulis'in Bakışı" filminde adı olmayan kahraman, peşine düştüğü iki bobin filmi, geçmişiyle hesaplaştığı yolculuk sonunda Saraybosnalı yaşlı bir adamın film arşivinde bulur. Bay A, filmi bulma heyecanı yaşarken dışarıdan hüzünlü bir müzik duyulur. Müziğin kentte yaşayan Sırp, Müslüman, Hıristiyan gençlerin kurduğu *Gençlik Orkestrası* tarafından yapıldığını öğrenir. Arşiv binasından çıkılır. Kamera karşılarındadır. Onlar konuşarak ilerledikçe kamera geriye doğru kayar. Uzun bir süre kayan kamera, kahramanlarla birlikte sağa ilerler. Onlar duvardan içeri bakarken yükselir, tarlanın ortasında yaylı çalgılarla kar ve yağmur altında müzik yapan gençleri üst-açıdan gösterir. Bu uzun plan-sekans, Angelopoulos'un kamera rejisine yetkin bir örnek oluşturmaktadır. Kamera bir kez çalıştırılarak, içinde belli bir olayın başladığı, geliştiği, bittiği ve bütünlüklü birçok sahnenin birleştirildiği bu plan sekansta kadraj sınırı açık bir biçimde ortadan kalkmıştır. Kamera hareketleri, amorslu çekimler, sabit çerçeveye giriş çıkışlar filmsel evrenin sınırının kadrajın dört tarafındaki çizgilerle belirlenemeyeceğini ortaya koyar.[30]

MİTSEL DETAYLAR

Teksoy, Angelopoulos'un anlatılarındaki mitoloji evrenine dair şunu söyler: "Tiyatro, mitoloji, tarih iç içe geçerek, yönetmenin deyişiyle mitolojiyi yükseklerden indirip halkın ayağına getirdi."[31] Yönetmenin filmlerine bakıldığında tarihsel bir dış gerçeklik üzerine inşa edilen anlatılar yanında, yaratılan karakterler ve bu karakterlerin ilişkileri, konumlandırmaları ve mücadeleleri hep bir mitolojik olaya referansta bulunarak kurgulanmıştır.

---

[28] İhsan Kabil, "Gerçekten Düşe", *Ve Sinema*, sayı 8, Hil Yayınları, İstanbul, 1989, s. 86.

[29] Cengis Asiltürk, "Sinemada Kadrajın Evreni ve Çekim", *Sosyal Bilimler Dergisi* / Journal of Social Sciences 3(2), İstanbul, 2009, 92-124.

[30] Cengis Asiltürk, agm., s. 92-124.

[31] Rekin Teksoy, *Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi*, Oğlak Yayınları, 2.basım, İstanbul 2005, s. 737.

Angelopoulos filmleri yalnızca tarihsel bir dış gerçeklikle de sınırlı değildir; yönetmenin dünyası o maddi gerçeklikle ötesi arasındaki bir gerilimde inşa edilir. İmge, bu gerilimin taşıyıcısı konumundadır. Çoğu zaman bir metafor olarak işleyen imgeyi merkeze alarak uzun ve genel planlara dayanan bir dil kuran Angelopoulos, alışılagelmiş anlatı ve kurgu yapısını sarsar. Angelopoulos Sineması'nın gücü en çok buradan ileri gelir: İmgenin kullanılış biçimi sayesinde mit, tarih ve miras sorunu antikiteden bugüne uzanan estetik ve politik bir bağlamda yeniden tartışılır. Böylelikle Angelopoulos, sürekli kendine referans yapan sinemasıyla miti her defasında yeni baştan kurar.[32]

Angelopoulos, ayrıca birbirine benzeyen bu imgeleri Antik Yunan'dan yakın tarihe uzanan bir çizgi içinde tarih ve miti sorgulamak için kullanır. Elektra, Orestes, Alexandros gibi isimler, "Kumpanya", "Sisli Manzara", "Sonsuzluk ve Bir Gün" gibi filmlerdeki karakterleri ve onların kaderlerini temsil eder (hattâ bu isimlerden birisi de yönetmenin kendi babasının ismi olan Spyros'tur). Odysseus, Angelopoulos'un hikâyesine en sık başvurduğu kahramanların başında gelir. "Kitara'ya Yolculuk", iç savaştan sonra sürgüne gitmiş bir komünistin eve dönüşünü anlatırken aynı zamanda Odysseus ve Penelope'nin hikâyesini anımsatır. "Ulis'in Bakışı"nda ise gene Odysseus'a filmin isminden başlayarak yapılan göndermeler, bütün Balkanların ve sinemanın yüzyıl içindeki yolculuğuyla birleşir. Ancak burada kahramanın eve dönüş yolculuğunda karşısına çıkan miras, Lenin heykelinde de olduğu gibi bir ağıtı tarif etmeye yarar. "Ulis'in Bakışı"nda kurdukları hayallerin yanında hiç değişmediğini düşündükleri dünyaya içen iki arkadaş, geçmişin solcu önderleri ve Welles ile Eisenstein gibi sinema ustaları şerefine kadehlerini kaldırırlar. Onları kaybettikleri dostları gibi anarlar. Angelopoulos her ne kadar karakterlerine Eisenstein için "Biz onu çok sevdik ama o bizi hiç sevmedi" dedirtse de, geçmişle kurduğu ilişki hiçbir zaman unutuşla veya inkârla değil, anısını canlandırma ve bugünle kurduğu ilişki üzerinden anlamlandırma çabasıyla açıklanabilir.

SINIR, GÖÇ, SÜRGÜN, MÜLTECİ BİLEŞENİNDE KESİŞEN HAYATLAR

> Sınırlar, dil ve kültürlerin karışması, yurtsuz ve istenmeyen mültecilerle uğraşarak ben yeni bir hümanizma, yeni bir yol aramaktayım.

Angelopoulos'un kişisel hikâyeleri ve acıları ile kurduğu bağlar, hemen her filmde aynı eksene oturmaktadır. Filmlerindeki anlatı yapısı II. Dünya

[32] https://www.altyazi.net/yazilar/angelopoulos-sinemasina-bir-bakis/ et.12.10.2019

Savaşı'ndan Berlin Duvarı'nın yıkılmasına, Stalin'den günümüze gelinceye kadar özellikle Avrupa tarihindeki önemli olaylar, birbirine paralellik arz eder biçimde resmedilmiştir. Angelopoulos, içine doğduğu ve yaşadığı yüzyılın sarsıntılı, değişken ve gelgitli halinden etkilenerek savaşın sonuçlarını ve sonrasında yaşananları estetize edilmiş bir görsellik ve şiir gibi bir anlatım ile aktarmıştır.

Angelopoulos, göç olgusunun dışsal olduğu kadar içsel bir tarafının da olduğuna dikkat çekmiştir. Yunanistan'dan Amerika'ya 20. yüzyılın başından II. Dünya Savaşı'na kadar yaşanan büyük bir göç dalgası Amerika'nın yoksullar için bir rüya ya da vaat edilmiş bir ülkeye dönüşmesine sebep olmuştur. Dünya tarihinde de hep varolagelmiş olan göç olgusu her sanatta olduğu gibi sinemada da göç edenlerin yaşadıkları, uyum sorunları, geride bıraktıkları vatanlarına duydukları özlem temalarında filmlerde işlenmiştir. Eskiden siyasal anlamda tercih edilen yer değiştirme ve göç olgusu şimdilerde ekonominin belirlediği çizgilerde ve ekonominin güçlü olduğu ülkelere yapılmaktadır. Angelopoulos'ta göç edenlerin arkalarında bıraktıkları ve kişisel olarak yaşadıkları üzerinden bir tarih okuması yapmaktadır.

"Sonsuzluk ve Bir Gün" filminde Alexander'ın Arnavut asıllı küçük bir göçmen çocukla karşılaşması ve arkadaş olması anlatılmaktadır. Angelopoulos'un hemen her filminde olduğu gibi bu filmde de, kişisel olanla siyasal olan kesişmiştir. Yönetmen, yetim çocuğu sadece bir mülteci olarak görmeyip kendi gençliğinin bir yansıması olarak görmüştür.

"(...) Aslında yaptığım altı filmi iki ayrı üçlü olarak ayırıyorum. Benim için "Kitara'ya Yolculuk" Tarihin Suskunluğu'dur. "Arıcı" Sevginin Suskunluğu, "Puslu Manzara" ise Tanrının Suskunluğu'dur. 'Sizli Manzara'da küçük çocuk ablasına, "Sınırların anlamı nedir?" diye sorar. Ondan sonraki üç filmde onun sorusuna bir cevap bulmaya çalıştım. "Leyleğin Adımı" ülkeleri ve insanları ayıran coğrafi sınırlarla ilgilidir. "Ulis'in Bakışı" insan vizyonunun sınırlarından, hattâ kısıtlamalarından söz eder. 'Sonsuzluk ve Bir Gün' hayat ile ölüm arasındaki sınırları tartışır."[33]

Angelopoluos, tarihle iç içe çektiği filmlerde Balkan coğrafyasının temel problematiği olan savaşlar ve sonrası değişen sınırlar ile ilgili konuları dolaylı, estetik, şiirsel ve didaktik olmayan bir çizgide anlatmıştır. Ülkelerin sınırları olabileceği gibi kişilerin de onları engelleyen sınırları olacağına dikkat çeken yönetmen, özellikle yaratım sürecindeki karakterlerin sınırlara, engellere karşı izlediği yöntem ve karşılaştıkları sorunlar temelinde kendince bir izlek sunmuştur.

[33] Dan Fainaru (der.), *age.*, s. 140.

GENİŞ AÇILAR/DURGUN PLANLAR/SOLUK RENKLER VE DEDRAMİTİZASYON

> Ben doğal manzarayı, hayalimde gördüğüm bir iç manzaraya dönüştürme ihtiyacı hissederim hep. Evleri yeniden badanalarım, kimi zaman yerlerini bile değiştiririm; daha önce olmayan köprüler inşa ederim. (...) Bütün filmlerim inceden inceye gerçeğe dayanır. Ama benim göstermek istediğim, gerçek manzara değil, benim rüyalarımda gördüğümdür...

Angelopoulos filmlerinin görsel olan bir başka ortak özelliği yönetmenin özellikle mekân olarak tercih ettiği Kuzey Yunanistan'daki puslu manzaralar, soluk renkler, soğuk hava ve gri gökyüzüdür. İz bırakan tarihsel dokunun tortusu olarak seçilen renk, mekân ve uzam uyarınca seyirciyi melankolik bir duyguya sokar. Toplumun yaşadığı acı, belirsizlik, karmaşa ve kaos; yönetmenin detaycı bakış açısı ve seçimleri ile gerçekçi bir şekilde izleyenlere aktarılır.

Bordwell, son modernist olarak tanımladığı Angelopoulos filmlerinde modernist düşünceye temel teşkil eden bazı özelliklerin izini sürer. Bunlar: bastırılmış duygusal anlatım, izleyicinin dikkatinin ustalıklı yönetimi, izleyiciye film izleme sürecinin duyumsatılmasıdır.

II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa sinemasında "dedramatizasyon" akımı öne çıkmıştır. Bu akım uyarınca Bordwell'in de ifade ettiği gibi yönetmenler, çekimi ve biçimi bastırmanın yollarını ararlar,[34] böylece dram, Hollywood klasik anlatısının önerdiğinden daha farklı bir yol izler. Böylelikle daha gerçekçi ve daha ciddi bir anlayışla klasik çizginin dışına çıkan filmler üretilmeye başlar.

Angelopoulos'un dedramatizasyon yöntemleri Antonioni ile benzeşmektedir. Bordwell'e göre Angelopoulos önceki yöntemleri daha da geliştirmiştir. İki yönetmen arasında, manzaralara olan ilgi, özellikle ilk filmlerde hareketin dışından gelen müzik kullanımından kaçınma ve ölü zamanın uzatılması konularında benzerlikler sözkonusudur.[35] Angelopoulos ayrıca uzun çekimleri yanında iç mekânlarda kamerayı eylemin/hareketin oldukça uzağına yerleştirir. Özellikle ilk çalışmalarında orta uzunlukta çekimler yapsa da, sonraları çoğunlukla uzun ve geniş ölçekli çekimleri tercih etmiştir. Yine Bordwell'in yorumladığı gibi, Angelopoulos'un seyirciye kamerasını ya da figürlerini yaklaştırmamasının sebebi, onun büyük ölçekli görüntülerden feragat etmeden, ince detayları gösterebilen sinemanın gü-

[34] Bordwell, agm., s. 103.
[35] Bordwell, agm., s. 108.

cüne duyduğu inançtan[36] kaynaklanmaktadır. Angelopoulos filme dair tüm planlarını geniş ekran, geniş açı ve sinema perdesini düşünerek tasarlamış, bu sebepten çoğunlukla büyük/geniş ölçek kullanmıştır.

"Manzaralar, merkezî perspektife yerleştiğinde, iç mekânlarda, şehrin sokaklarında ya da otoyollarda olduğu gibi, dikkatimizi bitim noktasına kaydırabilir. 'Puslu Manzaralar' filminde, Voula'nın tecavüze uğradığı sahnede, şok edici olan, kamyonun ve otoyolun diagonal gerileyişinin, gözlerimizi kamyon şoförünün kızı kovalamasına yöneltmesidir."[37]

Wolfflin'in "gerileyen uzam" kavramı uyarınca, çerçeve içindeki figürler ve mimari nesneler, ön plandan arka plana doğru çizilen diagonaller ile derinlik yaratmaktadır. Yönetmenin "Leyleğin Adımı" filmindeki sınır sahnesinde de kullandığı bu teknik ile oluşturulan etkili perspektif ile oluşan manzara içine figürler ve mimari nesneler yerleştirilmiştir.

SINIRSIZ ANLATILAR VE 'SON'SUZ FİLMLER

> Benim filmlerimde son yoktur. Çevremdeki her şeyin kıpırtısız durduğu duygusuna kapılırım. Ben bu hareketsizlikten kurtulmaya, yeni bir temel atmaya çalışıyorum...

İmgelem ve gerçeklik duygusu ile geçmiş ve bugünün kesişmesi, yönetmenin filmlerinde sıklıkla karşılaşılır ve önceki filmlerin çoğunu anımsatacak şekilde yerleştirilir. Bu konumlandırma da, anlatımın sürekliliği açısından dinamik bir yapıya vurgu yapar.

Angelopoulos, filmleri için devam eden ve hiç bitmeyecek aynı filmin bölümleri olarak bahseder. Hiçbir şey hakkında son söz söylenemeyeceğini vurgulayan yönetmen, özellikle tarihî olayları anlatının fonunda olduğu filmlerinde, geçmişten şimdiki zamana bir süreç içerisinde lineer bir çizgide seyreden şekilde resmetmiştir (zamansal olarak geri dönüşler, zaman atlamaları ve ileri-geri gidişler de elbette sözkonusudur). Bu izlek de sanki filmlerin hep birbirinin devamı gibi algılanmasına sebep olmuştur.

Zamanın işlenişi, mekânın kullanımı ve tekrarlayan aynı isimlerin kullanımı izleyenlerde Angelopoulos'un filmlerinin sonu olmadığı ve birbirine tarihî doku, anlatı, karakterlerin isimleri ve tekniğin özgün kullanımı bağlamında bağlı olduğu duygusunu oluşturur. Küçük kasabalar, gri gökyüzü, sisli/puslu sabahlar, ıssız kamyon durakları, boş meydan ve otoyollar ile hem eskinin hem de yakın geçmişin tarihi içinde aynı isimli karakterlerin arayış halinde çıktıkları yolculuklar yönetmenin şiirsel ve epik anlatımıyla uzun bir filmin küçük parçaları izleniyormuş duygusu yaratılır.

---

[36] Bordwell, agm., s. 110.
[37] Bordwell, agm., s. 111.

Yönetmenin filmografisinde öne çıkan bu izlek onun anlatı yeteneğini öne çıkaran bir unsur olarak yorumlanabilir.

Sonuç yerİne

Tarihselliği hiç elden bırakmayan bir anlatıcı ve "Son modernist" olarak Angelopoulos, tarihi kişiselleştirdiği ve kendi bakış açısıyla yorumladığı filmleri ile ayrıca izleyende yarattığı kişisel estetik evreniyle de sinema tarihinde ayrıcalıklı bir konum ve ismin sahibidir. Sinemadaki biçimsellik konusundaki arayışları ve yenilikleri modern sinema dilinin oluşmasında etkili olmuştur. Balkan coğrafyasında yaşanan savaşların şiddetini ve dehşetini estetize bir görsellik içinde verip seyirciyi düşündüren ve yorum yapmaya zorlayan tavrı ile Angelopoulos, Brechtçi kuramların yön verdiği epik filmler çekmiştir. Angelopoulos'un filmografisinde yer alan her film eklektik olarak birbiriyle bağlantı içindedir, bu da tarihsel okumanın ve yorumlamanın sürece yayılıp seyircinin daha aktif bir rolde konumlandırılmasını sağlamıştır. Yaptığı üçlemeler ile tarihsel her türlü yaşanmışlıklara süreklilik kazanmış referansları ile kişisel yorumlarını ekleyen yönetmen, savaş sonrası ortaya çıkan küçük toplulukları da unutmadan kayda almıştır. Klasik anlatı yapısı ve kurgu anlayışını tersyüz eden bakış açısı ile sinemanın sadece popüler bir araç olmasından öte sanatsal yanı ağırlıkta olan ve düşündürüp sorgulamaya yönlendiren işlevsel bir katmanının varlığına dikkat çekmiştir. Angelopoulos ve çağdaşı diğer Balkanlı yönetmenlerin filmlerinde anlatılarına konu ettikleri "Balkan kimliği" ve "Balkanların öz-imajı" temsilleri koşullu ve tekrar eden bir 'Avrupa' ve 'Avrupalı olma' çerçevesinde yeniden kurgulanmaktadır.

Angelopoulos fİlmografİ

Tatbikat (*Anaparastasi*-1970)
36 Günleri (*Meres Tou 36*-1972)
Gezgin Oyuncular (*O Thiassos*-1974-1975)
Avcılar (*I Kynighi* - 1977)
Megalexandros (1980)
Kitara'ya Yolculuk (*Taxidi Sta Kythira* - 1983)
Arıcı (*O Melissokomos* - 1986)
Sisli Manzara (*Topio Stin Omichli* - 1988)
Leyleğin Adımı (To Meteoro Vima Tou Pelargou - 1991)
Ulysses'in Bakışı (*To Vlema Tou Odyssea* - 1995)
Sonsuzluk ve Bir Gün (*Mia Eoniotita Ke Mia Mera* - 1998)
Ağlayan Çayır (*Trilogia 1: To Livadi Pou Dakryze* - 2004)
Zamanın Tozu (*I skonitouhronou* - 2008)

KAYNAKÇA

Beyazıt, Ebru (2010), "20. Yüzyıl Yunan Tarihindeki Politik Dönüşümler ve Bunun Theodoros Angelopoulos Sinemasındaki Temsili", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir.

Bordwell, David (2000),"Modernizm, Minimalizm, Melankoli: Theo Angelopoulos ve Görsel Biçim", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, sayı: 7, İstanbul.

Brecht, Bertolt (2012), *Radyo Kuramı ve Sinema Üzerine*, çev. Süheyla Kaya, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Burton, Robert (2018), *Melankolinin Kısa Anatomisi*, çev. Alper Kaan Bilir, Maya Kitap, İstanbul.

Calotychos, Vangelis (2013), *The Balkan Prospect: Identity, Culture and Politics in Greece after 1989*, United States: MacMillian.

Evren, Burçak (2006), *İlk Türk Filmleri*, Es Yayınları, İstanbul.

Fainaru, Dan (der.) (2006), *Theo Angelopoulos*, çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Genç Seray (2002),"Balkan Sineması için Kısa Bir Önsöz",*Yeni İnsan Yeni Sinema*, sayı 10, İstanbul, s. 62-63.

Genç, Seray (2005),"Üçleme-Ağlayan Çayır: Mültecilerin Yüzyıllık Yolculuğu", *Yeni Film*, sayı 8, İstanbul, s. 36-45.

Genç, Seray (2006), "Sarayova Sinemaya Açınca Kalbini", Yeni Film, sayı 12, İstanbul, s. 93-98.

Genç, Seray "Angelopoulos'un Yaşadığı Yüzyıla Bakışı", *Yeni Film*, sayı 1, İstanbul, s. 85-92.

Hettich, Katja (2018), *Melankolik Komedi*, çev. Okşan Aytolu, Profil Kitap, İstanbul.

Iordanova, Dina (2007), *Balkan Sineması*, çev. Burcu Erdoğan, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Kabil, İhsan (1989),"Gerçekten Düşe", *Ve Sinema*, Hil Yayınları, sayı 8, İstanbul, s. 85-87.

Kerkinos, Dimitris (2018),"Sözcüklerden Görüntülere: Balkan Edebiyatı ve Sineması", çev. Yusuf Güven, *Yeni Film*, sayı 47-48, İstanbul, s. 127-131.

Küey, Ayça Gürdal (haz.) (2013), *Theo Angelopoulos*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Mascelli, Joseph V. (2002), *Sinema'nın Beş Temel Ögesi*, çev. Hakan Gür, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Özdüzen, Özge (2017), *"Saraybosna'da Ölüm: Neon Işığında Balkanlar Tarihi"*, Yeni Film, sayı.41-42, İstanbul, s. 74-77.

Özen, Saadet (2013), "Manaki Kardeşlerin Çoklu Tarihi", *Altyazı Dergisi*, sayı 132, s. 72-75.

Parkan, Mutlu vd. (2002), "Brecht Estetiği ve Modern Sinema 1", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, sayı 11, İstanbul, s. 44-47.

Parkan, Mutlu vd. (2002), "Brecht Estetiği ve Modern Sinema-2", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, sayı 12, İstanbul, s. 49-53.

Parkan, Mutlu (1991), *Brecht Estetiği ve Sinema*, İdeart Yayınları, İzmir, 1991.

Romney, Jonathan (2000), "Theo Angelopoulos Sonsuzluk ve Bir Gün", çev. Serdar Aygün, *25. Kare*, sayı 30, İstanbul, s. 18-21.

Teksoy, Rekin (2005), *Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi*, 2. basım, Oğlak Yayınları, İstanbul.

Todorova, Maria (2010), *Balkanları Tahayyül Etmek*, çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, 3. basım, İstanbul

Yılmazkol, Özgür (2019),"Akdeniz Dalgasında Helenistik Duruşlar", ed. Özgür Yılmazkol, *Akdeniz Sineması* içinde, Doruk Yayınları, İstanbul.

Zebil, Yüksel (1997), "Bertolt Brecht ve Sinema", *25. Kare*, sayı 20, İstanbul, s. 54-56.

https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/17/balkanlarin-ve-turk-sinemasinin-ilk-yonetmenlerinden--manaki-kardesler 6.9.2019

https://www.cambridge.org/core/books/cinema-of-theo-angelopoulos/angelopoulos-and-the-timeimage/E3D5AFD8184B52C 3.9.2019

https://www.manchesterhive.com/view/9781526109354/9781526109354.xml 26.8.2019

http://www.avrupasinemasi.com/2013/03/15/theodoros-angelopoulos-sinemasina-toplu-bakis/ 11.9.2019

https://www.academia.edu/1922665/Andrew_Horton_The_Films_of_Theo_Angelopoulos_a_Cinema_of_Contemplation_Andrew_Horton_The_Last_Modernist_the_Films_of_Theo_Angelopoulos 3.9.2019

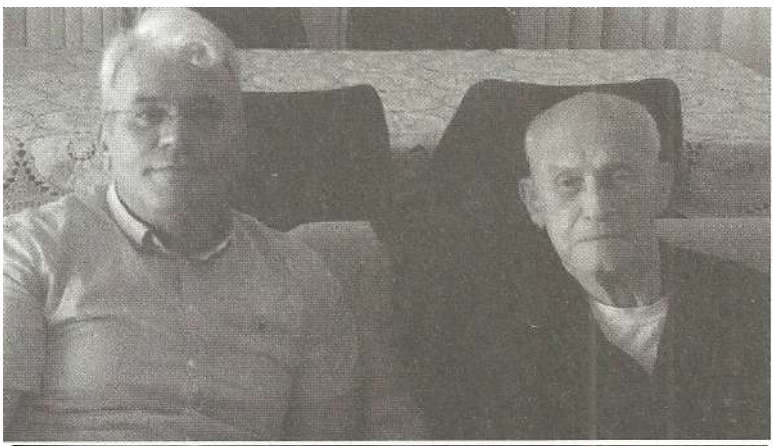
https://interartive.org/2008/06/theodoros_angelopoulos 3.9.2019

https://www.stratejikortak.com/2016/12/yugoslavyanin-dagilisi-2.html et.1.10.2019

Üsküp, Makedonya.

SÖYLEŞİ

Recai Özcan & Fahri Kaya

FAHRİ KAYA İLE KUZEY MAKEDONYA TÜRKLERİNİN KÜLTÜR VE EDEBİYATINA DAİR BİR SÖYLEŞİ

Recai Özcan*

FAHRİ KAYA (1930-)

Fahri Kaya 1930'da Kumanova'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini doğduğu yerde tamamladı. İkinci Dünya Savaşı Fahri Kaya'nın öğrencilik yıllarına rastlar. Bu yıllarda Bulgarlar Makedonya'yı işgal ederler. 1944'te ailesiyle Üsküp'e taşındı. Üsküp'te yazları düzenlenen kurslara katılarak öğretmen olma hakkını elde etti. 1950'de Belgrad'da Filoloji Fakültesi Şarkiyat Bölümünde öğrenim gördü. Belgrad'dan döndükten sonra Üsküp Çocuk Radyosu'nda Türkçe çocuk yayınlarında görev aldı. Çok geçmeden Birlik gazetesi bünyesinde yayınlanmakta olan Sevinç dergisine geçti. 1958'de Birlik gazetesinde görev aldı. Bu görevi siyasete başlamasına kadar devam etti. 1969'da milletvekili oldu. Aynı yıllarda başlayan Kültür ve Enformasyon Bakanlığı görevi on yıldan fazla sürdü. 1990'da, Tito Yugoslavya'sında en yüksek görev olan Cumhurbaşkanlığı Konseyi'ne seçildi. 1991'de emekli oldu. Emeklilik yıllarını Üsküp'te, genellikle kültür ve edebiyatla ilgilenerek geçirmektedir. Makedonya Türklerinin edebiyatının gelişmesinde önemli rolü olan Fahri Kaya, şiir ve hikâyenin yanında, kültür meseleleriyle de yakından ilgilenmiştir.[1]

* Doç. Dr. Recai Özcan, Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

[1] Abdülkadir Hayber, Makedonya ve Kosova Türklerinin Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2001, s.193.

Fahri Kaya'nın eserlerinden bazıları şunlardır: Köyden Sesler (1958), Hoşça Kalın (1965), Güle Güle (Çocuk Hikâyeleri-1978), Çocuk Rüyaları (1991), Eski Yugoslavya'da Çağdaş Türk Şiiri (Antoloji-1992), Çağdaş Makedon Şiirleri Antolojisi (1993), Seçme Yazılar (Araştırma-1994), Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi (1995), Küçük Hanım (Çocuk Hikâyeleri-1997), İkindi Güneşi (1998), Makedonya'da İz Bırakan Türkler (2009), Gün Bugün (2010), Şafak Sökerken (2012), Turske Bajke (Sırpça-1953).

"Rumeli'deki Türkler Ne Olacak?" sorusunu yüz yılı aşkın bir süre önce Alasonya Muallimi Mehmet Zeki Bey Osmanlı'nın Balkanlara veda ettiği günlerde Yeni Fikir mecmuasında gündeme getirirken altı yüz yıl bu topraklarda hâkim olan milletin akıbeti konusunda kaygılıdır ve kalanlar için neler yapılması gerektiğiyle ilgili birtakım öneriler sunar. Mehmet Zeki'nin görüşlerinin odak noktasında Balkanlardaki Türk varlığının her şartta devam ettirilmesi vardır ve bunu "Rumeli'de varlığı idame ve i'la"ya çalışmak bize farzdır" cümlesiyle ifade eder. Ona göre Rumeli'de Türklüğün yaşatılmasının tek yolu, kalanlara Türklük bilincinin aşılanmasıdır. Rumeli halkı bu bilince sahip olmadığı için yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Eğitim çağındaki çocuklara Türk kültürünün, tarihinin öğretilmesi hususunda zafiyet gösterilmiştir. Aynı dönemde diğer milletler, özellikle Bulgarlar, "milliyet şuuru"na ulaşmış ve diğer etnik unsurları zorla "Bulgar milliyetini" kabule zorlamışlardır. Bununla birlikte Türklerde yabancı milletlere karşı bir "aşağılık duygusu" oluşmuştur. Bir Türk, Rum'la veya Bulgar'la karşılaştığında adeta Türklüğünü unutur, kendisini bilgili göstermek için Bulgarca ve Rumca konuşmaya başlar. Kimileri bu konuda öyle ileri gider ki Türkçeyi değil azınlıkların dilini konuşmayı tercih eder. İşte bu yüzden Türklerin Rumeli'deki varlığı tehlikededir. Bu durumda ne yapılmalıdır? Bu sorun üzerine pek çok aydın gibi Mehmet Zeki Bey de düşünür. Ona göre, siyasi sınırların değişmesi Rumeli'yi bizim gözümüzde "vatan" olmaktan çıkarmamalıdır. Bir yerde siyasi idare kaybedilebilir ama asıl olan oradaki varlığın sürdürülmesidir. Rumeli'de Türklüğü yaşatmak için en önemli adım eğitim-öğretim, dahası ilköğretimdir. Bunun için "maarif-i ibtidai"nin tanzimi noktasında acilen bir cemiyetin teşekkül ettirilmesi gerekir. Ayrıca Rumelili olup İstanbul'da eğitim gören gençler derhal Rumeli'ye gitmeli ve vazifelerini icra etmelidir. Gerçek vatanperver gençler yüksek tahsilleri ne olursa olsun Rumeli'deki köy ve kasabalara giderek öğretmenlik yapmalıdır. Bununla birlikte, Osmanlı Hükümeti'nin bu gençlere Anadolu'da "memuriyet" vermemesi, Rumeli'deki Türklüğün devam ettirilmesine hizmet anlamına gelir. Mehmet Zeki, Rumeli'de veri-

len görevi yerine getirmeyecek olan genci "milletsiz" ve "vatansız" olarak vasıflandırır.[2]

Muallim Mehmet Zeki Bey'in bu topraklarda kalan soydaşlarımızın geleceği ile ilgili endişesinin çok haklı gerekçeleri vardır. Rumeli'den Türkiye'ye göç eden Türklerin birçoğu bu kaygıyı taşır, farklı zeminlerde düşüncelerini dile getirir. Türk edebiyatının önde gelen ismi Yahya Kemal'in Rumelili olarak sık sık bunu ifade ettiğine şahit oluruz. Onun tahayyül ettiği "kendi gök kubbemiz" yalnızca siyasi sınırlarla anlaşılabilecek bir olgu değildir. Bu kubbe "dili bir, gönlü bir, imanı bir" insanların yaşadığı her yeri kapsar. Bugün Balkan coğrafyasında "dilimizin, gönlümüzün, imanımızın" ortak olduğu birçok soydaşımız varlığını sürdürmektedir. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti sınırları içinde, yaklaşık iki milyonluk genel nüfus dâhilinde resmî rakamlara göre yüz bin civarında Türk yaşamaktadır.

Bir milletin dilini, kültürünü koruyabilmesi için o milletin aydınlarına büyük iş düşer. Bu süreçte siyaset, sanat, edebiyat sahasında toplumun geleceği adına mücadele edenlerin sayısı çok değildir. Fahri Kaya, bu isimlerin önde gelenlerindendir. 1930 yılında Kumanova'da dünyaya gelen Kaya, babası Mustafa Efendi gibi ömrünü Türklüğün Rumeli'deki varlığına adamıştır. Önünde Türkiye'ye göç etmek gibi bir seçenek varken zor olanı tercih ederek varlık mücadelesine Yugoslavya topraklarında devam eder. Bir bakıma Mehmet Zeki'nin Rumeli gencine çizdiği yolda ilerlemeyi görev bilen Fahri Kaya'nın hayatı, edebiyat anlayışı, mücadelesi uzun ve zorlu olacaktır. Kaya, henüz on altı yaşındayken İştip'te öğretmenliğe başlar. Dört yıl süren öğretmenlikten sonra Belgrad'da Filoloji Fakültesi'nde yüksek tahsiline devam eder. Belgrad'dan Makedonya'ya döndükten sonraki yıllarda "Sevinç", "Tomurcuk" gibi çocuk dergilerinde, "Birlik" gazetesinde ve "Sesler" ve "Vardar" gibi dergilerde yazı faaliyetine devam eder. Yugoslavya devletinin bir dönem tanıtma bakanlığını yürütür. 1974 ve 1978 yıllarında Makedonya Komünistler Birliği Başkanlığı'na seçilir. 1991 yılında emekliye ayrılır ve kültür, sanat, edebiyat faaliyetlerine devam eder.[3]

Yugoslavya dağıldıktan sonra Makedonya ismiyle tarih sahnesine çıkan ülkenin adı, komşusu Yunanistan'ın da zorlamasıyla Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştirildi. Balkanların çalkantılı atmosferinde yaşamaya alışan Türk azınlığın bu değişime ne kadar katkı sunduğu/sunabildiği, yeniliklerden ne derecede etkilendiği gibi meseleler Balkanlardaki Türk aydınını ilgilendirdiği kadar Türkiye'de yaşayan bizleri de ilgilen-

[2] Mehmet Zeki, "Rumeli'deki Türkler Ne Olacak?", *Yeni Fikir Mecmuası*, S. 10, 1 Nisan 1329.
[3] Fahri Kaya'nın hayatı, sanatı, eserleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Nazlı Rânâ Gürel-Zeki Gürel, *Fahri Kaya Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Yeni Balkan Yayınları, Üsküp, 2015.

diriyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin son yirmi yılda, özellikle Balkan coğrafyasına yönelik uyguladığı politikalar kayda değer. Ancak bu politikaların bölgedeki Türk azınlığın sorunlarının çözülmesindeki başarısı üzerine daha yoğun düşünmek gerek. Görevde bulunduğum yıllarda Makedonya Türklerinin eğitim, kültür, edebiyat alanlarındaki sorunlarından bazılarını aşağıda kısaca zikrettikten sonra Fahri Kaya ile gerçekleştirdiğim röportaja yer vermek istiyorum.

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde bugün en önemli sorunlardan biri Makedonya Türk gençliğinin içine kapanmasıyla ortaya çıkan "gettolaşma" tehlikesi. Teknolojinin gelişmesi, uydu antenleriyle Türk kanallarını izleme imkânı bulan gençlerin birçoğu Türkiye'deki günlük olayları ve siyasi gelişmeleri kendi ülkelerinkinden daha iyi biliyor. Bu durum, soydaşlarla kültür köprüsü kurmamız açısından olumlu, ancak onların kendi ülkeleriyle bağlarının güçlenmesi konusunda pek de faydalı sonuçlar doğurmuyor. Gençlerin hem Türkiye'deki ve dünyadaki gelişmeleri takip etmeleri hem de kendi ülkelerinin gündemini bilmeleri büyük önem arz ediyor.

Çok dillilik nedeniyle, ana dili kullanımında yaşanan sıkıntılar da zamanımızda büyük sorun teşkil ediyor. Bu topraklarda çok sayıda etnik topluluk olduğundan özellikle azınlıkların birkaç dili öğrenmesi zarureti ortaya çıkıyor. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde bir Türk, çocukluğundan itibaren birlikte yaşadığı Arnavutların dilini ve kamusal alana girdiğinde resmî dil olan Makedoncayı bilmek durumunda. Okullarda verilen Türkçe eğitim Türklerin ana dillerini geliştirebilmeleri için yeterli imkânlardan yoksun.

Kitap basımı ve kültürel faaliyetlerin azlığı Türk dili, kültürü ve edebiyatının gelişmesini engelleyen en önemli unsurlardan biri. Burada Köprü, Hikmet, Yeni Balkan gibi Türkçe yayın organlarının faaliyetleri yeterli değil. Yunus Emre Kültür Merkezi'nin İngiliz, Fransız kültür merkezlerinde olduğu gibi Türkçe kitapların satışına yönelik faaliyetlerde bulunması, bu alandaki eksikliği gidermek için bir adım olabilir.

Bunun yanısıra Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde Türk filmlerinin gösterildiği sinema salonlarının yokluğu da büyük eksikliklerden. Ülkede Türk kültürünün gelişimine katkı sunan kurumlardan biri Üsküp Türk Tiyatrosu. Yaklaşık yetmiş yıldır Üsküp'te faaliyetlerini devam ettirmekte olan Türk Tiyatrosu gerek çocuklar, gerekse gençler ve yetişkinler olmak üzere toplumun her kesimine yönelik eserler sergilemekte; ancak gerek mekân sıkıntısı, gerekse devlet desteğinin yeterli olmaması yüzünden her geçen yıl bu kurumun da işlevini tam olarak yerine getiremediğini belirtmek gerek.

Türkiye'de çeşitli üniversitelerden, dernek vb. kurumlardan Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ne konferans vermeye gelenlerin Türk azınlığa bakışı çoğu zaman romantizmin ötesine geçemiyor. Öyle ki Evlâd-ı Fâtihanlık vasfını Balkanlarda yaşayan bütün etnik gruplar için kullanan aydınlarımız bile bulunuyor. Tabii bu gariplikler soydaşlarımızın gözünden kaçmıyor.

Bütün bu problemlerin çözümü, 21. yüzyılın imkânlarının sonuna kadar kullanılarak Türkiye ile Kuzey Makedonya Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için gösterilen gayretin artırılarak devam ettirilmesine bağlı. Kuşkusuz yüz yıldır bu topraklarda Türk varlığı her türlü zorluğa rağmen devam etti, bundan sonra da devam edecek. Türk milleti olarak gönül köprülerimizin sağlamlaştırılması için siyasi sınırların kısıtlamalarından kurtulup Yahya Kemal'in idealindeki "kendi gök kubbemiz"i genişletmek zorundayız. Fahri Kaya ile gerçekleştirdiğimiz bu röportaj belki bilinenlerin bir tekrarından ibaret olacak ancak bazen bilinenlerin, çeşitli platformlarda tekrar edilmediğinde unutulma tehlikesiyle karşı karşıya kalabildiğini göz ardı etmemek gerekiyor. Fahri Kaya'nın ilerleyen yaşı ve sağlık durumunu da dikkate alarak röportajımızda elimizden geldiğince genel konular üzerinde durmak istedik. Kendisine Makedonya Cumhuriyeti'ndeki Türkçe yayıncılığın dünkü ve bugünkü durumu, eğitim ve kültür alanında karşılaşılan zorluklar, bu zorlukların aşılması için yapılması gerekenlerle ilgili sorularımız ve aldığımız cevaplar şöyle:

Fahri Abi, uzun yıllar bu topraklarda Türk kültürünün yaşaması için çabaladınız. Özellikle eğitim ve kültür alanında faaliyetlerde bulundunuz. Bir toplumun dilinin, kültürünün, edebiyatının gelişmesi için yayıncılığın önemli olduğunu biliyoruz. Bugün için Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde yayıncılık ne durumda?

Açıkçası yayıncılık faaliyetleri eskisi gibi canlı değil. Bu hem Türkiye'de hem de Makedonya'da böyle. Altı ay önce bir bakayım, ne yapıyorlar diye bir yayınevine gittim, el değiştirmiş. Yeni yayınevi de siparişlerle yayın yapıyor. Varlık Yayınevi, Yaşar Nabi'nin kızı devam ettiriyor. Ancak eskisi gibi değil. Ankara'da da durum farklı değil. Yayıncı da olsa oturup, edebiyat konuşacak, sohbet edecek bir insan göremedim. Yayıncılığın yanısıra edebiyat ortamları da tükenmiş vaziyette. Bu bizde de aynı. Mesela Üsküp'te yayıncı kalmadı. Yayıncılar artık sadece maddi kaygılarla iş yapıyor. Geçenlerde yayıncının biri "Fahri Abi biz artık şairleri vitrine bile koymuyoruz." dedi.

Üsküp'te görev yaptığım sürece beni en çok üzen hususlardan biri de Türkçe kitap satın alabileceğimiz bir yerin bulunmamasıydı. Buradaki Türkle-

rin yaşadığı zorluklardan biri hem ülkelerinde hem de Türkiye'de yayımlanan çalışmalara ulaşamamaları. Bu sorun hâlâ devam ediyor maalesef.

Böyle bir mekânın olmamasının en önemli sebebi yayıncıların kitap satışından para kazanamamaları. Devletin yayıncılık faaliyetlerini maddi anlamda desteklemesi gerekiyor. Bizim zamanımızda bazı kurallar vardı. Ordu vb. kurumlar kütüphane kurmak için yeni çıkan yayınlardan yüklü miktarda alıyorlardı. Örneğin her fabrikanın kütüphanesi olması gerekiyordu. Bu fabrikalar yeni yayımlanan kitaplardan yüz, iki yüz adet almakla mükellefti. Sendika kütüphaneleri vardı. Sendikalar, kütüphane kurmak için kitap almak zorundaydı. Dolayısıyla yayıncılar bu faaliyetleri karşılığında para kazanabiliyorlardı.

Bu kurumlar her dilden mi kitap alıyorlardı?

Tabii öncelik Makedoncada idi. Sırpça, Hırvatça, başka dillerde çıkan kitapları da alıyorlardı. Fabrikada çalışan etnik grupların sayısına göre de kitap alıyorlardı. Mesela yirmi otuz Arnavut'un veya Türk'ün çalıştığı fabrika, bu dillerde yayımlanmış kitapları da alıyordu. Bunun yanında gazete ve dergi abonelikleri de vardı bu kurumların. Yani devlet, şirketlerle ya da farklı yollarla yayıncılığı destekliyordu. Fabrikalarda Makedon, Arnavut, Türk işçi büroları vardı. Bu bürolar kitap alım işlerini düzenliyordu. Ama şimdi yayıncılar kendi başlarına, yalnız bırakıldı. Yayıncılığa devlet desteği genellikle her ülkede azaldı. Söylediğim gibi Makedonya'ya özel bir durum değil bu. Kısacası eskiden devlet desteği daha fazlaydı. Ben bir ara Fazıl Hüsnü Dağlarca, Oktay Rifat, Orhan Veli gibi Türk şairlerini Makedonya'da tanıtan çalışmalar yaptım. Bu çalışmalarımı Kültür Bakanlığı destekledi.

Son yıllarda Türkiye'den Makedonya Türklerine yönelik eğitim, kültür gibi politikalarda olumlu değişimler oldu. Bununla ilgili düşüncelerini öğrenebilir miyiz?

Makedonya Türkleri ile ilgili yapılması gereken çok iş var. Özellikle kültür ve edebiyat alanında yoğunlaşıyor bunlar. Dolayısıyla Türkiye'den gönderilen okutmanlara büyük görevler düşüyor. Burada çalıştıkları müddetçe eğitim, kültür gibi sorunlarımızın farkında olup bu konular hakkında araştırmalar yapan okutman sayısı çok az. Birçoğu ne yazık ki görev süresi bittikten sonra bizleri unutuyor. İstisnai birkaç kişi dışında maalesef durum bu. Oysa onların burada kaldığı sürede çeşitli çalışmalar yapmaları gerek. Türkiye'ye döndüklerinde Makedonya Türklerinin kültürel problemlerini unutmamaları ve bu konularda ilmî faaliyetlerde bulunmaları bizleri mem-

nun eder. Bir de son zamanlarda yerli akademisyenlerimiz de kolay yoldan unvan sahibi olma peşinde. İnsanlar çalışmadan, gayret etmeden birtakım unvanları almak istiyorlar. Böyle olunca da ortaya değerli eserler çıkmıyor ve bu çalışmaların bize de faydası olmuyor. Kısacası Türkiye'den görevli olarak gelen akademisyenlerin de burada yetişenlerin de daha dikkatli, titiz, faydalı çalışmalar ortaya koymaları şart.

Makedonya Türklerinin eğitimi konusunda uzun yıllar çaba gösterdiniz. Özellikle Yugoslavya döneminde Türkçe eğitim öğretim kurumlarının kurulmasında, Türkçe ders ve okuma kitaplarının basılmasında ciddi katkılarınız oldu. Genel olarak baktığınızda bu süreçte yaşadıklarınız ve karşılaştığınız sorunlar hakkında bilgi verebilir misiniz?

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki siyasi, kültürel zemine bakmak lazım. Bu zemin sağlam mıydı? Yoksa yarım yamalak bir zemin mi vardı? O kültürel zemini yaratmakta ilk kadroların ilk aydınların katkısı neydi? Bu aydınlar kimlerdi? Diye sorabiliriz öncelikle. Ben 1946'da öğretmen oldum. Dört yıl öğretmenlik yaptım. Bu süreçte, çalıştığım köyde dört yıl, geceleri gaz lambasıyla okumak zorunda kaldım. Köyde ne okul, ne öğrenci vardı? Hiçbir şey yoktu. Köyün adı aslında Yakınova idi, ama resmî kayıtlarda Yakimova olarak geçiyordu. Bir gün ilçeden bazı insanlar geldi ve köye kurulacak okulun adı ile ilgili görüş alışverişinde bulundular. Köylülerin birçoğu, öğretmen olduğum için, köy okulunun adını benim vermemi istedi. Ben de okulun isminin Nâzım Hikmet olmasının uygun olacağını söyledim. Görevlilerden biri kalktı ve bana "Bay öğretmen: Kimdir Nâzım Hikmet dediğin kişi?" diye sordu. Ben de şair dedim. O yıllarda Nâzım Hikmet hakkında ben de pek bir şey bilmiyordum aslında. Sadece "Komünist Şair" olarak aklımda kalmış. Türk şairi dedim, birdenbire Türk şairi deyince alkışlamaya başladılar. Ancak muhtar, parti sekreteri gibi önde gelen isimler bana "Bay öğretmen bir hata yapmayalım, Türkiye ile ilişkilerimiz iyi değil..." dedi. Ben de "sıkılmayın Nâzım Hikmet Komünist şair" deyince biraz olsun rahatladılar.

O dönemlerde okulların genel durumu böyleydi. Hiçbir şey yoktu eğitim adına. Ama köylüler bizleri kabul etti. On altı yaşında öğretmen olarak görevlendirildim. Köylüler bizim yaşımıza bakmadı ve bizi memnuniyetle kabul etti. Saygıda kusur etmediler. Bir ay bina temin etmek için uğraştım. Bir ev bulduk, sıralar getirdik okul için. Kendime, kalacak bir yer ayarladım. Köyde ne otel ne yemekhane, hiçbir şey yoktu. Büyük bir değişim yapmamız gerekiyordu. Köylülerin bu noktada desteği çok oldu, söylediğim gibi. Yemeğim köylülerden geldi. Her gün bir hane sabah, öğlen, akşam yemeğimi verirdi. Okulun hademesi gider her gün bir evden yemek

alır bana getirirdi. Dört sene bu böyle devam etti. Bu konuda hiçbir aksama olmadı. Eski Yugoslavya zamanında, Krallık zamanında yedi yaşından dokuz yaşına kadar çocuklara dinî eğitim alma hakkı verilirdi. Bosna'da bir yayınevi vardı. O yayınevi bütün Yugoslavya için dinî kitaplar basardı. Latin alfabesiyle ama Sırpça basılırdı bu kitaplar. 1938'de Osmanlıca dinî kitaplar çıkıyor ama çok az. Yetmeyecek kadar az basılıyor. Bir ara Osmanlıca gramer denemesi de oluyor ama çıkmıyor. O durumda benim danışacak kimsem yoktu. Babam da öğretmenlik yapmıştı. Ama onun ne babası ne de annesi tahsil görmüş. Babam gibi aydınlar bu eğitim savaşını başlattılar.

Öğrenciye okutacak kitabımız yoktu. İlk Türkçe okuma kitabı 1946'da çıktı. O da enteresan. Önce kıraat kitabı, sonra diğerleri arkasından geldi. Kıraatin akıbeti tuhaf, daha doğrusu çileli oldu. Yazarı Yücelci idi. Böyle olunca yerine başka bir müellif arandı. Başka biri bulundu. O alfabe de yeni nesillerin yetişmesiyle kullanımdan kalktı. Daha sonra otuz bin alfabe basıldı ve savaştan sonra tüketildi. 1946'dan sonraki yıllarda oldu bu. Ancak 1947-1948'de durum sabitleşmeye başladı. Makedoncadan Türkçeye kitaplar çevrilmeye başlandı. Türkçe müellifler ortaya çıktı. Türk aydınları bu noktada önemli bir iş yaptı. 1950'lerde Türkçe kitapların kalitesi arttı. 1952'de Makedonya Eğitim Bakanlığı, Makedon kitaplarında yaptığı gibi Türkçe okuma kitapları için de bir müsabaka açtı. Bu müsabakaya ilk olarak ben, Necati (Zekeriya), Şükrü Ramo, Nizamettin Asım bir sürü, Türk yazarı/aydını katıldık. O zaman ikinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar okuma kitapları yazma hakkını Necati ile ben kazandık. Değerlendirme yapanlar da Makedonlardı. Osmanlı zamanında İstanbul'da okumuş kişilerdi bunlar, Türkçeleri mükemmeldi. Mesela onlardan biri Prodanov'du. Bu kitapları hazırlarken Türkiye'den örnek aldık. Zagrep'ten kitap getirttirdik. Ve böylece Türkçe ders kitaplarının yayını oturdu.

1980'lerde, belki de biraz öncesinde, ben Bakanlık görevindeyken Türk Konsolosu bana gelerek Türkiye'nin Makedonya'daki Türk çocuklarına kitap yardımında bulunmak istediğini, hangi kitaplara ihtiyacımız olduğunu sordu. Tabii o zaman burada Türkçe kitap basım ve yayım işleri oturmuştu. Kitaba ihtiyacımız vardı ama siyasi şartlar bunun acilen gerçekleştirilmesi için uygun değildi. Konsolostan bana bir ay müsaade etmesini istedim. Bu arada bize vermek istediğiniz kitaplardan, programlarımıza uyup uymadığına bakmak için birer örnek gönderin dedim. Bu arada kitaplar geldi. Ben de Bakanlıkta komisyonlar kurdum. Kimya, Matematik, şu bu gibi kitaplara tamam dedik. Ama Tarih, Coğrafya filan gibi kitaplara izin vermedik. Bunları biz yapacağız dedik. Belirlediğimiz kitapları gönderdiler ama nedense biz bu kitapları kullanıma vermedik. Kitapları kendimiz hazırladık.

Makedonya, Yugoslavya aydınları gerçekleştirdi bu işi yani. Zaman geçti Türkiye gene kitap ihtiyacımızı karşılamayı önerdi. Ben gene aynı yöntemi uyguladım. Öğretmenlere danıştım, onları dinledim. Zamanla bütün sekiz yıllık kitaplar Fizik, Matematik, Türkçe, Tarih her şey bizim yazarlarımız tarafından oluşturuldu. Dışarıdan kitap almadık. Ama zamanla "çoğulculuk" anlayışı yaygınlaşınca, ders kitapları Türkiye'den okullarımıza rahat rahat girmeye başladı. Türkiye'den gelen kitapların çoğu bugün kullanılıyor. Oysa ki devlet bizim kitapları da madden destekliyor, ona rağmen Türkiye'den gelen kitaplar kullanılıyor. Bugün istediğin kitabı Türkiye'den getirtebilirsin. Ben Türkiye'den kitap gelmesine karşıydım. Neden karşı olduğumu anlatmaya çalıştım her zaman. Çünkü biz kitap yazarak, basarak bir ekol yaratmıştık. Ben, Necati (Zekeriya) bu ekolün kurucularındandık. Kitap yazmaktan, para kazanabiliyorduk artık. Arkamızda devlet, pedagoji kurumları vardı. Biz kendi kendimizi besliyorduk bu yolla. Ama şimdi böyle değil.

Tabii öğretmen kadrosu da çok önemli. O da kalmadı. İlköğretim yılı, 1944-1945 yılı yüz kadar öğretmenimiz vardı o okullarda. Bugün o öğretmenlerden hayatta olanlardan biri benim, diğeri de Ankara'da adını hatırlamadığım bir arkadaş. Her sene yaz aylarında Türklerden seçme gençler öğretmen kurslarına gelip üç ay pedagoji kursu aldıktan sonra öğretmen olarak atanıyordu. O kurslar karmaydı. Hem ders öğretim yöntemiyle hem de eğitimle ilgili başka bilgiler veriliyordu o kursta. 1950'ye kadar bu kurslar devam etti. Bundan sonra öğretmen yetiştirmeye devam edildi ama kurslarla değil. Daha sonra öğretmen okulu açıldı, kadrolu öğretmen yetiştirilmeye başlandı. O zaman bizler, yani pedagoji kursuna gidenler, bu okulda öğretmenlik yaptık. Yani öğretmenler, öğretmen yetiştirmede görev aldılar. Daha sonra pedagoji fakültesi kuruldu. Yüksek Pedagoji Fakültesi'nin ilk hocalarından ben, Arif Ago vardık. Daha sonra Pedagoji Fakültesi'nde çalışan öğretmen sayısı arttı. Şimdi artık daha farklı. Öyle ki bugün kadro yok diyenlere inanmıyorum. Son on yılda belki iki bin öğrenci Türkiye'de İlahiyat fakültelerinde okudu. Kısacası bugün insanlarımızın kendi dilinde eğitim görme hakkı var. Bugün en büyük problemlerden biri "kadro siyasetsizliği"dir. Bakanlığın veya başka bir kurumun kadro konusunda planlaması yok. Bunda Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı'nın da etkisi var. Günümüzde öğretmensiz değiliz, ama gazeteci kadromuz yok, bu gazeteci kadro 1960'larda bilhassa yazmaya başlayanlar.

Siz bu boşluğu gördünüz, öğretmenliği bırakıp gazeteciliğe başladınız değil mi? Bir bakıma, öğretmenlerin 1940'lardan sonra Makedonya Türklerinin edebiyatına kaynaklık ettiğini söylememiz mümkün mü?

Tabii ki söyleyebiliriz. Bununla birlikte öğretmenlerin yüzde doksanı yani bizim kuşağın yüzde doksanı yazardı. Bu kuşakta belli bir bilinç vardı. Toplumun eğitim, kültür, edebiyat her ne olursa olsun boşluğunu görür ve bunu doldurmak için faaliyetlerde bulunurduk. Ben mesela nasıl yazı yazmaya başladığımı anlatırım. Bir sabah, 1 Mayıs günü, "1 Mayıs" şiiri yazdığımı hatırlıyorum. Bu şiirim dergilerde yoktur. Oturdum bir anda 1 Mayıs'la ilgili şiir yazdım. Ben şairim demekten utanırken öğrencilerim için bu şiiri yazıverdim. Çocuklara, öğrencilerime bugünü anlattım şiirimde. Yani ilk şiirimi çocuklara, öğrencilerime yazdım ve şairliğimin ilk alkışını da onlardan aldım. Böylece eğitim, kültür ve edebiyat hayatında gördüğüm boşluğu kendim doldurmaya çalıştım. Tabiri caizse, bizler o zamanlarda joker gibi çalıştık. Bu girişimlerimiz ciddi olduğu için tutuldu da. Daha sonraları şiirimiz oluşmaya başladı. Bizi çok eleştirirler: Marksizm, Nâzım, bilmem ne filan diye. Ama o zamanlarda Nâzım'dan başka okuyacağımız örnek yoktu ki. Nâzım Hikmet'in Taranta Babu'ya Mektuplar diye bir kitabı vardı. Kesekâğıdı gibi olmuştu kitap elden ele gitmekten, okunmaktan. Yahya Kemal filan bilinmiyordu ki biz okuyalım. Eskiler daha çok biliyordu bazı şairleri. Babam mesela İstanbul'da okumuş, Üsküdar'da öğretmenlik yapmış, onlarda bile Yahya Kemal bilgisi pek yoktu. Onlar daha çok Tevfik Fikret'i, Namık Kemal'i bilirdi. Şiirimiz böyle doğdu. Mesela Necati Zekeriya'nın şiirler kitabını eline aldığında Tito, Stalin vb.'den başka şiir yok neredeyse. Ben Tito ya da Stalin için şiir yazmadım. Sırplar da aynı. Onlar da Mayakovski'yi destekler ve okuturlardı. Onlar Mayakovski'yi destekliyor da ben neden Nâzım'ı desteklemeyeyim?

Eski Yugoslavya'da Nâzım Hikmet'in Türk insanına duyurulması, tanıtılması konusunda senin gayretlerin öne çıkıyor diyebiliriz.

Doğrudur. Nâzım Hikmet'ten, Mayakovski'den başka okuyacağımız şair yoktu maalesef. Sonradan başladı, özellikle 1960'lardan sonra Türk şairlerini daha çok tanımaya başladık. Orhan Veli'ler, Namık Kemal'ler gibi isimleri 1970'lerden sonra daha ciddi okumaya başladık. Tevfik Fikret'in de sosyal şiirlerini daha çok okuduk. Çağdaş edebiyatımızın evreleri var. Edebiyatımızın bugün iyi durumda olmamasında, Türkiye yazarlarını, aydınlarını sorumlu görüyorum. Onların suçu var. Onlar bize; bırakın Nâzım'ı, alın bilmem kimi gibi aslında değeri olmayan şairleri almamız için telkinde bulundular. Küçük Ağa'yı alın dediler mesela. Tarık Buğra'yı yani. Türkiye'ye geldim, Tarık Buğra'yı aldım, okudum. Bunlar daha çok 1980'lerde 1990'larda olan gelişmeler. Türkiye'de edebiyatın baskı altında olduğu dönemde biz de burada baskıyı yaşadık. Türkiye'den bakıldığında, bizleri değerlendirme konusunda bir dengesizlik var. Birileri göklere çı-

karılıyor, birileri görmezden geliniyor. Karmakarışık bir durum var yani. Aslında bu karışıklığı da Türkiye yazarları yarattı.

Kendini edebiyat dünyasında şair ve yazar olarak göstermek biraz da kişinin gayretlerinin sonucunda olmalı. Bugünün genç edebiyatçıları sizin yaşadığınız sıkıntıları çekmemelerine rağmen edebiyat uğruna aynı gayreti göstermiyorlar gibi geliyor bana.

Genç şairler şunu bilmeli: bir kere edebiyatımız azınlık edebiyatı değil. Ben Türkçe konuşuyor, okuyor, yazıyorum. Ben Kıbrıslı değilim. Ben Azeri değilim. Ben Türk Edebiyatı'nın bir parçasıyım. Türkiye sınırları dışında Türk edebiyatı var mı? Var. Ama Türkiye sınırları dışında bulunan edebiyatlar aynı değerde, aynı kalıpta düşünülmemeli. Bizim edebiyatımız bu noktada ayrılıyor. Ben Almanya'ya göç eden bir Türk değilim. Ben Evlâd-ı Fatihân'dan kalan bir Türküm bu topraklarda. Yıllarca Türk diplomatlara da farklı görevlerde bulunanlara da yurtdışında yaşayan Türklerin edebiyatını özel olarak inceleyecek kurumlar oluşturulmasının gerekliğini anlattım. Mesela bir aralar Yugoslavya'daki Türk edebiyatının çok parlak bir durumda olduğu ortadaydı. Bu topraklarda bugün yazan birçok isim var. Bu isimler bilinmeli, desteklenmeli. Türkçe kalem oynatan bu yazarlar bizim felsefemizi anlatıyorlar. Bizler, yazarak kendi varlığımızı ispat ediyoruz. Türkiye bizi tanımak istiyorsa, işe edebiyatımızla başlamak zorunda. Eskiden Yugoslavya'da bir Türk şairin eseri yayınlandıktan on beş gün sonra Türkiye'de bulunabiliyordu. Şimdi bu mümkün değil. *Birlik* dergisini çıkarırken Türkiye'den Karatekin yayınlarıyla anlaşmıştım. Derginin her yeni sayısı çıktığında on beş sayı gönderiyordum. Yayınevi dergimizi Türkiye genelinde dağıtırdı. İstanbul merkezli bir yayıneviydi. Bugün ancak yazarın kendisi, kitaplarını kendi çabalarıyla Türkiye'ye getirecek ve dağıtımını sağlayacak. Bunu her yazarın yapmasının imkânı yok. Bir kurumun yapması gerek. Türk Konsolosluğu da yapabilir. Üsküp'ten Türkiye'ye götürülen kitaplar sayesinde buradaki Türk yazarların eserleri tanıtılmış olur. Yugoslavya'nın parçalanmasından sonra düştüğümüz durum bu aslında. Kosovalı Türkler bu işi biraz daha ciddi yapıyorlar. Onlara da siyasi destek veriliyor.

Fahri Abi, sizi çok fazla yormak istemiyorum, biraz bugününüzden bahsedelim isterseniz. Bugün yazı yazabiliyor musunuz?

Bugün bırak yazı yazmayı yazdıklarımı okumakta güçlük çekiyorum. Geçen aylarda iki beyin kanaması geçirmişim haberim yok. Altı ay önce Türkiye'ye geldim. Sağlığım yazmaya da okumaya da pek elvermiyor maalesef. Çeşitli üniversitelerden, kurumlardan konuşmak için davetler alıyorum

ama katılmam bu aşamada mümkün değil. Ölümden korkmuyorum ama yazamadığım birçok konu olduğu için üzülüyorum.

Fahri Abi, rahatsızlığına rağmen zaman ayırıp görüşlerini bizimle paylaştığın için ayrıca teşekkür ederim.

Fahri Kaya ile gerçekleştirdiğimiz sohbette altının çizilmesi gereken önemli hususlar var. Bunların da belki en önemlisi, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde yaşayan Türk toplumunun kültürünün gelişmesinde öğretmenlerin ne kadar önemli bir rol oynadıkları. Makedonya Türklerinin Osmanlı'dan sonra, II. Dünya Savaşı'nın ardından varlık mücadelesinde öğretmenlerin büyük gayreti var. Yaklaşık yüz yıl önce Muallim Mehmet Zeki'nin öngördüklerini Balkan topraklarında somutlaştıranlar onlar. Bugün Türkçe bu topraklarda hâlâ varlığını sürdürüyorsa, öğretmenlerin bitmez tükenmez azimleri sayesinde. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu çalışmalara verdiği desteğin devam etmesi çok önemli. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti vatandaşı olan Türk gençlerinin Fahri Kaya ve diğer pek çok aydının bıraktığı mirası yaşatması için Türkiye'nin bu yönde faaliyetler yürütmesi; bütün bunlarla birlikte Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin Muallim Mehmet Zeki'nin "Rumeli'deki Türkler Ne Olacak?" sorusunu sormaktan hiçbir zaman vazgeçmemesi, bu soru üzerine düşünenlerin yolunu açması ve bu doğrultuda politikalar üretmesi Balkanlarda Türk kültürünü yaşatmaya çalışan yerli aydınları desteklemesi zaruri.

Ekonomi

Fotoğraf: Yannis Behrakis, Reuteurs, Atina 2015.

İDARE KÜLTÜRÜ, KRİZ VE REFORM: YUNANİSTAN ÖRNEĞİ

Halil Deligöz[*] & Tekin Avaner[**]

Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit!
Türk Atasözü

GİRİŞ VE YUNANİSTAN İDARE GELENEĞİ ÜZERİNE

Yunanistan'da ekonomik krizin başlangıcından on yıl geçtikten ve birtakım reformlardan sonra, Ekim 2019 tarihli *Financial Times*'ta yayımlanan bir yorumda Yunanistan'ın katma değer yaratmadaki sorununun devam ettiği belirtilirken, sorunun makroekonomide olmadığı, aksine temel bürokratik ve yapısal engellerden kaynaklandığı belirtilmektedir (Varonos 2019). Yunanistan ekonomisi üzerine çok sayıda çalışmada idarenin durumu ile ekonominin durumu arasında bir ilişki kurulmaktadır (özellikle bkz. Varvaressos 1952; Candilis 1968 ve OECD 2011). Bu çalışmada, Yunanistan'da idarenin tarihsel süreçte genel durumu, kendini yenileyebilme kapasitesi ve idarenin kalitesinin ekonomik ve toplumsal alanda doğurduğu sonuçlar ele alınmaktadır.

[*] Halil Deligöz, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü doktora öğrencisi.
[**] Doç. Dr. Tekin Avaner, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Yunanistan, literatürde, Napoléoncu idare geleneği içinde yer alan ülkelerden birisi olarak incelenmektedir (Ongaro 2009: 7-37; Peters, 2008). Bu geleneğin temel unsurları; "devletçi, güçlü, merkezî, hiyerarşik olarak yapılandırılmış, her yerde hazır ve nazır, tek tip, depolitize, araçsal, uzman ve sıkıca kontrol edilen" ifadeleriyle özetlenmektedir (Hayward 2007:165). Yunanistan kamu yönetimi, tarihsel gelişim içerisinde farklı gelenek ve akımların etkisi altında kalmakla birlikte son yıllara kadar bu yapı içerisinde varlığını sürdürmüştür. Ancak bu makalede yer yer ekonominin durumuna ilişkin yapılan referanslar, Yunanistan idaresinin gerçekte Napoleoncu idarenin özelliklerini ne denli taşıdığıyla ilgili önemli bir soruyu da işaretlemektedir.

Modelle özdeşleşen Fransa, bu modeli 18. ve 19. yüzyıllarda, ülke koşulları için tasarlamış, uygulamış ve koşullar değiştikçe modelde önemli ayarlamalar yapmıştır. Ayrıca Fransa, Napoleoncu idare modelinin başarılı bir örneğini sergileyerek dünya ekonomileri içindeki rekabetçi yerini de koruyabilmektedir. Sorun, modelin bir çıktısı olarak bakıldığında, modele öykünen diğer Akdeniz ülkeleri İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan ve Türkiye'nin, Avrupa ekonomileri arasında genel olarak rekabet sorunu yaşamasıdır. Modelin temel unsurları olan 'güçlülük,' 'tarafsızlık,' 'uzmanlık' gibi meritokratik özellikler ile idarenin kendini yenileyebilme kapasitesi konusunda önemli sorunlar yaşayan Yunanistan örneği önemli bir paradoks sergilemektedir. Bu paradoks, Napoleoncu idare geleneğine öykünen ülkelerdeki idare yapısını ve uygulamalarını da odak noktası haline dönüştürmektedir.

Makalede ayrıca, Yunanistan'da son ekonomik kriz sürecinde Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Merkez Bankası ve Avrupa Birliği Komisyonu'ndan oluşan *Troyka* gözetiminde gerçekleştirilen reformlara değinilmektedir. Kriz koşullarında ve dışsal faktör güdümünde yapılan devlet reformu başka bir paradoks yaratmaktadır: reform idare aygıtında ölçek küçültme ve maliyet azaltmayı zorunlu kılarken, bunlar sosyo-ekonomik alanda sosyal harcamalara en çok gereksinim duyulan zamanda yapılmaktadır. Bu kapsamda, bu çalışmada; Yunanistan hakkında yayımlanan belli başlı raporlar, akademik yayınlar ve haberler ışığında; Yunanistan idaresine ilişkin kronik sorunlar, idare aygıtının durumu, idarede politizasyon, Troyka gözetiminde yapılan reformlara örnekler ve idari kültürün toplumsal ve siyasal alandaki yansımalarına değinilmekte, son olarak benzer idari geleneği paylaşan Türkiye gibi ülkeler için çıkarımlara yer verilmektedir.

İDARENİN KENDİNİ YENİLEME KAPASİTESİ

Olanca yıkıcı etkileri yanında ekonomik krizlerin belki de tek olumlu tarafı, krize götüren yapıyı tartışmak ve alternatiflerini inşa etmek için uygun koşulları yaratmasıdır. Bu kapsamda Yunanistan idaresinin etkisizliğini tartışan zengin bir yazın bulunmaktadır. Dahası, Yunanistan'ın ekonomik krizi bağlamında idarenin durumuna ilişkin saptamalar ile yüz yıldan uzun süre önceki bazı saptamalar arasındaki benzerlik çarpıcıdır (Tablo 1). Bunlardan Sypridon Eulamblos *Yunanistan'da Kötü Yönetim* (Maladministration in Greece) adlı 1894 tarihli kitabında Yunanistan'da bürokrasinin krizinden ve hastalıklarından söz etmiş, bunun radikal bir reform ve modernizasyonla çözülebileceğini belirtmiştir (Makrydemetres vd., 2016).

Kyriakos Varvaressos 1952'de yazdığı *Yunanistan'ın Ekonomik Sorunu* adlı –aşağıda ayrıntılandırılacak olan– raporunda kamu hizmetlerinin etkisizliğinin, ülkenin yeniden yapılanması ve kalkınması önündeki en önemli sorun olduğunu belirtmiştir. Yunan bürokrasisinin en önemli sorunları arasında personelin kurumlar arasında dengesiz dağılımı, bürokraside yerleşik hale gelen müştericilik, adam kayırma, patronluk, meritokrasinin açık ihlali, yolsuzluğun yaygınlığı, rüşvet, üst düzey yetkililer arasında ahlâk düzeyinin düşük olmasını saymıştır. Varvaressos, Yunan bürokrasisinin çalışma biçimini üç sözcükle ifade etmektedir: yasalcılık, resmiyetçilik ve *bureaupathology.* Ona göre bu bürokratik anlayış ülke sorunlarının çözümünde inisiyatif ve yaratıcılığı kısıtlamakta, başta toplumun daha kırılgan alt düzey sınıfları olmak üzere vatandaşları rahatsız etmektedir. Bu sorunlara karşı yazar gerçek anlamda tarafsızlık[1] ilkesinin uygulanmasını, atama ve yükselmeler dâhil olmak üzere parti müdahalesinden vazgeçilmesini ve reform stratejisini denetlemek üzere bağımsız bir Uzmanlar Komisyonu kurulmasını önermiştir.

Varvaressos, ekonominin koordinasyonunda kamu idaresinden herhangi bir başarı beklememekte, "müdahale ettiğinde ekonomiyi olumlu etkileyecek bir idare mekanizmasının bulunmadığını", bu nedenle devletin ekonomiye müdahalesinin minimumda tutulması gerektiğini (*age.*, 201) savunmaktadır. Yazara göre, "(t)emel problem olan idarenin yetersizliği sorununa çözüm bulunmadığı sürece ülkenin ekonomisinde gerçek bir iyileşme beklenilmemelidir" (*age.*, 203).

Varvaressos, sağlam bir ekonomik ve sosyal ortam kurulmasında idarenin birincil önem taşıdığını belirtmiş, bozuk idari yapıya çözüm için başlıca siyasi partilerin bir araya gelerek toplum içinde yansızlığı ve liyakatine güvenilen kişilerden oluşacak bir "Uzmanlar Komisyonu" marifetiyle

[1] Tarafsızlık ilkesi 1911'de Anayasa'ya işlenmiştir.

mevcut düzenlemelerin revize edilmesini; mali hizmetler, il idaresi ve bağımsız kurumların gözden geçirilmesini önermiştir (*age.*, 211-214). Varvaressos'a göre bu komisyon, "genel bir prensip olarak, idarenin son on yıldaki başarısızlığının bu kurumların başındaki üst düzey kamu yöneticilerinin sorumluluğunda olduğunu, bu kurumların etkinliklerinin artırılması için son on yılın üst düzey kamu görevlilerinin görevlerine son verilmesinin kaçınılmaz olduğunu kabul edecektir". Dürüstlük, liyakat ilkelerine göre idare yeniden organize edildikten sonra, kamu idaresi çalışanlarının hayat şartlarına yaraşır tatmin edici maaş verilebilecektir. Varvaressos, İngiltere'de uygulanan liyakat sistemine benzer bu sistemi örnek gösterme nedenini ise; İngiltere'nin de yüz yıl önce, liyakat sistemini benimsemeden yolsuzluk içinde olduğunu, sistemi değiştirmenin kaçınılmaz olduğu noktada bu sistemi benimsediğini, Yunanistan'ın da şimdi böyle bir karar aşamasında bulunduğu biçiminde açıklamaktadır (*age.*, 201-220).

Varvaressos'un 1950'li yılların başında yaptığı bu saptama ve önerilerden sonra, W. O. Candilis, 1968'de yayımlanan *Yunanistan İktisadı* adlı kitabında Yunan idaresiyle ilgili bazı tespitler yapmış, özellikle değişime muhalefet ile birlikte idari yetkinsizliğin Yunanistan'da çok belirgin olduğunu ifade etmiştir (Candilis, 1968: 205). Candilis'e göre "Yunan devlet memurluğu, hiçbir ülkenin ekonomik kalkınmada evrensel gidişattan yalıtılmış olarak yaşayamayacağı, bu nedenle de diğer ülkelerle çok çetin bir rekabetle yüzleşmek zorunda olacağı sorumluluklarıyla hiçbir şekilde uyuşmamakta;" daha önceki çalışmalarda da belirtildiği gibi "personel yığılması; personel yetersizliği; yükselme, işe alma ve işten çıkarmaların 'partizan kriterlere' göre yapılması gibi problemler karşısında kararlı hiçbir şey yapılmamaktadır" (*age.*, 206-213).

Bu çalışmada anılan ve benzer raporlardan sonra genellikle bir dizi reform tedbiri duyurulmuş, kimi zaman bu tedbirler yasalaştırılmış, ancak idari uygulama ve zayıf performans hemen hiç değişmemiştir (Makrydemetres vd., 2016). Bu 'durağan durum' nasıl açıklanabilir? Yunanistan'ın siyasal gelişim çizgisi bu 'değişmezlik' dengesinin dinamiğini belli ölçüde açıklamaktadır: Siyasi hayatın temelleri 1821-29 arasında atılmış, ancak o günün siyasi koşulları iki yüz yıllık süreçte değişmemiştir. Bağımsızlık günlerinde de var olan gelenekçiler ve modernleşmeciler çatışması ülkede yerleşik bir kültürel yapı haline dönüşmüştür (*age.*, 39), daha sonraları bu ikilik birbirine paralel, fakat uyum içinde olmayan iki sütun halinde varlıklarını sürdürmüştür. Bu durum ülkede herhangi bir reform yapılmak istendiğinde önemli bir tarihsel kısıt oluşturmuştur. Bunlardan modernleşmeciler Batı Avrupa ülkelerine benzer bir idare yapısının oluşturulmasını savunurken, gelenekçiler eski formlara daha çok vurgu yapmışlardır. Bu

esnada, yepyeni oluşturulmuş kurumlarla siyasi ve idari hayatın gerçekte devam eden geleneksel formları birlikte var olmuştur. Bu durumda, formel/yasal modern kurallar siyasi ve idari yaşamda tam karşılık bulmamış, yasalarda yazılı olanlarla uygulanan arasında daima büyük bir boşluk olmuştur (*age*., 40). Birbirini bütünlemeyen bu kurumsal yapıda da idare reformu ne tamamen başarısız ne de tatmin edici ölçüde başarılı olabilmiştir. Reformlar önce yasal olarak kabul edilmiş, ancak daha sonra 'dönüştürülerek,' 'fonksiyonsuzlaştırılarak', kuralları esnetilerek, gündemden düşürülerek vb. başarısızlığa mahkûm edilmiştir (*age*., 41). Esasen, dışardan alınan yenilikler, sosyopolitik ortamın organik dokusunun dışından geldiği ve toplumun değerlerini ve o günkü ihtiyaçlarını yansıtmadığı için toplum tarafından yabancı ögeler olarak algılanmıştır (*age*., 41-42).

Yunanistan'daki son ekonomik kriz sürecinde sorulardan birisi, tarihsel süreçte şekillenen etkinsiz kurumsal gelişim yolunun nasıl değiştirilebileceğidir. Farklı ülke modelleri incelenirken, en benzer ülkelere mi bakılmalı, yoksa en başarılı modellere mi odaklanılmalıdır? Literatür Avrupalılaşma ve politika transferi bağlamında önemli bilgiler sunmaktadır (Ongaro, 2014). Bu kapsamda öne çıkan konulardan biri ülkenin reform kapasitesi, diğeri ise dışsal faktörlerin reformda ne kadar etkili olacağıdır. Ülke idaresinin reforme edilememesi ve etkinsiz bir dengede çakılı kalması, kuşkusuz siyasi ve idari çıkarların bir noktada buluşmasından kaynaklanmaktadır. Siyasal-idari sistemin açık, şeffaf ve tutarlı kurallar koymadan uzak, takdiri niteliği kendini devamlı yeniden üretmekte, sistemin yararlanıcıları bariz çıkarlar elde ederken maliyeti topluma yükleme imkânını ellerinde bulundurmaktadırlar (Spanou, 2014). Bu nedenle içsel değişim neredeyse olanaksızlaşmıştır. Bu koşullarda dışsal reform dinamiği, mevcut yerleşik çıkar dinamiğini aşarak değişim imkânı yaratabilir mi? Bu makalede Troyka öncülüğünde Yunanistan'da yapılan reformlar ve sonuçları bu soruya da kısıtlı ölçüde yanıtlar verebilmektedir.

Tablo 1. Yunanistan İdaresinin Kalitesi Hakkında Raporlar

Çalışmanın yılı	Çalışma başlığı	Çalışmanın yazarı	Ele aldığı konular
1894	Çalışma başlığı	Sypridon Eulamblos	Yunanistan'da bürokrasinin krizinden ve hastalıklarından söz etmiş, bunun radikal bir reform ve modernizasyonla çözülebileceğini söylemiştir.
1950	*Yunanistan'da Kötü Yönetim*	Georgios Marangopoulos	Sınav yoluyla liyakate dayalı atama sistemi, üst düzey bir personel sınıfı oluşturulması, hizmet süresince sürekli eğitim ve yetenek geliştirilmeyi önermiştir.
1952	Yunanistan'ın Ekonomik Sorunu *Devlet Memurlarının İşe Alınması ve Eğitimleri Hakkında Metodlar*	Kyriakos Varvaressos	Kamu hizmetlerinin etkisizliğinin, ülkenin yeniden yapılanması ve kalkınması önünde en önemli sorun teşkil ettiğini belirtmiştir. İdaredeki yaygın sorunları; liyakatin fütursuz ihlali, yaygın yolsuzluk ve rüşvet, üst düzey yetkililer arasında düşük ahlâk düzeyi, bürokrasinin çalışmasında yasalcılık (legalism), resmîcilik (formalizm) ve *bureaupathology* olarak tespit etmiştir.
1964	*Yunanistan'da Devlet Makinesi*	F.M.G. Willson (OECD Danışmanı)	Merkezî kurumların yapısal yetersizliklerine, koordinasyonun olmayışına ve yerelleşmenin gelişiminin yetersiz olmasını vurgulamıştır.
1965	*Yunanistan'da Kamu Yönetiminin Yeniden Organizasyonu*	Georges Langrod (OECD Danışmanı)	Kamu idaresinde kapasite yetersizliğini yapısal, prosedürel ve personel düzeyinde ve idare sisteminin çeşitli bileşenleri açısından ele almıştır. Yönetimin yetersizliği ve başarısızlığı ile Yunanistan'ın 1961'de AT ile katılım antlaşması imzalaması ve 20 yıl sonra katılımın planlanması arasında kesin bir tezat olduğunu ifade etmiştir.

1968	*Yunanistan İktisadı*	Wray O. Candilis	Kalkınma planlamacılığının karşılaştığı en önemli sorunları; uygulama, planların gerçeklikten çok kopuk olması, özellikle değişime muhalefet ve idari yetkinsizlik olarak belirtilmiştir. İmalatta; yetenek açığı, sanayinin Atina-Pire alanında toplanması, girişim yetersizliği, Eğitimde; zayıf bir teknik ve meslekî eğitim, orta ve üst düzey yönetici personel yetiştirecek eğitimin olmaması, yerleşik çıkar sahiplerinin değişime karşı günün Avrupasının gelişme trendine çok uzak dar kafalı düşünme kodları, Kamu yönetiminde; personel yığılması, personel azlığı, yükselme, işe alma ve işten çıkarmaların partizan kriterlere göre yapılması gibi problemler sayılmıştır.
2011	*Yunanistan-Merkezî İdarenin İncelenmesi*	OECD	Merkezî idarede kapasite yetersizlikleri, stratejik düşünmenin olmaması vb. konuları analiz edilerek, kapsamlı bir reform önerilmiştir. Raporda, kuralcılık, koordinasyon yetersizliği ve organizasyonla ilgili sorunlar şöyle ifade edilmiştir: Yasalcılık: "Yunanistan'da devletin görevleri kanunla ayrıntılı olarak tanımlanır ve 'yetkiler' olarak adlandırılır. Eğer yasal olarak sağlanan yetkiler kapsamına girmezse herhangi idari düzeyde bir politika veya idari karar almak neredeyse imkânsızdır." Yunan hukukunda, bir (idari) yapının organizasyonunda ve yetkilerinde herhangi bir değişiklik yeni bir kanun, başkanlık kararnamesi veya bakanlık kararı gerektirmektedir (OECD 2011, 50-54). Koordinasyonsuzluk: "Hükümette şeklî işbölümü sektörel silolar gibidir. ... Bakanlıklar politika alanlarının "sahibi" olarak davranmakta, diğer bakanlıklarla koordinasyonu ikinci plana atmaktadırlar" (*age.*, 54). Örneğin, Yunanistan'da kabine toplantılarını hazırlayan Hükümet Genel Sekreteri diğer bakanlıklardaki mevkidaşlarıyla kabine toplantılarının hazırlanması ve kabine kararlarının takibinde yılda sadece iki kez iki saatliğine toplanırken, diğer OECD ülkelerinde aynı mevkideki görevlinin her hafta bir araya gelerek kabine toplantılarını hazırlaması ve sonuçlarını takip etmesi (*age.*, 54). Organizasyon: "Bakanlıklardaki organizasyon yapıları parçalı ve eskidir... Her beş daire başkanlığından birinin (daire başkanının kendisinden başka) hiç çalışanı yoktur. Üçte birinin ise sadece bir çalışanı bulunmaktadır" (*age.*, 56).

İDAREDE POLİTİZASYON VE YÖNETİM KAPASİTESİ

Yunanistan'da diplomatlar dışında idari 'elit' bulunmamaktadır. Bunda temel neden idare-politika ilişkisidir. Yunan idari pratiğinde "patronluk" sistemi yerleşik bir unsurdur. Bu da idari yetersizliklere, profesyonelleşme yokluğuna, uzmanlık geliştirilememesine ve süreklilik sağlanamamasına neden olmaktadır. Bu sistemin bir özelliği olarak, işe alma ve yükselme kriterleri devamlı değiştirilmektedir. Tepe noktalara yükselme kuralları da bu değişimin içindedir. Bu durumda üst düzey kamu görevliliği ile ilgili kurallı ve meşru bir sistem geliştirmek olanaksızlaşmaktadır (Spanou, 2014).

Güncel literatürün üzerinde en çok durduğu konulardan birisi, Yunanistan'da idarenin kapasitesidir (Bkz. Featherstone 2014, Papadimitrou ve Featherstone 2015, Impact 2014). Yunanistan'ın Troyka'dan mali yardım istemesi, bu yardımlar karşılığında uluslararası aktörlerin istediği şartları yerine getirme kapasitesinin olup olmadığı sorusunu da gündeme getirmiştir. Yunanistan merkezî idaresinin sorunları kriz öncesinde ve sonrasında pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bürokrasinin kayırmacılık, politizasyon ve bunların beraberinde getirdiği yönetim yetersizliği bu sorunların başında gelmektedir (Papadoulis, 2006; Spanou, 2014).

Devletin ekonomi içinde en önemli istihdam kapısı olması ile patronluk doğrudan ilgilidir. İşe alımlarda patronluk ideolojik filtreleme görevi görmektedir. Albaylar cuntası döneminde hükümetler kamuyu düşük ücrete dayalı istihdam kapısı olarak düşünmüşler, özel sektörün gelişmemesi nedeniyle vasıflı işgücüne de böylece istihdam yaratılmıştır. Yani idare, patronluk sisteminin kullanımı için elde bulunan bir "kaynak" olmuştur. Patronluk sisteminden yararlanarak göreve gelen kamu görevlilerinin de bu siyaset ve pratikten çıkmaları mümkün olmamıştır. Kararların merkezde alınması ve politik çıkarlar için olabildiğince esnek kuralların benimsenmesi patronluk sistemi için ideal çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu ise, siyasi onay olmayan tüm konularda öngörülebilirliği ve "planlama" fonksiyonunu ortadan kaldırmaktadır. Aslında, Yunan üst düzey kamu görevlilerinden de uzun vadeli planlama yerine, günlük bürokratik sıkıntıları gidermeleri istenmektedir. Çünkü patronlar, istedikleri sonuçları almak amacıyla oyunun kurallarını istedikleri zaman değiştirme hakkını elde tutmaktadırlar. Bu durumda üst düzey kamu görevlilerine de, "bürokratik mikro-idare işleri dışında hiçbir yetenekleri olmayanlar" olarak bakılmaktadır (Spanou 2014).

Bürokraside liyakate önem verilmemesi ve farklı siyasi partilerin kendi "adamlarını" bürokrasiye yerleştirmeleri, bürokraside farklı siyasi personel katmanları oluşturmuştur. Bu anlamda, Yunanistan'ın bir İngiltere, Alman-

ya veya Fransa gibi yansız bir kamu görevlileri grubu oluşturması mümkün olmamıştır. Bu durum Yunanistan siyasal tarihinin gelişim şekliyle yakından ilgilidir. 1967-1974 Albaylar Cuntasından sonra 1974 seçimlerinde iktidara gelen sağcı Yeni Demokrasi partisinden sonra 1981 seçimlerini kazanan PASOK (Pan-Hellenik Sosyalist Hareket) ve onun lideri Andreas Papandreou önemli bir sorunla karşılaşmıştır: Daha önceki dönemlerde, özellikle Albaylar Cuntası rejimi döneminde alınan kamu görevlilerinin Yunan bürokrasisine egemen olması. Cunta döneminden kalma memurların PASOK'un belirlediği politikaların uygulanmasını önemli oranda bertaraf edebilecekleri düşüncesiyle, PASOK önemli sayıda memur alımı yapmak durumunda kalmıştır. Ayrıca 1974 öncesi dönemde siyasi patronluk ve otoriterlik de devletin meşruiyetini iyice sarsmıştı. Gene 1949-73 arası ekonomik büyüme dönemi de dâhil olmak üzere sosyal politikaların olmayışı nedeniyle, sosyal politika amacıyla göç ve kamuda istihdam kullanılmıştı. Dolayısıyla cunta sonrası hükümetler demokratikleşme, siyasi-idari sistemin meşrulaştırılması ve patronluk gibi miras kalan konularla uğraşmak zorundaydı. Ancak demokrasiye geçişten sonra Yunan politikası bu kez de PASOK ve Yeni Demokrasi partileri arasında bir "ikili çatışma" dönemine girmiş oldu. Seçim sisteminin özelliği nedeniyle, 1989-90 yılları istisna olmak üzere, Yunanistan 2012 yılına dek parlamentoda güçlü tek parti çoğunluğuyla yönetilmiştir. Siyasal kutuplaşma ve hasmane siyasal söylem sürmüştür. Bu durum devlet reformunu da etkilemiştir: konsensus oluşmamış ve devamlı bir muhalefetle karşılaşılmıştır. Reform devamlı gündemde olsa da, bir hükümet tarafından alınan tedbirler diğeri tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu uygulama daha sonraki iktidar değişimlerinde de devam etmiştir. Yunanistan politikasında 1974 sonrası dönemde tek parti iktidarları egemenliğinde her iktidar değişimi önemli oranda memur değişimini de beraberinde getirdiğinden Yunanistan merkezî idaresi homojenlikten yoksun, eklektik bir yapıda gelişmiştir (Spanou ve Satiropoulos, 2011; Papadimitriou ve Featherstone, 2015).

Bu sorunlar ve genel olarak Yunanistan idare mekanizmasının etkisizliği yönetime gelen başbakanların gündemine gelmiştir. Bunlardan PASOK kurucusu Andreas Papandreou ile Costas Simitis'in çabaları kayda değerdir. Papandreou başbakanlığın bir koordinasyon merkezi haline dönüştürülmesini amaçlamış, atadığı bir yakın danışmanına bir rapor hazırlatmış ve önerilen kanunları derhal çıkartmıştır. Bununla birlikte, Papandreou'nun bu çabaları, yerleşik çıkarlar karşısında başarısız olmuştur. İkinci örnek, Costas Simitis ise başbakanlığa geldiğinde ofiste sadece bir bahçıvan ve acemi bir daktilograf bulmuştur (Papadimitriou ve Featherstone, 2015: 17). Simitis Almanya'da hukuk, İngiltere'de iktisat eğitimi almış bir kişi ola-

rak, başbakan olduğunda idari kapasitenin artırılması için önemli mücadele vermiştir. Ancak, çok iyi eğitimli bir devlet adamı olan Simitis de ne yazık ki başarılı olarak değerlendirilmemektedir.

Peki, değişimin gerekliliği üzerinde toplum, politikacılar ve hatta bürokrasi bile uzun zamandır hemfikir olduğu halde idari mekanizma mevcut verimsiz durumdan neden daha verimli bir denkleme doğru değiştirilememektedir? Kuşkusuz bu soruyu kolayca cevaplamak zordur. Ancak, halen önemli çalışmalar yapıldıktan sonra bazı önemli nedenler bilinmektedir. Bunlardan birisi ve belki de en önemlisi, Yunanistan toplumu içerisinde devletin rolü ile ilgilidir. Yunanistan devletin ayrı bir kişiliğinin olduğu, devlet kurumlarında çalışanların özel hukuktan ayrı bir idare hukuku sistemine sahip olduğu, üniter yapının ve ayrı bir devlet memurluğunun olduğu bir modele sahiptir. Dolayısıyla mevcut yapıda bir değişiklik olasılığı, o yapıyı oluşturanların çıkarlarını sarstığından, reformist politikacılar başarısızlığa uğratılmaktadır. Liyakat ilkesi yerine çıkar amaçlı başka ilkelerin ikame edildikten sonra, sistemin değiştirilmesi bu dar çıkar gruplarının ayrıcalıklı konumlarını kaybetmeleri anlamına geleceğinden, her türlü reforma karşı çıkılması olağandır. Bu durumda, Yunanistan ve benzeri ülkelerde idare mekanizması durağan bir yapıda süreklilik kazanmakta, yenilenme ve çağı yakalama özelliklerinden yoksun kalmaktadır. Özellikle torpil, ekipleşme ve kayırmacılığın toplumu da etkisi altına alması nedeniyle, değişim için reformist politikacıların geniş toplum kesimlerini ikna etmesi gerekmektedir. Oysa reform adımları atan başbakanlardan, örneğin Simitis, liyakatle personel alımını hedeflediğinde, kendi parti arkadaşları da buna karşı çıkmışlardır (Papadimitriou ve Featherstone 2015). Eş-dost kayırmacılığı nedeniyle sistem kalifiye insanlar için cazip bir ortam yaratmadığı gibi, değer yaratma özelliği de önemli oranda kısıtlanmaktadır. Mevcut idari mekanizmanın başbakanların uygulama kabiliyetlerini büyük oranda kısıtladığı, bürokrasinin rasyonel ve etkin kararların alınması ve uygulanmasını sekteye uğrattığı görülmektedir (Papadimitriou ve Featherstone, 2015; OECD, 2011).

TROYKA ŞARTLILIĞI KAPSAMINDA KAMU YÖNETİMİ REFORMU

Borç verme ve yapısal reform şartlılık ilişkisi Mutabakat Antlaşmalarında yer almaktadır. Şu âna kadar 2010, 2012 ve 2015'te olmak üzere üç ana antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaların taraflarından birisi Yunan hükümeti, diğeri ise IMF ile Avrupa Komisyonu ve Avrupa Merkez Bankası tarafından temsil edilen Euro bölgesi ülkeleridir. Kamu yönetiminin modernleştirilmesi hemen hemen tüm mutabakat antlaşmalarında yer almak-

tadır. Mutabakat metinlerinde, çeyreklik dilimler halinde kredinin serbest bırakılması için Yunanistan tarafından uygulanması gereken reformlar yer almaktadır.

2010 Yılında imzalanan Mutabakat Antlaşmasının dört başlığından birisi olan Yapısal Reformların altında yer alan konuların başında kamu yönetimi reformları yer almaktadır. Bu kapsamda, Yunan parlamentosunun çıkarması gereken kanunlar şöyle belirtilmiştir (EC, 2010: 78-84):

- 2010 Haziranı'na kadar, işletim maliyeti ve ücret maliyetini düşürmek amacıyla, belediyeleri, vilayetleri ve bölgeleri birleştirerek, basitleştirilmiş yerel yönetim reform yasası,
- 2010 Haziranı'na kadar, basitleştirilmiş ödeme sistemi yasası,
- 2010 Haziranı'na kadar, merkezî idarede fon gerektirecek tüm kararların online yayımlanmasını sağlayacak yasayı çıkaracaktır.

Ayrıca,

- 2010 Eylülü'ne kadar, çalışanların üretkenlik ve iş yükünü yansıtacak şekilde, tüm temel ödeme ve ek ödemeleri kapsayacak basitleştirilmiş bir ödeme sistemi sürecinin başlatılması,
- 2010 Aralığı'na kadar, yönetim düzeylerindeki memurlara yapılan tüm ödemelerin Tek Ödeme Otoritesi tarafından yapılacak şekilde merkezîleştirilmesi,
- 2010 yılı içerisinde kamu satınalımlarında AB direktiflerinin uygulanması ve e-ihale sisteminin ilk aşamasının tamamlanması şartları bulunmaktadır.

2010 Mutabakat Antlaşmasının şartlarından birisi de saygınlığına güvenilir kişilerce, merkezî idarenin gözden geçirilerek bir raporun ortaya konulmasıydı. Bu doğrultuda OECD tarafından *Yunanistan-Merkezî İdarenin İncelenmesi* (2011) adlı çalışma üretilmiştir. Bu raporda yapılması gereken reform alanları özetle şöyledir:

- Operasyonel etkinliği artırma ihtiyacı,
- İdarenin siyasi manipülasyon ve yolsuzluklara karşı daha bağımsız hale getirilmesi,
- Kadroların azaltılması, performans yönetiminin getirilmesi ve insan kaynakları stratejisinin oluşturulması,
- İdarenin taahhütleri ile mevcut hizmet kalitesi arasındaki farkın gözden geçirilmesi,
- İdarenin, dışsal gözden geçirme ve teknik değerlendirmelere açılması.

Bu yıllarda yapılan reformlara örnek olarak, Başbakanın önerisi üzerine, 65/2011 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle "İdari Reform ve E-Devlet Bakanlığı" (İREB) kurulmuştur (2015'te kapatılmıştır). Bu bakanlık İçişleri, Desantralizasyon ve E-Devlet Bakanlığı altındaki Genel Sekreterliklerden Kamu Yönetimi ve E-Devlet Genel Sekreterliğinin bakanlığa çevrilmesiyle oluşturulmuştur. Bakanlık, idari reform için idari kapasitenin şu dört boyutunu ele alan bir stratejik plan hazırlamıştır: 1- İdarenin yeniden organizasyonu (tüm bakanlıkların değerlendirme raporları ışığında iş tanımlarını da içeren yeni teşkilat şemalarının ve personel yerleşimi hazırlanmasıyla ilgili Cumhurbaşkanlığı kararnameleri taslaklarının hazırlanması, yüzde 40 civarında idari yapının azaltılması.) 2- İdari süreçlerin rasyonalizasyonu (Vatandaş Hizmet Merkezlerinin (KEP) kurumlarla online olması ve dakikalara inen sürelerde hizmet verebilmeye başlaması, vatandaşların kamu kurumlarınca verilen dokümanları ibraz külfetinden kurtulması, idari yükün önemli ölçüde azaltılması.) 3- İnsan kaynağının optimum kullanımı (yeni bir performans değerlendirme sistemine geçilmesi ve üst düzey pozisyonlar için yeni bir seçme metoduna geçilmesi). 4- Şeffaflık ve hesap verebilirliği güçlendirmek (data.gov.gr'nin geliştirilmesi, nüfus veri bankasının özel hukuk tüzel kişilerini de içerecek şekilde genişletilmesi, Di@vegeina sitesinin kalitesinin iyileştirilmesi (Mitsotakis, 2014).

Hükümetin, AB Komisyonu memurlarıyla doğrudan irtibatlı olarak çalışmak üzere kurması gereken görev gücü grupları arasında, kamu yönetim reformunun da hızlı şekilde uygulanmasını sağlamak için bir görev gücü kurma şartı bulunmaktadır.

19 Ağustos 2015'te üç yıllık imzalanan Mutabakat Antlaşmasına göre taahhüt edilen dört reform alanı ise şunlardır:

- Mali sürdürülebilirliğin tesisi,
- Finansal sürdürülebilirliğin korunması,
- Büyüme, rekabet ve yatırım,
- Modern bir devlet ve kamu idaresi.

Kamu idaresiyle ilgili olarak; ücret dışı kamu görevlilerine sağlanan faydaların AB iyi uygulama örneklerine uygun olarak yasalaştırılması, tek taraflı ücret sisteminin reformuyla ilgili yasa, üst düzey idarecilerin atamasıyla ilgili yasa (Genel Sekreterlerin siyasetsizleştirilmesi dâhil) ve yeni performans sistemleriyle ilgili ikincil düzenlemenin yapılması bulunmaktadır. Ayrıca Rekabet Komisyonu, Enerji Düzenleme Otoritesi ve İstatistik Kurumu'nun bağımsızlıklarının güçlendirilmesi ile ilgili düzenlemelerin yapılması yer almaktadır. Yunan liderler, 2015 Temmuz'daki Euro Zirvesinde kamu yönetiminin genel modernleşmesi ve siyasetten arındırılması konu-

sundaki ilerlemelerle ilgili bir rapor yayımlamayı, tüm bağımsız kurumlara uygulanacak genel kurallar seti hazırlamayı kabul etmişlerdir. Reform hem organizasyonel bağımsızlık hem de finansman, bilişim ve insan kaynakları alanlarında operasyonel bağımsızlık konularını içerecektir. Bu çerçevede Yunan Rekabet Komisyonu'nun bağımsızlığı ve etkinliğini sağlamak üzere yasal bir değişiklik yapılmış, Yunan Hükümeti, İstatistik Kurumunun (ELSTAT) bağımsızlığını desteklemeyi teyid etmiştir. Bu amaçla, ELSTAT'ın idari kayıtlara erişimi sağlanmış, tüm taraflar bu verileri düzenli sağlamayı kabul etmişlerdir (EC, 2016: 13).

Reform sürecinde devlet memurlarının ömür boyu istihdamı konusu önemli tartışma konusu oluşturmuştur. OECD 2016 yılı ekonomik incelemesinde yer alan tavsiyeler arasında ömür boyu istihdamın kaldırılması yer almaktadır (OECD, 2016).

Sonuç olarak, diğer Güney Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında en radikal işten çıkarma ve kamu görevlilerinin ödeneklerinin kısılması Yunanistan'da yaşanmıştır. Bu reformlar yaşanırken Yunanistan'ın genel istihdam piyasası koşulları ise 2015'te yüzde 51.1'lik istihdam oranıyla OECD ülkeleri arasında sondan ikincidir (sonuncu Türkiye'de yüzde 50.3, birinci İsviçre'de 79.7) (OECD, 2015). Model alınan ülke olan Fransa'nın ise 1970'lerden itibaren idare ve devlet reformu süreçleri yaşaması nedeniyle daha az kırılgan olduğunu söylemek mümkündür (Kickert, 2007). Bu reformlar sonucunda klasik modelinden unsurlar barındırmakla birlikte, Fransa'nın kendi modelinden önemli oranda uzaklaştığı bilinmektedir (Bkz. Wright 1990). Buna karşın, Yunanistan örneğinde, model alan ülkenin reformlar konusunda modeli izlememesi durumu gözlenmektedir.

PERSONEL REFORMU

Belirtildiği üzere, Yunanistan'a verilen kredi koşullarını düzenleyen tüm MA'larda idarenin reformu merkezî yerdedir. Ekonomik krizin ve dışsal etkinin çok hissedilir olduğu 2010-2013 dönemini kapsayan yasal düzenlemeler aşağıda Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2. Yunanistan'da Kamu Personel Reformuyla İlgili Bazı Düzenlemeler

Kanun: 3833/2010	– Kamu sektöründe maaşları değişik şekillerde düşürdü. – Kamu sektöründe istihdam ve atamaları 2010 yılı için durdurdu (eğitim, sağlık ve güvenlik hariç). – Kamuda işe alım/İşten ayrılma oranını 1/5 olarak belirledi (eğitim, sağlık ve güvenlik hariç). – Belirsiz süreli, belirli süreli ve proje bazlı sözleşmelilerin istihdamında 2010 için yüzde 30 azaltım getirdi.
Kanun: 3899/2010	– 2011 yılı (ve sonrası) için, kamu sektöründe ücretlerde yüzde 0'lık artış ve maaşlarda düşüşü düzenledi. – 1/5 istihdam kuralına konulan istisnaları kaldırdı. – Kamuda belirli süreli ve proje bazlı sözleşmelilerin istihdamında 2010'a oranla 2011'de yüzde 15 ek azaltım getirdi.
Kanun: 3979/2011	– Kamu sektöründe haftalık çalışma saatini 35,5'tan 40 saate çıkardı.
Kanun: 3986/2011	– Personel yığılmasının maliyetini düşürmek amacıyla, bu statüye alınanlara temel ücretin yüzde 60'ının ödendiği "rezerv" sistemini getirdi. – Rezerv sisteminde olanların gönüllü ayrılmalarını düzenledi. – 2012 için kamu sektöründe ayrılmalar yerine 1/10 istihdam kuralını getirdi. – 1/5 kuralına istisnaları 2015'e kadar kaldırdı.
Kanun: 4052/12	– 2016'ya kadar yerel yönetimlerde işe alımları durdurdu.
Kanun: 4172/13	– Kamu sektöründe personel hareketliliği getirdi.
Kaynak: Georgiadou, 2016.	

İdarenin reformu AB Komisyonu'nun teknik yardımı ve çeşitli AB ülkelerinin katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Bu reform planlarının başlangıç noktası, Mayıs 2010 MA şartı olarak hazırlanan 2011 OECD raporudur. Rapor Yunanistan'da insan kaynağı stratejisinin olmadığını, kariyer yolunun sınırlılığını, yükselmelerin saydam olmamasını vurgulamaktadır. Raporda yer alan öneriler arasında, net atama ve görev kurallarıyla üst düzey kamu görevlileriyle ilgili kuralların reformu, yer değiştirmelerde esneklik, stratejik planlama, değerlendirme ve yükselme sisteminin reformu ve siyasi olmayan bir yönetici altında merkezî bir insan kaynağı kurumunun kurulması bulunmaktadır. Rapor, işlerin merkeziyetçiliğine, benzer birimlerin

çok ve parçalı olmasına, ayrıca personel ve bilgi işlem destek birimlerinin etkinsizliğine değinmiştir. Hiyerarşinin azaltılması, parçalı birimlerin birleştirilmesi ve destek fonksiyonları için yatay birimlerin oluşturulması önerilmektedir (Spanou, 2014).

OECD raporu doğrultusunda oluşturulan Görev Gücü-GR 2012 ve 2013 idari reformu gözetlemekte ve desteklemektedir. 2011'de başlanan teşkilât yapılarının gözden geçirilmesi 3943 ve 3979 sayılı yasalarla tamamlanmış, kurumlar kısmına geçilmiştir. Yeni organizasyon şemaları hazırlanmış, Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmış, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi olarak *Resmî Gazete*'de yayımlanarak uygulanmaya başlanmıştır. Birimlerin birleştirilmesi, iptali, personel sayısının belirlenmesi, personel transferi veya çıkarılması üzerinde çalışılmıştır. Değerlendirme prosedürü Fransız uzmanlar tarafından yapılmıştır. Yapılanma enflasyonist baskıyı kontrol etme, gerekli nitelikleri taşıyanlara fırsat yaratma, sorumlulukları netleştirme, yapı, yetenek ve sorumluluğun parçalılığını azaltma, birim ve üst düzey pozisyonları azaltarak kaynak sağlama amacı gütmektedir (Spanou, 2014).

Kadro iptalleri, 2011'de ilk önce 35 yıl ve üzeri hizmeti olan 55 yaş üzeri memurların çıkarılması ve kadrolarının iptali (4024/2011), pratikte 53 yaşında 33 yıllık hizmeti olanlar da rezerv statüye alınarak (erken emeklilik hakkıyla) uygulanmıştır. Bu kapsamda erken emekliliğe uygun olanlar sınırlı (767) olsa da emekli maaşı alacakları temel ücreti ilgilendirdiğinden yaklaşık 10.000 kişi işten çıkarılmıştır. Bu uygulamadan genel müdür ve yardımcıları istisna tutulmuş, altındaki müdürler tutulmamıştır. Yönetici kabul edilen müdürlerin işten çıkarmaların dışında tutulmaması, üst düzey kamu görevlilerine az duyulan saygının da sembolik ifadesidir (Spanou, 2014).

Hükümetin 2015'e dek 150.000 kişi azaltım hedefi erken emekliye ayırmayla ulaşılsa da Troyka, zorunlu işte ayrılmada diretmektedir. Bu kapsamda 2013 için 4.000 ve 2014 için 11.000 zorunlu ayrılma planlanmıştır. İdari Reform Bakanlığı, mobiliteye elverişlilik tedbiri önermiş, 2013 sonu itibarıyla 25.000 kişi bu rezerv kadroya aktarılmıştır. İlk hali (4093/2012), 1- idari görevdeki lise mezunları, 2-rekabetçi sınavla alınmayan, belirli sözleşmeli alınıp belirsiz süreliye geçirilenler veya gözden geçirmede iş tanımları iptal edilenleri kapsamıştır. Tedbirler baskı altında yapıldığından, örneğin 2013'te 2.000 kişiyi işten çıkarma koşulunu sağlamak için devlet yayın organı kapatılmış, bu da koalisyonda çatlağa neden olmuş ve neredeyse seçimleri tetiklemiştir. Şu ana kadar üst düzey kamu yönetimi değersizleşmiş, direnç kırılmıştır (Spanou, 2014).

Sonuç olarak, idari kapasite ile personel reformu bütün olarak görülmekte, kapasite yetersizliği karşısında kapasitenin ve devlet mekanizmasının kalitesinin artırılması öncelikli reform stratejisi olarak öne çıkmaktadır. Devletin, aşırı büyüyen teşkilat ölçeğini azaltarak daha yönetilebilir hale geleceği düşüncesi bulunmaktadır. Bu kapsamda, devletin, topluma karşı sorumlu ve hesap verebilir şekilde etkin ve etkili şekilde ihtiyaca cevap verebilmesi için kapasitesinin artırılması, kamu hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesi ve profesyonelleştirilmesi önemli konulardır (Makrydemetres vd., 2016).

Kriz öncesinde Yunanistan'da reformları başarısızlığa uğratan iki unsur, kural kültürü ile memurların yetenek açığı olarak belirtilmektedir. Kriz sonrasında yapılmak zorunda kalınan reformlardan örneğin performans yönetimi gibi bazılarına ise Yunan kültürü tamamen "yabancı" kalmıştır (Sotiropoulos, 2015). Kriz sonrasında ise sosyal kamu hizmetlerinde azalma pahasına kamu personeli sayısı azaltılmıştır. Troyka, ekonomik reform programları kapsamında önemli oranda personel azaltımına giderek bunların yerine kamu hizmetlerinin yürütülebilmesi için liyakate dayalı yetenek bazlı alımların yapılması şartını koşmuştur. Toplam kamu personeli sayısı 2009'da 907.351 iken 2013 yılında 671.111'e indirilmiş, 2016 sonunda da 621.860'a düşürülmesi konusunda ilgili taraflar uzlaşmışlardır (EC, 2014).

ÜÇLÜ GÖZETİMİNDE YAPILAN REFORMLARIN EKONOMİYE ETKİSİ

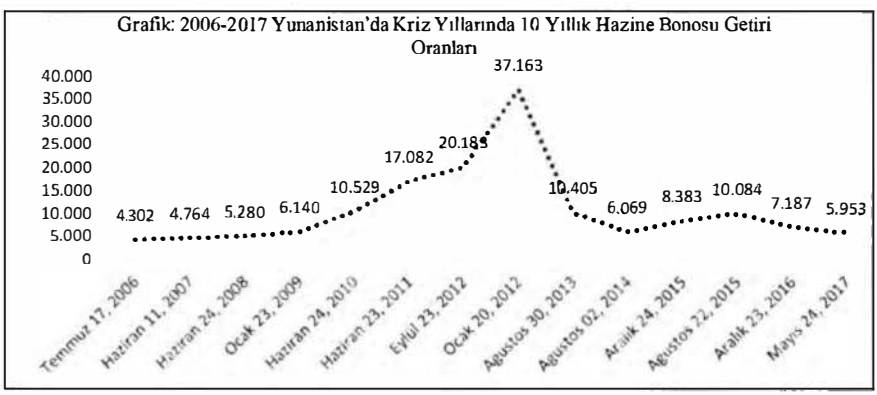
Şartlılık kapsamında ilk reform alanı vergi konusudur. Yunanistan'da bütçe, kriz öncesinde yaygın şekilde "soft bütçe" tanımına uyuyordu. Kısaca, bütçeler, gevşek muhasebe standartları, planların tesliminde gevşek zamanlama anlayışıyla çoğu zaman indikatif bir göstergeydi. Kurumlar, merkezî idare desteklerine bağımlı, borçlanmalarda devlet garantisi, gerçekleşme sonrası soft değerlendirme geçerliydi. Bu nedenle bütçeler tutmuyor, etkinlik ve sonuçları değerlendirmek mümkün olmuyor, kamu sektörü gelir politikasıyla uyumsuz şekilde gitgide büyüyor, *Greek statistics*[2] bütçe sonuçları konusunda tutarsız kalıyordu. Kriz öncesinde bu yapıyı iyileştirmeye dönük 2005'te Kamu İktisadi Teşebbüsleri Kanunu (Law on Public Enterprises) kabul edilmiş (iyi uygulanmamıştır) ve 2008'de, hiç uygulanmayan, Kamu Kurumları Kanunu (*Law on Public Entities*) kabul edilmiştir. Bu kanunlar bakanlıklar arası kurulların kurulmasını ve bütçenin uygulanması için Maliye Bakanlığı'nın güçlendirilmesini öngörmüştür. Diğer taraftan

[2] Türkçesi Yunan İstatistikleri. Bu ifade sıklıkla, Yunanistan İstatistik Kurumunun ürettiği mali istatistiklerin güvenilmez olduğunu vurgulama amacıyla ve yerici biçimde kullanılmıştır (Bkz. Safaridis, 2018).

reform önündeki engeller arasında yapılandırılacak kurumların kendileri (çalışanlar, seçilmiş valiler, yönetim, işçi sendikaları), bu kurumları denetlemekle görevli bakanlıklar, medya sayılabilir (Alogoskoufis, 2014).

OECD KDV, sosyal güvenlik primleri ve kurumlar vergisinin düzgünce toplanması durumunda vergi gelirlerinin yüzde 4.5 artacağını tahmin etmiştir. Bu konuda iyileşme sınırlı ve yavaş olduğundan, tüm doğrudan vergilendirmeyi yönetmek üzere Kamu Gelir İdaresi Genel Sekreterliği oluşturulmuştur. 2011 Şubat ayında, AB Komisyonu, hükümetin sağlıklı verilere erişiminin kısıtlı olduğunu, bunun da bütçe gelişmelerini yeterli şekilde gözetleme imkânı vermediğini tespit etmiştir. Bunun üzerine, tüm vergi dairelerinde yeni bilişim araçları kullanılmaya başlanarak eskimiş yöntemlerin ve katılıkların aşılmasına çalışılmıştır. Bu kapsamda yüksek gelirlilerin vergi kaçırmalarını önlemek amacıyla özel birimler kurulmuş, yolsuzluğa karşı prosedürler güçlendirilmiş, vergi dairelerinde nakit kabulüne son verilmiş, vergi tahsilatı ancak büyük dairelere bırakılmıştır. Ancak, bu etkinlik artırıcı uygulamalar vergi memurlarının tepkisini çekmiştir. Bunlar, işlerini ve belki de enformel "bahşişlerini" kaybedecekleri korkusuna kapılmışlardır. 2013'ün ilk yarısında eski vergi borçlarının ödenmesinde yüzde 34 artış meydana gelmiştir.

Ekonomi, 2013 yılında birincil fazla vermiş, bono alım satım farkı ve faiz oranları düşmüş ve 2010 yılından sonra 2014 Nisanı'nda Yunanistan iki milyar Euroluk beş yıl vadeli bono ihracıyla ilk kez sermaye piyasasına girebilmiştir (Mitsotakis 2014). Aşağıda, grafikte, Yunanistan'ın on yıllık hazine bonosu getiri oranının kriz boyunca seyri görülmektedir. Tablo 4'le birlikte bakıldığında, Yunanistan'ın kriz sonrasında Türkiye, Brezilya, Rusya gibi ülkelerden daha düşük maliyetli borçlanabildiği de görülmektedir (Investing, 2017).

Yunanistan'da kriz sonrası reform diğer Güney Avrupa ülkelerinde olduğu gibi iki ana alana odaklanmıştır: idarenin reformu ve hükümetin organizasyonu. İdarenin reformunda Yeni Kamu Yönetimi ve Neo-Weberyen unsurlar belirleyici iken hükümetin organizasyonunda merkezîleşme ağırlık kazanmıştır (Sotiropoulos 2015, Papadimitrou ve Featherstone 2015). Başbakanlık, koordinasyon işlevinin en önemli kurumu olmakla birlikte bu koordinasyon Yunanistan'da daha çok kanun tasarıları hazırlandıktan sonra diğer bakanlıklarla koordinasyon şeklindedir. Gene üyeleri bakanlar olan komiteler olmakla birlikte, bunlar yılda nadiren toplanmaktadır. Diğer Güney Avrupa ülkelerinde, üst düzey kamu görevlilerinden oluşan komiteler de olmakla birlikte, Yunanistan'da daha tepeden inme bir karar mekanizması bulunmaktadır. Kriz sonrasında Başbakanlık Ofisi'nin işlevi artmıştır. Gene aciliyet nedeniyle Yunanistan'da Cumhurbaşkanlığı kararnameleri önemli bir yönetim aracı olmuştur. Ancak bu durum, Parlamentoyu sadece kabul-ret oylamasına indirgediği ve sosyal tarafları kenara ittiği gerekçesiyle eleştirilmektedir (Sotiropoulos, 2015).

YKY eğilimi en fazla dışsal etkinin de sonucu olarak bütçe konusunda gözlenmiştir. Troyka gözetiminde sıkı bütçe tedbirleri geliştirilmiştir. Ancak, Maliye Bakanlığı'nın yeteri kadar güçlendirilmemesi nedeniyle gelişim kırılgan, gözetim gevşer gevşemez "normal" haline dönmeye meyillidir. Bu nedenle idari reforma acil ihtiyacın olduğu ileri sürülmektedir (2014 değerlendirmeleri) (Alogoskoufis, 2014). Reformlardan önce, merkezî idarede, daire başkanlıklarının yüzde 20'sinde alt çalışanı olmayan başkanlar bulunurken üçte birinin sadece bir adet elemanı bulunmaktaydı. Rasyonalizasyon kapsamında yüzde 40'tan fazla birim ortadan kaldırılmıştır (Makrydemetres vd., 2016).

Devlet Kapasitesinin Toplumsal Etkisi

Papadoulis (2006), müştericilik, patronluk ve yolsuzluğun Yunan kamu yönetimi yapılarının, süreçlerinin ve pratiklerinin en temel taşı olduğunu belirtmektedir. Yazılı/biçimsel kurallarla gerçekte uygulanan gayriresmî pratik arasındaki uçurum Yunanistan idaresindeki müştericilik, patronluk ve yolsuzluk alanının boyutlarını ortaya koymaktadır. Papadoulis'e göre müştericilik, patronluk ve yolsuzluk "en iyimser ifadeyle hâkim konumda" en kötü ifade edilirse de "temsilî" durumda olup Yunan toplum yapısının önemli bir parçasıdır. Yunan kamu yönetiminde, "normatif kurallar" ile "idari uygulama" farkı devlet-toplum ilişkilerinin bir gerçeğidir. Papadoulis, bu kültürün üç ana nedenini şöyle açıklıyor: Birincisi, akademik tartışmalar, gerçekten kopuk olarak, sadece şeklî olan kurallara odaklanmakta, idarenin modern bir durumda olduğunu varsaymaktadır. İkincisi,

valilikler yerelde patron-müşteri ağının önemli bir parçası konumundadır. Örneğin Yeni Demokrasi Partisi merkezden kolayca kontrol edilebilen bu ağın sunduğu olanakları elinden bırakmamak için yerelleşme politikalarına karşı çıkmıştır. Benzer biçimde, 1981'de PASOK iktidara geldiğinde de yerelde müşteri ilişkileri öne çıkmıştır. Üçüncü neden ise, toplumun rüşvet ve yolsuzluğun sadece ufak bir kısmına tepki göstermesidir (örneğin haksız zenginleşme gibi). Yargı da illegal müştericilik davranışını kanıksamakta ve ona uyum sağlamaktadır.

Makrydemetres ve arkadaşlarına (2016) göre, idari reformların başarısızlığının önemli bir nedeni, siyasi 'müştericilik'tir. Her ne kadar erkeklere seçme-seçilme hakkı 19. yüzyılda, erken bir dönemde verilse de, kamuya personel alımları siyasilerin 'patron', yerel seçmenlerin 'müşteri' rolünde oldukları karşılıklı bir alışveriş niteliğindedir. Siyasi patronların toplumda nüfuzlu kişilerden oluştuğu ve nüfuzlarını korumayı amaçladıkları bu yapıda, zamanının en gelişmiş modelini temsil eden İngiltere'den alınan parlamenter demokrasi Yunanistan gerçekliğinde farklı çalışmaktadır. Diğer taraftan, gene 19. yüzyılda alınan zamanının en başat modellerinden Fransız idari sisteminin de siyasi sistemin yapısıyla uyum içinde olduğu söylenemez. Fransız idare yapısında devlet sosyal ortamın tüm unsurlarına nüfuz eden bir yapıda, İngiltere parlamenter sistemi ise idareyi sınırlandırıcı bir modeli temsil etmektedir. Ülke sosyal yapısına uygun kurumlar yaratmak yerine, Fransız modeli bağımsızlıktan sonraki ilk on yılda (1833-43) kolayca transfer edilmiştir. Parlamenter sistemin oluşturulması ise 1870 ve 1880'lerde mümkün olmuştur (Makrydemetres vd., 2016: 46). Devlet memurlarının tarafsızlığı ve istihdam hakkı ise 1911 Anayasa değişikliğiyle getirilmiştir (*age.*, 5).

Rothstein ve Stolle'e (2008) göre, "eğer yargısal ve idari kurumların genel olarak adaletsiz olduğu ve patronluk, ayırımcılık ve müştericilik yaptığı düşünülürse, birey de hayatta kendisi için gerekli olduğunu düşündüğü şeye erişmek için bu pratiklere başvurma zorunluluğu hisseder." Bu anlamda yolsuzluk *de facto* kurumsal yapının bir unsuru olmuştur. Bu yapı içerisinde benzer davranışları gösteren bireyler arasında güvene dayalı bir ilişki olduğunu söylemek mümkün değildir. Papadimitriou ve Featherstone'un (2015, 24) ifadesiyle, "... bireyler arasında genel bir güven duygusu bulunmamakta, (aksine, bireyler) sadece diğerlerinin ve sistemin avantajından yararlananlar konumundadırlar." Rothstein ve Stolle (2008), bu durumdan bireyi suçlamamakta, aksine "sosyal sermayenin olmamasının nedeni işlevsiz devlet kurumlarıdır" sonucuna varmaktadır. Kısaca, devlet idaresinin işlevsizliği karşılıklı çıkara dayalı bir ilişki biçiminin gelişmesine neden olmakta, bu ilişki biçimi de güvensizlik ve devlet idaresindeki

yolsuzluklarla beslenmektedir. Kısaca, devlet idaresinin işlevsiz oluşu, genel olarak toplumsal alandaki norm ve pratikleri de olumsuz yöne kanalize etmektedir. "Kurala uymama," "kuralın etrafını dolaşma" ve "kuraldan kaçınma" gibi pratiklerin neden olduğu düşük güven düzeyi "sosyal tuzak" oluşturarak, bireyler arasında toplum yararına ortak hareket etmeyi engellemektedir (Papadimitriou ve Featherstone, 2015: 24). Napoléoncu idare, *kural olarak* hiyerarşik, "kişisellikten arınmış," "mesafeli" ve "katı" bir altyapı olarak görünmekle birlikte, gerçek durumla paradoks oluşturmaktadır. İcranın tepesinde yer alan yönetim, alttaki kurumlarla ilişkisinde "kopuk", "koordinasyon ve kontrol fonksiyonunu icra edebilmek için bağlantıların hastalıklı bir yapıda olduğu", "sadakat ve taahhütlerin etrafının dolaşıldığı" bir durum ortaya çıkarmaktadır (Papadimitriou ve Featherstone, 2015: 25).

Devletlerin çağdaş dünyada mutlaka sağlamaları gereken eşit yarışma ortamı sağlama görevi güvenin olmadığı ekonomik-sosyal çevrede gerçekleşmemektedir. Yatırım yapmak isteyen kişiler yatırımlarının getirisini hakkaniyetle alacaklarına, eğitim almak isteyen bireyler liyakatlerinin eşit kabul göreceğine inanmamaktadırlar. Bu nedenle de Yunanistan ve benzeri ülkelerde yatırım düzeyi düşük kalmakta, işsizlik düzeyi ise yüksek seyretmektedir. Ayrıca toplumsal hoşnutsuzluklar toplumu alternatif enformel seçeneklere yöneltmektedir (Simiti 2015).

KRİZE İLK TOPLUMSAL YANIT: RADİKAL SOL, RADİKAL SAĞ

Yunanistan örneğinde kriz, ekonomik kriz ve devletin krizi eşzamanlı olarak görülmüştür. Bir yandan ekonomik kriz nedeniyle yaşam koşullarının ağırlaşması diğer yandan da kamu yönetiminin bu krizi hafifletecek koşulları yaratamaması şeklinde cereyan etmiştir. Altın Şafak Partisi'nin parlamentoya girmesi ve Radikal Sol Koalisyonu'nun (Syriza) iktidara gelişi sosyo-ekonomik krizlerin ana "yan etkisi" olarak değerlendirilmektedir. 1980 yılında kurulan aşırı sağcı, göçmen karşıtı Altın Şafak Partisi 2012 seçimlerinde yüzde 7 oy alarak 300 sandalyeli parlamentoda 21 sandalye, en son Eylül 2015 seçimlerinde de yüzde 7 ile 18 sandalye kazanmıştır. Parti oylarının en fazla olduğu iki ada mülteci ve göçmen akınına uğrayan Lesbos ve Kos adalarıdır (Smith, 2015).

Başlangıçta sol parti ve grupların bir koalisyonu olarak kurulan Syriza, kemer sıkma yıllarında ivme kazanarak 2009'da yüzde 4.6'dan 2015'te yüzde 36.4'le iktidara yükselmiştir. Syriza'nın iktidara gelişi, 1974 sonrasında merkez sol partisi Panhelenik Sosyalist Hareket (PASOK) ile merkez sağ partisi Yeni Demokrasi partileri arasındaki iktidar değişimine son vermiştir. Yunan siyasetinde 1970'ler, 80'ler ve 90'ların başlarına kadar

kutuplu yapıyı paylaşan bu iki parti, 90'lardan itibaren neoliberal 'merkez'e doğru kaymış ve "yapısal reformlar," "rekabetçilik," özelleştirme, maliye politikalarının "rasyonelleştirilmesi," "dinamik" bireylerden oluşan bir toplum savunusu ve kolektif eylemsellik biçimlerine düşmanlık her ikisinin ortak temaları olmuştur. Yakınlaşma öyle bir noktaya varmıştır ki, Kriz Yunanistan'ı vurduğunda PASOK ve Yeni Demokrasi koalisyonu üç yıldan fazla süredir yönetimdeydi (Katsambekis, 2015).

Peki Syriza nasıl başarılı olmuş ve neden iktidardan düşmüştür?

Syriza 2004'te birkaç parti, organizasyon ve parlamento grubu ile parlamento dışı sol grupların bir koalisyonu olarak ortaya çıktı. Kriz sürecinde ise işsizlik, yoksulluk, eşitsizlikler ve kemer sıkma politikalarına karşı seçmeni "biz" ve "onlar" şeklinde ikiye ayırarak taraf olmaya zorladı, böylelikle kemer sıkma politikalarına karşı olan yığınların tek temsilcisi olmayı başardı. Syriza'nın "Selanik Programı"nda istihdam, insani krizi çözme, vergi adaleti ve demokrasi sözü vermiştir. Kampanyaları sırasında "halk"a ve yüzde 99'un haklarına vurgu yapmış, "umut" söylemiyle iktidar olma iddiasında inandırıcı olmuştur (Katsambekis, 2015). Ancak Syriza'nın üçüncü reform paketini toplumdaki eleştirilere rağmen uygulaması (Özoğlu 2019) ve yaptığı özelleştirmeler toplum desteğini azaltmıştır. Sağlık gibi temel hizmetlerdeki aksamalar ve hükümetin borcunu ödeyememe riskine karşı ilaç firmalarının ilaç getirmemesi nedeniyle Yunan vatandaşlarından bazıları Türkiye gibi komşu ülkelerden sağlık hizmeti alabilmiştir. İlaç temini gibi temel hizmetlerde hükümetin yetersizliği Çipras'ın insan hakları konularında Troyka'nın dikte ettiği reformları esneteceği sözünü tutmadığı kanısına yol açmıştır (Sabah, 2017). Prof. Korkut Boratav, "Syriza'nın kemer sıkma politikalarına karşı çıkmak için geldiği iktidarı emperyalizm ve Yunan sermayesi lehine kullandığını" belirtmiştir (Çarık, 2019). Gelinen noktada, idari meşruiyetin düzeyini de gösterircesine, 28 AB üyesi arasında yapılan 2017 Sosyal Adalet Endeksine göre 3.7 değeri ile Yunanistan sonuncu durumdadır (Schraad-Tischler vd., 2017).

Sonuç

Yunanistan'daki ekonomik kriz, devlet-toplum ilişkilerini odak noktası haline dönüştürmüştür. Toplumsal sorunlara çözüm üretmekle görevli idare aygıtının "reform yeteneğini kaybettiği" Yunanistan ile ilgili pek çok çalışmada belirtilmiştir. Bu nedenle, kriz sürecinde yetersiz içsel dinamikler karşısında dışsal çıpalar öne çıkmıştır. Troyka, OECD ve AB ülke bürokratları Yunan devlet reformunda rol almıştır. Ancak bu reformlar, teknokratik bir biçimde, yetersiz toplumsal destekle yürütülmüştür. Bu süreçte, devlette kapasite geliştirmeye yönelik reformlar, aynı anda idarede ölçek

küçültülmesiyle (birim, süreç ve personel sayısı) eşzamanlı yapılmıştır. Diğer bir deyişle, Yunanistan'da uzun yıllar dile getirilmesine karşın, toplumsal konsensüsün oluşmaması nedeniyle devlette reform ve yenilik girişimlerinin hep sekteye uğramasının sonucu; acı reçetenin, toplumda sosyal harcamalara en çok ihtiyaç duyulan bir dönemde dışsal unsurlar tarafından dikte edilmesi olmuştur.

Diğer taraftan, küresel kriz, neoliberalizmin sonuyla ilgili tartışmaları alevlendirse de, Yunanistan örneğinde neoliberal çözümler öne çıkmıştır. Bu süreçte, demokrasi açığı daha da belirginleşmiş, mevcut kurumlara güven azalmış, sonuçta Yunan toplumu, Syriza örneğinde statüko dışı sloganlarla öne çıkan bir aktörle tepkisini ortaya koymuştur. Syriza'nın toplumsal beklentiyi karşılayamayışı ve Syriza sonrası siyasal gelişmeler ise bu yazının kapsamı dışındadır.

Yunanistan örneği, Türkiye gibi Napoleoncu idare geleneğini paylaşan ülkelerin kurumsal işleyişleri konusunda daha berrak gözlem yapma olanağı sunmaktadır. Bu ülkelerde çatışmacı siyaset kültürünün baskınlığı kamu yönetimi araştırmalarını da Weber'in deyimiyle 'bilimsel dürüstlük'ten (Weber 2004: 31) saptırmakta, özellikle Türkiye'de idarenin durumunu tüm nesnelliğiyle ele alan bilimsel araştırmalarda kıtlık çekilmektedir. İdarenin durumu, ancak iktisadi-siyasal kriz koşullarında, örneğin Türkiye'de 2016 yılında yaşanan darbe girişimi gibi durumlarda tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, idarenin, modern bir idarenin temel unsurlarını taşımaktan uzak olması, onu, kuralları üzerinde toplumsal mutabakatın olmadığı bir organizasyona dönüştürmekte, bu yapısal sorunun maliyeti hem siyasi temsilciler hem de idareyi vergileriyle finanse eden toplum için oldukça ağır olmaktadır. Bu ülkelerde bürokrasi, kadro ve kamu fonlarını 'ele geçirme' amacını taşıyan farklı çıkar gruplarının bir mücadele sahasına dönüşmektedir. Diğer yandan, yerleşik çıkar grupları, genel toplum çıkarını amaçlayan reform çabalarının sekteye uğratılmasında da önemli rol oynamaktadır. Bu anlamda, Napoleoncu modele öykünen ülke idare kültürünün, modelin temel unsurlarından oldukça uzak olabileceği gözlenmektedir.

Bu kapsamda, modern idare ve modernleşmeden söz ederken, Türkiye'de yaygın olarak Batıcılıkla eş anlamlı kullanılan modernizmin Japonya, Çin ve Hindistan gibi Batılı olmayan kültürlerin 'Batı'nın klonları olmaksızın,' kendi kimliklerini güçlü biçimde koruyarak, 'Batı'dan ve hatta birbirlerinden de ayrı biçimlerde gerçekleştirdikleri modernleşmeden' (Buzan ve Acharya 2019: 279-280) ayrı tutulması gerekmektedir. Thomas Kuhn'a göre, kriz dönemleri ve oluşan 'anomali' paradigma değişikliklerinin de önünü açmaktadır (Kuhn 2012). Bu anlamda, kriz koşullarının

rastgele çözümlerinin ötesinde, bilimsel çalışmalar Türkiye gibi ülkelerin geleceğin zorluklarıyla başa çıkabilecek bilgi, politika ve organizasyon oluşturmaları için bir zorunluluktur.

KAYNAKÇA

Alogoskoufis, G. (2014). "The Budget and the Wider Public Sector." *Hellenic Observatory* içinde, EI-LSE proceedings of "Administrative Reform in Greece –A Report on a Keynote Policy Symposium of the Hellenic Observatory, LSE." http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/CMS%20pdf/Various/Administrative-Reform-in-Greece-%E2%80%93-A-Report-on-a-Keynote-Policy-Symposium-of-the-Hellenic-Observatory,-LSE.pdf (9 Ocak 2017).

Buzan, B. ve A. Acharya (2019). *The Making of Global International Relations: Origins and Evolution of IR at its Centenary.* Cambridge University Press.

Spanou, C. ve Dimitri A. S. (2011). "The Odyssey of Administrative Reforms in Greece, 1981-2009: A Tale of Two Reform Paths." *Public Administration* 89(3):723- 737. Eylül DOI: 10.1111/j.1467-9299.2011.01914.x

Candilis, W. O. (1968). *The Economy of Greece, 1944-66; efforts for stability and development.* Praeger: New York.

Çarık, Ş. 'Sol Syriza konusunda nasıl yanıldı.' https://odatv.com/sol-syriza-konusunda-nasil-yanildi-09071957.html Odatv, 9/7/2019 (15 Ekim 2019).

EC (2010). "The Economic Adjustment Programme for Greece." http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2010/pdf/ocp61_en.pdf (11 Nisan 2017).

EC (2012). "The Second Economic Adjustment Programme for Greece." *Occasional Papers*, March 2012. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2012/pdf/ocp94_en.pdf (11 Nisan 2017).

EC (2014). The Second Adjustment Programme for Greece-Fourth Review. April 2014. http://www.efsf.europa.eu/attachments/ocp192_en.pdf (28/8/2015).

EC (2016). "Compliance Report The Third Economic Adjustment Programme for Greece, *First Review*, 9 Haziran 2016". https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/cr_full_to_ewg_en.pdf (10 Nisan 2017).

Featherstone, K. (2014). "External Conditionality and the debt crisis: the 'Troika' and public administration reform in Greece." *Journal of European Public Policy.* 22(3), 295-314.

Featherstone, K, and D. Papadimitrou (2015). *Prime Ministers in Greece: The Paradox of Power.* OUP Oxford.

Georgiadou, P. (2016). "Greece: Reducing the number of public servants – latest developments." https://www.eurofound.europa.eu/observatories/emcc-eurwork/articles/working-conditions-labour-market-industrial-relations/greece-reducing-the-number-of-public-servants-latest-developments (17 Nisan 2017).

Hayward, J. (2007). *Fragmented France.* Oxford, New York: Oxford University Press.

Impact (2014). "Modernising the Greek Prime Minister's Office." http://impact.ref.ac.uk/CaseStudies/CaseStudy.aspx?Id=44100 (31 Ekim 2019).

Investing (2017). "Greece 10-Year Bond Yield." https://www.investing.com/rates-bonds/greece-10-year-bond-yield-historical-data ((26 Mayıs 2017).

Katsambekis, G. (2015). "The Rise of the Greek Radical Left to Power: Notes on Syriza's Discourse and Strategy." *LİNEASUR 9* (2015): 152.

Kuhn, T. (2012). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.

Kickert, W. (2007). "Public Management Reforms in Countries with a Napoleonic State Model: France, Italy and Spain." Pollitt, Christopher, Sandra van Thiel and Vincent Homburg (eds). *New Public Management in Europe Adaptation and Alternatives*. Palgrave Macmillan: New York.

Makrydemetres, A., Panagiotis D. Z. and Pravita M. E. (2016). "Reform of Public Administration in Greece; Evaluating Structural Reform of Central Government Departments in Greece: Application of the DEA Methodology." *Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe*. GreeSE Paper No.97.

MoI- Ministry of Interior of the Hellenic Republic (2012). "Structure and Operation of Local and Regional Democracy- Greece, Situation in 2012." http://web3.eetaa.gr/eetaa_en/Structure_and_operation_Greece_2012.pdf (30 Aralık 2016).

MoI-Ministry of Interior of the Hellenic Republic (2017). "Political Leadership." http://www.ypes.gr/en/Ministry/Political_Leadership/ (1 Nisan 2017).

OECD (2015). "Employment database-Employment indicators." http://www.oecd.org/employment/emp/employmentdatabase-employment.htm (16 Ocak 2017).

OECD (2011). *Greece-Review of the Central Administration*. http://www.oecd.org/gov/oecdpublicgovernancereviews-greecereviewofthecentraladministration.htm (15 June 2015).

OECD (2016). *OECD Economic Surveys: Greece* 2016, OECD Publishing, Paris.
http://dx.doi.org/10.1787/eco_surveys-grc-2016-en (15 Ocak 2017).

Ongaro, E. (2009). *Public Management Reform and Modernization: Trajectories of Administrative Change in Italy, France, Greece, Portugal and Spain*. Edward Elgar: Cheltenham, UK&Northampton, MA, USA.

Özoğlu, Burçak (2019), 'Türkiye ve Yunanistan'da kriz: Komşu krizler, komşu mücadele gündemleri.' https://gelenek.org/turkiye-ve-yunanistanda-kriz-komsu-krizler-komsu-mucadele-gundemleri/ (15 Ekim 2019).

Papadoulis, K. J. (2006). "Clientelism, corruption and patronage in Greece: A public administration approach." *Teaching public administration*, 26(1), s. 13-24.

Peters, B. G. (2008). "The Napoleonic tradition", International Journal of Public Sector Management, 21(2), ss. 118-132, doi: 10.1108/09513550810855627

Rothstein, B., and Dietlind, S. (2008). "The state and social capital: An institutional theory of generalized trust", *Comparative politics*, 40(4) (2008): 441-459.

Sabah Gazetesi (2017). "Yunan hükümeti çakıldı! Türkiye'ye geliyorlar." 27 Mart 2017. http://www.sabah.com.tr/dunya/2017/03/28/yunan-hukumeti-cakildi-turkiyeye-geliyorlar (30 Mart 2017).

Safaridis, Vasilis (2018). "The tragedy of Greek statistics." 22 Ekim 2018. http://www.ekathimerini.com/233883/article/ekathimerini/comment/the-tragedy-of-greek-statistics (17 Aralık 2019).

Schraad-Tischler, D; Schiller, C; Heller, C.M; Siemer, N. (2017). *Social Justice in the EU – Index Report 2017*. Bertelsmann Stiftung: Gütersloh. https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/Graue Publikationen/NW_EU_Social_Justice_Index_2017.pdf / (17 Aralık 2019).

Simiti, Marilena (2015). 'Social Need' or 'Choice'? Greek Civil Society during the Economic Crisis." *Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe.* GreeSE Paper No.95.

Smith, H. (2015). "Neo-fascist Greek party takes third place in wave of voter fury." 21 Eylül 2015. https://www.theguardian.com/world/2015/sep/21/neo-fascist-greek-party-election-golden-dawn-third-place (10 Nisan 2017).

Sotiropoulos, D. A. (2015). "Southern European Governments and Public Bureaucracies in the Context of Economic Crisis." *European Journal of Social Security* 2 (2015): 227-45.

Spanou, C. (2014). "Administrative elites and the crisis: what lies ahead for the senior civil service in Greece?" *International Review of Administrative Sciences* (2014): 0020852314533453.

Spanou, C. (2016). a. "Public Administration." http://video.minpress.gr/wwwminpress/aboutgreece/aboutgreece_public_administration.pdf (Erişim 29 Aralık 2016).

Varonos, A. (2019), "Greece still labours under fundamental impediments." *Financial Times*, 8 Ekim. https://www.ft.com/content/3db8e43e-e8f9-11e9-a240-3b065ef5fc55 (17 Ekim 2019).

Varvaressos, K. (1952). "Report on the Greek Economic Problem." çev. Rena Zafiriou, Washington: World Bank. http://documents.worldbank.org/curated/en/709741468030326423/Greece-Report-on-the-economic-problem (30 Mart 2017).

Weber, M. (2004). *The Vocation Lectures.* Owen, D., Strong, T. B. (ed). Indiana polis/Cambridge: Hackett Publishing Company.

Wright, V. (1990). "The Administrative Machine: Old Problems and New Dilemmas." Peter A. Hall, Jack Hayward, Howard Machin (eds), *Developments in French Politics.* Macmillan Education: New York.

ROSENSTEIN RODAN VE YUGOSLAVYA KALKINMASI

Emre Güneşer Bozdağ*

GİRİŞ

Rosenstein Rodan, Avusturya Ekolü'nün yetiştirdiği önde gelen kalkınmacılardan biridir. Avrupa'da II. Dünya Savaşı sürerken, bir makale ele alan Rosenstein Rodan, (Bu metinde kısaca Rosenstein olarak bahsedilecektir) bir yazısında "Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın Sanayileşme Problemi"ni irdelemiştir.[1] Rosenstein, Avrupa'nın en geri kalmış bölgesi olarak bilinen ve savaşın bütün şiddetiyle sürdüğü bu coğrafyaya bir kalkınma reçetesi getirmek amacıyla bu eserini yazmıştır. Adı geçen eserde, ele aldığı iktisadi dışsallıklar konusu çerçevesinde iktisat teorisini ele alış biçimi, II. Dünya Savaşı sonrası kalkınma iktisadı düşüncesine ilham kaynağı olmuştur.

Burada, özellikle Rosenstein'ın düşüncesinin, II. Dünya Savaşı sonrasında, çok milletli bir ülke olarak Yugoslavya ekonomisindeki kalkınma açısından ne ifade ettiği ele alınmaktadır. Yugoslavya için –kuruluşundan parçalandığı 1990'ların başına kadar– Rosenstein'ın kalkınma üzerine dü-

* Doç. Dr. Emre Güneşer Bozdağ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF., İktisat Bölümü.

[1] Rosenstein-Rodan, P.N. (1943) "Problems of Industrialization of Eastern and South Eastern Europe", *The Economic Journal*, Haziran-Eylül, 53(211) s. 202-211.

şüncelerinin açıklayabildiği ve açıklayamadığı durumları elden geldiğince irdelemek, elinizdeki makalenin konusunu içermektedir.

Neden Yugoslavya? Yugoslavya, Sovyetler Birliği; Çin; Doğu Almanya ve birçok Doğu ve Güney Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerin aksine, kendine özgü bir planlı ekonomik sistemi teorize eden ve pratiğe döken bir ekonomi olmuştur. Bu ülkelerdeki reel sosyalizme karşın piyasa sosyalizmini başlangıcından beri sürdüren, tek sosyalist ülkedir. Hattâ Tito'nun ilk üç yıl sonrası Stalinist ekonomi politikalarını hemen değiştirip yerine "Özyönetimli Sosyalizmi" getirmesi, başta Sovyetler Birliği'nin olmak üzere diğer sonradan sosyalizmi benimseyen veya Sovyet işgaliyle sosyalizme mecbur kalan ülkelerin üst yönetimleri tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Yugoslavya, Demir Perde'nin Batı kapitalist dünyasına açılan bir kapısı olmuştur. Tüm bunların yanısıra, Yugoslavya'nın bir başka özelliği, birbirinden çok farklı milletleri içerisinde barındıran bir yapıya sahip olmasıdır. Yogoslavya, yüzyıllardır, kendileri tek başına Balkanlarda büyük millet olma hayalleriyle yaşayan Sırplar, Hırvatlar ve Makedonları bir araya getirerek, Sloven, Boşnak ve Arnavut halklarla bir araya toplamaya çalışan bir fikrin ürünü olmuştur.. Ahat Andican'ın da belirttiği gibi[2] Yugoslavya, dünyada birbirine tamamen zıt iki siyasi yönetim sisteminin bir tarafını temsil eder (adı her ne kadar Güney Slavları anlamına gelse de). Bu "Balkanizasyon" şeklinde ifade edilmektedir. Yugoslavya, farklı dinden veya mezhepten; farklı dilden, farklı kültürden ülkelerin bir araya getirilmesiyle oluşan bir ülkedir. Diğer bir yönetim şekli de Arabizasyondur. Arabizasyon, aynı din ve mezhepten, aynı dilden, aynı ortak kültüre sahip bir milletin ayrı ayrı devletler kurmasıdır ki, Andican, Orta Asya Türk devletlerinin de bir Arabizasyona maruz kaldığını öne sürer.

Tito, II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın başını çektiği Mihver Devletleri yanında çarpışan halklarla; Mihver Devletlerine karşı Müteffikler yanında çarpışan halkları bir araya getirip barış içinde bir arada yaşayan Cumhuriyetler topluluğu haline getirmek istemiştir.

Tüm bu özellikleriyle Yugoslavya'yı Rosenstein'ın iktisadi kalkınma düşüncesi açısından incelemek gerekir.

ROSENTEIN RODAN'IN İKTİSADİ KALKINMA DÜŞÜNCESİ

> Azgelişmiş bölgelerin gelirinin zengin bölgelerin gelirine göre daha hızlı büyümesi sağlanır ise, geliri dünya ölçeğinde daha eşit dağıtmak mümkün olabilir. (Rosenstein Rodan, 2016: 120-121).

[2] Andican, Ahat (1996) *Değişim Sürecindeki Türk Dünyası*, 149.

Bu global bakış açısı her şeyden önce II. Dünya Savaşı zaferinin ABD'nin de içinde bulunduğu müttefikler tarafından kazanılacağına olan güvenle yazılmış olmalıdır. Yazarın bu yazıyı yayımından bir ay öncesinde, 1943'ün Mayıs ayında, General Rommel komutasındaki Alman ordularının Kuzey Afrika'daki yenilgileri Almanya'nın ilk ciddi yenilgisidir.[3] Er geç bu savaş bitecektir. Bu yüzden, bu eser yeni bir dünya düzeninde, kalkınmanın küresel anlamda yapılması gerektiği düşüncesinin bir işaretidir.

> Doğu ve Güney-Doğu Avrupa'da 20-25 milyon insanı kapsayan... 'tarımsal nüfus fazlası' bulunmaktadır. Bir başka ifade ile söz konusu coğrafyada yaşayan insanların yaklaşık yüzde 25'lik bölümü kısmen 'gizli işsiz' ya da tamamen işsizdir. (Rosenstein Rodan, 2016: 121).

Dünya savaşından sonra 7 Mart 1945 tarihinde kurulmuş olan Geçici Demokratik Yugoslavya Federasyonu Başkanlığı'na Tito getirilmiştir. Tito, bundan iki gün sonra yaptığı konuşmada, tarım ve hayvancılığın geliştirileceğini ve toprak reformunun yapılacağını belirtmiştir. 1 Şubat 1946'da ise Yeni Anayasa'nın kabulünün hemen ardından Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti iki yıl içerisinde ülkeyi ve halkı, sosyalist ekonomik düzene geçirmiştir. Kalkınma hamlesiyle özellikle tarımsal yapı üzerinde durulmuştur (Kamil, 2017: 26-7).

> Yoksul tarım ülkelerinde ciddi boyutlarda emek israfı söz konusu olmaktadır. Uluslararası işbölümü ilkeleri uygulanır ise, ... meselenin çözümü ağırlıklı olarak sanayileşme ile (sermayenin, emeğin bulunduğu bölgeye gelmesi şeklinde) sağlanmalıdır. Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın sanayileşmesini mümkün kılacak iki farklı yöntem olduğu söylenebilir: Bu bölge, 'Rusya modeli'[kastettiğimiz komünizm değildir] örneğinde olduğu gibi, yabancı yatırım girişi olmaksızın, kendi imkânları ile sanayileşebilir. Bu yöntem, ulusal ekonominin [dikey bütünleşmesini sağlayacak biçimde] sanayileşmenin bütün aşamalarının idrak edilmesini, yani hafif sanayilerin yanı sıra ağır sanayilerin ve makine sanayilerinin kurulmasını gerektirmektedir. (Rosenstein Rodan, 2016: 121-122)

1945'ten 1948'e kadar Tito'nun Sovyetler Birliğiyle arasındaki ilişkiler zaman zaman gergin sahnelere sebep olmuştur. Sovyetler Birliği'nin bir uydusu gibi davranmayı istemeyen Tito'nun, bağımsız idareyi savunan konuşmaları olmuştur. Diğer Doğu Avrupa ülkeleriyle yapmak istediği siyasi ve ekonomik ilişkilerde Sovyetler Birliği'nin olurunu almak istememiştir. Sovyetler Birliği ile yapılan ticari anlaşmaların, Yugoslavya'nın hiç de le-

[3] Gürün, K. (2000) *Savaşan Dünya ve Türkiye*, s. 673.

hine olmadığı, Yugoslavya'nın üst yönetiminde dile getirilmiştir. Sovyetler Birliği'nce istenen siyasi kovuşturmaların yerine getirilmemesi bardağı taşıran son damla olmuştur. 1948'de Yugoslavya'nın, Sovyetler'in baskılarıyla Kominform'dan çıkarılması kararı alınmıştır. Bu bakımdan sanayileşmenin 1948 sonrasında da Rusya tipi ağır ve kendi kendine sanayileşme olması beklenemez. Bu sanayileşme, Rosenstein'ın da genel anlamda belirttiği gibi, Yugoslavya için de sakıncalı bir sanayileşme halidir.

> Ne var ki bu yöntemin doğuracağı birtakım sakıncalar bulunmaktadır. Ağır sanayilerin sakıncaları vardır. Sermaye ihtiyacı, yurtiçinden, yani gelir düzeyinin ve hayat standardının çok düşük olduğu bir ortamda giderileceği için, sanayileşme süreci ağır yürüyebilir. Bu nedenledir ki bu yöntem, yoğun ve –bana göre– gereksiz bir fedakârlığı gerekli kılmaktadır. Ağır sanayi, iktisadi yapı farklılıklarının en açık biçimde görülür kılmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Avrupa'da büyük fedakârlıklara katlanılarak ağır sanayi işletmeleri kurulması, dünyanın ağır sanayi işletmelerindeki kapasite fazlasına katkı yapılmasından ve kaynakların israf edilmesinden başka bir sonuç doğurmayacaktır. (Rosenstein Rodan, 2016: 122)

Bir bakıma kendi kendine bir ağır sanayileşme hamlesi Yugoslavya için büyük fedakârlık gerektirdiği gibi, Sovyetler'in Yugoslavya'yla imzalanan antlaşmaları iptal ettirmesi ve Yugoslavya'yı doğu ve batıdan abluka altına almaya çalışması, Yugoslavya'nın ağır sanayiye geçmesini imkânsız hale getirmiştir (Kamil, 2017: 29).

1953 yılında Stalin vefat etmiştir. Kruşçev iktidara geldiğinde, Sovyetler Birliği'nin ambargo ve ablukasından kurtulduğu gibi, Yugoslavya'nın kendine has "Özyönetimli Sosyalizmi" Sovyetlerce tanınmıştır. Yugoslavya kendisini Stalin dönemine göre biraz daha güvende hissetmiştir (Kamil, 2017: 30; Taşar, vd. 1996: 77).

Rosenstein,

> Sanayileşmenin alternatif yöntemi ise, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'yı uluslararası işbölümünün sağladığı faydaları muhafaza edecek ve böylece herkes için daha fazla refah üretecek biçimde dünya ekonomisine eklemlemektir düşüncesini ileri sürmüştür (Rosenstein Rodan, 2016: 122).

Tito'nun tercih ettiği yol "Bağlantısızlık" politikası olarak nitelendirilmiştir. Bu süreçte Tito, konumunu daha etkili hale getirmek ve Yugoslavya'yı kalkındırmak amacıyla Doğu ve Batı bloklarını reddetmiş ama ideolojik olarak sosyalist, ekonomik olarak Batı'ya yakın olmuş, güçlü devletlerle

iyi ilişkiler kurmaya çalışmış ve bir denge politikası gütmeye çalışmıştır. Yugoslavya, Yunanistan'da yönetime karşı savaşan Komünist Partizanlara yardım etmekten vazgeçmiştir. Yunanistan'la iyi ilişkiler kurma yoluna geçmiştir. Yugoslavya, Avusturya ve Almanya ile normalleşme kararı almıştır. Alman esirler serbest bırakılmıştır. Mahkûm olmuş Avusturya vatandaşlarına genel af çıkartılmıştır. Yugoslavya-İtalya sınırı düzenlenmiş, Trieste anlaşmazlığı çözülmüştür (Kamil, 2017: 30-31).

Yugoslavya'da Tito'nun liderliğinde Sovyetler Birliği'ne ihtiyaç duymamak adına Batılı ülkelerden, örneğin: İngiltere, Almanya ve Fransa'dan, büyük oranda askerî ve ekonomik yardımlar almıştır. Dünya Bankası, Yugoslavya'ya büyük oranda krediler açmıştır. 1953'te Yugoslavya, NATO üyesi Yunanistan, Türkiye ile imzaladığı Balkan Paktı'yla Batı ile olan ilişkisini sağlamlaştırmıştır (Taşar, vd. 1996: 77).

1950-1968 yılları arasında Yugoslavya, ABD'den 3 milyar dolarlık silah almıştır. Bunun nedeni, Sovyet Rusya'nın herhangi bir saldırı ihtimaline karşı önlem almaktır. Macaristan ve Çekoslovakya örneklerinde olduğu gibi âni bir Rus işgaline karşı kendini hazırlamak istemiştir. 1977'de ABD yeniden silah vermeye başlamıştır. Böylece Yugoslavya, kendini Varşova Paktı'ndan uzaklaştırmaya çalışmıştır (Taşar, v. d. 1996: 82).

Buradan şu sonuç çıkmaktadır ki, Yugoslavya, hem siyasi hem de ekonomik anlamda sosyalist olsa da kendisini Batı'ya daha yakın görmek istemiştir. Yugoslavya, sanki Rosenstein'ın kalkınma reçetesini uygulamaktadır.

Rosenstein eserinde, "Büyük ölçekli uluslararası yatırımlar ya da borçlanma üzerine inşa edilecek olan bu yöntemin sağlayacağı üstünlükler"den bahsetmektedir (Rosenstein Rodan, 2016: 122).

> Öngörülen sanayileşme süreci, daha hızlı ve tüketimden daha az fedakârlık yapılarak yürüyecektir. Uluslararası işbölümünün ilkeleri, nüfusun aşırı yüksek olduğu bölgelerde emek-yoğun sanayiler kurulmasını öngörmektedir. Kaldı ki ABD, Büyük Britanya, Almanya, Fransa ve İsviçre gibi ülkelerde bulunan ağır sanayi işletmeleri, iktisaden geri kalmış bölgelerin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde üretim yapabilir. Açıktır ki, bu tarz bir sanayileşme modeli otarşik bir sanayileşme modeline tercih edilebilir (Rosenstein Rodan, 2016: 122-123).

> Günümüzde borçların tasfiyesinin 'kendiliğinden' olacağı düşünülemez; sorun makul bir planlama ile çözülebilir. Uluslararası yatırım kurumlarının durumu [hisselerin ve borçların yaygınlığı], bölgenin tamamının sanayileşmesini sağlamak için elverişli değildir. Bu kurumlar küçük ölçekli yatırımlara yöneldiği için dışsal ekonomilerden istifade

> etmek mümkün olmamaktadır. Kaynaklar genellikle bireysel yatırım girişimlerine aktarılmaktadır. Bizim Doğu ve Güneydoğu Avrupa için hazırladığımız sanayileşme planı gibi, eşzamanlı olarak birbirini tamamlayıcı yatırımlar yapılmasını öngören bir sanayileşme planı hazırlanmış değildir. (Rosenstein Rodan, 2016: 123)
>
> Uluslararası yatırımın doğurduğu politik riskler, bugün [belli şeylerin 'yapılmamış' olduğu varsayılan] 19. yüzyılda olduğundan çok daha fazladır. Devlet gözetimi ve güvencesi, bu yatırımların doğurduğu riskleri ciddi ölçülerde azaltabilir. Kaldı ki söz konusu gözetim ve güvence, yeterli büyüklükte bir uluslararası yatırım için olmazsa olmaz koşul durumundadır. *Devletin iktisadi hayata etkin katılımı, yeni bir veri olarak mutlaka dikkate alınması gereken bir olgudur.* (Rosenstein Rodan, 2016: 123)

Bu ifadelere bakıldığı zaman Yugoslavya'ya borç ya da yatırım ilişkileri içinde bulunmak, Batı'nın pek çok kurumu olarak, pek çok ulusal ve uluslararası Banka ve finans kurumu açısından (bu Dünya Bankası'nı da ilgilendirir) önemlidir. Başında Tito, ve onu can kulağıyla dinleyen Yugoslav halkı olduğu müddetçe, Yugoslav ekonomisine borç vermek ve hattâ bu ülkeye yatırım yapmak, diğer doğu bloku ülkelere göre daha az riskli olmuştur. Bir anlamda, bu yakın ilişkiler, sadece Yugoslavya için değil, batılı ülkeler için de bir fırsattır.

YUGOSLAVYA'DA ÖZYÖNETİMLİ SOSYALİZM

Yugoslavya'da özyönetim, hem iktisadi hem de coğrafi faaliyetler doğrultusunda ademi merkeziyetçi bir iktisadi sistem öngörmektedir. Tito bunu iktidarı döneminde uygulamıştır. Özyönetim modeli, politik sistemin temeli olan işçi özyönetimi üzerine –Marksist anlamda üretim araçlarının üreticilere devredilmesi anlamında– kurulmuştur. Bu plan çerçevesinde işletmelerin yönetimi işçiler arasından seçilen delegelerin oluşturduğu İşçi Konseylerine bırakılmıştır. Fabrikalar, madenler, ulaşım, ticaret, tarım, ormancılık ve diğer faaliyetler özyönetim kapsamına alındı. Yugoslavya'daki özyönetim uygulaması kısmi değişikliklerle 1974 yılına kadar sürmüştür (Ülger, 2016: 59-60).

Joseph Broz Tito'ya göre, Yugoslavya'da toplumsal özyönetimin uygulaması ile, Temsilci kuruluşlar, halk meclisleri ve halk kurulları oluşturulmuştur. Sosyalist komünler sayesinde yerel özyönetim gelişmiştir. Kamu hizmetleri alanında toplumsal yönetimin organları etkili olmuştur. Yurttaşların demokratik hakları artmış ve güçlenmiştir. Hukuk sistemi gelişmiş derinleşmiştir. Böylece iç uzlaşma sağlanmıştır. Sosyalist demokrasi sis-

teminde toplumsal ve siyasal örgütlerin rolü daha net olarak belirlenmiştir (Tito'dan akt. Kamil, 2017: 33).

Özyönetim başlangıçta Tito için bir savunma aracı olmuştur. Sovyetler Birliği tarafından Yugoslavya aleyhine yürütülen ideolojik savaşta, Tito, sosyalizm davasından sapmakla suçlanmıştır. Ancak, Tito bu görüşte değildir. Özyönetim, sosyalizmden ayrılmayı simgelemiyor, tam tersine, sosyalizmin insani taraflarını öne çıkarıyordur. Yugoslavya deneyimi, sosyalizmde Sovyetler Birliği'nden farklı bir açılım ortaya koymuştur. Bu uygulamanın gerisinde yatan temel düşünce ise yeni bir ideoloji yaratmak olmuştur (Ülger, 2016: 59-60).

Bu konuyla ilişkili olarak Rosenstein'ın eserine bakıldığında:

> ...Yapılan değerlendirmeler, oluşturulacak endüstrinin neden tek bir büyük firma ya da tröst gibi düşünülerek planlanması gerektiğini gösteren bir içeriğe sahiptir...[4] (Rosenstein Rodan, 2016: 124-125).

> Evet, büyük ölçekli yatırım birimleri oluşturmayı cazip kılan unsurların en önemlisi, farklı sanayilerin birbirini tamamlayacak olmasıdır. ... O halde şöyle düşünelim. Tarımsal üretimden kopartılan 1 milyon insan, [tek bir endüstride değil] ihtiyaç duyulan çok sayıda malın üretildiği bir endüstriler grubunda istihdam edilseydi, yukarıda değindiğimiz sıkıntı olmayacaktı. Bu tercihin bir sonucu olarak ortaya çıkacak olan ilave piyasa [diğer piyasaları asgari düzeyde rahatsız ederek] dünya üretimini artıracaktır. Bu nedenledir ki ücret geliri elde edenlerin satın aldığı malları üreten endüstriler, tamamlayıcı endüstriler olarak isimlendirilmektedir. Tamamlayıcı endüstrileri kapsayacak biçimde gerçekleştirilen bir yatırım projesi, ürünlerin satılamaması riskini ve [risk bir maliyet unsuru olarak değerlendirilebileceği için] maliyetleri azaltacaktır. Bir başka ifade ile söz konusu proje, özel bir 'dışsal ekonomi' olgusunu ortaya çıkaracaktır. (Rosenstein Rodan, 2016: 125-126)

Görüldüğü kadarıyla Rosenstein'ın kalkınma reçetesinin, bir firma veya bir sektör ya da sektörler/piyasalar bazında olması normal bir durumdur. Çünkü II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar John Maynard Keynes'in "Ulusal Gelir", "Ulusal Yatırım" gibi Makro iktisadi kavram ve analizleri yaygın değildir. Bu dönemin iktisadi düşüncesinde hakim olan Neo-klasik iktisat akımının firma, sektör ve piyasa bazlı mikro-iktisadi anlayışı Rosenstein'ın analizine yansımıştır. Bu anlamda yazarın gelişmekte olan bir ülkeyi büyük bir firma veya bir tröst olarak ele alması normaldir. Yukarıda bahsedildiği

[4] Rosenstein, bu tröste örnek olarak, Doğu Avrupa Sanayi Tröstü'nü (EEIT) önermiştir.

üzere, bu endüstrilerin birbirini tamamlayıcı olabilmesi için, özyönetimli fabrikaların her şeyden önce büyük bir plana ihtiyacı vardır.

> ...Bölgenin iktisadi yapısının değiştirilmesini gerekli kılan durumlarda, müteşebbisin tecrübe birikimi, kısmi olarak işlevini yitirmektedir. EEIT planlama kurulunun elindeki verilere ulaşamadığı için, müteşebbisin piyasaya ilişkin bilgisinin yeterli olmayacağı muhakkaktır. Şöyle de söylenebilir: Müteşebbisin tahmin ettiği risk, gerçek riskten çok daha yüksek olmaya mahkûmdur. Geri kalmış bölgelerin sanayileşmesi süreci özel girişimcilere sağlanacak normal teşvikler üzerine inşa edilseydi: [a] Bu süreç daha yavaş işleyecekti. [b] Yatırım oranı ve bunun bir sonucu olarak milli gelir daha düşük bir düzeyde kalacaktı. Diğer taraftan bir bütün olarak bölgenin iktisadi yapısı farklı olacaktı. Yatırımlar, farklı endüstrilere farklı oranlarda dağıtılmış olsun. Nihai denge, geniş ölçekli bir EEIT yapılanmasının kurabileceği optimum dengenin çok altında kalacaktır. Uluslararası sermaye piyasasındaki mevcut kurumlar, eskiden ağırlıklı olarak münferit girişimlere yatırım yapardı ya da kredi verirdi. Bir işletmenin faiz ve temettü ödemeleri yapmasını güvence altına alan bir kârlılık düzeyine sahip olmadığı kolayca tespit edilebilmektedir. Fakat şöyle de bir gerçek var: Elektrik üretimi yapmayı planlayan bir işletmenin kurulması, bir başka yerde [elektrikli cihazlar sanayi gibi] yeni yatırım ve kâr imkânları sunmaktadır. Bölgenin bütün yeni endüstrilerini de kapsayacak yeterli büyüklükte bir yatırım birimi oluşturulabilir ise, dışsal ekonomiler [temettülerin kolaylıkla ödenmesini sağlayan] dâhili kârlar haline gelecektir. (Rosenstein Rodan, 2016: 127)

Rosenstein, yukarıda belirtildiği üzere, gelişmekte olan bir endüstride yatırımlar ne kadar riskli de görünse ve üretim olması gerekenin (optimumun) altında da gerçekleşse tröst şeklindeki bir ekonomi, birbirini tamamlayıcı endüstrilerin kurulmasında ve birbirlerine dışsal anlamda fayda sağlamasında önemli bir yere sahip olacaktır. Bu tröste reel olarak Tito'nun kurduğu özyönetimli sosyalizm örnek olarak verilebilir.

> Ulaştırma ve haberleşme yatırımlarının nereye, ne kadar ve hangi amaca dönük olarak yapılacağını bilmek için iktisadi yapının gelecekte nasıl bir şekil alacağını tahmin etmemiz gerekmektedir. Üstelik 'temel' endüstriler, birtakım kamu hizmetleri ile sınırlı değildir. Görüldüğü gibi, tamamlayıcılık ilişkisi, belli ölçüler içinde, bütün endüstrileri 'temel' endüstri haline getirmektedir. (Rosenstein Rodan, 2016: 129)

Rosenstein'ın Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki tarımsal fazlanın önemi, Yugoslavya özelinde de çok geçerli ve yerinde bir tespittir.

> Geri kalmış bölgelerde sanayileşmenin amacı, tarımsal nüfus fazlasını verimli alanlarda istihdam ederek dünya ekonomisinde yapısal bir denge kurmaktır. (Rosenstein Rodan, 2016: 131).

Yugoslav yönetimi 1948'de çıkardıkları ilk yasa ile toprak mülkiyetini 250 dönümle sınırlamıştır. 1953 yılında bunu 100 dönüme düşüreceklerdir. Hitler'in işgali sırasında toplam Yugoslav çiftçisinin yüzde 47'si başına düşen ortalama tarımsal arazi 20 dönümün altındadır. Bu durumda Yugoslav hükümetinin "çiftçi başına en fazla 250 dönüm araziye sahip olmaya izin verileceği" gibi bir sınırlandırma kararı, Yugoslavya gerçeğine çok uzaktır.

Yugoslavya'nın bu tarımsal yapısı nedeniyle çiftçi başına düşen tarımsal arazinin bu kadar düşük olmasının bir sebebi vardır. Kır nüfusu yüksek doğum oranına karşı, kentleşme ve endüstrileşmede yavaşlık hâkim olmuştur. II. Dünya Savaşı öncesinde genç köylüler sanayide çalışmak için kente göç edebiliyorlardı. Sonra 1929 dünya ekonomik buhranı, her yerde olduğu gibi Yugoslavya'da da kentin istihdam olanaklarını azaltmıştır. Dolayısıyla kırdan kente göç azalmıştır. Yugoslav kırlarında 1940'larda kır nüfusunun kabaca 12 milyon olduğu ve bunun yüzde 47'sinin kır yoksulu olduğu görülmüştür. 1948'de Yugoslavya kırlarının yüzde 94'ü özel mülkiyetteydi ve ortalama çiftçi başına düşen tarım arazisi şavaşla birlikte artmış olsa bile, 50 dönümün altıda bir seyir izlemiştir. Var olan bu istihdam fazlası- gizli işsizliğin giderilmesi ve kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için, hızlı bir endüstrileşmeye ihtiyaç vardır. Bu da endüstrileşmenin özyönetim çerçevesinde yapıldığı durumda çok uzun süreli ve dengeli bir uygulama gerektirmiştir (Tansever, 1990: 6-7).

Ama Rosenstein'ın kalkınma reçetesindeki önerileri Yugoslavya açısından ne yazık ki zaman içerisinde yerine getirilememiştir. Özellikle özyönetimli endüstrileşmenin bazı dezavantajları olmuştur.

Yugoslavya özyönetim modelinin uygulanmasında zorlanmıştır. Özellikle, 1970'li yıllarda ülkede baş gösteren işsizlik artışı ve bunun getirdiği sosyal ve ekonomik eşitsizlik özyönetimli sosyalist uygulamaları akamete uğratmıştır. Ayrıca, buna dâhil işçilerin yaptıkları iş yanında, çalıştıkları işletmenin yönetimi hakkında da bilgiye sahip olmasını ve yönetim konusunda sorumluluk sahibi olmasını gerektirmiştir. Bu bir işçi için ağır bir yüktür, işçinin yüksek bir donanıma sahip olmasını gerektirmiştir (Taşar, vd. 1996: 79-80).

Özyönetim, savunucuları tarafından Doğu bloku plan ekonomisi ile Batılı piyasa ekonomisi arası bir üçüncü alternatif iktisadi sistem olarak değerlendirilmiştir. Bu sistem, Yugoslavların kendilerine olan güveni arttırmak açısından önemli olmuştur. Ama ekonomik sonuçları açısından tahrip edici sonuçlar doğurmuştur. İlke olarak bütün işletmelerin alacakları ka-

rarlar ve yapacakları faaliyetler konusunda serbest olması kimi işletmelere tekelci bir güç kazandırdığından, fiyatlarda artışlara neden olmuştur. Bu fiyat artışlarına karşılık diğer işletmelerin bağlı bulunduğu cumhuriyetlerin de milliyetçi çizgide fiyatlar konusunda misilleme yapmalarına neden olmuştur. 70'li ve 80'li yıllarda hiper enflasyonun önemli nedenlerinden biri de bu olmuştur. Yugoslavya'da özyönetim modeli bir "fabrika ağaları" sınıfı ortaya çıkarmıştır (Taşar, vd. 1996: 80-81).

YUGOSLAVYA'DA KALKINMANIN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Rosenstein'ın kalkınma reçetesinin uygulama alanı olarak Yugoslavya'da cevap bulamamasının altında ekonomik engellerin yanında, yapısal ve siyasi engellerin varlığı önemli olmuştur. Bunlara tarihsel bir şekilde değinilirse:

Yıl 1948, Yugoslavya devrimlerle milliyetler sorunu çözülmemiş, rafa kaldırılmıştır. Yapılan ast üst ilişkisiyle merkezî sistem ağır kamu yatırımlarının yarattığı bürokrasi ve kamu işletmeleri Belgrad'ı doldurmuştur. Bu idari sistem ülke halklarının birbirleriyle olan ilişkisinde gelir paylaşımının cumhuriyetler arasında adil olmamasına yol açmıştır (Taşar, vd. 1996: 71).

İktidar tekeli özyönetim modeliyle çelişki halindedir. Buna rağmen, Yugoslavya'nın özyönetimli sosyalizm modeli Sovyetler Birliği reel sosyalizm karşısında Batılı ülkelerden destek bulmuştur. Böylece Tito, Batı ile Doğu arasında kendi yararına kullanabileceği daha geniş bir alana sahip olmuştur. Hem dış ilişkilerde hem de bunun bir iç ilişkilere ve ülke yönetimine yansıması olarak Bağlantısızlar Grubu'nda söz sahibi ülkeler arasında olmak, Tito'ya ülke yönetimi açısından önemli siyasi avantajlar sağlamıştır (Taşar, vd. 1996: 79).

Ama Yugoslav Komünist Partisi, kendi kurduğu ilkelerle çelişmeye başlamıştır. Parti Yönetiminde söz sahibi aynı zamanda Yugoslavya'da özyönetimli sosyalizmin fikir babası olan Djlas'ın Partinin dogmatiğini eleştirisi ve daha fazla demokrasi talebi sonrasında Tito, 1954 Merkez Komite olağanüstü toplantısında Djlas'ı revizyonist olarak ilân edip yönetimden el çektirmiştir. Yeni Sınıf kitabını yayımladıktan sonra Djlas tutuklanacak, dokuz yıl hapse mahkûm edilecektir (Taşar, vd. 1996: 78-79).

Yugoslavya'da cumhuriyetler arası gelişmişlik farklılıkları 60'lı yılların ortasında hissedilmeye başlamıştır. Bunun karşısında gelişmiş cumhuriyetlerin temsilcileri Kardelj ve Bakarić ekonomik reform olarak liberalleşmeyi savunmuşlardır. Merkezî bürokrasinin ortadan kalkması, federal hakların yürürlüğe konması talep etmişlerdir (Taşar, vd. 1996: 84).

1969 Komünistler Birliği 4. Kongresi'nde ülke federalleşmeye gitmiştir. 1971 yılında parlamento federalleşme yönündeki anayasal değişiklikleri kabul etmiştir. 1971 yılı içerisinde, Hırvatistan'da Cumhuriyetin ekonomik olarak sömürülmesi iddialarını, milliyetçi söylemler takip etmiştir. Hırvatlar "milli devlet" ve "bağımsız ordu" kurma taleplerini dile getirmişlerdir. Bu Yugoslavya için bir tehdit olarak algılanmış, Hırvatistan parti yönetimi istifaya zorlanmıştır. Birçok kovuşturma ve tutuklamalar olmuştur (Taşar, vd. 1996: 85).

Federasyon, farklı etnik ve dinsel toplulukların barış içinde birarada yaşamalarına imkân sağlayabilecek çok uluslu bir devletin kurulması esasına oturtulamamıştır. II. Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı "dayanışmacı" bir biçimde mücadeleye katılan güçlerin kendi geleceklerini özgürce belirleme sloganı, savaş sonrasında uygulanmamıştır (Taşar, vd. 1996: 90-91).

> Halkımıza gerçeği söylemiyoruz. Kamuoyumuz ekonomik durumla ilgili olarak uykuya dalmış durumda. Bir gece âniden, olağanüstü ağır politik ve ekonomik kriz içine düşebiliriz.

Kardelj, bu ifadeyle sıkıntıları dile getirmiştir. Özyönetimle siyasal çoğulculuğun birbirinden giderek ayrıştığına ve bunun tehlikesine vurgu yapmaktadır. Tito'nun ölümünden sonra iyice derinleşen ekonomik kriz ve ortaya çıkan siyasal parçalanma süreci Kardelj'i haklı çıkarmıştır. Ekonomi her geçen gün daha da kötüleşmektedir (Taşar, vd. 1996: 93).

Piyasa Sosyalizminin Kalkınmada Yetersizliği

Yugoslavya modeli sosyalizmin, Tito dönemindeki bir yeniliği de Piyasa Sosyalizmidir. Bu uygulama 1965 yılında başlamıştır. Ancak, Yugoslavya'da liberal eğilimlerin geçmişi 1950'li yıllara kadar gitmektedir. Piyasa sosyalizmi, Özyönetim uygulamasının ileri bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Bu kavramla, sosyalist sistem içerisinde piyasa ekonomisi kurallarının işlerlik kazandırılması, anlamına gelmektedir. Yugoslav modeli piyasa ekonomisi uygulaması ile Batı tipi piyasa ekonomisi –kapitalizm– arasındaki fark, Yugoslavya'da piyasanın kendi kuralları ile oluşmasına izin verilmemesi ve Komünist Parti'nin piyasaya müdahale yetkisinin bulunmasıdır. Batı piyasa ekonomilerinde –Türkiye'de de olduğu gibi– devlet ne kadar piyasaya sahip olduğu büyük kamu kuruluşları yoluyla hâkim olsa da ve ne kadar fiyatlar üzerinde ister ekonomik, isterse de hukuken etkileyici gücü olsa da, özel girişimi kısıtlaması söz konusu değildir.[5]

[5] Türkiye Cumhuriyeti iktisadi kuruluş felsefesi liberal bir ekonomiyi benimsemiştir. Cumhuriyet ilân edilmeden önce Şubat-Mart 1923 tarihinde İzmir'de düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi, bu yeni düzende liberalizmin Osmanlı'daki gibi devam edeceğinin bir göstergesidir. Liberalizm,

Yugoslavya'nın Özyönetim'den yola çıkarak Piyasa sosyalizmine ulaşmasında Tito'nun Batı ülkeleriyle yakından ilişki kurmasının rolü büyüktür. 1960'ların ortasında Yugoslavya'yı sosyalist dünyanın Batı'ya en açık ülkesi haline getirmiştir. Endüstrileşme ve endüstrileşmenin getirdiği kentleşme ülkenin çehresini değiştirmiştir. 1961 yılında geçimini topraktan sağlayan nüfusun toplam nüfusa oranı yüzde 49 iken, bu oran 1971 yılında yüzde 36'ya düşmüştür. Yabancı sermayenin yurtiçine girişinde ilerlemeler kaydedilmiştir. Tito, tarafından onaylanan yabancı sermaye rejimi, yabancıların şirketlere ortaklık paylarının yüzde 49,9'a kadar yükselebileceğine izin vermiştir. 1965'te Piyasa sosyalizmi ile yeni bir aşamaya giren liberalleşme, Yugoslavya'yı kısa sürede tüketim toplumu haline getirmiştir (Ülger, 2016: 63).

1965 reformlarının bir önemli amacı, geri kalmış bölgelerin kalkındırılması, Cumhuriyetler arasındaki gelişmişlik farklılığının en aza indirilmesi olmuştur. Bu amaçla, bölgesel gelişme fonu kurulmuştur. Yugoslavya'da gelişmiş bölgelerle diğerleri arasındaki fark, salt sanayileşme ile sınırlı değildir. Eğitim, sağlık ve diğer sosyal kriterler bakımından da mesafe açıktır (Ülger, 2016: 64).

Cumhuriyetlerin sınırları içerisinde, ülke genelinden ayrı ve kendine yeterli bir pazar oluşmaya başlamıştır. Ekonomik alanda kendi başlarına hareket etme özgürlüğü tanınmıştır. Bunun doğal sonucu olarak Yugoslavya'nın yönetici kadroları Yugoslavya geneli yerine, öncelikle bağlı bulundukları ve temsil ettikleri yerel cumhuriyet'in çıkarlarını daha fazla öne çıkarmışlardır (Ülger, 2016: 64).

Sonuç

Rosenstein Rodan'ın eseri adı itibarıyla olduğu kadar içeriği açısından soğuk savaş sonrası Yugoslavya'yı da özellikle istihdam fazlası kır nüfusu açısından ana problematiği dile getirmekte başarılıdır. Adı geçen eser, II. Dünya Savaşı sonrası kalkınma literatürünün bir başlangıcı olarak düşünülebilir. Eser, bir kalkıma politikasına katkı niteliğindedir. Endüstrileşmeye yardımcı ekonomik dışsallıklar hakkında bilgi vermekte ve bu dışsallıkların nasıl değerlendirilebileceği konusunda tavsiyelerde bulunmaktadır. Tamamlayıcı endüstri, kır istihdamının endüstride kullanımı, uluslararası finansman, bir tröst altında planlama gibi tavsiyeler sonraki kalkınma çalışmalarına yol gösterici olmuştur. Yugoslavya kalkınma deneyiminde pratikte karşılaşılan sorunlar "dışsal eksi ekonomiler" olarak da adlandırılabilir.

"Devletçilik" ilkesiyle desteklenecektir. İktisat tarihi içinde dünya iktisadi şartlarının Türkiye etkisi çerçevesinde devlet her ne kadar iktisada müdahil olsa da ana felsefe hiçbir zaman değişmemiştir. Bozdağ. 39-42.

Bu dışsal eksi ekonomilerin geniş olarak ele alınması beklenemez. Yazıldığı tarih açısından Rosenstein'ın eseri, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Yugoslavya'nın da içinde bulunduğu büyük bir savaş esnasında yazılmıştır. Eserin amacı, savaş sonrası geleceğe rehber olmaktır. Eserde, kalkınmadaki sakıncalara elinden geldiğince "iktisadi çerçevede" değinmiştir. Var olan diğer sakıncalara değinmek, ki, bunlar dışsal eksi ekonomiler olup her ülke gibi Yugoslavya'nın ikinci dünya savaşı sonrası başına gelen etnik çatışmaların, demokrasinin sekteye uğramasının, gelir eşitsizliği ve bizzat savaşın bıraktığı kötü mirasın dile getirilmesi insanların kalkınma konusnda moralini bozacak, umutlarını söndürecektir. Bu açıdan Rosentein'ın tüm olumsuzlukları bir tarafa bırakarak bir umutla bu eserini yazmıştır.

KAYNAKÇA

Andican Ahat (1996), *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, Emre Yayınları, İstanbul.

Bozdağ, Emre (2018), "Türkiye İktisat Kongresi-İzmir: Türkiye'nin İktisadi Kalkınmasında Atılan İlk Tohum," *TÜRKTOB Dergisi*, Temmuz Ağustos, No: 27, s. 39-42.

Gürün, Kamuran (2000), *Savaşan Dünya ve Türkiye: 3, Savaş 1939-1945*, Tekin Yayınları, İstanbul.

Kâmil, İbrahim (2017), "Soğuk Savaş Sırasında Balkan Devletleri (1945-1990)" ed. Kamil, İ. *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Rosenstein Rodan, P. N. (2016), Doğu ve Güney-Doğu Avrupa'nın Sanayileşme Sorunları" çev. Kemal Aydın, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), Yaz, s. 120-133.

Tansever, Ayşe (1990), "Sosyalizmin Truva Atı: Yugoslavya" *Çağdaş Yol*, (3), Ocak.

Taşar, M., Metin, B. ve Ünaltay, A. (1996), *Bosna Hersek Postmodern Ortaçağa Giriş*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.

Ülger, İrfan Kaya (2016), *Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

BALKAN TARİHYAZIMI

Yalçın Murgul
Kırım Savaşı Sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgar Sorunu (1856-1868)

Güneş Işıksel
Rumeli'nin Üç Halkası (1354-1580)

Esra Özsüer
Yunan Popüler Tarihçiliğinde Osmanlı ve İslâm Kurgusu

Necmettin Alkan
Balkanlarda "Osmanlı Barışı"ndan "Balkanlaşma"ya Osmanlı Millet Sistemi'nin "Paradoksal" Etkisi

MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK

Hayri Çapraz
Rus Panslavizminin Balkan İmtihanı

Asım Korkmaz
Başlangıcından Günümüze Gagauz Etnosunun Etnonimi ve Etnogenezi Problemi

Meryem Batan [Maria Vasilikiotou] & Levent Kayapınar
Dionisios Solomos ve Yunan Ulusal Marşı

SİYASET

Kürşat Çınar
Balkanların Siyasi Topoğrafyası

Aşkın Koyuncu
Neuilly Antlaşması (27 Kasım 1919): Bulgaristan'ın İkinci Büyük Felaketi

SİNEMA

Özgür Yılmazkol
Balkan Sineması'nın Melankolik Yüzü: Angelopoulos

SÖYLEŞİ

Recai Özcan
Fahri Kaya ile Kuzey Makedonya Türklerinin Kültür ve Edebiyatına Dair Bir Söyleşi

EKONOMİ

Halil Deligöz & Tekin Avaner
İdare Kültürü, Kriz ve Reform: Yunanistan Örneği

Emre Güneşer Bozdag
Rosenstein Rodan ve Yugoslavya Kalkınması

ISSN 1303-72420-0